

Hafıza Mekânları

PIERRE NORA

DOST

*Bu dizi Mehmet Emin Özcan'ın yönetiminde
Dost Kitabevi Yayınları için hazırlanmaktadır.*

Mehmet Emin Özcan

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi. Fransız Edebiyatı, genel ve karşılaştırmalı edebiyat, kültür tarihi, Türk edebiyatı alanlarında çalışmaları bulunmaktadır. Mircea Eliade, François Hartog, Marcel Gauchet, Philippe Borgeaud, Hugo Pratt, Marguerite Duras, Philippe Boulle, Jean-Marie Guéhenno, Jean-Pierre Vernant ve Jean Bortéro'dan çevirileri bulunmaktadır.

Hafıza Mekânları

Pierre Nora

1931 yılında Grenoble'da doğdu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris'e gelerek önce Carnot Lisesi'nde daha sonra da Louis-le-Grand Lisesi'nde öğrenim gördü. Edebiyat, felsefe ve tarih alanında yüksek öğrenimden sonra 1958'de öğretmen olarak Oran'a, Lamoricière Lisesi'ne atandı. İki yıl sonra *Les Français en Algérie* (Cezayir'de Fransızlar) adında bir kolektif psikoloji denemesi yazdı. Singer-Polignac bursuyla Küba'ya, Çin'e ve ABD'ye gitti. Paris Siyasal Bilimler Enstitüsü'nde önce asistan sonra uzman asistan oldu. 1977 yılında l'École des hautes études en sciences sociales'e tez yöneticisi olarak atandı ve tarihyazımı ve ulus konularında uzmanlaştı. 1999'da Québec'te Université Laval'da onursal doktora aldı. 1966 yılında René Julliard yayınlarında başladığı "Archives" dizisini sürdürdü ve yaklaşık yüz kitap yayımladı. Bundan sonra Gallimard'da "Bibliothèque des sciences humaines" dizisini kurdu. 1980 yılında yöneticisi olduğu *Le Débat* dergisini kurdu. Centre national du livre'de "Librairie européenne des idées"nin başkanlığını yaptı, Fransız Ulusal Kütüphanesi'nin yönetim kurulunda çalıştı. 1988 yılında Diderot-Universalis ödülünü, 1991 yılında Louise Weiss-Bibliothèque nationale ödülünü aldı. Fransız Akademisi'nin tarih alanında verdiği Gobert ödülüne layık görüldü, aynı yıl Ulusal tarih büyük ödülünü aldı. 7 Haziran 2001 tarihinde Fransız Akademisi üyeliğine seçildi. *Dictionnaire critique de la Révolution française*, *Tableau N.R.F. de la littérature française*, *Entretiens du patrimoine*, *Daedalus* gibi birçok dergi ve yayın organında çok sayıda makalesi vardır.

D

- 1) İMPARATORLUKTAN SONRA, Emmanuel Todd, Aralık 2004
- 2) ESKİ YAKINDOĞU, Der.: JEAN BOTTÉRO, Haziran 2005

Nora, Pierre

Hafıza Mekânları

ISBN 975-298-211-5 / Türkçesi; Mehmet Emin Özcan / Dost Kitabevi Yayınları

Şubat 2006, Ankara, 263 sayfa.

Tarih-Kültür Tarihi-Nöbetler-İsim Dizini

HAFIZA MEKÂNLARI

Pierre Nora

ISBN 975-298-211-5

Hafıza Mekânları
PIERRE NORA

© Editions Gallimard, 1994
pour *Les Lieux de Mémoire*

© Editions Gallimard, 1974
pour *Faire de l'Histoire*

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Şubat 2006. Ankara

Fransızcadan çeviren, Mehmet Emin Özcan

Teknik Hazırlık, Ferhat Babacan • Dost İTB
Baskı ve Cilt, Pelin Ofset Ltd. Şti., Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad 37/4, Yenışehir 06420, Ankara
Tel: (0312) 435 93 70 • Fax: (0312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@:dostyayinevi.com

İçindekiler

Sunuş	9
Hafıza ile Tarih Arasında: <i>Mekânlar Sorunsalı</i>	17
Cumhuriyet'ten Ulus'a	39
Lavissey'in <i>Fransa Tarihi: Pietas erga patriam</i>	49
Devlet Anıları Commyneyes'den De Gaulle'e	105
Ulus-Hafıza	153
Fransa'lar: Fransa Tarihi Nasıl Yazılmalı?	163
Kuşak	183
Anma Töreyeleri Çağı	225
İsim Dizini	261

Sunuş

Bu kitap, 1978-1981 yılları arasında EHESS'te (École des hautes études en sciences sociales, Sosyal Bilimler Yüksek Okulu) üç yıl boyunca verdiğim seminerin ürünüdür. Ulusal hafızamızın hızla kaybolup gittiğini gördüm ve hafıza mekânlarının sayımına giriştim; hafıza özellikle bu mekânlar içinde ortaya çıkar ve insanların iradesine ya da yüzyıllara bağlı olarak en çarpıcı simgeler de buralarda görülür: Bayramlar, amblemler, anıtlar ve anma törenleri, ayrıca övgü söylevleri, sözlükler ve müzeler.

Ulusal hafıza üzerine yuvarlak sözler yerine bir durum incelemesini tercih etmiş olmanın sebebi ne olabilir? Hafıza mekânları bizzat varlıkları ve gerçeklik etkileriyle, hem hafızanın, hem ulusun içerdği belirsizlikleri ve bunların doğurduğu karmaşık ilişkileri çabuk ve kesin bir çözüme bağlıyor gibi geliyordu bana. Eşyalar, araçlar ya da hafızanın kurumları, bunlar saf kimyasal çökeltilerdi.

Bu mekânları, ölü anıtları ve ulusal arşivler gibi en maddi ve somuttan, soy, ırk, hatta din ve "hafıza-insan" kavramı gibi düşünsel olarak oluşturulmuş en soyuta, kelimenin bütün anlamlarında ele almak gerekiyordu: Reims ya da Panthéon anıtı gibi kurumsal kutsal nitelikli yerlerden, cumhuriyet çocuklarının basit okul kitaplarına kadar. Saint-Denis'nin XIII.

yüzyıldaki günlüklerinden, Louvre, La Marseillaise ve Larousse ansiklopedisine, *Trésor de la langue française*'e kadar.

Hafıza mekânları birçok boyuta sahip, önemli buluşma yerleridir. Bunlar tarihin tarihi olduğuna göre tarihyazımsal boyut olarak hep vardır; tarih bunlarla oluşur; tarih, mekânların araçları, üretilişi ve işleyişini konu alır. Aynı zamanda etnografik bir boyut vardır; zira geleneğin sıcaklığıyla bağlı olduğumuz bildik alışkanlıklarımızdan kopmak, bizzat hafıza coğrafyamızın haritasını çizmek söz konusudur. Psikolojik boyut da vardır, çünkü bireyin kalabalığa denkliliğini koyutlamamız ve bireysel planda açık ve net tanıma sahip olmayan kavramları –bilinçaltı, simgeleştirme, sansür, transfer– sosyal alana taşımamız gerekir. Bir de siyasi boyut vardır; burada siyaset deyince gerçekliği değiştirmeye yönelik kuvvetler bütünü anlıyoruz. Gerçekten de hafıza içerikten çok bir çerçevedir; her zaman elde bulunan bir koz, bir stratejiler bütünü, varlığından çok kullanılma biçimiyle değer taşıyan bir olgudur. Burada hafıza mekânlarının edebi boyutuna ulaşıyoruz; bu ise tarihçinin sahneleme sanatı ve kişisel bağımlılığıyla ilgilidir.

Bu uçsuz bucaksız alanı ayrıntısıyla incelemek söz konusu değildir; çünkü bu alana hem ölümler kültü, hem gittikçe daha da büyüyen ortakmalın bütünü, hem de geçmişin kullanımını belirleyen bütün unsurlar dahildir; hafıza burada ele alındığı anlamda, içerdiği unutmaya karşı gelmez, varsaydığı hatıra'yla özdeşleşmez. Burada ulaşılması imkânsız bir bütünlükten ziyade, konuların ele alınış biçimini, yaklaşımların çeşitliliğini, kısaca geniş bir bütünün genel dengesini ele alacağız, en yetkin altmıştan fazla tarihçinin katkıda bulunduğu dört cilt. Fransa bitmek bilmez bir malzemedir.

İlk cilt *La République* (Cumhuriyet); sembolleri, anıtları, pedagojisi, anma törenleri ve karşı-hafızasının örnek mekânlarıyla. Sonra iki ciltlik *La Nation* (Ulus) geliyor; bu ciltler belli başlı temaları işliyor, ulus tasavvuru da bu temalarla yüklü. Bu temalar şunlardır: Dolaylı miras, tarihyazımsal hafızanın yeniden elden geçirildiği önemli dönemler, ulusun egemenliğini ve "ortak-varlık"ını tanımladığı sınırlar, ayrıca sanatçı ya da bilim adamlarının ulusa ait manzaraları ve mekânları çözümleme tarzı. Öte yandan ulusun devletin rolüne ilişkin fikrinin en iyi yoğunlaştığı yerler; devletin rolüyle birlikte, askeri ve sivil ihtişamına, anıtsal ve sanatsal zenginliğine, edebiyatına ve son olarak diline ilişkin fikirlerin bu-

lunduğu yerler. *Les France* (Fransa'lar) başlıklı dördüncü ciltte, siyasi, sosyal, dinsel ve bölgesel Fransa'lar yer alacaktır. Cumhuriyet, Ulus, Fransa; ilkinden sonuncusuna kadar kendiliğinden mantıklı bir süreç ortaya çıkmış oldu. En basitten en karmaşığa, içerik'ten içeren'e, tarihlemesi en kolaydan en zor olana, en bölgeselden en genele, en yeniden en eskiye, en siyasiden en tensel, en üniterden en parçalı olana, en açıktan en karmaşığa.

Bununla birlikte bu üç bölüm arasında çizgisel bir süreklilik yoktur. Cumhuriyet ulusal hafızayı ikiye katlar, çünkü siyasi yönetim biçimi olarak bizim öbür yarımız haline gelen cumhuriyet hem ulusal hafızamızın basit bir parçasıdır, hem de bu hafızanın tanımlanışı ve son şeklidir. Cumhuriyet aslında uygulamada kendi hafızasıyla içli dışlıdır, konu içinde konu gibidir. Bu nedenle, Cumhuriyeti meydana getiren, tartışmaya açık çok sayıda karşı düşüncüyü bir yana bırakıp onun esas ve bölünmez geleneğini göstermek daha yerinde görüldü. Ayrıca cumhuriyetler içinde üçüncüsünü vurgulamak da öyle; bu cumhuriyet Fransızlara göre tek olmasa da en gerçek cumhuriyettir; biz özellikle kuruluş dönemini vurguladık, bu dönem de tastamam bir hafıza stratejisi yürütülmüştü ve bu diğer iki hedefin zararına yapılmıştı: Geçmişte devrim süreci ve gelecekte de halk cephesinden Direniş'e uzanan dönem. Öte yandan cumhuriyetin eğitim siyasetini de vurguladık, çünkü cumhuriyet bütünüyle bir öğrenme süreciydi ve tarihi de bir kültürün edinilmesini içeriyordu. Okul, ders kitapları ve eğitimciler, yirmi yıldan beri geniş bir incelemeye¹ konu olmuştur, çünkü *La République au village*'ın (Köydeki cumhuriyet) ve siyasetin halk kitlelerine doğru genişleyişi ve özellikle Marianne gibi² cumhuriyete özgü resim ve istiarelerin ortaya çıkışı ele alınmıştır; *La Fête révolutionnaire*'de³ (Devrim bayramı) olduğu gibi, benzer cumhuriyet bayramları hakkında bir araştırmanın önemi yakın bir geçmişte vurgulanmıştır; yine yakın geçmişte *L'Idée républicaine*'e⁴ (Cumhuriyetçi düşünce) ilişkin bir tarih eleştirisine girilmiştir; bir kültür olarak kabul edilen *La*

1) Sadece en son çıkışı hatırlarsak: *Enseigner l'histoire, des manuels à la mémoire*, Henri Moniot'nun derleyip sunduğu metinler, Berne, Peter Lang, 1984.

2) Maurice Agulhon, *La République au village*, Paris, Plon, 1970; *Marianne au Combat*, Paris, Flammarion, 1979 ve *Marianne au Pouvoir*, Paris, Flammarion, 1989.

3) Charles Rearik, "Festivals in Modern France: The Experience of the Third Republic", *Journal of Contemporary History*, 12, 1977, s. 435-460; Mona Ozouf, *La Fête révolutionnaire*, Paris, Gallimard, 1977.

4) Claude Nicolet, *L'Idée républicaine en France*, Paris, Gallimard, 1982.

Vie politique sous la Troisième'in (Üçüncü cumhuriyette siyasal yaşam) sentezi olası görülmüştür⁵; en sonunda ilgi *Expositions universelles* (Evrensel sergiler) üzerine çevrilerek Cumhuriyetin kültür arkeolojisi lehine genel bir söylem gerekli görülmüştür⁶.

Cumhuriyetçi hafızanın kabul edilen, kaçınılmaz ve artık ziyarete açık mekânlarını, devrimci takvim gibi çok açık olmayan, hatta Marais halk kütüphanesi ya da Ferdinand Buisson'un *Dictionnaire de pédagogie* (Pedagoji sözlüğü) gibi bilinmeyen mekânlara katmaya çalıştık. Buralar, pek az insan tarafından aranan ve ziyaret edilen ve bizce hafıza mekânının ne olduğu hakkında en iyi fikri veren ve yaklaştıkça özgünlüğünü hissettiren, yol güzergâhından uzak, gösterişsiz mekânlardır. Zira, kavramı çok genişletirsek, bu kavrama yakın, ama ondan farklı olan "kimlik yeri" kavramına doğru kayma tehlikesiyle karşı karşıya kalırız. Bu yüzden bu mütevazı mekânları üç renkli bayrak, La Marseillaise gibi kolektif onayın parıldayan işaretleri etrafına yerleştirmek istedik; Cumhuriyet hafızası işte buralarda içten içe, ama aynı oranda da gösterişli biçimde oluşmuştur.

Ulus kavramıyla sadece çerçeve genişlemiş olmaz, konu da değişir. Çünkü, hiç kuşku yok ki, ulusal mobilyanın eksiksiz bir dökümünü yapma, hatta en büyük parçalarını sayıp dökme iddiasını güdemeyiz. Bu işten çabucak vazgeçtik, çünkü hafıza mekânları animsادیğimiz şeyler değil, fakat hafızanın mayalandığı yerlerdir, geleneğin bizzat kendisi değil onun laboratuvarıdır. Ulusal kimlik tanımını kuran ve belirleyen öğeleri saptamak da söz konusu değildi. Öyle olsa, kronolojiye geri dönmek ve, Bernard Guenée'nin deyişiyle "devletin ulusun önüne geçtiği" bu ülkede üç önemli berraklaşma ânına odaklanmak gerekirdi: XIV.-XV. yüzyıllar, devrim dönemi ve cumhuriyetçi sentez. Böylelikle birinci cildin özerkliği yok olmuş olurdu.

Buraya kadar ulus hakkında –modern zamanların bu özgün olgusunu, ona çok alışkın olduğumuz için yeni bir bakışla kavrayamıyoruz– üç açıdan söz edildi: Hukuksal, tarihsel ve duygusal açılar. Bunların hepsi ulusal özgüllükleri vurgular, ama bunları sorgulamaz. Birincisi, ilke olarak bun-

5) Jean-Marie Mayeur, *La vie politique sous la Troisième République, 1870-1890*, Paris, Seuil, "Nouvelle Histoire de la France contemporaine" dizisi, 1984.

6) Pascal Ory, *Les Expositions universelles de Paris*, Paris, Ramsay, 1982; "Hypothèses de travail en histoire culturelle: l'exemple de la France contemporaine", *Bulletin de la Société d'histoire moderne et contemporaine*, 2, 1982; ayrıca bkz. "Etat bibliographique", 1981, *Bulletin de Centre d'histoire de la France contemporaine de Paris X*, no: 2.

ları kenara ayırır, ikincisi bunları türetir ve üçüncüsü anmakla yetinir. Özellikle⁷ ulusal duygu tarihi konusunda bize kaçınılmaz nirengi noktaları ve yüklüce bir bilgi sunan uçsuz bucaksız bir edebiyat vardır. Bundan geriye, üstesinden gelinemeyecek bir yineleme izlenimi kalmıyor değil: Ulus ulusla, sınırdan hiç çıkmadan ve dışarıdan bir şey almadan, kendi yeniliği ve olağandışılığı içinde, bir yönü başka bir yönle açıklanır. Cumhuriyet güçlü kişiliğini başlangıç safhasındaki hafıza siyasetine borçludur. Buna karşın, ulus, tarihsel açıdan, aldığımız hava kadar ele geçirilmesi güç, yine de bize hayat veren hava gibi bir veri olarak ortaya çıkar. Hareket noktası doğrudan saptanamayan⁸, hatırası “çok eski çağlarda” kaybolmuş, ulusal olgunun ilk çağında, siyasi olgu olarak “ulusu”, düşünsel kavram olan “toplumla” birlikte düşünmemiz gerekir. Dıştan bakışla toplumun iç düzenini anlayabiliriz. Ulus, aynı zamanda hem kendi içindedir ve hem de dışında: Manevidir, ama zaman içindedir, tarihseldir, ama coğrafya içindedir; ideolojiktir, ama tenseldir, belirsizdir, ama sınırları vardır, evrenseldir, ama özel içindedir, ebedidir, ama kronoloji içindedir. Ulus ancak dışarıdan anlaşılabilir, olgunun genelliği içinde anlaşılabilir; içeriden anlaşılması ise tezahürlerinin tekilliği dolayısıyladır.

O halde, ulusal olguya dışarıdan, fakat dekorunun arkasına geçip bu esranı bize aydınlatıcı bir şekilde⁹ yorumlayacak felsefi tarzda bir çözümlemeyi beklerken, bizim kendi ulusal tarih anımız tarihçiyeye bir görev yükler: Öncelikle her zaman kendimize ait gördüğümüz, fakat artık olduğu şekliyle yaşamadığımız bu geleneğin en tipik unsurlarını incelemek. Duygusal bağlılık ile eleştirel ayrıliğin bu karışımı ulus konusunu işleyen iki ciltteki seçimi ve planı belirlemiş ve çoğul haliyle Fransa’lar terimine son noktayı koymuştur.

Bu çoğul kullanım süs olsun diye değildir. Sadece ademi merkezizetçiliğin parçalanışına, muhtemel kavramlar çatışmasına ve bileşkelerin çeşitliliğine uygun gelmekle kalmayan bu çoğul kullanım aynı zamanda kuşkulu bir hal alan kimliğin buhranını da ifade eder.

7) Özellikle kaynakçasıyla, Alphonse Dupront’un önemli yazısı: Michel François, der., *La France et les Français*, “Du sentiment national”, Paris, Gallimard, Encyclopédie de la Pléiade, 1972, s. 1423-1475; buna ilave olarak Pierre Chaunu, *La France, histoire de la sensibilité des Français à la France*, Paris, Robert Lafont, 1982, yeni basım, Paris, Hachette, “Pluriel” dizisi.

8) Bkz. Ferdinand Lot, *La France des origines à la guerre de Cent ans*, Paris, Gallimard, 1948.

9) Marcel Gauchet bu konuyu Ernst Kantorowicz’in *The King’s Two Bodies* (Princeton, 1957) adlı kitabı üzerine yazdığı uzun bir yorumda ele aldı: “Des deux corps du roi au pouvoir sans corps”, *Le Débat*, no: 14 ve 15.

Bu konuyla ilgili örnek vermek hem çok gerekli hem de çok da tehlike-lidir. Zira hafıza mekânlarıyla ilgili araştırmanın tehlikesi, marjinal ile azınlıkta olanı tehdit altındaki hafızaların doğal barınağı olarak görmektir. Örneğin burada dindar Fransa'lar mı söz konusudur? Désert müzesi, özellikle Protestan hafızasıyla beraber Katolikliğin mekânı olarak da benimseniyorsa, bir tek hafıza mekânı nasıl seçilmeli? Gerçek hafıza mekânı bizzat hafızanın kendisinden başkası olmayan Musevilik hakkında ne karar vermeli? Toplumsal hafızalar, özellikle burjuvazinin hafızası konusunda da aynı zorluk vardır; burjuvazinin kendi yurdunun sınırlarını aşan norm-lar ve değerler, iki yüzyıldan beri halkın ve aristokrasinin tasavvurlarını sömürgeleştirmiştir. Bu nedenle biz, bu engeli ortadan kaldırmak için, yerimiz uygun olduğu sürece, çoğunluktaki hafıza mekânlarının üst-tasav-vurunu çıkarmaya çalıştık; elbette derinlemesine ve yanlamasına bakış tarzlarından daha iyisinin olmadığını biliyoruz.

Çok sayıdaki toplumsal ortamı katıksız biçimde algılayamayacağımız için kentsoylu, köylü ve işçi hafızalarını da bir araya toplayıp bu yaklaşımı özellikle şu şekilde ikiye bölmemiz gerektiğini düşündük: Bir yanda, Maurice Agulhon'un tarih alanına soktuğu geleneksel "toplumculuk" içerisinde ele alınan grev, pazar, kahve gibi etkisi hâlâ devam eden hafızalar; diğer yanda, gerek sanat ile halk sanatları ve gelenekleriyle ilgili müzeler gibi yeni hafıza kurumları, gerek orta tabakalar konusunda son yıllarda tarih-çilerin merakını uyandıran not defterleri, aile albümleri ya da noter evrak dosyaları gibi hafıza mekânları.

Son bölümün içeriği de, bu konunun belirsiz bir şekilde genişletilmesi değil, bizzat ek bir hafıza mekânı kavramının oluşturulmasıdır. Bu gerek-sinin siyaset alanına yaklaşıldığında daha da ivedilik kazanır. Farklı si-yasi topluluklar –örneğin tutucu, liberal, ilerici ve devrimci topluluk-lar– yelpazesi açılmadığında, uygun gözetleme noktalarını bulmak zor-dur. Buna hafıza yerleri değil, anımsama ve unutma'nın ucu belirsiz iple-rinin birbirine girdiği hafıza düğümleri demek daha doğru; başka bir deyişle, Fransız Devrimi, onun muhayyileye yansımaları, sol ve sağın örnek profili olan Jeanne d'Arc, Libération'dan (Kurtuluş) bu yana si-yasi güç yeri olarak hafıza, hafızalarımızın önderi olarak da De Gaulle, boş ama gerekli kavram kuşak ya da siyasi dağarcığımıza ait geleneksel mekânların çağa uygun biçim ve yapı değiştirmeleri gibi çağdaş siyasi hafızamızın ana kalıpları. Burada hafıza mekânı ikinci düzeyde anlaşıl-maktadır.

Bu mekânlar çok yönlü olarak incelendiğinde ortaya çıkacak tarih başka hiçbir şeye benzemez: Gösterişsiz, fakat yine de iddialı, geleneksel aynı zamanda çok güncel. Tam anlamıyla Fransa Tarihi değil, ama hafıza ile tarih arası; ortak mirasın bazı bölümlerinin bilginlerce açılması; bu açılma her birimizde bu yarı silinmiş simgelere olan bağlılık kalıntısını uyandıran duyarlılık sayesinde haklılaştırılır. Geçen yüzyılın yeniden ele alınan ulusal pozitivist tarihininden ve onun miras aldığı düşünceler tarihinden son derece farklı bir tasavvurlar tarihi; bu tarihin ilgi alanları, rastamam simgesel bir gerçeklik içinde, bu zihniyetler tarihinin yakınında ya da berisinde yer alır.

Bu tarihin özgünlüğü ve yeniliği hem bu geriye dönüş, hem de geçmişten kopmadır; bu yenilik, sadece gerçeklik ilkesine mutlak bağlı kalmayı ve Ranke'nin ünlü deyişine göre "gerçekten olup biten şeyi" doğru bilme niyetini daha zorunlu hale getirmektedir. En yeni en eskiden yardım istemektedir. Kuşkusuz Fransa tarihinde pek az dönem bu kadar hafızasına tutsak olmuş, yine pek azı du kadar kuşkulu bir şekilde ulusal geçmişin tutarlılığını ve onun devamlılığını yaşamıştır. Tasavvura bağlı, simgesel ve yoruma dayalı olguların da kendi olayları, kendi zamandizimleri ve kendi ayrıntılı bilgileri vardır. Hafızanın incelemesine sunulan malzemeler, bir anlamda ve çoğunlukla, en klasik ve çok eski tarihin işledikleri malzemelerdir; ama o tarih bu malzemeleri tam tamına kendine mal etmemiştir. Bu ilgisizlikten ya da unutkanlıktan kaynaklanmaz, çünkü bu malzemeler tanım gereği tarihin arka yüzüdür, onun bilgikuramının ölü noktası, varoluşunun temeli, bizzat onun olasılık koşuludur.

Bu durumda bu malzemelerin görünüşteki bayağılığını mazur göremeyiz. Bunlar ne kadar ortada olsalar da aslında pek bilinmezler. Üç renkli bayrak örneği yeterli mi? Son yıllarda, kimsenin bunu incelemeyi akıl etmediğine şaşırıyor değiliz. Kırmızı bayrağın, beyaz ve siyah bayrakların kendilerine özgü tarihleri vardır, ama bizim amblemimiz olan ve hergün gördüğümüz bayrak hakkında hemen hemen hiçbir şey yok. Devrim takvimi üzerine yapılan tek çalışma bir Amerikalının yayımlanmamış çalışmasıdır. Ya ulusal marş, *La Marseillaise*? Dikkate değer araştırmalar, kısmi olmasına karşın, sadece cumhuriyet muhafız birliği müzisyenlerine aittir. Panthéon'da yatanlar tarihçilerini bulamadılar. Belediyelerin tiptemesi mi? İlan ve taslaktan ibaret. Her beldede bulunan anıt mezarların tiptemesini oluşturmayı kimse düşünüp akıl edemedi. Ya Fransız Devriminin yüzüncü yıldönümü, Victor Hugo'nun ölümünün yüzüncü yıldönümü?

Bunlara yakından bakmanın ne derece acil olduğunu görmek için ikiyüzüncü yıl anmalarına özgü bakış açısını beklemek gerekmiştir. Bruno adında *Tour de la France* (Fransa turu) kitabı yazarının sırrını ve gerekçelerini kimse çözemedi. 1871 Komün hareketi sırasında ayaklanan askerlerin, önünde kurşuna dizildikleri Père-Lachaise mezarlık duvarı, şiirler ve marşlar hakkında şimdiye kadar hiçbir şey yazılmadı. Aşağı yukarı makalelerin her biri¹⁰ hakkında da aynı şeyi söyleyebiliriz. Şüphesiz, birçok önemli mekânlar anılmamış olabilir. Bunların eksikliğinin neden olduğu üzüntü bir yana bırakılırsa –tek sorumlu baştakidir– burada yer alan mekânların yararını kabul etmek gerekir. En azından böyle bir değerleri vardır. Zira bu denemelerin, bütünsel amaçları bir yana, ayrı olarak tek başlarına okunmalarını dileriz; ayrıca bu yazılardan bilgi edinmeyi beklenmeden önce, bunların keşfedilmesini, zevkle, ilgiyle okunmasını isteriz. Bu hantal monografik düzenin bütünü şu karmaşık problemleri ortaya koymaktadır: Hafıza mekânlarının doğru sınırları, anma törenleri kuramı, tarihsel hafıza ile kolektif hafızanın bağları, ideolojiler ile siyasetin, hafıza ile iktidarın, cumhuriyet ile ulusun ilişkileri. Bunları bir yana bırakalım. Konuların seçiminin üzerinde oldukça düşünülmüş olsa bile keyfi bir yanı da var; bu da gerekli tipolojiye, sorunun bilimsel durumuna, bu sorunu ele alıp işlemek için yetkilerin tasarrufuna bağlı. Bunu kabul edelim. Çok sevdiğimiz hayal gücümüze yönelik bu hassasiyet, yadsınamaz biçimde, bütün çağdaş tarih yazımın aşmak için üstün çaba gösterdiği Fransız-merkezciliğine dönüşü ve zihinsel gerileme tehlikesini içine almaktadır. Bunu bilip dikkat etmek gerekir. Şimdilik unutalım bunu. Sonradan çok sayıda denemenin ekleneceği bu bir avuç denemenin, bu canlı ve nükte dolu yazıların öncelikle masum bir okuma sunacağını umuyoruz.

PIERRE NORA, 1984

10) Bir istisna, Rosemonde Sanson'un 14 juillet, fête et conscience nationale, 1789-1975 adlı çalışması, Paris, Flammarion, 1976. Aynı yazardan "La fête de Jeanne d'Arc en 1894" başlıklı, Temmuz-Eylül 1973 tarihli *Revue d'histoire moderne et contemporaine*'de yayımlanan dikkate değer makale.

Hafıza ile Tarih Arasında: *Mekânlar Sorunsalı*

1. Tarih-hafızanın sonu

Tarihin hızlanması. Eğretileninin ötesinde, tabirin ne ifade ettiğine ilişkin ölçülü davranmak gerekir: Tamamen ölü bir geçmişe hızlıca dalış, kaybolmuş olarak görülen her şeyin toptan algılanışı –dengenin kayboluşu. Geleneğin sıcaklığı, sessiz âdetler, atalara ait olgular ve esaslı bir tarih duygusu içinde yaşananlardan geriye kalanların çekilip çıkarılışı. Geçmişin gölgesinde kendi bilincine kavuşma; uzun zaman önce başlanmış bir şeyin tamamlanması. Sürekli olarak hafızadan söz etmemizin bir tek nedeni olabilir: Artık hafıza yok.

Hafızanın belirginleşip yerleştiği mekânlara gösterilen ilgi tarihimizin bu özel zaman dilimiyle ilgilidir. Bu birleşme ânında geçmişle ilişkisini kesen bilinç, bölünmüş bir hafıza duygusuyla karışıyor; fakat buradaki yırtılma hafızayı henüz fazlasıyla canlı tutuyor, öyle ki hafızanın canlanış sorununu açıkça ortaya koyamıyoruz. Süreklilik duygusunun kökü mekândadır. Artık hafıza ortamları olmadığı için hafıza mekânları var.

Köylülerin tükenişinin ortaya koyduğu dönüşü olmayan bu bozulmayı, yani sanayinin büyümesiyle aynı döneme rastlayan bu özel tarih konusunu,

kolektivite-hafızayı düşünelim. Ancak, hafızamızın temelli çöküşü örneklerden sadece biridir. Bilinen küreselleşme, demokratikleşme, kitleselleşme ve medyalaşma olgusuyla bütün dünya bu işin içindedir. Çevre bölgelerdeki yeni ulusların bağımsızlığı, sömürgecilik nedeniyle etnolojik uyku-larından henüz uyanmış toplumları tarihsellik içine çekmiştir. Aynı hareketle, güçlü hafıza zenginliği olan ama zayıf tarihi sermayeye sahip bütün kavim, grup ve aileler içsel sömürgeleşmeden kurtulmuşlardır. Hafıza-toplumların sonudur bu, tıpkı değerlerin korunması ve aktarılmasını sağlayan kilise, okul, aile, devlet vb. kurumların sonu olduğu gibi. İdeoloji-hafızaların sonu, tıpkı geçmişten geleceğe düzenli bir geçişi sağlayan ya da geleceği hazırlamak üzere geçmişten alınması gerekenleri gösteren kurumların sonu olduğu gibi; ister tepki, ister ilerleme, isterse değişim söz konusu olsun. Üstelik bizzat tarihsel algılama biçimi genişler, kendi iç mirasına kapanmış hafızanın yerine geçici güncelliği koyar.

Hızlanma. Bu olgu kabaca hafıza ile tarih arasındaki mesafeyi gösterir: Buradaki hafıza gerçek, toplumsal ve el değmemiş hafızadır; ilkel ya da arkaik denen toplumlar bu hafızanın modelini oluştururlar ve sırtını ellerinde tutarlar. Tarih ise değişime kapıldıklarından unutma'ya mahkûm toplumlarımızın geçmişle oluşturdukları şeydir. Buradaki hafıza tümleştiktir, diktatörlüğe özgüdür ve kendinden habersizdir; düzenleyici ve çok etkilidir; ânında güncelleştiricidir; mirası sürekli olarak devam ettiren, geçmişsiz bir hafıza; kahramanların, kökenlerin ve mitin zamanına gönderme yapan hafıza. Bizim hafızamız, yani tarihimiz ise, izlerle ve yapılan ayıklamalarla oluşmuştur. Bu ikisi arasındaki mesafe, insanlar modern zamanlardan bu yana kendilerine bir hak, yetki ve değişim görevi tanıdıkları ölçüde gittikçe derinleşir. Bugün son noktasına ulaşmış bir mesafe.

Tarih biliminin fetihçi ve yok edici yükselişi nedeniyle hafızadan kopuşun açınlayıcı bir etkisi olmuştur: Çok eski kimlikten kopulmuş, apaçık bir şekilde yaşadığımız tarih ile hafıza denkliği bitmiştir. Fransızcada yaşanan tarihi ve onu anlaşılabilir kılan zihinsel işlemi belirten bir tek sözcüğün bulunması –sürekli altı çizilen bir dil eksikliği– derin gerçekliğini ortaya koyar (Almanlar *Geschichte* ile *Historie* ayrımı yaparlar). Bizi içine alan bu hareket bize onu anımsatanla aynı niteliktedir. Bugün hâlâ hafızamızla yaşıyor olsaydık mekânları ona adama ihtiyacı duymazdık. Tarihin aktardığı hafıza olmazsa mekânlar da olmazdı. En güncel varıncaya kadar her hareket, öteden beri eylem ile anlamın tensel özdeşleşiminin dinsel tekrarı olarak yaşanacaktır. İz, mesafe, araçlar söz konusu olduğu andan itibaren,

artık gerçek hafızayı bırakıp tarihe geçmişiz demektir. Geleneğin alışılmış düzenine gündelik bir bağlılık gösteren Yahudilerin durumunu düşünelim. Onların “hafıza toplumu” haline gelişlerinde tarih kaygısına yer yoktu, ta ki modern dünyaya açıldıklarında tarihçilere ihtiyaç duymalarına dek.

Hafıza, tarih: Bunlar eş anlamlı değildir, hatta onları birbirleriyle zıtlas-tıran çok şey vardır. Hafıza her zaman yaşanan gruplar tarafından üretilen yaşamın kendisidir. Bu amaçla, hafıza anımsama ve unutma diyalektiğine açık, onların sürekli biçim değiştirmelerinden habersiz, her türlü kullanımlara ve el oyunlarına karşı çok duyarlı, uzun belirsizliklere ve ani dirilmelere elverişlidir ve devamlı bir gelişim halindedir. Tarih ise artık bulunmayan şeylerin yeniden oluşturulmasıdır, ama bu hep sorunlu ve eksiktir: Hafıza, her zaman güncel bir olay, sürekli şimdiki zamanda yaşanan bir bağdır; tarih, geçmişin bir tasavvurudur. Hafıza sadece onu güçlendiren ayrıntılarla uyur, çünkü duygulara dayalı ve sihirlidir; buğulu, karışık, iç içe geçmiş, kabataslak, özel ve simgesel anılardan beslenir; her tür aktarıma, perdeye, sansüre ve yansıtmaya karşı duyarlıdır. Tarih ise zihinsel ve ayrıştırıcı bir iştir, bu yüzden de analiz, söylem ve eleştiriyi gerektirir. Hafıza, hatırayı kutsallaştırır. Tarih ise hatırayı kapıdışı eder, onu bayağılaştırır: Hafıza kaynağını kaynaştırdığı bir gruptan alır. Halbwachs’ın söylediği gibi, ne kadar grup varsa o kadar hafıza vardır; hafıza, doğası bakımından değişik ve sınırsız, kolektif, çoğul ve bireyselleşmiştir. Buna karşın, tarih herkesin malıdır ya da kimseye ait değildir. Ona tüm insanlığın malı olma ayrıcalığını veren de budur. Hafıza somuta, uzama, harekete, imgeye ve nesneye kök salmıştır. Tarih sadece zamansal sürekliliklere, gelişmelere ve nesnelerin ilişkisine bağlıdır. Hafıza bir mutlaktır, fakat tarih sadece göreceli olanı bilir.

Tarihin merkezinde doğal hafızayı yıkan bir eleştiri işlemektedir. Hafıza, esas işi kendisini yıkmak ve geri plana atmak olan tarihin nezdinde daima şüphelidir. Tarih yaşanmış geçmişiyasallıktan çıkarır. Tarih toplumlarının ufkunda, tamamen tarihselleşmiş bir dünyanın sınırlarında bir kutsallıktan-arındırma yer alır ve bu da nihai ve kesindir. Tarih hareketi, tarihçinin tutkusu, gerçekte olup bitenin yüceltilmesi değil yok sayılmasıdır. Elbette genel eleştiri müzeleri, madalyonları ve yapıları, yani kendi işi için gereken malzemeyi koruyacaktır, ama bunları hafıza mekânları dediğimiz şeyden arındırarak. Tamamen tarihin ayırıcı özelliği altında yaşamını sürdüren bir toplum, sonuçta hafızanın demir attığı mekânları geleneksel bir toplumdan fazla bilemeyecektir.

Tarihin hafızadan kopmasının en belirgin göstergelerinden biri, belki tarihin tarihinin yazılmaya başlanması, yakın tarihte Fransa’da tarih yazımı bilincinin uyanması olabilir. Tarih, daha açık bir ifadeyle ulusal gelişimin tarihi, ortak geleneklerimizin en önemlisini, özellikle hafıza çevremizi oluşturdu. Ortaçağ tarih yazarlarından “bütünsel” tarihin çağdaş tarihçilerine kadar, bütün tarihsel gelenek, hafızanın düzenli işleyişi ve bunun doğal olarak derinleşmesi, boşluksuz ve eksiksiz bir geçmişin yeniden inşası olarak gelişti. Froissart’dan bu yana büyük tarihçilerin hiçbiri sadece özel bir hafızayı derlediği duygusuna sahip değildi; Commynes sadece hanedana özgü bir hafıza derlediğinin bilincinde değildi; La Popelinière Fransız hafızasını, Bossuet monarşi ve Hristiyan hafızasını, Voltaire insanın ilerlemesine ilişkin hafızayı, Michelet sadece “halk”ın hafızasını ve Lavissee tek ulus hafızasını yazdığının bilincinde değildi. Buna karşın onlar, öncekilerden daha pozitif, daha kapsayıcı ve daha açıklayıcı bir hafıza kurduklarını hissediyorlardı. Tarihin geçen yüzyılda kendisine ayırdığı bilimsel gereç sadece, büyük ölçüde gerçek hafızanın eleştirel kuruluşunu güçlendirmekten ibaretti. Bütün büyük tarihsel değişiklikler ortak hafızanın konumunu genişletmekten ibarettir.

Fransa gibi bir ülkede, tarihin tarihi masum bir iş olamaz. Bu, tarih-eleştiri ile tarih-hafızanın içten içe yıkılışını ifade etmektedir. Her tarih, varoluşu gereği eleştireldir ve bütün tarihçiler kendilerinden öncekilerin aslı olmayan mitolojilere dayandıklarını sanırlar. Fakat tarih bizzat kendi tarihini yapmaya başladığında esas olan şey başlar. Tarihsel olayları yazma kaygısının ortaya çıkışının anlamı, tarihin, hafızanın kurbanı olduğunu keşfedip ondan kurtulmaya çaba gösterirken kendisi olmayan şeyi kendi içinde izleme görevini üstlenmesidir. Tarihe ulusal bilincin güdücü ve yapıcı rolünü vermeyen bir ülkede, tarihin tarihi polemik bir içerikle meşgul olmaz. Çoğulcu hafıza ve çok katımlı bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri’nde bu bilim uzun zamandan bu yana uygulanmaktadır. Bedeli olabildiği kadar ağır olan bağımsızlığın ya da iç savaşın farklı yorumları, Amerikan geleneğini sorgulamaz, çünkü bir anlamda böyle bir gelenek yoktur, ya da özellikle tarih dolayımından ileri gelmez. Fransa’da, aksine, tarih yazımı putkırıcı ve saygısızdır; geleneği meydana getiren en yapıcı araçları – Bouvines gibi belirleyici bir savaş, Lavissee gibi kilise kayıtlarına uygun el kitabı – ele geçirmekten ibarettir. Bu, tarihin ağaç kabuğu ile hafıza ağacı arasına ince eleştiri bıçağını sokarak zihinlere kuşku düşürmesi anlamına gelir. Fransız Devriminin tarih yazımı, efsane ve

yorumlarını eskisine göre yeniden inşa etmek demek, o mirasla artık tamamen özdeşleşmediğimiz anlamına gelmektedir; olabildiğince görkemli bir geleneği incelemek, artık hep aynı şekilde kendini onun taşıyıcısı olarak görmemektir. Oysa tarihin tarihinin kendine sunduğu, sadece ulusal gelenegin en kutsal nesneleri değildir; somut ve kavramsal yollarını, kendi üretim yöntemlerini, yayılmasını sağlayan toplumsal ağları, bizzat gelenek olarak kuruluşu hakkında kendi kendini sorgulayan tarihtir bu ve böylelikle bu tarih tarih yazım evresine girmiş, bu arada hafıza ile özdeşleşmesine de son vermiştir. Bizzat hafıza olası bir tarihin konusu haline gelmiştir.

Hafıza geleneğinin, Tarih içinde ve Ulus etrafında, III. Cumhuriyet sentezi içinde berraklığa kavuştuğu bir dönem oldu. Augustin Thierry'nin (1827) *Lettres sur l'histoire de France* (Fransa tarihi üzerine mektuplar) adlı eserinden Charles Seignobos'un (1933) *Histoire sincère de la nation française*'ine (Fransız ulusunun samimi tarihi) kadar geniş bir zaman dilimidir bu. Tarih, Hafıza ve ulus bu durumda doğal bir devridaimden daha fazlasını canlı tutar: Tamamlayıcı bir döngüsellik, bilimsel ve pedagojik, teorik ve pratik her türlü düzey ile kaynaşma. Bugünün ulusal açıdan tanımlanışı ister istemez kendi doğruluğunu geçmiş yoluyla onaylamayı gerektiriyordu. İçinde bulunduğumuz zaman, monarşik geçmişin yeniden değerlendirilmesini öngören devrim sarsıntısıyla kırılanlaşmıştır; ayrıca Sadowa'nın gerçek galibi Alman eğitimciyle olduğu gibi Alman bilimiyle ilişkili olarak, belgeye dayalı derin bir bilginin yayılması ve hafızanın sadece eğitimle aktarılmasını acil kılan 1870 bozgunuyla da hassas bir hale gelmiştir. Hiçbir şey yarı din adamı, yarı asker bir tarihçinin ulusal sorumluluk tavrına denk olamaz: Bu tavır, örneğin, Gabriel Monod'nun *Revue historique*'in ilk sayısındaki (1876) başyazısında patlar; Monod, "bundan böyle ağır, ortak, yöntemli bir bilimsel araştırmanın", "ülkenin ve aynı zamanda insanlığın gelişimi için gizli ve emin biçimde" yürütülmesini doğru bulur. Benzer yüzlercesi gibi böyle bir metnin okunmasında, pozitivist tarihin kümülatif olmadığı fikrinin nasıl geçerlilik kazanabildiği aklımıza takılıyor. Tam aksine, bir ulusun kurulma hedefi bakımından siyasi, askeri, biyografik ve diplomatik olgular devamlılığın temel taşlarıdır. Azincourt bozgunu ya da Ravaillac'ın hançeri, Duper'lerin günü ya da Westphalie sözleşmelerinin bu türden ek hükümleri titiz bir muhasebe-ye bağlıdır. En hassas âlimlik ulusun servetine bir şey katar ya da ondan bir şey eksiltir. Hafıza mekânı güçlü bir birliğe sahiptir: Eski Yunan-Roma kaynağından III. Cumhuriyet'in sömürge imparatorluğu arasında, ulusal

mirasa yeni zaferler katan âlimlik ile *vulgata*'yı dayatan okul kitabı arasında bulunandan daha fazla kopma yoktur. Tarih kutsaldır, çünkü ulus kutsaldır. Hafızamız ulus sayesinde kutsallığa tutunabilmiştir.

Bu birliğin yeni bir kutsallıktan-arındırma yoluyla nasıl dağıldığını anlamak için otuzlu yılların krizi sırasında devlet-ulus çiftinin yerine devlet-toplum çiftininin nasıl geçtiğini göstermek gerekir. Ve yine, aynı anda ve aynı nedenlerle, hafızaya bağlı gelenekten meydana gelen tarihin, şaşırtıcı bir şekilde Fransa'da, toplumun kendi hakkında bilgisine dönüştüğünü anlamak gerekir. Bu amaçla, tarih bilhassa özel hafızalar üzerine birçok defa projektör tutup geçmişe ait düşünceler laboratuvarına da dönüşebilmiştir. Ama tarih, ulusal kimlik saptamasından kurtulurken taşıyıcı bir kişi ile uğraşmayı bırakmış ve bu arada değerlerin aktarılmasındaki pedagojik görevini de kaybetmiştir: Eğitim krizi bunu göstermeye yeter. Ulusun toplum bilincini içine alan birleştirici bir çerçevesi yoktur artık; tanımlanması artık söz konusu değildir; barış, refah ve güç geri kalan kısmı oluşturmaktadır, artık ona yönelik tek tehdit tehditin ortadan kalkmasıdır. Toplumun ulus katına ve seviyesine yükselmesi sonucu, geçmiş, yani tarih yoluyla sağlanan yasallık yerini gelecek yoluyla yasallaştırmaya bırakır. Geçmiş tanınmalı ve ona saygı duyulmalıydı, Ulus'a hizmet etmeliydi, geleceği ise hazırlamak gerekir. Bu üç kavram yeniden özerkliklerine kavuştu. Ulus artık bir mücadele değil bir veridir: Tarih bir sosyal bilim olmuştur; hafıza ise tamamıyla özel bir görüngü. Ulus-hafıza, tarih-hafıza'nın son tecessümü olacaktır.

Hafıza mekânlarının incelenmesi Fransa'da şu anda ona yer ve anlamını veren şu iki hareketin kesiştiği noktada bulunmaktadır: Bir yandan sırf tarihyazımsal hareket, tarihin kendi üstüne dönmesi, diğer taraftan tam anlamıyla tarihsel bir hareket, yani hafıza geleneğinin sonu. Mekânların zamanı, artık sadece yeniden inşa edilen bir tarih bakışı altında yaşamamak üzere hafıza derinliğinde yaşadığımız sınırsız bir zenginliğin kaybolduğu belirgin bir andır. Bir yandan tarih uğraşısının derinleşmesi, diğer yandan dondurulmuş bir mirasın ortaya çıkması. Eleştiri ilkesinin iç dinamiği, kayıtsız kalamayacağımız kadar güçlü, en göz alıcı simgelerine dönerek ortaya çıkabilecek oldukça uçucu siyasi ve zihinsel tarih çerçevesimizi silikleştirir. Bunlar aynı anda ve aynı hamleyle, bizi tarih çalışmasının temel vasıtalarına ve hafızamızın en sembolik araçlarına yönlendirecek biçimde birleşirler: Arşivlerle aynı değerdeki üç renkli bayraklar, kütüpha-

neler, sözlükler ile makalelerle aynı konumda anma törenleri, bayramlar, Panthéon ya da Zafer Takı, Larousse sözlüğü ve 1871 Komün hareketi sırasında ayaklanan askerlerin, önünde kurşuna dizildikleri Père-Lachaise mezarlığı duvarı.

Hafıza mekânları, öncelikle kalıntılardır. Bir tarih içindeki anma bilincinin sürüp gittiği uç tarz; bu tarih bu biçimi davet eder, çünkü onu bilmez. Ulusu ortaya çıkaran şey dünyanın ritüellerden arındırılmasıdır. Baştan aşağı değişime ve tazelenmeye sürüklenmiş bir toplumun oyunla ve bilerek çıkardığı, kurduğu, düzenlediği, ilan ettiği ve sürdürdüğü şeydir bu. Doğası gereği yeniyi eski üzerinde, genci yaşlı, geleceği geçmiş üzerinde saymak demektir bu. Müzeler, arşivler, mezarlıklarla koleksiyonlar, bayramlar, yıldönümleri, anlaşımlar, tutanaklar, anıtlar, kutsal yerler, dernekler, bunlar bir başka çağın tanıkları, sonsuzluk hayalleridir. Bu saygın, dokunaklı ve soğuk girişimlerin, nostaljik görünümün kaynağı buradan gelmektedir. Bunlar riti olmayan bir toplumun ritleridir; kutsallığı olmayan bir toplumdaki geçici kutsallıklardır; yerel ya da bölgesel özellikleri bertaraf eden bir toplumun farklılaşmalarıdır; sadece eşit ve benzer bireyleri tanımaya yarayan bir toplumda gruba aitlik işaretleridir.

Hafıza mekânları, kendiliğinden hafızanın olmadığı düşüncesinden doğarlar; arşivleri kurmanın gerektiği, yıldönümlerini devam ettirmenin, ayinleri düzenlemenin, kasvetli cenaze söylevleri vermenin, belgeleri noterde onaylatmanın gerektiği duygusundan doğar ve yaşarlar, çünkü bu işlemler olağan değildirler. Bu nedenle, ayrıcalıklı ve titizlikle korunmuş merkezler üzerine sığınmış bir hafızanın azınlıklar tarafından korunması, bütün hafıza mekânları gerçeğini akkor haline getirir sadece. Anma konusuna özen gösterilmiyor olsa, tarih bunları hızla süpürecektir. Üzerine dayandığımız kalelerdir bunlar. Fakat eğer korudukları şey tehlikede olmasaydı onları inşa etmeye artık ihtiyacımız da olmazdı. Eğer içerdikleri anılar gerçekten yaşanmış olsaydı, bütün bunlar gereksiz olurdu. Ve eğer, buna karşılık, tarih onları bozmak, değiştirmek, hamur gibi yoğurup taşlaştırmak amacıyla almasaydı, hafıza için mekânlar olmazdı. Bu mekânları bu gidiş-gelişi oluşturur: Tarihin hareketinden kopmuş ama tarihe iade edilmiş tarih ânları. Artık ne tamamıyla hayat, ne de ölüm vardır, canlı hafıza deniz çekildiğinde kıyıda kalan deniz kabukları gibidir.

Fransız ulusal marşı ya da anıtkabirler aitlik ve kopmayla karışık bu duyguyla biçimlenen bu anlaşılmasız hayatla hayat bulurlar. 1790'da 14

Temmuz vardı, ama henüz hafıza mekânı olmamıştı. 1880'de ulusal bayram olarak kabul edilmesi onu resmi hafıza haline getirir, cumhuriyet düşüncesi yine de ondan gerçek bir kaynağa dönüş olarak istifade etmektedir. Ya günümüzde? Yaşayan ulusal hafızamızın kayboluşu, onun hakkında artık ne saf ne de kayıtsız bir bakışa izin veriyor. Bizi kıvrandıran ve artık çoktan bize ait olmayan hafıza, hızlı bir kutsallık-dışı ile geçici olarak yürütülen kutsallık arasında bir yeredir. Bizi oluşturan şeyin sahibi olarak bizi gören derin bir bağlılık, ama bizi soğuk bir bakışla mirası düşünmeye ve onun dökümünü yapmaya zorlayan tarihsel uzaklık. Artık içine yerleşemediğimiz yarı resmi ve kurumsal, yarı dokunaklı ve duygusal hafızadan geriye kalan mekânlar. Geriye artık tastamam ortak-duyumculuğa ait olmayan ortak-duyum mekânları kalıyor; bunlar da ne mücadeleci bir düşünceyi ne de coşkulu bir katılımı içeriyor; ancak buralarda simgesel yaşama ait bir şeyler hâlâ titreşmektedir. Hafıza olgusu tarihsel olguya doğru çarkeder, atalara sahip olduğumuz dünya, bizi oluşturan olumsal ilişki dünyasına doğru yönelir, yani totemci bir tarihten eleştirel bir tarihe geçilir; artık hafıza mekânları zamanıdır. Artık ulusu kutsamıyoruz, ama ona ilişkin kutlamaları inceliyoruz.

2. Tarihin hafızayı ele geçirmesi

Bugün hafıza diye adlandırdığımız her şey artık hafızanın dışındadır, bütün bunlar çoktan tarihin malı olmuştur. Hafıza parlaması dediğimiz her şey aslında hafızanın tarih ateşi içinde yanıp kül olmasıdır. Hafıza ihtiyacı bir tarih ihtiyacına dönüşmüştür.

Şüphesiz bu sözcüğe önem vermememiz imkânsızdır. Bunu kabul edelim, ama şunun bilincine varmalıyız: Bugün devrim ve alışkanlığa sığınmış olan ve bedene ilişkin bilgilerdeki, içe işlemiş hafızalardaki, refleks olmuş bilgilerdeki sessiz bilgilerin aktarıldığı mesleklerde var olan gerçek hafıza ile bunun neredeyse tam aksi olan, tarihe geçmiş ve değişmiş hafıza arasında fark vardır; bu tarih kendiliğinden değil bir görev gibi yaşanır, iradidir ve uzlaşmaya dayanır; psikolojik, bireysel, ve öznel; ama artık toplumsal, kolektif ve kapsayıcı değildir. Doğrudan birinciden, dolaylı ikinciye gelene kadar neler olup bitti? Çağdaş dönüşümün son noktasında bunu kavrayabiliriz.

Bu, öncelikle diğerinin tersine, arşive dayalı bir hafızadır. Tamamen iz'in en belirgin olanına, kalıntının, kaydın en somut olanına, imgenin

en açık olanına dayanmaktadır. Yazıyla başlayan hareket hi-fi ve manyetik şeritle tamamlanır. Hafıza ne kadar az içeriden yaşanırsa, o kadar çok dış desteklere, artık sadece içinde yaşam süren bir varlığın elle tutulur işaretlerine ihtiyaç duyar. Çağa damgasını vuran ve şimdiki ânın bütünü'nün muhafaza edilmesi ve bütün geçmişin eksiksiz korunmasını etkileyen arşiv saplantısı buradan kaynaklanıyor. Hızlı ve kesin yok olma duygusu, şimdiki ânın tam anlatım kaygısıyla ve kalıntıların en küçüğüne, tanıklıkların en mütevazısına hafıza değeri kazandıracak bir geleceğin belirsizliğiyle bütünleşir. Bizden sonrakilerden aynı şikâyeti duymamak için bilgilenmemizi sağlayacak şeyleri yittikleri ya da yok ettikleri için haleflerimizden şikâyetçi olmadık mı? Hatıra, en küçük ayrıntısıyla sergilenme aşamasına geçmiştir. Bu kayıt edici bir hafızadır, arşive kendisi için hatırlama görevini verir. Ve tıpkı ardında ölü derisini bırakan yılan gibi, hafıza da arkasında sürekli belirti bırakır. Eskiden koleksiyoncular, uzmanlar ve Aziz Benoit'çılar kendilerini belge yığınlarına adanmışlardı. Onlarsız gelişen bir toplumun ve onlarsız yazılan bir tarihin dışında yaşıyorlardı. Sonra, tarih-hafıza bu hazineyi âlimliğe teslim etti, sonuçları ise binbir ayrı sosyal ağ yoluyla yayıldı ve derinleşti. Tarihçilerin bu belgesel anlayıştan yakalarını kurtardıkları günümüzde toplum bütünüyle tutucu bir inanç ve arşivsel bir üretkenlik içinde yaşamaktadır. Hafıza diye adlandırdığımız şey aslında hatırlanması imkânsız olan şeylerin heybetli ve başdöndürü stoğudur, hatırlama ihtiyacı duyabileceğimiz şeylerin sonsuz listesidir; Leibniz'in "kâğıttan hafıza" diye bahsettiği müze, kütüphane, depo, dökümantasyon merkezi, veriler bankasından oluşan özerk bir kurumdur. Uzmanlar yalnızca halk arşivlerinin sayısının önümüzdeki on yıllarda bin kat artacağını tahmin etmektedirler. Hiçbir çağ bizimki kadar bile isteye arşiv üreticisi olmamıştır, ne sadece modern toplumun kendiliğinden ürettiği hacimle, ne de elde bulundurduğu üretim ve muhafaza tekniği yollarıyla; ama kalıntı kayboldukça olup biten şeyin kalıntılarını, tanıklarını, belgelerini, resimlerini, söylem ve görünür işaretlerini, sanki gittikçe kabaran bu dosya tarihin herhangi bir mahkemesinde delil olacakmış gibi, toplamaya kendimizi sorumlu hissediyoruz. Kutsal, onun inkârı olan kalıntıda kök salar. Neyi anımsamak gerektiği konusunda yargıya varmak imkânsızdır. Yıkma yasağı, her şeyin arşivlenmesi, hafıza alanının sürekli genişmesi, bizzat kaybolma duygusuna bağlı hafıza işlevinin genişlemesi ve buna bağlı olarak bütün hafıza kurumlarının güçlenmesi buradan ileri gelir. Eskiden saplantılı tutuculuklarını eleştirdiğimiz

profesyoneller ile doğal olarak arşiv üreticileri arasında garip bir tersyüz oluş gerçekleşir. Bugün her şeyi koruma hissiyle kapılarını arşivcilere açanlar özel girişimler ve devlet yönetimleridir, oysa profesyoneller mesleğin özünün, kontrollü olarak ortadan kaldırma sanatı olduğunu öğrenmişlerdir.

Hafızanın maddeleştirilmesi kısa zamanda olaganüstü bir şekilde arttı, çoğaldı daha özerk hale geldi ve demokratlaştı. Klasik zamanlarda büyük aileler, kilise ve devlet üç büyük arşiv yayıcılarıydı. Bugün sadece tarihin en önemsiz aktörleri değil, bu aktörlerin şahitleri, eşleri ya da doktorları anılarını not etmeye, hatıralarını kaleme almaya sürüklenmekte değil midir? Tanıklığın olaganüstülüğü ne kadar az ise ortalama zihniyeti o ölçüde yansıtır ve bu yüzden de daha değerli sayılır. Hafızanın tasviyesi genel bir kayıt arzusuyla tamamlanmıştır. Bir kuşak içinde, imgesel arşiv müzesi şaşılabilecek derecede zenginleşmiştir. 1980'deki "ulusal miras" (patrimoine) yılı, kavramı belirsizlik sınırlarına kadar götüren, çarpıcı bir örnek olmuştur. Bundan on yıl önce, 1970 yılı baskılı Larousse "patrimoine"ı hâlâ "anadan ya da babadan kalan mal" ile sınırlı tutuyordu; 1979 basım *Petit Robert* sözlüğünde ise "ana babadan kalan mülkiyet, bir ülkenin kültürel ortak malı" olarak geçmektedir. Tarihi anıtlarla ilgili çok dar bir anlayıştan, 1972 yılındaki sitlerle ilgili anlaşmayla, birdenbire teorik olarak hiçbir şeyin elden kaçıp gitmesine izin vermeyen bir anlayışa geçilmiştir.

Sadece hangi hafızayı gösterdikleri bilinmese de her şeyi korumak, bütün hafıza göstergelerini saklamak söz konusu değildir. Ayrıca arşiv yapmak da çağın gereğidir. Sosyal Güvenlik arşivleri bunun başdöndürücü bir örneğini sunuyor – bugün üç yüz kilometrelik uzunluğu bulan eşsiz bir döküman toplamı; bilgisayarla tasnif edildiğinde toplum hakkındaki her şeyi, sağlığı ve hastalığı, bölge ya da mesleğe göre gıda rejimlerini, hayat tarzlarını okumayı sağlayan bir brüt hafıza kütlesi; öyle bir kütle ki, saklanması ve işlenmesi korkunç, ancak gerçekleştirilmesi olanaksız seçimleri gerektirir. Arşivleyin, arşivleyin, her zaman geriye bir şey kalacaktır! Yakın tarihli sözlü anketlerin yarattığı haklı kaygı anlamlı değil midir? Halihazırda Fransa'da "bize geçmişten gelen bu sesleri" (Philippe Joutard) derlemekle meşgul üç yüzden fazla ekip vardır. Çok iyi: Fakat bir saatlik bir kayıt için 36 saat hazırlık gerektiren –çünkü eksiksiz olarak dinlendiklerinde anlam kazanırlar– çok özel türden arşivlerin söz konusu olduğunu düşünürsek, onların işlenebilme olasılığını sorgulamamak mümkün değil. Sonuç itibarıyla ankete katılanlar ya da anketçiler hangi

hafıza iradesine sahiptirler? Arşiv kendi basit etkisiyle yön ve statü değiştirmektedir. O artık yaşanan bir hafızanın az çok kasıtlı bir kalıntısı değil, ama kaybolmuş bir hafızanın kararlı ve düzenli salgısıdır. Bizzat kendi kaydına bağlı olarak seyreden yaşanmışlığın yanına ikinci bir hafızayı, protez bir hafızayı koyar –güncel konular başka şey midir? Arşivin sürekli artırılması, yeni bir bilincin keskinleştirilmiş bir etkisidir, tarihselleştirilmiş hafıza terörizminin en açık ifadesidir.

Çünkü bu hafıza bize dışarıdan gelir ve biz onu bireysel bir engel olarak görürüz, zira bu hafıza artık sosyal bir uygulama değildir.

Hafızanın tarihe geçişi, her grubu kendi tarihini yeniden canlandırma yoluyla kimliğini tekrar tanımlamak zorunda bırakmıştır. Hafızanın görevi herkesi kendi tarihçisi yapmaktır. Tarih buyuruculuğu böylece çoğunlukla profesyonel tarihçiler çevresinin dışına taşmıştır. Yitip gitmiş geçmişini yeniden elde etme saplantısı sadece resmi tarihin eski marjinallerine ait değildir. Ayrıca tıpkı etnik ya da toplumsal azınlıklardaki gibi, entelektüel olsun ya da olmasın, bilim adamı olsun ya da olmasın bütün belirli kitleler kendi kuruluşlarının, kökenlerinin peşine düşmüştür. Son yıllarda hiçbir aile yoktur ki, üyelerinden biri ailenin geldiği gizli varoluşları olabildiğince ayrıntısıyla belirlemeye girişmiş olmasın. Soy araştırmalarının artışı yeni ve büyük bir olgudur: Ulusal Arşivlerin yıllık raporuna göre bunların oranı (üniversitelilerin % 38'lik başvuru oranına karşılık) 1982'de % 43'tür. İlginç bir olgu: Biyoloji, fizik, tıp ya da müzik alanında en önemli tarih yazılarını meslekten tarihçilere değil de biyoloji bilginine, fizikçilere, tıp hekimlerine ve müzisyenlere borçluyuz. Beden eğitiminden başlayıp felsefe öğrenimine kadar eğitim tarihini ele alanlar bizzat eğitimcilerdir. Halihazırdaki bilgiler çökerken, her bilim alanı kendi geçmişine dönüp kendi kuruluşunu, ana ilkelerini gözden geçirme ihtiyacını duymuştur. Sosyoloji kurucu babalarının arayışına çıkmıştır. Etnoloji XVI. yüzyıl tarih-yazımcılarından sömürge idarecilerine kadar kendi geçmişini araştırmaya girişmektedir. Kategorilerinin ve geleneğinin doğuşunu yeniden kurmaya çalışmayan edebi eleştiri yoktur. Tamamen pozitivist, hatta tarihçilerin şu anda terk ettiği katı tarih, bu aciliyet ve gereklilikte, bugüne kadar hiç bilmediği bir derinlik, bir yayılma ve nüfuz bulur. Hafıza-tarihin sonu, kendi tarihlerini isteyen özel hafızaları artırmıştır.

Hatırlama emri verilmiştir. Fakat hatırlamak bana düşer ve hatırlayan kişi benim. Hafızadaki tarihsel dönüşüm bireysel psikolojiye kesin dönüşü beraberinde getirir. Bu iki olgu birbirine o kadar kuvvetle bağlıdır ki,

zamandizisel olarak ne zaman çakıştıklarını ortaya çıkarmaktan kendimizi alamıyoruz. Geleneksel dengelerin kesin sarsıntıları, özellikle kırsal dünyanın çöküşü kendisini hissettirdiğinde, hafızanın Bergson ile felsefi düşüncenin ortasında, Freud ile psişik kişiliğin merkezinde, Proust ile otobiyografik edebiyatın otasında görünürmesi geçen yüzyıl sonunda değil midir? Bizim için, toprakta somut örneğini bulan hafıza imgesinin kırılması ve hafızanın birden bireysel kimliklerin ortasına yerleşmesi, aynı kırığın iki yüzü, bugün ortaya çıkan sürecin başlangıcıdır. İlkel sahne ile o ünlü çöreğin temsil ettiği, mahrem ama evrensel iki hafıza mekânının birini Freud'a diğerini de Proust'a borçlu değil miyiz? Bu hafıza aktarımı kesin bir yer değişikliğidir: Tarihsellikten psikolojiye, sosyalden bireye, iletebilenden öznele, tekrardan anımsamaya. Bundan böyle özel bir iş olan yeni bir hafıza rejimi başlar. Çağdaş hafızanın tamamen psikolojikleştirilmesi "ben" kimliğine, hafıza mekanizmalarına ve geçmişle ilişkiye yeni bir ekonomi kazandırmıştır.

Zira nihayetinde hafıza engeli ısrarla ve hep aynı biçimde bireyin önünde durur; tıpkı olası bir hafıza canlanışının yine bireyin kendi geçmişleriyle kişisel ilişkisi üzerine çöreklenmesi gibi. Genel hafızanın özel hafızaya bölünmesi hafıza kanununa yoğun bir iç zorlama gücünü vermektedir. Bu, herkese anımsama zorunluluğu getirir ve herkes kimliğinin ilkesi ve sırrını aidiyetle kaplamalıdır. Karşılık olarak bu aidiyet bireyi tamamıyla bağlar. Hafıza artık her yerde olmadığına göre hiçbir yerde olmamalıydı, elbette bireysel bir bilinç onu tek başına üzerine almayı kararlaştırmazsa. Hafıza ne kadar az kolektif yaşanırsa, bizzat kendileri hafıza-insan olan özel insanlara o kadar çok ihtiyaç duyar. Korsikalılara "Korsikalı gibi olmalısın", Brötonlara "tam bir Bröton ol!" diyecek bir iç ses gibi. Bu belirlemenin gücünü ve çağrısını anlamak için, bugün Yahudilikten uzaklaşmış birçok Yahudide yeniden canlanan Yahudi hafızasına bakmak gerekecektir. Bizzat kendi hafızasından başka tarihi olmayan bu gelecekte, Yahudi olmak öyle olmayı hatırlamak demektir. Fakat, bir kez içe atılmış bu yadsınamaz hatıra, gittikçe sizi direnmeye zorlamaktadır. Neyin hafızası? Sonuçta hafızanın hafızası. Hafızanın psikolojikleştirilmesi herkeşe, kurtuluşun sonunda olanaksız bir borcun ödenmesine bağlı olduğu duygusunu vermektedir.

Arşiv-hafıza, ödev-hafıza, bu tür değişiklikler tablosunu tamamlamak için üçüncü bir çizgi gerekmektedir: Hafıza-mesafe. Zira, geçmişle ilişkimiz, en azından en anlamlı tarihi üretimler vasıtasıyla okunduğu gibi, bir

bellekten beklediğimizden daha başkadır; geçmişe yönelik devamlılık değil de kopukluğun açığa çıkmasıdır. Eski zamanın tarih-hafızası için, geçmişin doğru algılanması, gerçekten geçmişin olmadığını düşünmekten ibaretti. Onu ortaya çıkarmak için bir anımsama çabası gerekliydi. Kendi tarzında geçmiş zaman olan şimdiki zaman, şimdiki zaman olarak bu kaynaşma ve kenetlenmeyle güncelleşip afsunlanmış biçimde devam eder gider. Şüphesiz geçmişe ait duygunun olması için, şimdiki zaman ile geçmiş zaman arasında bir çatlağın olması, “önce” ve “sonra”nın ortaya çıkması gerekmektedir. Fakat, yeniden kurulacak soy zinciri biçiminde yaşanan bir mesafeden ziyade, radikal farklılık tarzı üzerinde yaşanan bir ayrım söz konusuydu. En azından, modern zamanlardan bu yana, tarihin anlaşılabilir iki büyük teması, ilerleme ve gerileme, her ikisi de bu devamlılık inancını, olduğumuz şeyi olmayı kime ve neye borçlu olduğumuz hakkındaki bilgi kesinliğini çok iyi açıklamaktadır. Mitolojik anlatının, dinle ilgisi olmayan, ama ulusal laikleşme yolunda topluma anlamını ve kutsallık ihtiyacını vermeye katkıda bulunan “kökler” düşüncesinin egemenliği buna bağlıdır. Soy sop ne kadar büyükse biz de o kadar büyük-tük. Geçmişin içinde bizzat kendimizi kutlu sayıyorduk. Bu ilişki kesildi. Şimdiki zamanın yansıması olan görünür, tahmin edilebilir, kullanılabilir, süslenmiş gelecek, aynı şekilde görülemez, kestirilemez, ele geçmez olduğunda; simetrik olarak görünür bir geçmiş düşüncesinden görünmez geçmişe, aynı düzeyde bir geçmişten kırılma olarak yaşadığımız bir geçmişe, bir belleğin devamında aranan bir tarihten bir tarihin kesikliğine düşen hafıza düşüncesine ulaşmış oluruz. Artık “kökenlerden” değil “doğuş”tan söz eder olduk. Geçmiş bize tamamıyla farklı olarak verilmiştir. O asla kopmadığımız bu dünyadır. Hafızamız, bizi hafızadan ayıran mesafenin enginliği açıklığa kavuşturulduğunda gerçekliğini kazanır, tıpkı bir darbeyle hafızayı yok eden işlem gibi.

Zira, kopukluk duyusunun gecenin karanlığı ve kapalılığıyla yetineceğine inanamayız. Tuhaf bir şekilde, mesafe, kopukluğu önleyen ve aynı zamanda ona ezgisini kazandıran yaklaşmayı gerektirir. Çizmedeki toprağın ağırlığını, bin yılında Şeytan elini ve XVIII. yüzyılda şehirlerin pis kokusunu hiç bu kadar şehvani biçimde istememiştik. Geçmişe ilişkin bu yapay sanrı, ancak kopukluk rejiminde anlaşılabilir. Geçmişle ilişkimizin bütün dinamiği, aşılmaz olan ile yok olmuş olanın oyununda bulunur. Kelimenin ilk anlamıyla, eski dirilişin aradığı şeyden tamamen farklı bir tasavvur söz konusudur. Bu diriliş ne kadar tam olmaya çalışsa da, sona

ermiş bir şimdiki zamanın bakışı altında geçmişin açısını düzenlemek için ı ışık ve gölgeyi iyi kullanmaya elverişli bir ânın hiyerarşisini içermek-teydi. Anlamli tek bir ilkenin kaybı, bizi patlayan bir evrenin içine atmış ve aynı zamanda en basit, en şüpheli, en erişilmez bile olsa, nesneyi tarihin gizli onuruna yükseltmiştir; çünkü eskiden kimin çocukları olduğumuzu bilmiyorduk, fakat şimdi geçmiş neden meydana geldiğini bilmediğinden, helli belirsiz bir endişe, her şeyi ize, muhtemel belirtiyeye, nesnelerin saflığına buluşturduğumuz tarihsel kuşkuyla dönüştürmektedir. Bizim geçmiş anlayışımız, artık bize ait olmadığını bildiğimiz şeyi telaşla sahiplenmemizdir. Bu anlayış, kaybolan bir amaca tam bir uygunluğu gerektirir. Tasavvur, freski, parçayı ve bütüncül tabloyu dışlar; tek noktaya yönelik aydınlatmayla, seçilen parçaların çoğaltılmasıyla, anlamli simgelerle hareket eder. Yoğunlaştırılmış bir retina hafızası, büyük ölçüde uzaktan-bakan (télévisuel) bir hafızadır bu. Örneğin, en yeni tarih yazma biçimlerinde görebildiğimiz ünlü "anlatının dönüşü" ile çağdaş kültürde imajın ve sinemanın büyük gücü arasında bağ kurmamak olası mıdır? Kendi üzerine kapanmış, içsesi duyulmayan kesitlere bölünmüş bir anlatıdır bu, geleneksel anlatıdan tamamen farklıdır. Arşiv belgesine duyulan titiz saygıyı –belgesini göstermek– sözelliğin tuhaf biçimde yükselişini –oyuncuları alıntılanmak, onların seslerini duyurmak– alıştığımız aracısız otantiklikle ilintilendirmemek elde mi? Günlerin ağırlığını ve şeylerin tadını yeniden kurmak için tek yolun geçmişteki gündelik'e olan bu eğilim içinde bulunduğunu nasıl göremeyiz? Bu anonim biyografiler, kirlilerin kendini kitleler halinde ele vermediğini anlamamızı sağlamıyor mu? Bu minik tarih incelemelerinin bize sunduğu bu geçmiş kabarcıklarında yeniden kurmakta olduğumuz tarihi, yaşadığımız tarihe denk görme isteğini görmemezlik edebilir miyiz? Ayna-hafıza da diyebilirdik buna, eğer aynalar aynı'yı yansıtıyor olmasalardı, oysa biz orada farklı'yı bulmaya çalışırız; bu farkın görünümünde kayıp bir kimliğin anlık bir parıltısını buluruz. Bu bir doğuş değildir, artık olmadığımız şeyin ışığında ne olduğumuzun açıklanışdır.

Bu temele ilişkin simya, garip bir şekilde, geleceğe doğru şiddetle atılışıyla bizi dağıtacak olan bu tarih uygulamasını şimdiki zamanın sırlarının sahibi haline getiriyor. Keramet, tarihten daha ziyade tarihçiyle gerçekleşir. Garip bir yazgıdır onunki. Görevi eskiden basitti ve toplumdaki yeri şöyle belirtilmişti: Geçmişin sesi, geleceğin aktarıcısı olmak. Bu amaçla, kişiliği görevinden daha az değerdedi; onun işi, sadece bilgece bir duruluk, intikal vasıtası belgenin işlenmemiş maddesi ile hafızaya kaydı arasın-

da olabildiğince etkisiz bir aracı olmaktı. Sonunda öznellik saplantısı olan bir eksiklik. Tarih-hafıza patlamasından yeni bir kişi ortaya çıkar: Selef-lerinin aksine, konusuyla kurduğu samini ve kişisel ilişkiyi itiraf etmeye hazır yeni bir kişi. En iyisi konuyu ilan etmek, derinleştirmek, onu bir engel olarak değil, anlaşılmayı kolaylaştıran bir kaldıraç olarak görmektir. Zira, bu konu, onun öznelliğine, yaratma ve yeniden kurma gücüne bağlıdır. O olmadan ne anlamı ne de hayatı olabilecek bir şeye anlam ve hayat veren metabolizmanın bir organıdır o. Bizzat kendi tarihsel gerçeklik duygusu içine gömülmüş bir toplum düşünelim; tarihçiler yaratmakta zorluk çekeceklerdir. Tamamen geleceğin mührü altında yaşayan bu toplum, kendine ait otomatik kayıt yöntemleriyle yetinecek ve bizzat anlaşılma işini belirsiz geleceğe bırakarak kendi kendini otomatik olarak hesaba çekecektir. Buna karşın, şüphesiz değişimlerinin siddetiyle hafızasından koparılmış ama kendini tarihsel olarak anlamaya meraklı toplumumuz tarihçiyi gittikçe daha merkezi bir şahıs haline getirmek zorunda kalmıştır; çünkü onda toplumumuzun istediği ve vazgeçemediği bir şey vardır: Tarihçi tarihin sadece tarih olmasını engelleyen kişidir.

Tıpkı geniş çerçeveyi uzaktan alınan görüntüye ve geçmişin yapay bir hiper-gercekliğini mutlak yabancılığa borçlu olmamız gibi, algı biçiminin değişmesi de tarihçiyi, saplantılı bir şekilde, saptığı geleneksel nesnelere yeniden kavuşturur, bunlar ulusal hafızamızın alışılmış nesneleridir. İşte tarihçi doğduğu evin eşiğinde yeniden belirir, artık kimsenin oturmadığı, tanınmaz haldeki eski evin eşiğinde. Aynı mobilyalarıyla fakat başka bir ışık altında. Aynı atölyenin önünde fakat bir başka eser üzerinde. Aynı oyunda ama bir başka rol için. Kimlikler çağı tamamen kapandığında, tarihyazımı kaçınılmaz olarak bilgikuramı çağına girdiğinde artık insan-hafıza değildir o, şahsen bir hafıza mekânıdır.

3. Hafıza mekânları: Bir başka tarih

Hafıza mekânları iki egemenliğe tabidirler; onları önemli ve karmaşık kılan şey budur: Basit ve karışık, doğal ve en duyarlı deneyime doğrudan açıktırlar; aynı zamanda en soyut oluşuma sahiptirler.

Gerçekte bunlar, kelimenin maddi, sembolik ve işlevsel olmak üzere üç anlamını da içerir, ama her biri bu anlamları farklı düzeylerde içerir. Arşiv deposu gibi sırf somut görünümlü bir yer bile, ancak hayalgücü

ona sembolik bir hale kazandırdığında hafıza mekânı haline gelir. Okul kitabı, vasiyetname, eski muharipler derneği gibi sırf işlevsel yerler bile ancak bir ritüele konu olduklarında bu kategoriye girebilirler. Sembolik bir anlamın uç örneği gibi görünen bir dakikalık saygı duruşu bile zamansal bir birliğin somut kesitidir ve anının periyodik ve yoğun olarak hatırlanmasına yarar. Bu üç veçhe her zaman bir arada bulunur. Kuşak kavramı kadar soyut bir hafıza yeri mi söz konusudur? Kuşak, demografik içeriğiyle somuttur; varsayımsal olarak işlevseldir, çünkü hatıranın hem durulaşmasını hem de aktarılmasını sağlar; ancak tanım gereği simgeseldir de, çünkü bir olay ya da küçük bir grubun yaşadığı deneyim sayesinde, bunlara hiç katılmamış bir çoğunluğu niteler.

Bunları meydana getiren hafızanın ve tarihin bir oyunu, sonu karşılıklı üst saptamalarına varan iki etkenin bir etkileşimidir. Başlangıçta, hafıza isteğinin olması gerekmektedir. Bu öncelikli ilkeyi bir yana bırakırsak dar bir tanıma bağlanmış oluruz; bu tanım ise içinde çok sayıda güçlü anlam barındırır; böylelikle bir tanıma ulaşılabilir, ama bu kaypak bir tanım olur ve herhangi bir hatıra içeren herhangi bir şeyi aynı kategoriye sokmuş oluruz. Bu biraz eski zamanların tarihsel eleştirisinin büyük kurallarını andırır; buna göre “aracısız kaynakları”, yani bir toplumun kendi iradesiyle aynen çoğaltılması için imal ettiği –örneğin yasa, sanat eseri– kaynaklar ile devasa “dolaylı kaynak” yığını, yani çağın gelecekte tarihçiler tarafından kullanılacağından şüphe etmeksizin bıraktığı bütün kanıtları birbirinden ayırmak gerekirdi. Hafıza mekânları, hafıza amacı gütmese de tarih mekânlarıdır.

Buna karşılık tarih, zaman, değişim ortaya çıkmasaydı, basit bir hafızalar tarihi ile yetinmek gerekecekti. Burada da mekânlar vardır, ama karışık, melez ve değişken yaşam ve ölüm, zaman ve sonsuzlukla sıkı sıkıya bağlı mekânlar; ortak ve bireysel, bayağı ve kutsal, değişmez ve hareketli bir sarmal içindeki mekânlar. Kendi üzerilerine kıvrılmış Moebius halkaları. Bir hafıza mekânının esas varlık sebebi, zamanı durdurmak, unutmaya işini engellemek, nesnelerin durumunu tespit etmek, ölümü ölümsüzleştirmek, somut olmayı –altın, paranın tek hafızasıdır– göstergelerin en azı içinde anlamın en çoğunu kapsayacak şekilde somutlaştırmaktan ibaret olduğu doğruysa, ki zaten bunlara duyulan tutkunun nedeni de budur, hafıza mekânları, anlamlarının sürekli depreşmesi ve dallarının önceden kestirilemez biçimde uzamasıyla sürekli dönüşüme açık olarak yaşarlar.

Değişik alanlardan, iki örnek. İşte devrim takvimi: Tam bir hafıza mekânıdır bu, çünkü takvim olarak, her şeyden önce olası her hafızanın önsel çerçevesini sunmalıydı; çünkü devrimci olduğundan, devrimci terimler dizini ve simgeselliğiyle, tıpkı önde gelen idarecisinin dediği gibi, “tarihe yeni bir sayfa açmaya”, raportörlerinden birinin dediği gibi, “Fransızları tamamen kendi kendilerine teslim etmeye” çalışmalıydı. Bu takvim bu amaçla yıl, gün, yüzyıllar ve yılların geleceğini devrimci hayal gücüne endeksleyerek, tarihi devrim saatinde durdurmayı tasarlıyordu. Bunlar yeter de artar bile! Bununla birlikte, onu daha fazla hafıza mekânı haline getiren şey, bize göre, kurucularının istediği şey olmayı başaramamasıdır. Bugün, gerçekte hâlâ onun ritmiyle yaşıyor olsaydık, tıpkı Gregoryen takvime alıştığımız gibi ona da öyle bir alışırdık ki hafıza mekânı olarak etkisini kaybederdi. Bu takvim hafıza manzaramızla kaynaşır ve artık sadece hayal edilebilir tüm hafıza mekânlarını kayda geçirmeye yarardı. Ancak başarısızlığı tam değildir: Anahtar tarihler, her zaman o takvimle ilişkilendirilen olaylar yine bu takvime bağlıdır: Vendémiaire, Thermidor, Brumaire gibi. Hafıza mekânı motifleri kendi üzerlerine dönerler ve onun gerçeği olan bozuk aynalar halinde çoğalırlar. Hiçbir hafıza yeri bu arabesk kuruculardan kaçamaz.

Yine, o ünlü “iki çocuğun Fransa Turu” olayını ele alalım: Tartışmasız bir başka hafıza mekânı, çünkü “Petit Lavisse” gibi bu da, Milli Eğitim bakanının yelek cebinden saatini çıkarıp sabah saat 8’i beş geçe: “Bütün çocuklarımız Alp’leri geçiyor” diye ilan ettiği gün, milyonlarca genç Fransızın belleğini oluşturmuştur. Hafıza mekânı, Fransa hakkında bilinmesi gerekenin dökümü olduğundan, kimliğe bağlı anlatı ve başlangıç yolculuğudur da. Fakat işte işler karışıyor: Dikkatli bir okuma hemen gösteriyor ki, 1877’de ortaya çıkmasından itibaren, *Fransa Turu* artık var olmayan Fransa’nın klişesini oluşturur ve cumhuriyetin güçlendirildiği o yılın 16 Mayıs’ında, cazibesini geçmişin büyüünden alır. Çocuk kitapları, çoğunlukla, onun başarısını oluşturan yetişkinlerin hafızasına aittir. Hafızanın yukarısı budur, peki ya aşağısı? Yayımlanmasından otuz beş yıl sonra bu yapıt savaş öncesinde bile hâlâ hâkimiyetini sürdürürken, şüphesiz, bir hatıra, eski, nostaljik bir gelenek olarak okunmuştur: İspatı; yeniden elden geçirilip basıldıktan sonra bile eski baskısının yenisinden daha iyi sattığı görülmüştür. Sonra, kitap bulunamaz olur, en uzak köylerde, küflü ortamlarda kullanılır duruma gelir artık. *Fransa Turu*, Tarihçiler için yavaş yavaş kolay bulunmaz bir şey, bir tavan arası hazinesi ya da bir belge

haline gerilir. Kolektif hafızayı terk eder ve önce tarihsel hafızaya sonra pedagojik hafızaya girer. 1977'de, yüzüncü yılında, *Le Cheval d'orgueil* bir milyon baskıya ulaştığında, ve o dönem ekonomik krize yakalanan Giscard'in sanayileşmiş Fransa'sı sözel hafızayı ve köylü köklerini keşfettiğinde, *Fransa Turu*'nun yeni baskısı yapılır ve yeniden unutulup yeniden dirilinceye kadar, artık eskisi gibi olmayan kolektif hafızaya yeniden girer. Hafıza mekânlarının bu ünlü betisine başarı belgesini kazandıran şey nedir, ilk niyeti mi yoksa dönem dönem yeniden hatırlanışı mı? Şüphesiz her ikisi: Bütün hafıza mekânları dipsiz derinlikteki nesnelerdir.

Bu aynı çift aidiyet ilkesi, mekânların belirsiz çokluğunda, bir hiyerarşiyi, alanların sınırlarını, türlerinin repertuarını oluşturmayı sağlamaktadır.

Bu türe ait olan önemli büyük nesne kategorilerine iyice bakarsak –ölüler için yapılan dinsel törenlerle ilgili her şey, ortak mala bağlı olan her şey, şimdiki zamanda geçmişin varlığını yöneten her şey– bu sınırlı tanımlamaya girmeyen bazılarının öyle olduğu iddia edilebilir, hatta tanıma ait olanların çoğu gerçekte tanımdan dışlanmış olabilirler. Tarihöncesi, coğrafi ya da arkeolojik bazı siteleri mekân ve hatta üst mekân olarak kuran şey çoğunlukla onlara bunu yasaklamalıdır: İnsanların zamanı, bilimi, rüyası ve hafızası ile doldurulmuş ezici güçle dengelemiş hafıza iradesinin mutlak yokluğu. Buna karşılık, herhangi bir sınır taşı Rhin ya da "Finistère" ile, yani Michelet'nin meşhur sayfalarının soyluluk unvanları verdiği bu "toprakların sonu" ile aynı nitelikte değildir. Her kuruluş, her diplomatik sözleşme hafıza mekânıdır, fakat 1793 Anayasası kurucu hafıza mekânı olan İnsan Hakları Bildirgesi'yle 1791'inkiyle aynı değildir. Nimègue barışı, Avrupa tarihinin iki ucundaki Verdun paylaşması ve Yalta konferansıyla aynı değildir.

Bu karışım, hafıza dikte ettirir, tarih yazar. Bu nedenle iki alan, olaylar ve tarih kitapları, buna önem vermemizi gerektirir, çünkü hafıza ve tarih karması olmadığından, özellikle hafızanın tarih alanına ait enstrümanları net bir şekilde alanı sınırlı tutmaya olanak sağlamaktadır. Her büyük tarihi eser ve bizzat tarihi tür bir hafıza mekânı biçimi değil midir? Her büyük olay ve bizzat olay kavramı, tanım gereği, hafıza mekânı değil midir? İki soru açık bir cevap bekliyor. Tarih kitaplarından bazıları, hafızanın bizzat yeniden elden geçirilmesine dayanan ya da onları küçük pedagojik el kitapları haline getiren hafıza mekânlarıdır. Fransa'da yeni bir tarih hafızasının tespitine ilişkin en önemli ânlar öyle çok da fazla değildir. XIII. yüzyılda *Les Grandes Chroniques de France* (Fransa'nın büyük

vakayinameleri) hanedanlık hafızasını özetler. Bu, tarihyazımı işinin birkaç yüzyıllık modelini inşa eder. XVI. yüzyılda din savaşları esnasında "mükemmel tarih" denen ekol, monarşinin Truvalı kaynaklarına ait efsaneyi yıkar, eski Galyalıları yeniden inşa eder: Etienne Pasquier'nin *Les Recherches de la France*'ı (Fransa araştırmaları, 1599) modern başlığıyla bunun önemli bir örneğidir. Restauration dönemi sonu tarihyazımı modern tarih anlayışını birden ortaya çıkarır: Augustin Thierry *Les lettres sur l'histoire de France*'la (Fransa tarihi üzerine mektuplar, 1820) başlangıç vuruşunu yapar; yapıt 1827'de cilt halinde son şekliyle yayınlanmasından birkaç ay sonra genç ve ünlü Michelet'nin ilk gerçek kitabı olan *Précis d'histoire moderne* (Modern tarih kılavuzu) gelir, ardından da Guizot'nun "Avrupa ve Fransa Uygarlık Tarihi" üzerine verdiği ders notları. Nihayet *Revue Historique*'in temsil ettiği pozitivist ulusal tarih (1876) ve bunun başyapıtı, Lavissee'in 27 ciltlik *Histoire de France*'ı (Fransa Tarihi). Bizzat adlarıyla hafıza mekânları olabilecek Anılar için, otobiyografi ve günlükler için de aynı şey söz konusudur. *Les Mémoires d'outre-tombe* (Mezar ötesinden anılar), *La vie de Henry Brulard* (Henry Brulard'ın hayatı) ya da *Le Journal d'Amiel* (Amiel'in günlüğü) en iyi ya da en önemli olduklarından değil, fakat hizzat anı üzerine sorgulama oyunuyla basit bir hafıza alıştırmasını karmaşık hale soktukları için hafıza mekânlarıdır. Devlet adamlarının anıları hakkında da aynı şey söylenebilir. Sully'den De Gaulle'e, Richelieu'nün *Testament*'ından (Vasiyet) *Mémoriale de Sainte-Hélène*'e (Sainte-Hélène anıtı) ve Poincaré'nin *Journal*'ine (Günlük) bu türün, metinlerin farklı değerinden bağımsız olarak, belli değişmezleri ve özgüllükleri vardır: Bunlar başka tür anılar hakkında bir bilgiyi, kalem insanı ile eylem adamının ikiye bölünmesini, bireysel bir söylemin kolektif bir söylemle bir tutuluşunu, özel bir hikmetin, hikmeti hükümet içine sokulmasını içerirler. Bunlar, ulusal hafıza panoramasında bunları mekânlar olarak düşünmeyi gerektiren motiflerdir.

Peki ya "büyük olaylar"? Aralarında yalnızca ikisi buna dahildir ve bu onların büyüklükleriyle ilgili değildir. Bir yanda kimi kez küçücük olaylar vardır; bunlar belli belirsiz farkına varılan ama ileride köklü sonuçları olacak, bazı dönemlerin başlangıcını belirleyeceklerdir. Diğer yanda ise sonuçta hiçbir şeyi yaratmayan, ama birden bire ağır bir simgesel anlamla yüklenen, vuku buldukları anda özgünlük kazanan olaylar; çağdaş tarih her yolu kullanarak sonuçsuz girişimlerde bulunur. Örneğin Hugues Capet'nin seçilmesi; çarpıcı olmayan bir olay, ama sonu ölümle on asırlık

bir geçmiş, buna başlangıçta sahip olmadığı bir önem kazandırır. Bir başka örnek: Rethondes vagonu, Montoire'daki el sıkışma ya da Libération'da (Kurtuluş) Champs-Élysées'de zafer yürüyüşü. Kurucu olay ya da gösterişli olay. Ama hiçbir durumda olayın kendisi değil; bunu kavram olarak benimsemek, özgüllüğünü inkâr etmek demektir. Oysa onu belirleyen şey onun özgüllüğüdür: Tarih nasıl olaylara bağlanıyorsa hafıza da mekânlarla bağlanır.

Buna karşın, alan içinde hiçbir şey olası bütün dağılmaları, gerekli bütün sınıflandırmaları düşünmemize engel olamaz. Mezarlıklar, müzeler ve yaşgünleri gibi somut deneyimle gösterilen en doğal mekânlardan, en zekice hazırlanmış, eksikliğini hissedemeyeceğimiz mekânlara; sadece önceden anımsanan kuşak, soy, "din-hafıza" kavramı değil, fakat Fransa sahasına ait bütün kavramların dayandığı "paylaşımlar" kavramı; Corot'yu ya da Cézanne'ın *Sainte-Victoire*'ını düşünürsek, doğrudan anlaşılır "resim gibi manzara" kavramı. Mekânların somut görünümü üzerinde duracak olursak, bunlarda değeri düşen bir genişlik vardır. Örneğin öncelikle taşınabilir mekânlar; hafıza sahibi halkın elindeki yasa levhaları bunların ana modelini sunar, ki bu da önemsiz değildir. Ayrıca her şeyini onların kesin yerleşim alanlarına, toprağa saldıkları köklere borçlu olan topografyalar: Bütün turistik mekânlar da böyledir, tıpkı Ulusal arşivlerin Hôtel Soubise'e bağlı oluşu gibi Hôtel Mazarin'e bağlı Ulusal Kütüphane de böyledir. Bir başka örnek de, mimarı mekânlarla karıştırılmaması gereken anıtsal mekânlardır. Anıtsal mekânlar olan heykeller ya da anıtkabirler, anlamlarını kendilerinden alırlar; bunların bulundukları yerler dikkate değer olsa bile, başka bir yere yerleştirilmeleri bunların anlamını bozmadı. Zamanla kurulan, anlamlarını öğeleri arasındaki karmaşık ilişkilerden alan topluluklar için durum aynı değildir: Chartres katedrali ya da Versailles Sarayı gibi dünyanın ya da çağın aynaları.

Tam aksine, işlevsellik öğesiyle mi ilgilenmeli? Yelpaze, eski muharip dernekleri gibi, yaşayanlarla birlikte kaybolup gidecek, aktarılamaz bir deneyimin devam ettirilmesine adanmış yerlerden, el kitapları, sözlükler, vasiyetnameler ve Klasik çağda, aile reislerinin çocuklarına yönelik olarak kaleme aldıkları "not defterleri" gibi, varlık sebepleri eğitsel olan mekânlara doğru açılacaktır. Yoksa sonunda simgesel öğeye daha mı duyarlı olacağız? Örneğin, egemen mekânlar ile egemenlik altındaki mekânları karşı karşıya getireceğiz. Parlak ve muzaffer, baskın ve, gerek ulusal bir otorite gerekse kurulu bir organ yoluyla baskı altında tutulan egemen mekânlar-

rın, resmi törenlere özgü bir soğukluğu ya da şatafatı olmuştur hep. Buralara gitmekten çok, buralara teslim oluruz. İkinci mekânlarsa, sığınak mekânları, samimi sadakatin, sessiz hacıların kutsal mekânlarıdır. Hafızanın yaşayan kalbidir bu. Bir yanda Sacré-Cœur, diğer yanda, halka yönelik Lourdes hac yolculuğu; bir yanda Paul Valéry'nin ulusal cenaze töreni, diğer yandan Sartre'in toprağa verilışı; bir yandan De Gaulle'in Notre-Dame'daki cenaze merasimi, diğer yandan Colombey mezarlığı.

Sınıflandırmaları olabildiğince artırabiliriz. Cenaze merasimi söylevleri, Douaumont ya da Federasyon duvarı gibi anmaya yönelik işlevlerini tamamen yitirmiş sırf hafıza mekânları olan özel mekânlarla halk mekânlarını, ayrıca bayrak, bayram güzergâhı, hac yerleri gibi, hafıza boyutu artık sadece simgesel anlamlar arasına karışmış mekânları zıtlılaştırmak. Bu tipoloji taslağının önemi, kesin, eksiksiz ya da çağrışım bakımından zengin oluşu değil, mümkün olabilme olgusudur. Buna göre açık bir ilişkisi olmayan nesneler birbirlerine görünmez bir bağla bağlanırlar, ayrıca Père-Lachaise ile Fransa'nın genel istatistiği bir başlıkta bir araya gelebilir, ama bunun şemsiye ile ütüyi bir araya getiren gerçeküstücü düşünceyle ilgisi yoktur. Burada bu farklı kimlikleri birbirine bağlayan bir ağ vardır; bilincine varmamız gereken kolektif bir bilinçaltı organizasyonu vardır. Bu mekânlar bizim ulusal tarihimize ait ânlardır.

Basit, fakat keskin bir çizgi alıştığımız eski ve yeni bütün tarih türlerini bir yana ayırır. İster ulusa, isterse toplumsal anlayışlara ait hafızaya seslenmiş olsun, hafızaya ilişkin bütün tarihsel ve bilimsel yaklaşımlar *realia* ile, bizzat şeylerle ilgilidir; gerçeği en canalcı noktadan kavramaya çalışırlar. Bütün tarih nesnelerinin aksine hafıza mekânlarının gerçeklikte göndergeleri yoktur. Ya da kendi göndergeleri kendi içlerindedir, bunlar sadece kendi kendine gönderme yapan göstergeler, saf haldeki göstergelerdir. İçeriksiz, fiziki varlıktan yoksun ve tarihsiz değillerdir; tam aksine. Bunları hafıza mekânı yapan şey, tarihin elinden kurtulmalarını sağlayan şeydir. *Templum*: Kutsal olmayanın belirsizliğinde –mekân ya da zaman, mekân ve zaman– içinde her şeyin değerli olduğu, simgesel ve anlamlı olduğu bir çember belirlenir. Bu anlamda hafıza mekânı ikili bir yerdir; kendi üzerine kapalı, kimliği içine kapanıp kalmış, adı üzerine kıvrılmış, ama geniş anlamlara açık bir taşkınlık mekânı.

Onların tarihini en bayağı ve alışılmamış hale getiren şey budur. En klasik malzeme olan aşıkâr konular, el altındaki kaynaklar, en basit yöntemler. Önceki günün tarihine dönmüş gibiyiz. Ama durum tamamen

farklıdır. Bu nesneler en dolaysız görgüllükleriyle algılanabilirler, fakat ileri sürülen bahis başka mekânda geleneksel tarihin kategorilerinde kendini ifade etmekte yetersizdir. Tarihsel eleştiri bütünüyle eleştirel tarihe dönüşmüştür, ama sadece kullandığı araçlar bakımından değil. İkinci derecede yaşamını sürdürmek için kendiliğinden uyanmıştır. Savaş gibi, bütün bir icraat sanatı olan, aktarmaya dayalı tarih; yenilenmiş nesneyle ilişkisinden ve tarihçinin konusuna tam olarak bağlanmasından huzur duyan bir sanat. Sonuç olarak, harekete geçirdiği şeye dayalı bir tarih; katı, dile gelmez, ele gelmez bir bağ; solmuş simgelere olan söküp atılamaz tensel bağlılıktan geriye kalan şeydir bu. Proust'un çok iyi ele aldığı aşk yasından uyanışı akla getiren Michelet tarzında bir tarihin yeniden hayat bulması; tutkunun saplantılı etkisinin sonunda ayağa kalktığı, fakat gerçek üzüntünün o kadar acı çekilen şeyden artık acı çekmemeye dayalı olduğu ve artık her şeyi kalbin akıldışılığıyla değil, aklın ışıyla anladığımız bir andır bu.

Tamamen edebi bir gönderme. Buna üzülmeli mi yoksa haklılığını teslim mi etmeli? Bu gönderme de çağa aittir. Hafıza, gerçekte, sadece şu iki meşruluk biçimini tanımıştır: Tarihi ya da edebi. Zaten bunlar günümüze kadar birbirlerine paralel olarak ama ayrı ayrı çalışmışlardır. Bugün sınır kalkıyor ve tarih-hafıza ve hafıza-kurgunun hemen hemen aynı anda ölümünden sonra, bir başka geçmişi, itibarını ve meşruluğunu geçmişle ilişkisine borçlu olan bir tür tarih doğuyor. Tarih, imgeselliğimizin yerini alır. Tarihsel romanın yeniden doğuşunu, kişisel belge hevesini, tarihsel dramın edebi canlanışını, sözlü tarih anlatısının başarısını, bozuk bir kurgu ağı olarak değil de nasıl açıklayabiliriz? Kolektif hafızamızın tükenmiş sermayesinin, yerini sağlamlaştırdığı, yoğunlaşıp kendini ifade ettiği mekânlara duyduğu ilgi bu duyarlılıkla ilgilidir. Derinliğinden koparılmış bir çağın derinliği olan Tarih, gerçek romanı olmayan bir çağın gerçek romanı. Tarihin merkezine yükseltilmiş hafıza: Edebiyatın apaçık yasıdır bu.

Cumhuriyet'ten Ulus'a

Bu çalışmalar, ele aldıkları konulardan bağımsız olarak, bir hafıza düzeneği resmediyor; hemen ortaya çıkarılabilecek bu düzeneğin özü kolektif hafıza sermayesine katılıyor, bu sermayenin temelini oluşturup günümüze kadar geliyor, ama bu temel, yirminci yüzyılımızın ağır gerçeklerinin karşısına çıkardığı acı olaylara ve başkalaşmalara maruz da kalıyor. Arı bir hafıza, esas ve kaynak hafızayla sağlamlaştırılmış bir stok.

Cumhuriyetçi mi yoksa ulusal hafıza mı demeli? Her yazarın kendince sorduğu ve cevabı olmayan bu soru karşılıklı etkilenmenin işaretidir. Cumhuriyetin acemilik dönemi, mekân, düşünce ve zamanın bir noktada toplanıp hızla ele alınmasıyla ifadesini bulur; “manevi bir cumhuriyet” kurma, yapıcı ilkeleri etrafındaki hareketle hegemonyasını teyit etme kapasitesiyle; Panthéon, kurban listesi, ermişlerin yaşam öyküleriyle dolu gerçek sivil bir dinle ifadesini bulur; bu yolla canlıları ve ölüleri bir araya getiren bir kutsallaştırma sağlanır; orada hafıza yoluyla kendini oluşturma ölü seviciliğine meyleder. Kalabalık, çok sesli, her yerde var olan bir dinsellik; kendi mitlerini, ayinlerini icat eden, kendi sunaklarını kuran, kendi tapınaklarını ve araçlarını –heykel, fresk, sokak levhaları, okul kitapları– icat eden ve bunları sürekli bir eğitsel gösteriye dönüştüren bir dinsellik.

Bununla birlikte, özde, hafızanın siyasi kullanımının özgül olarak cumhuriyetçi ya da hatta sırf Fransızlara özgü bir yönü yoktur. Bütün Avrupa ülkelerinin denediği, Eric Hobsbawm'ın hoş bir şekilde "geleneğin icadı"¹ diye adlandırdığı, çağın bir olgusudur bu. Kitleler çağının gelişi milliyetçiliğin emrine, o zamana kadar, en azından bu düzeyde bilinmeyen imkânları sunmuş ve her türlü yeniliğe yine bilinmeyen bir ölçüde kendine bir geçmiş uydurma gerekliliğini dayatmıştır. Fransız Cumhuriyeti diğer ülkelere oranla, İngiliz monarşisi ya da Alman imparatorluğuna göre, geride bile kalmıştır: Ölçülü mimarlık, Marianne gibi soyut simgeler, burjuvazi tarzı yurttaş büstleri, hafızaya özgü uygulamanın kuruntusuz kullanılışı. Buna karşılık, Cumhuriyet derinlemesine yerleşmesiyle ve hafızanın tam otoriter, birleştirici, tekelci, evrensel ve yoğun bir şekilde geçmişe dayalı sistematik kuruluşuyla bunlardan ayrılır.

Otoriter hafıza; çünkü yeni bir rejim söz konusuydu; sağ kesimle, sonra da çabucak sol kesimle denenecek, merkezîyetçi jakobenizmle devrimci mirasını zorla kabul ettirmekte kararlı bir rejim; dayatmaları ve krizleri kuvvet kullanarak aşmak zorunda kalmış, ideolojik olarak kiliseyi kili-seyle, toplumu toplumla karşı karşıya getirmiş, büyük banka ve endüstri burjuvazisinin köylü sınıfı ittifakını sağlamlaştırmış, kurumlar oluşturmuş, asi bir orduyu kendine bağlamış, cumhuriyetçi *melting pot*'u hızla başarmış bir rejim.

Birleştirici bir hafıza: Özellikle III. Cumhuriyet'in okul kitaplarında olduğu gibi, XIX. yüzyıla ait bütün tarih yazımı bu birliği bir kazanım gibi göstermiştir; sadece idari ve coğrafi bütünlük değil, ama manevi ve ideolojik birlik. Bu ise, halkların, ülkelerin ve dillerin inanılmaz renkliliğini, ulusal eksikliği, çağın Fransa'sının bölünmesinin göz ardı etmek demektir; bunun için Theodor Zeldin ve Eugen Weber² gibi Anglosaksonların bakışını hatırlamak yeterlidir. Bu ölçüye göre değerlendirilen ortak bir hafızanın inşa edilmesi, öncelikli bir ihtiyaç, farklılıkların durgunluğuna bağlı bir karşı iktidar, yaşama ve ölme biçimlerinin mozayikliğiyle bir karşı güç olarak ortaya çıkar; yerel hafızaları ulusal bir kültüre bağlı ortak fonda

1) Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (der.), *The Invention of Tradition*, Londra, Cambridge University Press, 1983, özellikle Eric Hobsbawm tarafından kaleme alınan VII. Bölüm, "Mass-Producing Traditions: Europe 1870-1914".

2) Bkz. Theodor Zeldin, *Histoire des passions françaises*, Paris, Recherches Yayınevi, 1978, 4 cilt. Eugen Weber, *La fin des terroirs, la modernisation de la France rurale 1870-1914*, Paris, Fayard ve Recherches Yayınevi, 1983.

toplama ve herkesi "89'lu kuşağın"³ evlatları haline getirme zorunluluğudur bu. Okul, askerlik hizmeti, seçim usulü, siyasi partilerin düzenli örgütlenmesi: Devletin Cumhuriyete sahip çıkması Cumhuriyete, rejimden, doktrinden ya da felsefeden, sistemden, kültürden ve neredeyse ahlaki uygarlıktan fazlasını veren toplumun zaferini iki katına çıkarır.

Bu hafıza tutarlılığını dışladığı şeyden alır: Kendisini karşıt olarak tanımlar. Düşmanlarla beslenir. Kesinlikle gerçek, aynı zamanda hayal edilmiş düşmanlar. Cumhuriyetin, ulusun meydana getirdiği toplumun bütünü, "ayrıcılıkçılar" karşısında Tiers Etat'ı, "Aristokratlar" karşısında yurtseverleri, "iriler" karşısında küçükleri, ayrıca tekelliler⁴ karşısında işçileri temsil etmek için düşmanlara ihtiyacı vardır. Cumhuriyet, ilk örneği kompto hevesi olan, duygu birliğini husumet yoluyla sağlayan mirası devrimden almıştır. Anglosakson demokrasilerinin tersine, Fransa, sosyal mutabakatı özel çıkarların uyuşturulması olarak değil, onların dışlanmalarını gerektiren genel iradenin ifadesi olarak görmektedir. Cumhuriyet modeli altında sadece siyasi demokrasiyi tanımış olması, Fransa'yı belki kendiliğinden çoğulculuğa ve dönüşümlülüğe⁵ alerjik kılmıştır. Cumhuriyet mücadelecı bir ortak-duyuşa susamıştır. Bu şu demektir; ulusa ait düşlenen tek şemaya dönüşen Cumhuriyet, tamamen eksiksiz ortak-duyuş içinde kurulmaz. Otomatik olarak solların birliğine bağlı olmayı bırakırken, her türlü siyasi etkinlikten vazgeçmez. Ortak kültüre dönüşürken tamamıyla bir mistik olmayı sürdürür. Folklorda yok olurken tarihimizin önemli ânlarında yoğun bir şekilde harekete geçirici olmayı devam ettirir. Cumhuriyet savaştır ve uğruna üstün gelmeyi istemediğimiz ve ölmeyi kabul etmediğimiz bir cumhuriyet ölüm cumhuriyettir. Cumhuriyet sürecinin ulusal kökleşmesini kesin biçimde tamamlayan şu ilk iki anahtar dönem bunun kanıtıdır: 1918'de Clémenceau'nun kazandığı zafer, iflasına yol açan tek rejime karşı güçlölkle kurulan ve Direniş'in ve "kesin bir Fransa düşüncesi"nin sahibi General'in sağladığı Cumhuriyet.

Evrenselci hafıza; çünkü kurucu ideoloji, devrimci miras içinde gerek bir ayıklama gerekse bir karışımı gerçekleştirmiştir; bu ise her iki durum-

3) Bkz. Mona Ozouf, "Une nationale et unité de la pensée de Jules Ferry", E.H.E.S.S., Ocak 1982, Jules Ferry kolokyumı bildirisi.

4) Bkz. Alain Bergounioux ve Bernard Manin, "L'exclu de la nation. La gauche française et son mythe de l'adversaire", *Le Débat*, no: 5, Ekim 1980.

5) Bkz. Odile Rudelle, *La République absolue. 1870-1889, Aux origines de l'instabilité constitutionnelle de la France républicaine*, Paris, Sorbonne Yayınları, 1982.

da Devrim'i İnsan Hakları Bildirgesi'nin⁶ hür ifadesine bağlar; çünkü bu kurucu ideoloji, ille de Devrime bağlı olmayan Antikçağ Cumhuriyetleri ya da ona yabancı ve üstelik karşıt, Cumhuriyetin ileri gelenlerinde, Littré, Frey ya da Durkheim'da⁷ bile kendini benimsettiren Auguste Comte pozitivizmi gibi entelektüel gelenekleri bu tarihsel gelenekler mirasıyla karıştırabilmiştir; çünkü böylece hafızasını akla dayayıp, akla dayandırılmış bir toplumun kendisi hakkında bilgi edinmesini –tarihi ve sosyolojik bilgi-yasallığının emrine verebilmiştir; özel ulusal bir macerayı insanlığı özgürlüğe kavuşturucu bir ilk örnek yapabilmiş; belirli bir gelişme ölçütü ortaya koyabilmiş, tarihte ve tarihle gerçekleşecek ve şüphesiz cumhuriyetin ana aşamasını oluşturan bir ilerleme ölçütü getirebilmiştir.

Cumhuriyetçi hafıza esas geçmişçiliğini, bir gelecek tasarısına kendini kaptırarak, zaman aşaması üzerine odaklanmaya borçludur. Bu öneri görünürde paradoksal ve totolojiktir, çünkü genelde geçmişe bağlılık ve devamlılığa itibar etme bir tepkidir ve hafıza yine geçmişle kurulan ilişkidir. Buna rağmen anlamı açıktır: Cumhuriyetin ortak uzlaşma gücü kendi hafızasına ve hafızayı anmaya dayanmaktadır. Aynı şekilde 14 Temmuz'un, burada akla gelen Péguy'nin bir cümlesine göre, kendi başına bir ilk yıldönümü olmuş olması gibi, adı üçüncü olan cumhuriyet de kendi kendisinin kutlanması olmuştur. Bu cumhuriyetin doğrudan tarihe kaydoluşu bir toplumda, bir yerde, kurumlarda ve politikada somutlaşma kapasitesi kendi kimlik tanımına bağlıdır; tıpkı kendi geleneğine başvurması gibi. Cumhuriyetçi Gelenek! Cumhuriyet hafızasının gerçek yeri işte burasıdır; biz bu kitabın büyük bir bölümün bu konuya ayırmak istedik, yani cumhuriyetin tarihsel dönüşümüne⁸ değil, ama ifade edildiği odaklara: Örneğin Parlamento söylevi, "büyük şölenlerin iletişimsel sıcaklığı", Latince kavgası, her şeyi unuttuğunuzda size geriye kalan kültür, lise bitirme sınavı sorularının değişmesi, *Petit Larousse*'un pembe say-

6) Bkz. François Furet, *Penser la Révolution française*, Paris, Gallimard, 1978 ve *Le Débat*'daki yazıları, "La Révolution sans la terreur? Le débat des historiens du XIXe siècle" (no: 13), "La Révolution dans l'imaginaire politique français" (no: 26) ve Maurice Agulhon ile tartışma (no: 30).

7) Bkz. Claude Nicolet, *L'Idée républicaine en France*, Paris, Gallimard, 1982, böl. VI ve Jules Ferry kolokyumundaki bildirisi.

8) Odile Rudelle, 11 Nisan 1900 günü, Mecliste Waldeck-Rousseau'nun söyleminde bunun ilk ortaya çıkışının tarihini tespit eder: "biraz önce cumhuriyetçi gelenekten bahsediyordum..." Bkz. "La notion de la tradition républicaine", 4-6 aralık 1975 tarihleri arasında yapılan *La France sous le gouvernement Daladier* kolokyumunda sunulan bildiri, Ulusal Siyasi Bilimler Vakti.

faları, taşra, Ulm sokağı ve insan-hafıza olabilecek Edouard Herriot⁹ figürünün bulunduğu radikal parti başkanlığının oluşturduğu o kutsal üçgen.

Cumhuriyetçi hafıza mı ulusal hafıza mı? Önemli olan bu değil; önemli olan cumhuriyetçi hafızanın berkitilmiş bloğunun, devleti, toplumu ve ulusu vatan sevgisi dolu bir senteze eklemlenmiş olmasıdır. Verdun zafriyle zirvesine ulaşmış, ama bugün içeriksiz bir biçime dönüşmüş olan sentezdir bu.

XX. yüzyıl Fransa'sının tarihini sistemli bir şekilde yeniden yaparken cumhuriyetçi hafızanın biçim ve yapı değişikliklerinin hepsinin sıralı dört etmene bağlı olduğunu anlamak gerekecektir.

Ve öncelikle başarısını, gerçek bir iç ya da dış tehlikenin olmayışını anlamalı. Artık klişe egemenliğinin, monarşik diktatörlüğün, cumhuriyetçi irredantizmin ya da ezeli düşmanların ortadan kalkmış olduğunu anlamak gerekir. Cumhuriyetçi meşruluğun bütün tehlikeleri geçmişe ait gibi görünebilir. Gerçek ya da uydurma da olsa, birileri 6 şubat 1934'te olduğu gibi, "cumhuriyetçi savunma" hareketini karşılarında bulmuşlardır; asılsız ya da doğru da olsa birileri, tıpkı Libération'a komünist darbe korkusunda olduğu gibi, 1958'de De Gaulle'un darbeci generallerinin omuzunda iktidara gelişi, yine aynı generallerin 1961'de Cezayir savaşı esnasında tepeden inme atamaları ve dahası 1958 anayasasının 16. maddesinin usulsüz kullanımı ya da bir müddet, General de Gaulle'e monarşik bir miras isteğini atfeden söylenti gibi, dağılıp gitmişlerdir. Ulusal bozgunla yerleşen ve Alman bozgunuyla dağılan Vichy hükümeti cumhuriyet karşıtlığını ilkesizleştirdi, eski zamanların tepki gösteren Fransa'sını marjinalleştirdi. Cumhuriyet hafızası herkesi bir potada eritti.

Ulusun hafıza sermayesine durnaksızın kök salması onun içten içe zayıflamasına, güçsüzlüğü ve karşılaştığı şiddet yüzünden suçlamalara karşı daha hassas hale gelmesine neden oldu. Bir rejim, biri "garip bir bozgun" (Marc Bloch) içinde, diğeri 1958'de kendi Albayları önünde iki kez iflas ettiğinde, Şubat 1934 ve sonbahar 1947'de iki kez sınıra ulaştığında; Münih'teki "korkak teselli"yi kabullendiğinde ve Cezayir'de işkence kampanyasıyla onurunu tehlikeye soktuğunda; yıllar boyunca, bakanlığın istikrarsızlığı, parlamen-

9) Bkz. Jean-Thomas Nordmann, *La France radicale*, Paris, Gallimard-Julliard, "Archives" dizisi, 1977.

tonun güçsüzlüğü ve kurumsal felç¹⁰ manzarasını yarattığında, hafızası biz-zat kendi zayıflığının anılarıyla doldu; komünist *vulgata*'nın öncelikle cumhuriyetin yüce değerlerini somutlaştırmayı üstlenmiş gibi görünen sosyalist geleneğe yüklediği "ihanetler" hakkındaki bıktırıcı lakırdıların anılarıyla doldu: 1914 savaşının arifesinde sosyalist enternasyonal ihaneti, 1936'da İspanya'ya müdahale edilmemesi, 1956'da Cezayir'deki Fransızlar karşı-sında cumhuriyetçi cephenin el ayak çekmesi gibi anılardır bunlar.

Şiddete karşı suçlama: Cumhuriyetin, jakoben, merkezci ve bürokratik solla uzun ittifakından ileri gelen suçlamadır bu; bu dava artık Devrim'i ve karşı tepkiyi, solu ve sağ karşı karşıya getirmez, ama solu solla, resmi bir solu bir diğeriyle –bir dönem "ikinci" diye adlandırılan ve kendini başka yerde, bölgesel talep, merkezizetçilik karşıtı talep yoluyla yurttaş ile yerel iktidarın yakınlaşmasını, farklılıklara saygıyı arayan bir solla– karşı karşıya getirir. Bu kez despotik yüzlü bir Cumhuriyet; eşitlik yanlısı tutkunun arkasında türdeşleştirme hırsını gizleyen bir Cumhuriyet vardır; Albigeois haçlılarından, "Fransa'nın ilk aynası" Clémenceau'ya, bu arada Vendée soykırımı ve yerel lehçelerin yok edilmesine kadar, düzleştirici ve ortaklaştırmacı bir İktidar vardır; Cumhuriyet bütün bunlarla ilgili bambaşka bir hafıza manzarasını ortaya çıkarır; ama bir diğer devrimci mirası da gün ışığına çıkarır. Sovyet deneyimiyle gücüllükleri bu mirası en üst olumsuz yoğunluğuna çıkarır.

Ancak cumhuriyet imajının zayıflaması özellikle iki hafıza ailesinin rekabetinden ileri gelir: Bunlar, geçtiğimiz yüzyıldan bu yana cumhuriyete itiraz etmekten vazgeçmeyen ve savaş ile savaş sonrasında ulusal-cumhuriyetçi imgelemi Gaulle'cülük ve komünizm kılığı altında güçlendirdiği milliyetçi ve devrimci hafızalardır; bu imgelem üyelerinin sayıları ya da iktidara gerçek etkileriyle değil, Fransa'yı, "gerçek" Fransa'yı temsil etme iddiasıyla ölçülebilir.

Bu iki hafızanın ve cumhuriyetle simetrisini çok uzağa götürmeyelim: Gaulle'cü hafıza, gücü azalan cumhuriyete bir alternatif olarak ortaya çıktı; komünizm ise onun mantıksal derinleşmesi, doğal sürekliliği ve en sağlam kalesi olarak ortaya çıktı. Buna karşılık, tarihinin en önemli ânlarında, etki alanı ne kadar geniş olursa olsun, komünist hafıza kesimlere

10) Bkz. Örneğin Cumhurbaşkanı Vincent Auriol'un oldukça açık anlaşılır anıları, *Mon septennat, 1947-1954*, Paris, Gallimard, 1970 ve *Journal de septennat*, Pierre Nora ve Jacques Ozouf yönetiminde hazırlanmış 7 cilt, Paris, Armand Colin.

özgü olarak, solun sınırı içinde kalmış ve üstelik cumhuriyetçi ortak uzlaşmanın dışında bırakılmıştır; Gaulle'cülük, aksine, ulusal tarihle dolu bir dönem olmuş ve kesin bir şekilde cumhuriyetin kurumlarında yer almıştır. Her şeyin ayırdığı ve her ikisi de zaman içinde köklü biçimde farklı formlara tanık olan bu iki hafızanın tezatlığı, daha da ileri gitmektedir. Cumhuriyet hafızasına en yakın olarak görülen birincisinin, bir doktrine (Mark-sizme), bir stratejiye (sınıflar mücadelesine) ve tarihsel bir deneyime (Sovyet hoşşevizmine) –bu strateji ve deneyim hem yabancıdır hem de varlığının yıkıcısıdır– dayandığını unutamayız; oysa diğeri, şüphesiz, eğitimiyle, duyarlılığıyla ve cumhuriyetçi geleneğe ait fikirleriyle tamamen yabancı bir insana dayanır, fakat onun iki büyük ulusal müdahalesi, öncelikle cumhuriyeti yeniden kurmaya, sonra da onu güçlendirecek kurumsal yolları açmaya yaramıştır.

Demek ki bu aldatıcı bir simetridir, tamamlayıcı etkisi olmuştur: Bu iki hafızanın üstünlüğü tamamen günümüze özgü olmuş ve bunların ortadan kalkması 70'li yılların ortalarını bulmuştur. Bu ikisi, ulus için, makul bir devamlılık arz etmiştir. Bu ikisi cumhuriyetin meşruluğunu, yasallığın sınırlarına itmiştir, tıpkı 1947'deki belediye seçimlerinde R.P.R. ile komünistlerin Cumhuriyeti yüzde otuza, üçte bire düşürmeleri gibi, oysa Cumhuriyet'e göre onlar "isyanî" ve "Moskof silahşörler" gibiydi. Bu ikisi, 1965'teki kamu oylamasındaki ilk başkanlık seçimleri kadar gösterişli ortamlarda, cumhuriyeti temsil etme tekeli üzerinde sen-ben kavgaları yapabiliyorlardı. O zaman André Malraux, François Mitterand'a hitaben şöyle haykırmaktaydı: "Cumhuriyetçilerin tek adayı! Bırakınız cumhuriyeti uyusun!" Bu ikisi, birileri için Halk Cephesi, Direniş, Mayıs 1958 ve diğerleri için Kurtuluş'ta Champs-Élysées'ye yürüyüş, aynı cumhuriyet meydanında 1958 Eylül söylemi, Şubat 1961'de isyancı generaller grubuna karşı Cumhuriyeti korumaya çağrı gibi, korunup geliştirilecek Cumhuriyetle özdeşleştiklerinde ulusun imajını temsil edebilmişlerdir. Nihayet bu ikisi, cumhuriyeti, usta ve gizli bir paylaşmayla, ulusal düşsellikten çıkarmışlardır, üstelik yine aynı Malraux'nun "komünistlerle bizim aramızda hiçbir şey yoktur"¹¹ dediği bir zamanda.

Cumhuriyetçi hafızanın eski temellerinin biçim değiştirdiği, pek açık olmayan, ama belki de en aktif dördüncü öge: Fransa'nın tamı tamına 30

¹¹ Gaulle'cü ve komünist anıların içeriği ve siyasî kullanımı üzerine *Les France* adlı dördüncü ciltte yeniden döneceğiz, "La mémoire comme lieu de pouvoir depuis la Libération".

yıldan bu yana tanıdığı istisnai ekonomik gelişme. Özde kesin bir öge, çünkü büyüme, cumhuriyetin kendisine en yabancı olan değerlere doğru hafıza üzerinde gerçekleştirdiği ulusal uzlaşmayı başka yöne kaydırmıştır: Ekonomi, şimdiki zaman, öngörü, tüketim, barış, sosyal, modernlik gibi; ve bu amaçla cumhuriyetin değerlerini etkili şekilde nötralize etmeye ve onları yavaş yavaş kullanılmaz hale getirmeye katkıda bulunmuştur. Kesin bir öğedir, çünkü siyasi açıdan önemsiz¹² bir konu olan büyüme, her şeye rağmen, Gaulle döneminde gerçekleşmiştir; Cumhurbaşkanı'nın endüstriyel modernleşmeyi, hafızanın retorik kullanımını benimseyen Georges Pompidou'ya emanet etmesini sağlayan garip bir görev bölüşümüyle gerçekleşmiştir. Demek ki ekonomik ve politik iki sürecin hassas ve kompleks diyalektiği burada başlamaktadır; bu süreç çelişkili olarak modernliğin değerlerini, eskilliğin geleneksel barınağı olan sağa teslim etmiş, ayrıca solu eski ve kesin cumhuriyetçi değerlerin sahibi yapmıştır; ya da daha doğrusu, eğer komünist parti ulusal düzeyde marjinalleşmeye başlamamış olsaydı, böyle olacaktı.

Uzun bir tarihin küçük olaylarının ötesinde, büyük sonuçlar açıktır: Genel muvafakatı tükenmiş, zayıflığı ya da zorbalığı nedeniyle eleştiriye uğramış, daha canlı iki hafızanın rekabetiyle karşılaşmış, başka değerlere önem verilmesiyle yansızlaşmış ulusal cumhuriyetçi hafıza, canlılığını yitirmiştir. Eskiden büyüklüğünü devletin, ulusun ve toplumun hafızası olmasından alıyordu. Devlet biçimi üzerinde anlaşma mı? Rız olunmuştur. Ya ulus? Ortalama demokratik güç konumunu, yol gösterici dünya gücünden alır. Ya toplum? Çoğunlukla toprağa bağlı ve tutucudur ve üçüncü sıraya yerleşmiş, kendi haline bırakılmıştır. Bu üç mekân kendi özelliklerini yeniden kazanmışlardır. Cumhuriyetçi hafızanın artık belirli altın stoğu güvencesi yoktur. Onun da enflasyonu ve devalüasyonu olmuştur.

Kısa zaman içinde bu yeni yapılanmayı değiştirecek birçok olay oldu. Bu olaylar bize çok yakın, bu yüzden hafıza denen bu uzun süreli olgunun tarihsel anlamını bulup çıkarmamız mümkün değil; ama aynı zamanda yeni tasarım noktalarını oluşturamayacak kadar zaman içinde yoğun ve bir noktada toplanmış durumdadır. Bu, öncelikle gecikmeli fakat apansız

12) Bu hususta, François Fourquet'nin derleyip sunduğu söyleşiler çok aydınlatıcıdır, *Les Comptes de la puissance, histoire de la comptabilité nationale et du plan*, Paris, Recherches Yayınevi, 1980.

olarak krizin ve uzun bir duraklama dönemine girişin bilincine varılmasıdır: Kalkınma atılımı bir ara söze dönüşmüştür. Ayrıca bu, münavebe deneyimidir, ona sürekli bir darbeye ilişkin cumhuriyet karşıtı olarak görünen kurumların sol tarafından kullanılmasıdır: Gaulle'cü yapı 25 yıl içinde ulusal cumhuriyetçi yapı olmuştur. Sonuçta Gaulle'cülüğün ve komünizmin iki kat uzaklaşmasıdır bu. Çok farklı hatta karşıt nitelikli uzaklaşma, çünkü komünizm olayında, solun büyük bir bölümünün nezdinde, onu neredeyse cumhuriyetçi ulusal ortak uzlaşmanın sınırına koyan gerçek bir marjinalleşme söz konusudur; oysa Gaulle'cülük olayında mirasın üç ayrı yönde açılımı söz konusudur: Ulusal zaferlerle Panthéon'a ulaşan kurucunun tarihsel farkı, ortak mala kurumsal müktesep hakkın karışması, ulus temasının düşünce alanına ve bir partiye girmesi. Bu olaylardan hiçbirini bizi hareket noktasına geri götürmez, fakat birleşmeleri yeni bir dağılımın şartlarını taşır.

Ulusal olanın geri dönmesi ve Cumhuriyetin en küçük eski değerleri üzerine eğilme bütün siyasi ailelerin ufuklarına karşı duyarlıdır. Solda, komünistlerde yeni, fakat hiç şüphesiz uzun bir süre için yerleşmiş sosyalizminin değerini yitirmesi ve cumhuriyete bağlılıkları hakkında hiç şüphe bırakmama çabasının utanç duyulanı silkip atma ihtiyacına götürmüştür. Sosyalistlerde ise komünist ittifakından kurtulma ve Marksist Ortodoksluktan vazgeçerek Gaulle'cülüğün hayalci tutumuna karşı Fransız halkının çalışkan tutumunu gösterme zorunluluğudur. Cumhuriyete doğru bir koşudur bu; sağın güçlenişiyle tamamlanan bir koşu; ulusal Gaulle'cülüğün artık kabul edilmiş mirası ise bu sağın "demir kalıba" karşı uzun mücadelesini unutmasını ve hatta kendini "sosyalist-komünist koalisyonu" karşısında gerçek cumhuriyet meşruluğunun savunucusu olarak görmesini sağlamıştır. Garip ve belki geçici bir dönüşümdür bu. Dümen kırma: Cumhuriyetin şüphe götürmez kefi olma prestiji "kurşuna dizilen 75 000"lerin partisine kaldığında, bu sağ 1940 bozgununda Vichy yanlısı Petain'ci anıyla üstüne muhtemel bir ihanetin gölgesini düşürmüştü. Aynı şüphayle karşılanan, ulus mitinden arınmış komünist partisi olduğunda, ona her zaman düşman kesilenler ayrı nedenlerle komünistlere ve onların müttefiklerine karşı cumhuriyet bekçiliğinin meşalesini ele alabilmişlerdir.

Ulusa dönüşün en hissedilir belirtisi ulusal tarih konusunda bilimsel tarihyazıma dönüştür. Bir başka Fransa ortaya çıkar, kamusal bilincin dünyadaki satranç tahtasının gerçeklerine uydurulmasını ifade eden bir başka

bakış belirir. Vasat güce sahip Fransa, tarihiyle büyük kalmıştır; o halde bu tarihi neden işlemesin ki?

İki büyük dönem kapanıyor: Başlayan dönemde cumhuriyet öncelikli çalışma konusu haline geliyor. Cumhuriyet artık ne hararetli bir savaşım ne de alışkanlık içine kök salmış gelenek olarak görülmektedir: Olsa olsa bir hafıza mekânıdır.

1984

Lavisse'in Fransa Tarihi: *Pietas erga patriam**

1. Tarih ve Ulus

Yeni Sorbonne'un kuruluşu

Bir yer, Sorbonne, bir isim, Lavisse, bir yapıt, 27 ciltlik *Fransa Tarihi*: Bu üçü de, yüzyılın dönemecinde tarihin ulusal hegemonyasını yorumlamaktadır.

Yüksek öğrenimin yeniden ve çabucak yapılandırılması sırasında tarih bilimi 25 yılda en büyük payı almıştır¹. Tarihi sadece edebiyat fakültelerinde ders olarak okutmuyoruz; bu fakültelerde bile öğrenci sayısı sadece

* Pietas erga patriam: Vatana iman. (ç.n.) Üç kişiden özellikle yararlandım: Alice Gérard dikkatimi Lucien Herr arşivindeki birçok kaynağa ve özellikle Lavisse'in kendi eliyle düzelttiği *Devrim* nüshaları üzerine çekti; Christophe Charle basılmamış *Dictionnaire biographique des professeurs de la Faculté des lettres de Paris*'nin (Paris Edebiyat Fakültesi profesörleri özgeçmiş sözlüğü) ikinci cildini ve Lavisse'in Sagnac'a yazdığı on beş kadar mektubu kullanmama imkân tanıdı; Victor Karady, *L'Élite universitaire littéraire au XIXe siècle* (XIX. yüzyıldaki üniversiteli edebiyat seçkinler topluluğu) hazırlık fişlerini kullanımına sundu. Onlara ve Hachette eski elyazmaları sorumlusu M. Lanthoinette'e içten teşekkürlerimi sunuyorum.

1) Yüksek öğretimin işleyişi için Antoine Prost'dan hareket edeceğiz. *L'Enseignement en France, 1800-1967*, Paris, Armand Colin, 1968 ve Louis-Henri Parias yönetiminde, *Histoire générale de l'enseignement et de l'éducation*, cilt: III, *De la Révolution à l'école républicaine 1789-1930*, Françoise

1888 den 1908'e kadar olan yirmi yılda iki bin beş yüzden kırk bine çıkmıştır; yalnızca École Normale Supérieure, Collège de France ve École des Chartes'ta değil, aynı zamanda çok yeni ve haklı bir prestij sahibi olan kurumlarda, örneğin 1868'de kurulan École Pratique des Hautes Études'de (Uygulamalı Yüksek Öğretim Okulu), 1872 tarihli yeni Özgür Siyasal Bilgiler Okulu'nda, 1881'de kurulan ve en yenisi olan Louvre Okulu'nda. Örneğin 1880'li yılların başında Paris'i ziyaret eden Belçikalı genç üniversite öğrencisi Paul Frédéricq'in sevinci anılmaya değer: "L'École des Chartes benim için benzeri olmayan bir kurumdur. Paris'te Uygulamalı Yüksek Öğretim Okulu'nda en sağlam, en eksiksiz ve gerçekten en bilimsel tarih öğretimi verilmektedir."² Başka hiçbir disiplin böyle bir itibara sahip değildir. Tarih biliminin kökleri ilköğretim sıralarına uzanır, bütün zihniyet orada işlenir³; daha sonra dışarıda, eni konu Atina okulu (kuruluş tarihi 1846) modeline göre düzenlenmiş birçok araştırma enstitülerinde gelişir: 1876'da Roma, 1890'da Kahire okulları, 1901'de Hanoi'de açılan Uzak Doğu Fransız Okulu, Floransa'da (1908), Madrid'deki okullar, İspanya Yüksek Öğrenim Okulu (1909), Saint-Petersburg Enstitüsü (1912), Londra Enstitüsü (1913). İçeride, bilimle uğraşan geleneksel grupların yanı sıra, Fransız Devrim Tarihi Topluluğu (1888) ve Modern Tarih Topluluğu (1901) gibi dönemleri, Fransız Sanat Tarihi Topluluğu (kuruluşu 1876, yeniden düzenleniş tarihi 1914), Hukuk Tarihi Kurumu (1913), Fransız Kilise Tarihi Kurumu (1914) gibi belli konuları işleyen, belli konularda uzmanlaşmış kurum ve topluluklar vardır; bunlardan başka örneğin Robespierre Araştırmaları Topluluğu (1907) gibi bir tek kişiyi araştıran, daha da uzmanlaşmış bilimsel araştırma grupları oluşturulmuştur. Yine de eksik kalan bu sıralamaya, sürekli gelişen, bütünüyle farklı bir düşünce sahip (bkz. daha ileride "Arcisse de Caumont ve bilimsel araştırma toplulukları"), çoğunlukla üniversiteli tarihçiler tarafından küçümsenen, ama Normandiya Tarih Topluluğu (1869), Poitou (1871), Saintonge ve Aunis (1874) Paris ve L'île de France (1874) Tarih arşivleri topluluğu gibi çok değerli koleksiyonlar yayımlayan, kendi dergilerini çıkaran, ulusal tarihe

Mayeur, *Nouvelle Librairie de France*, 1981. Ayrıca bkz. William R. Keylor, *Academy and Community, the Foundation of the French Historical Profession*, Cambridge, Harvard University Press, 1975. Louis Liard, *L'Enseignement supérieur en France 1789-1893*, Paris, Armand Colin, II cilt.

2) Paul Frédéricq, *L'Enseignement supérieur de l'histoire: notes et impressions de voyage*, Paris, Alcan, 1899.

3) Bkz. Özellikle, *La République*, "Lavis, instituteur national", "küçük Lavis"i inceler. Lavis'in genel bir takdimini yapar. Bütün göndermelerim bu kaynağıdır.

ayna tutan, bitmez tükenmez bir zenginlikteki bölgesel taleplerin ihtiyacını karşılayan, kapsamlı yöresel bilim topluluklarını almıyoruz.⁴

Ancak tarihin ulusal olguya eklemlenmesi kurumsal çatısından çok yeni içsel değerlerinden ileri gelir. Metinlere hâkim olma olgusunun kendi içinde yurtseverlikle doğrudan ilgisinin olmadığı düşüncesi önemli değildir; zira, filoloji ile ulusal duygu arasında sıkı bir ilişki vardır. Bunun nedeni Alman tarzındaki filolojinin tarihe gerçek bir bilim modeli vermiş olması değil, çok daha derinde bir ahlaki yücelik ve entelektüel çilecilik barındırmasıdır. Rönesans'ın büyük âlimleri ile Saint-Maur'lu Benediktenlerin yakın zamanda uyandırılmış hayaletlerinin dolaştığı yeni kütüphanelerin duvarlarında laik bir keşiflik rahiplerin âlimliğini sahiplendi ve cumhuriyetin, onun entelektüel ve ahlaki reformunun hizmetine sundu. Belgenin etik değeri arttı: Kuşkusuz bilimsel değeri kadar etik değeri de önemli. Lavissee, ilk kez bir araya gelmiş Sorbonne öğrencilerine "gerçek tarihçi bir filologdur" diye açıklar⁵. "Tarih belgelerle yapılır": Langlois ve Seignobos'un hiç elden düşürülmeyen *Introduction aux études historiques* (Tarih araştırmalarına giriş, 1898) kitabının ilk cümlesidir bu. Ve daha sonra Julien Benda Dreyfus'ten yana tavır alışının sebeplerini açıklarken, bunu "matematik ve tarih öğretisinden edindiği(m) yöntem inancı"yla açıklayacaktır.⁶

Yöntem: Yeni ekolün anahtar sözcüğü bizzat oluşumunun bütün biçimlerini belirler. Bu sözcük ifadesini araştırmanın küçük bölgeler halinde düzenlenişinde bulur; bu yolla öğrenciler sınav programıyla sınırlandırılır, öğrenci dernekleri kurulur, bu derneklerin önderleri tarihin büyükleridir; 1893'te sıradan bir eğlenceye dönüşen Bullier'deki sefil bir balo yüzünden Monod⁷ utanç içinde istifasını verir. Bu sözcük ifadesini bir eğitim camiasının kurulmasında bulur; o zamanlarda önemine ve belli yapısına kavuşan tez yoluyla girilebilen bir çevredir bu; kariyer ve görev silsilesi içeren ve sayısı 1880'de beş yüzken 1909'da bini aşan bir çevre. Yöntem. Bu sözcük, bir çalışma kuralından, metinleri derlemeden, entelektüel bir alışkanlıktan çok daha fazlasını içine almaktadır. Bu dönemde,

4) Bkz. *Bibliographie générale des travaux historiques et archéologiques publiés par les sociétés savantes de la France*, R. de Lasteyrie, E. Lefèvre-Pontalis ve A. Vidier ile birlikte, 6 cilt, 1886-1904, üç cildi 1901-1902 arasında tamamlanmıştır.

5) *Leçon d'ouverture au cours d'histoire du Moyen Âge à la Faculté des lettres de Paris*, 1881.

6) Julien Benda, *La Jeunesse d'un clerc*, Bernard Grasset, 1931, s. 196.

7) Bkz. A. Prostr'a yazdığı istifa mektubu, a.g.y., s. 242. "Böyle davranarak Üniversite ve Cumhuriyet düşmanlarının eline koz verdiğinizin farkında değil gibisiniz..."

somut ve düşünsel gereçleriyle, çalışma alanlarıyla, kesin düşünme çerçeveleri ve refleksleriyle, sosyallığıyla, değer ölçütüyle, sözcük dağarcığıyla, tamamıyla askeri ve kutsal bir zihniyetten gelen meslek ahlakıyla bir tarihçi kültürü meydana gelir. Camille Jullian büyük öncülere, Thierry, Taine ya da Fustel'e, saygısını dile getirmek istediğinde, onların "savaş meydanında yaralı asker kadar" vatana hizmet ettiklerini ilan eder. Şöyle bir bilanço çıkarır ortaya:

Yirmi beş yıldan bu yana, ele alınmayan hiçbir tarih dönemi, dünya ülkesi yoktur; uzmanlaşma o kadar ilerledi ki, tarihimizin her bölümü, Roma imparatorluğunun ya da eski Yunan dünyasının her bölgesi, kendi görevlilerine, kendi elçilerine ve yasasına sahip, yani bir hocası, öğrencileri, yöntemi olan tarihsel bir taşraya dönüştü⁸.

Ancak, Fransa'nın savaşını ve rövanşını bulduğu bu sınırsız ulusal mücadele –belki birlik tarihçilerin birliği olduğundan– hemence kendi tarihini yarattı, sanki soyumuzun nihayet bilimsel olarak açınlanmasıyla tarihin kendi kaynakları yan yana gelmişti. Önde gelen kişilerin hiçbiri bu öz-tarihten kaçamamıştır. Bir tür tarihsel yeniden canlanmış efsanesi, tarihin bilimsel saygınlığa kavuşmasıyla kısa bir sürede pekiştirildi. Louis Halpen'in 1927 tarihli *Histoire et historiens depuis cinquante ans* (50 yıldan bu yana Tarih ve tarihçiler) adlı kitabına yazdığı girişte, bu durumun zayıf ama yine de örnek yankısı duyulmaktadır:

Büyük felaketlere neden olan 1870-1871 savaşı, kaybeden Fransa için bir uyarıcı olmuştur. Yıkıntıları onarmak, kaybolan zamanı çalışarak yeniden kazanmak, bütün alanlarda daha sağlam bir faaliyet ve enerji ortaya koymak gerekiyordu. Bilimler yeni bir canlılık kazandı, tarih de bunlar arasında yer almaktadır. Daha sonra 4 Eylül 1870'te imparatorluğu reddeden Fransa, her tür monarşik yeniden yapılanma girişimini geri püskürtmüş ve 1875'te cumhuriyet yönetiminin tanındığı anayasa kanunlarını benimsemiştir.

Tarihin bu yeniden dirilişini kaydedecek, harekete geçirecek ve çalışma arkadaşlarına her türlü düşünme özgürlüğü vererek, her din-

8) Camille Jullian, "Notes sur l'histoire de France au XIXe siècle", *Extraits des historiens français du XIXe siècle*'in giriş bölümü; Classiques Hachette dizisi (1897); daha sonra ayrı olarak yayımlanmıştır, 1979, Cenevre, Slatkine Reprints.

sel ve liberal düşünceden kaynaklanan öğretilerden kendini uzak tutacak bir *Revue historique* (Tarih Dergisi) çıkarmanın zamanı gelmemiş miydi? Bunu bir kişi düşündü ve inatla girişimini sonuna kadar götürdü. Gabriel Monod, 7 mart 1844'te Havre'da doğdu, 18 yaşında L'École Normale'e girdi⁹...

Burada safça övgülerle dolu bir anlatım olmasının pek önemi yok. Nispeten ölçülü, nispeten lirik ve kanıta dayalı bu üniversiter-yurtsever nakarat, saygı, anma, biyografik anılar ve ölüm haberleriye –önemsiz bir tür, ama tamamıyla tarihsel bir tür– dolu büyük bir edebiyat çağını katetmiş, bu çağa mührünü basmıştır. Yüksek öğretim yapısının oluşmasının yirmi beş yıllık fon müziği işte bu hafızanın sürekli hatırlanışıyla yapılır. Hautes Études'ün ve *Revue Historique*'in kuruluşu gibi anahtar tarihler, üniversitelerin kuruluşu için verilen mücadele gibi iz bırakan dönemler vardır. Duruy'den Liard'a, Albert Dumont'dan Octave Gréard'a, kahraman kurucular vardır. Fransız üniversiteleriyle Alman üniversiteleri, yeni ve eski Sorbonne gibi alışlagelmiş kıyaslama noktaları gibi ortak mekânlar vardır. Başlangıçtaki tez savunmasından emekliliğe kadar, üniversitelerin açılış konuşmalarında vurgulanan kutsal takvimi vardır. Bu hafızanın durak noktaları vardır; örneğin 1889'da Sorbonne'un yeni binalarının açılması gibi: Tabloları ve freskleri hafızayı geniş bir duvar yazıtı haline getirmiştir; bu duvarda Ambroise Paré ve Robert de Sorbon gibi atalarının, Claude Bernard, Émile Boutroux, René Goblet ya da Ernest Lavisse¹⁰ gibi yeni üniversite kültürünün ileri gelenlerinin portreleri yan yana yer alır. Zaten bunları bir şölen haline getiren de Lavisse'in hatırasıdır; yabancı öğrencilere veda sırasındaki o “kadife berelerle, gümüş saçaklı takkeler, kırmızı satenli tokalar, siyah püsküllü kasketler, beyaz sorguçlu kısa kenarlı başlıklar, her renk eşarplar, antika bayraklarla büyük ırkların özelliklerini taşıyan bu binlerce genç sima”¹¹ karşısında kendinden geçen de odur. Kendi tarihine sahip şaşırtıcı derecede Boulanger'ci bir söylem; ama bu söylemde en samimi kanı ve inancının, düşüncesinin bizzat özünün bulunduğu söylemek abartılı olmayacaktır:

9) Louis Halphen, *Histoire et historiens depuis cinquante ans, à l'occasion du cinquantenaire de la Revue historique*. Yine çok yararlı bir eser: *L'Histoire de France depuis cent ans*, Paris, Armand Colin, 1913.

10) Bkz. Pascal Ory, “La Sorbonne, cathédrale de la science républicaine”, *L'Histoire*, no: 12, 1979, s. 50-58.

11) Ernest Lavisse, “Les fêtes de 1884”, *Etudes et étudiants*, Paris, Armand Colin. 1895.

Bilim ve felsefe hayatı birçok konu üzerinde bizi içine düşürdüğü büyük kararsızlık yüzünden insanın etkinlikleri, aracısız, görülebilir ve elle tutulur bir malzemeye kavuşturulmazsa, yok olup gider. Şunu iyi biliyorum ki, eğer doğduğum toprağa olan sevgiyi, ataların büyük hatırasını, onların düşüncelerinde ve eylemlerinde, tarihlerinde ve efsanelerinde kendi ruhumu bulma sevincini içimden çekip atsam; eğer kendimi kökü karanlıkta kaybolmuş ve geleceği belirsiz bir bütüne mensup hissetmesem; ulusal marşın çalınışında kalbim hızla çarpmasa; bayrak karşısında, ıtırılı tütsü ve bazı günler kurban isteyen bir tanrıya tapan kişinin sofuluğunu hissetmesem; ulusal acıları unutsam, gerçekte ne olacağımı, bu dünyada ne yaptığımı bilemezdim. Varoluş nedenimi kaybederdim.

Lavissey'in merkezi konumu

Patron Lavissey'ti. Lavissey'i onun yeni tarih konusunda *alter ego*'su olan Gabriel Monod¹² ile karşılaştırırsak gerçek yerini ve stratejik rolünü ölçebiliriz. 1865'te öğretim üyeliği (agrégation) sınavının yarış çizgisinde yan yanadırlar. Buna karşın Monod birinci, Lavissey ikinci olur. Ama, onların hem oldukça yakın ve hem farklı hayatları III. Cumhuriyet'in üniversiteyi fethedişinin iki kutbunu açıkça gözler önüne sermektedir. Lavissey tarihin bilimsel olarak yeniden oluşumuna doğrudan katılmadı, École des Chartes ya da Hautes Études'e hiç gitmedi. 1884'teki tek makalesi *Revue historique*'te V. Charles zamanında krallık idaresi üzerinedir. Onun alanı üniversite, siyaset, yayın dünyalarının dışında yer aldı. Monod'nun payına ise Fagniez ile bozuştuktan sonra tek idareci olarak kaldığı *Revue historique*; Alfred Rambaud¹³ ile ilk yardımcı öğretmenlik yaptığı

12) Charles Bémont'un Gabriel Monod'nun anısı üzerine yazdığı yazı, "Gabriel Monod", *Annuaire* 1912-1913, École pratique des hautes études, s. 5-27; Charles Bémont ve Christian Pfister, "Gabriel Monod" *Revue historique*, no: 110, Mayıs-Ağustos 1912; Albert Delatour, *Notice sur la vie et les travaux de M. Gabriel Monod*, Institut de France, Académie des sciences morales et politiques, 1915. Bkz. Ayrıca Martin Siegel, *Science and the Historical Imagination: Patterns of French Historical Thought, 1866-1914*, Ph. D., Colombia University, 1965 ve Charles-Olivier Carbonell, *Histoire et historiens, une mutation idéologique des historiens français, 1865-1885*, Toulouse, Privat, 1976, s. 490-453. Benjamin Harrison'un basılmamış tezi: *Gabriel Monod and the Professionalization of History in France, 1844-1912*, Ph. D., University of Wisconsin, 1972.

13) Alfred Rambaud hakkında, bkz. Paul Vidal de La Blache, *Notice sur la vie et les oeuvres de M. Alfred Rambaud*, Mémoires de l'Académie des sciences morales et politiques de l'Institut de France, cilt. XXVII, 1910: aynı zamanda, anı yazısı notu olarak, Gabriel Monod, *Revue historique*, Ocak-Şubat 1906.

ve 35 yıl boyunca çalıştığı Hautes Études, ayrıca École des Chartes ve nihayet 1906'da emekli olduğunda, onun adına, Tarih ve Törebilim kürsüsü yerine "Genel Tarih ve tarih yöntemi"¹⁴ kürsünün kurulduğu Collège de France düştü. Lavissey'in uzmanlık alanları başka yerlerdeydi: Sorbonne, École Normale, Fransız Akademisi ve *Revue de Paris*; bütün alanı bu iki bilge kendi aralarında paylaşmışlardı. Monod doğuştan bir bilim adamıydı; korkunç bir sıkıcılıkta, profesör unvanlı bir seminer erbabıydı; ama bilimsel tarih devriminin gerçek öncüsüydü; bu, onun bütün hayatı boyunca, çok iyi tanıdığı, gazete makalelerini sakladığı Michelet ile en yoğun ve en doğru bir ilişki sürdürmesine de engel olmamıştı¹⁵. Profesör Lavissey dinleyicilerini çok etkiliyordu, bakanlıkların, Milli Eğitim Yüksek Konseyinin bir parçasıydı; gençlikle verimli ve canlı ilişki kuran biriydi; "ulusun içinde bir şahsiyet" idi ve ellinci yıl töreni 1913'te bizzat Poincaré'nin başkanlığında görkemli bir şekilde kutlanmıştı.

Bu iki kişiliğin kariyerlerinden anlaşıldığının aksine, çok çalışan kişi Lavissey'ti; Nouvion-en-Thiéravhe'li çocukluk arkadaşı Marie Longuet ile evlenmiş, sonradan görme bir köylüydü; her şeyini bir öğrenim bursuna ve École Normale'deki ve üniversitedeki dönem arkadaşlığı ilişkilerine borçludur. Başından beri, Gabriel Monod'nun ufkü çok fazla açıktır. Havre'in varlıklı tüccarlarından birinin oğludur; köklü bir Protestan papazlar soyundan gelmektedir. Daha henüz Normale'de değilken, Paris'te yanlarında kaldığı Pressensé'ler onu Charles Gide, Paul Meyer, Ferdinand Buisson, Eugène d'Eichthal ve Anatole Leroy-Beaulieu'yle tanıştırmışlardır. Öğretim üyeliği sınavını geçtikten hemen sonra Floransa'dayken, devrimci bir Rus yazarın kızı olan Olga Herzen'e âşık oldu; Berlin ve Göttingen'de ikametinden çok önce, onu bütün Alman düşünce dünyasına ve Wagner topluluğuna sokacak olan üvey annesi baron Malwida de Meysenbourg'un onayıyla Olga Herzen ile evlendi; Nietzsche bizzat evliliği dolayısıyla ona iki el için piyano bestesi hediye etti. Bu liberal Protestan bütün hayatı boyunca kozmopolit ve Avrupalı bir zihniyete sahip olmuştur; çok erkenden bütünüyle içine girdiği Dreyfus davasında büyük "sol entelektüelinin" prototipi olarak kalmıştır. Lavissey kariyerini köylü ihtiyatıyla idare etmiştir. Cumhuriyetin savuncusu olma uğruna gençliğindeki Bonapartçı eğilimi-

14) Bkz. Gabriel Monod, *La Chaire d'histoire au Collège de France leçon d'ouverture; Revue politique et littéraire ve Revue scientifique (Revue Bleue)* yayınları, 1906.

15) Bkz. Gabriel Monod, *La Vie et la pensée de Jules Michelet*, Collège de France'ta verilmiş ders, Paris, Champion, 1923.

ni unutturmamayı çok iyi başarmış ve onun Dreyfus davası hakkında bekle-görcülüğü sol entelektüelin merkez kişisi Lucien Herr'in sempatisini kazanmaya da engel olmamıştır¹⁶. O gücünü, prestijini ve töresel otoritesini gerçekte bilimden ya da politikadan değil ulusal eğitimin yeniden canlanmasına sürekli, canlı ve saplantısız biçimde kendini vermesinden alır. Onun sıradan olmakla birlikte son derece temsil gücüne sahip yetkisini oluşturan şey de budur. Zira Lavissee, hemen hemen örnek bir biçimde, kendi üniversite kuşağının bütün varoluş deneyimlerini diğerlerinden daha uzun zaman boyunca ve daha tam olarak yaşamıştır; çünkü başlıca dört önemli çağdaşının, Vidal de la Blache (1845-1918), Gaston Paris (1839-1904)¹⁷, Alfred Rambaud (1862-1905) ve Gabriel Monod'nun (1844-1912) birbiri ardına ölümlerine tanık olmuş ve Armistice'i izleyen 4 yılın sonunda, ölümünden önce, yoğun ateş altında *Histoire de France contemporaine*'in (Çağdaş Fransa Tarihi) 9 cildinin yayımlandığını görebilmiştir; yapıtın son cildi olan *La Grande Guerre* (Büyük Savaş) hayata geçirdiği ulusal halkayı tamamlamıştır. Lavissee'in kökleri derin Fransa'ya uzanır ve o bu tarihi, istila hatıralarıyla işlenmiş bu Picardie toprağında, önce bedeniyle sonra da bilimle yaşamıştır. 23 yaşında, liberal bakanın oğlu ve okul arkadaşı Albert'in kendisine takdim ettiği Victor Duruy'e bağlanan Lavissee, ilk yenilikçi hareketin merkezinde yer alır. Tam bir deneyim; bu deneyim sayesinde, örneğin, Geoffroy Zeller ve Thenot'nun *Rapport au ministère sur les études historiques*'ini (Tarih araştırmaları üzerine bakanlığa sunulan rapor, 1867) daha yakından tanımıştır; yapıtın ilk giriş cümlesi geleceğe mal olacak cinstendir: "Sadece geçmişin tarihi vardır, şimdiki zaman siyasete, gelecek zaman Tanrı'ya aittir"; ayrıca yüksek öğrenimin büyük sefaletini ve Alman üniversitelerinin gerçek durumunu açığa vuran 1867 tarihli *Enquête*'i de yakından tanımıştır. Arşivindeki belgeler arasında Heidelberg'den gelmiş bir Fransız öğrencinin mektubu da bulunur¹⁸; onun eyleminin ana motifi olacak olan altı çizilmiş anahtar kelimeler vardır bu mektupta: "hocalarla sıkı ilişki", "ders sadece aksesuardır, öğrenci laboratuvarda yetişir", "derin pratik tecrübe", "ayrıntılar bilimi", "bizzat olayla-

16) Bkz. Charles Andler, *Vie de Lucien Herr*, Paris, 1932 ve Daniel Lindenberg, *Le Marxisme introuvable*, Paris, Calmann-Lévy, 1975.

17) Gaston Paris hakkında, Maurice Croiset, "Notice sur la vie et les travaux de M. Gaston Paris", *Bibliothèque de l'école des chartes*, 65 (1904), s. 141-173 ve Gabriel Monod, *Gaston Paris*, 1903.

18) Papiers Lavissee, Bibl. nat. -N.a.f. 25 165- 172, Millardet'den Eğitim Bakanlığı bölüm şefi Du Mesnil'e mektuplar, N.a.f. 25 171 2, f 325.

rın incelenmesi", "profesörün nezaretinde", "yöntem, araştırma, deneme". Ondan önce Monod'nun ziyaret ettiği Almanya; Lavissey'in ziyareti için bozgun şokunu bekleyecek Almanya. Ama birçokları¹⁹ gibi entelektüel hac yolculuğu şeklinde değil; profesyonelce, Charles Andler ile beraber, Fransa'da Germanistik'in kuruluşuna varana kadar uzmanı olduğu Prusya üzerine birkaç eser ve teziyle birlikte²⁰.

1875'te Almanya'dan döndüğünde, onu inanmış bir cumhuriyetçi haline getiren 16 Mayıs krizinden sonra, Cumhuriyetin güçlendirilmesi 15 yıl içinde projelerden icraatlara geçmeye olanak sağlamıştır. Her düzeyde Lavissey oradadır. Lisans burslarına imkân tanıyan 1877 kararı aynı zamanda kadroya alınacak öğretim elemanlarını da öngörüyordu; Lavissey bir yıldan beri École Normale'de kadrodadır. 1878'de bir grup yenilikçi Yüksek Öğrenim Derneğini kurar; yayın organı *Revue internationale de l'enseignement* (Uluslararası eğitim dergisi) ile etkin bir baskı grubu olur. Lavissey, Renan, Émile Boutmy, Pasteur, Paul Bert ve Marvelin Berthelot'yla birlikte bu grubun üyesidir. 1880'de tek tip lisanstan seçmeli lisansa geçilir; Lavissey, Fustel de Coulanges'ın vekili olarak –az şey değildir bu– 1883'te Tarih araştırmaları yöneticisi olarak Sorbonne'a girdiği yıl, bu konuda rapor hazırlamıştır. İlk kez, Sorbonne'da derslerin ilanında bir yıl önce, "üniversite öğrencisi" tabiri kullanılır ve bazı dersler "kapalı ders" olarak adlandırılır: "Tarih çok sayıda çalışan kişi ister, ona bunları vermemiz ve onun için bunları aramamız gerekir"²¹. Kısa sürede efsaneleşen ahşap Gerson ek binasında, bir cimri hazinesini nasıl sayarsa o da öğrencileri öyle sayar: 1882'de 152, 1883'te 173! Sadece 1904'te École Normale'de idarecilik yapmak üzere ayrılacağı Sorbonne'da, her mücadele kendi mücadelesidir. Öğrenciler²² için savaş verir; 1885'te 4 ya da 7 saatlik kompozisyonlar, metin açıklamalarıyla yapılan ve iki aşamalı olarak modern statüsüne kavuşan öğretim üyeliği sınavı²³ reformu için savaş verir. 1886'da Yüksek

19) Bkz. Claude Digeon, *La Crise allemande de la pensée française, 1870-1914*, Paris, P.U.F., 1959, özellikle bölüm VII, "La nouvelle université et l'Allemagne (1870-1890)".

20) Bkz. Lavissey ile von Harnack'ın karşılaştırılması; Robert Minder 19 Mayıs 1973'te Collège de France'daki "son dersini" kısmen bu konuya ayırmıştır.

21) Lavissey vesikaları, Bibl. nat., N.a.f. 25 171, ff 11-19.

22) Antoine Prost tarafından hazırlanıp sunulan, 1891 ile 1895 yılları arasında sadece 296 iken 1896 ile 1900 yılları arasında 412'ye varan Edebiyat Fakültesi mezunlarının beş yıllık ortalaması.

23) Bkz. E. Lavissey, "Le concours pour l'agrégation d'histoire", *Revue internationale de l'enseignement*, 15 Şubat 1881, s. 146 ve "Pourquoi il fallait réformer l'agrégation d'histoire", *A propos de nos écoles*, Paris, Armand Colin, 1895.

öğrenim diplomalarının kurumlaştırılması için savaş verir; Lavissee bunu “yenilik yaparak” test etmek ister; 1894’te öğretim üyeliği sınavında bütün adaylardan bu diplomalar istenir. Lavissee’in üniversitelerin açılışında verdiği demeçlerini okumak gerekir; o bunları yayımlamak amacıyla²⁴ büyük bir titizlikle derlemiştir; bunlarda bu üniversiteli Bonaparte’in üniversiteli öğrenci ordusuna sunduğu gündemde nasıl bir dramatik sanatla, ulusal olay boyutunu alan pedagojik yenilikleri tanıttığını görmek gerekir: “Baylar, Bakanlığın yeni bir kararı gereği, başlayacağımız bu yıl, içinizden kendini eğitime adanmış bazıları için yeniliklerle dolu bir yıl olacaktır.” Yüksek öğrenim diploması söz konusudur: “Öğretim üyeliği tezini, bu eşsiz sınavı hazırlamakla yetinmediklerini itiraf eden tarihçiler var (en iyilerinden bahsediyorum); bizden ilginç konular üzerine küçük tez konuları seçiyorlar ya da biz onlara veriyoruz; bunları öyle işliyorlar ki geleceklerinden hiç kaygı duymuyoruz: İşte bunlar asla uyuyup kalmayacaklardır.”

Tek sahneli bu mücadelede, bir Fransa Tarihi projesinin oluşum tarihi saptayabiliriz. Edebiyat Fakültesindeki ilk konuşmasından itibaren, Aralık 1881’de, Ortaçağ tarihi dersinin açılışına her şeyiyle hazır durumdadır: “Fransa Tarihi yazılmayı bekliyor; bu tarih ancak iyi gereçlere sahip işçi grupları arazinin bütün bölümlerini işlediklerinde yazılabilecektir.” Bu uzun söylev-programdan²⁵ geriye sadece bir öğeyi ele alacağız, çünkü sonraki icraatın esası bu olacaktır: Lavissee “ülkemizin eski tarihine neredeyse hiç ilgi gösterilmemesinin” sebeplerini alan yokluktan ve tarihin tartışma amacıyla kullanımından çok, kendini ancak tarihiyle anlayabilen bir Fransa’yı geçmişten koparan Devrim’de görmektedir:

Devrim, bizde eski zamanın anıtlardan hiçbirinin yaşamasına izin vermemiştir. Başka ülkelerde mevcut anıtları kastediyorum bununla: Krallık, papazlar sınıfı, sınıflar ya da loncalar, şehirler ve, mantığa aykırı imtiyazlarıyla tarihte yer alan imtiyazlı şehirler. Bilgisiz bir yolcuyu bile durdurup soru sormasına sebep olacak bir taş anıt, kilise, konak ya da köy evi yeterlidir.

24) Beş yıl aralıklarla, Lavissee Armand Colin’de önemli düşüncelerini yayımlamıştır. Hepsi okunmaya değer: *Questions d’enseignement national*, 1885, *Etudes et études*, 1890 ve *A propos de nos écoles*, 1895.

25) “L’enseignement historique en Sorbonne et l’éducation nationale”, ilk olarak 15 Şubat 1882’de *Revue de Deux Mondes*’da daha sonra *Questions d’enseignement national*’da yayımlanmıştır.

Sonunda, günümüzde hafıza tarihe bağlanır:

Şüphesiz, geçmişimiz ulusal mizacımızı oluşturmak üzere varlığımızın temelinde hayat bulmuştur; fakat görünür izler bırakmamıştır. Yunan ve Romalı toplumları araştırmada olduğu gibi, eski Fransız toplumunu yeniden kurmak da derin bilgi işidir (...) Ek bölümlerin esas yapının çevresini sardığı ve, bir ulusun uzun hayatı boyunca, helli bir düzene bağlı kalmadan inşa edildiklerinden, bunların çizgilerini bozduğu her stilden bu eski yapıların ortasında Fransızların kendini bulmak için diğer insanlardan daha fazla çabaya ihtiyaçları vardır.

Geçmişin şiiri, âlimce bilgi ve vatansever esin birleşir:

Her zaman bağımsız olması gereken entelektüel çalışmaya bir amaç atfetmenin tehlikeli olduğu söylenir. Fakat bilimin en saygın olduğu ülkelerde bilim ulusal eğitimin amaçları için kullanılmıştır. (...) Alman tarihinin bizzat kaynaklarına başvurup varan bilgisi ve sevgisini yayarak Almanya'yı yükseltmek gerektiği üzerinde anlaşılan bu bilgiler ve devlet adamları eserlerinin kapağına hangi özlü sözü koymuşlardır? *Sanctus amor patriae dat unimum*; meşe yapraklı bir taçla çember içine alınmış *Monumenta Germaniae* cildinin ilk sayfasındaki dövizdir bu. (...) Bu durumda, geçmişimizin bilinen ya da bilinmeyen bütün tanıklarını sorgulayacak, onların ifadelerini tartışıp iyice anlayacak, Fransa'nın çocuklarına yurt bilgisi içeren *pietas erga patriam* verecek geleceğin tarihçi ordusunu göreve davet etmek doğaldır.

Böylelikle *Histoire de France*'in hangi odaklanmanın ürünü olduğu, Lavissey'in de hangi yoğunlaşmanın icracısı olduğu iyice görülmektedir: Bu, tarihsel gelişmenin ana motoru olarak üniversiteyi gören bir yoğunlaşmadır; bu odaklanma artık Michelet'nin önsezili tahminlerde bulunduğu Collège de France, bilimsel ve akademik geleneğin mirasçısı l'École des Chartes ya da en yeni laboratuvar olan Les Hautes Études gibi aracı kurumlar üzerinde değildi. Dreyfus davasından hemen sonra, henüz yeni bir devrim biçimiyle tehdit edilmeden karşı-devrimci tehlikenin kesinlikle üstesinden gelmiş görünen Cumhuriyet üzerine politik bir odaklanmaydı bu. Vatandaş, tarihçi ve yurtseverler üretecek fabrika olarak eğitim üzerine işlevsel odaklanmaydı. Uzman tarihçilerin yer alacağı meslek üzerine

odaklanma. Arşiv ve retorik arasında zanaatçılara özgü baş yapıtlar üretecek, diploma ve tez üzerine yöntemli bir odaklanma. Devlete bağımlı, ama bütün bir sistem içinde bağımsız bir "bilim" ve "Gerçek" üzerine entelektüel odaklanma. Nihayet ve özellikle ulus üzerinde ideolojik odaklanma; o ulus ki "eski zamana ait olayların kendi varlık sebeplerinin bulunduğu" ve Cumhuriyete karşı görevlerden kaçmadan bütün Fransa'nın sevebileceğine ilişkin "bu doğru düşüncüyü" kabul ettiren, "bir halkın yaşamıyla ilgili bir dizi yasallığı" barındıran bütünlükçü bir çerçeveydi. *Fransa Tarihi* "eksiksiz" bir ulusun tarihi olacaktır²⁶.

Gerçekleştirilen ulus

Ulus fikrinin yüzyılın üçte birindeki tarihsel berraklaşması karşısında (bkz. "*Les Lettres sur l'histoire de France* d'Augustin Thierry" (Augustin Thierry'nin Fransa tarihi hakkında yazıları), değişimi ve bu değişimin siyasi olgunlaşmayla aynı zamandaki teorik, entelektüel ve edebi zayıflamayı ölçebiliyoruz. Tarihçi artık yalnız değildir; o artık anlatısıyla ya da analiziyle ortaya çıkardığı ulusal kimliğin yarı-tanrısıdır; münzevi bakışıyla bütün gelişmeye hâkimidir; dinsel ve vatansever bir esine sahiptir; tanrılara tapan bir ulusun savunucusudur; içinde, Michelet'deki gibi, İsa'ya özgü ilkenin, cisimleştirici simgenin ve besleyen toprağın birleştiği yeni bir İncil'in habercisidir. Ortak mesleklerinde kullanacakları gereçleri kendilerine üreten üniversiteliler arasında bir üniversiteli. Romantik kuşaktan akılcı kuşağa her şey ulusal zamana göre değişti: Çalışma biçimi, çalışmaya esin veren güç, onu gerçekleştiren tarihçi, yazı üslubu. Tarihçi artık cisimleşmiş ulus değildir, cisimleşen bizzat ulusun kendisidir. Geriye ulusu fişlere aktarmak kalıyor ve *Introduction aux études historiques*'in (Tarih araştırmalarına giriş) dokunaklı bir bölümünde, Langlois ve Seignobos araştırmaları nasıl, hangi formada ve kaç nüsha halinde düzenlediklerini ve "hangi basit tedbirlerin sistemin sıkıntılarını en asgariye indirmeye yaradığını" ifade etmektedirler²⁷. Yöntemli ve eleştirel tarih, birden tarihçinin belge-

26) Adlarına uygun olarak, *La Popélinière, Le Dessein de l'histoire accomplie*, XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki "mükemmel tarih" ya da "tamamlanmış tarih" ekolüne adını vermiştir. Bkz. Georges Huppert, *L'Idée de l'histoire parfaite*, 1970, Fransızca çevirisi, Paris, Flammarion, 1973, Bkz. daha yukarıda, "*Les Recherches de la France* d'Étienne Pasquier".

27) Charles V. Langlois et Charles Seignobos, *Introduction aux études historiques*, Paris, Hachette, 1898, s. 81 vd.

leri karşısında silindiği bir çağı ve 16. yüzyılda “kusursuz tarih” tarihçilerinin Destan, Belagat ya da Şiir üslubu karşısında “vasat üslup” diye adlandırdıkları şeye dönüşü başlatmıştır: Camille Jullian’ın dediği gibi, “en çekici tarih, belki de tarihçinin en az görüneceği ve okuyucunun dikkatinin daha doğrudan gerçeğin anlatımına çekileceği tarihtir.”²⁸ Michelet hakkında, özellikle gece fantazmaları başta olmak üzere her şeyi biliyoruz. Lavisseye ya da çalışma arkadaşlarından herhangi biri hakkında ne bir günlük ne de *Fransa Tarihi*’ni daha iyi anlamamızı sağlayacak başka bir şey kalmıştır. Buna karşın bu yapıt, hazırlanış ânından ve ona hâkim olan Almanya ve Cumhuriyet demokrasisinin derinlemesine kök salması gibi parametrelerden kesinlikle koparılamaz²⁹.

Gerçekten de 1870 savaşı, Almanya’ya Fransız düşüncesinde ve onun kimliğinin belirlenmesinde ayrı bir rol vermiştir. Bu Almanya, artık esin kaynağı büyük ataların Almanya’sı değildir; Michelet’nin (“Benim Almanya’m beni yalnız soruları derinlemesine geliştirmeye itmiştir.”), Taine’in ve İkinci İmparatorluk döneminde Renan’ın ya da Littré’nin desteğiyle, “bilimsel ve filolojik hareketin” sızmasını sağlayan 1858 tarihli *La Revue germanique* dergisini övdükleri Almanya değildir. Almanya, şüphesiz, ana entelektüel rekabet faktörü olarak kalacaktır. Savaş Almanya’sı ve Alsace-Lorraine’in ilhaki, sadece vatan sevgisinin duygu yüklü bir canlanışına yol açmamış, fakat, derinlerde, bizzat ulusun yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Bu tanımlama köklü biçimde yeni olmasa da, ulusun kendi tarihi üzerine yeniden bakmasını sağlayan organik bir doktrin bütünü sayılabilir. Bu bakış, Mommsen’in “Alsace Alman mı Fransız mı?” (1870) biçimindeki sorusuna Fustel’in verdiği cevapta ya da Renan’ın “Ulus nedir?” (1882) adlı ünlü konferansındaki gibi açıkça ortaya çıkmaktadır:

Bir ulus, bir ruh ve manevi bir ilkedir. Gerçekte, bir bütünü oluşturan iki şey bu ruhu ve bu manevi ilkeyi meydana getirirler. Biri, geçmişte, diğeri şimdiki zamandadır. Biri, zengin anı mirasını ortakça sahiplenme; diğeri günlük rıza, birlikte yaşama arzusu, bölünmez kabul ettiğimiz mirası değerlendirmeyi sürdürme arzusu. Beyler, insan hemencecik oluvermez. Birey gibi ulus, emek fedakârlık ve özveri dolu uzun bir

28) Camille Jullian, a.g.y., s. CXXVIII.

29) Bkz. özellikle Lavisseye, Alfred Croiset, Scignobos, Malapert, Lanson, Hademard, Paris, Alcan’ın *Écoles des hautes études sociales sur l’Éducation de la démocratie* adlı konferanslar dizisi, Paris, Alcan, 1907.

geçmişin sonucudur. Ataların inancı hepsinin en meşrusudur; atalar bizi biz yaptılar. Büyük insanların, zaferin (gerçek zaferden bahsediyorum) kahramanlık dolu bir geçmişi. İşte, ulus düşüncesinin dayandığı sosyal sermaye³⁰:

Pekçok açıdan Michelet'e özgü bir tanımlama, ama anlamı, kapsamı, tarihi ve erken Barrès vurgusu değişmiş bir tanımlama. Eğer ulus, Renan'ın dediği gibi, artık kendi kimliğini ne "tarihinin derin komplikasyonlarından" ne de dilin, ırkın, menfaatlerin, dinsel yakınlıkların ve askeri gerekliliklerin verebileceği biçimsel aitlikten almıyorsa, devrimle başlayacak bu tarihin bir bölümünün değil de, bütün tarihin sevgiye ve bilgiye hakkı vardır. XIX. yüzyılın devrimci sarsıntısını açıklama çabası sürerken, Almanya'dan sarsıcı bir öge gelir: Ulusun yasal kimlik sınırlarının yeri tamamen değişir. Yapıcı kopma, ilke olarak, artık ulusun içinden değil dışından geçer. Artık, dışlanmış eski rejim ile benimsenen modern Fransa arasında, kendi tarihinin içinde değil de, dışarıda bizzat kendi doğuşu üzerine kurulan bir ulus tipi ile cari ve zorunlu aidiyet üzerine kurulan bir ulus tipi arasında. Geçmiş kendi bütünlüğünde yeniden hayat bulur. Olayları olduğu gibi söylemek gerekirse, Almanya coğrafi sınırı kutsal saymaya ve tarihi sınırı etkileyen uğursuzluğu kaldırmaya katkıda bulunmuştur.

Lavissee'in genel planını çıkardığı şey işte bu değişikliktir; ilk başta belirlenen tek dizi olan ilk dizi (1901-1911), "kökler"den "Devrim"e kadar uzanır. Lavissee'in, başında ve sonunda, ulusal kimlik saptamayla ilgili en yoğun imgeleri kullandığı şu iki önemli ân bu değişimi daha açık biçimde ifade etmektedir: *Tableau de la géographie de la France* (Fransa'nın coğrafi tablosu) ve onun *Louis XIV*'ü³¹. Michelet'e gönderme mi? Kesinlikle. Şunu unutmamak gerekir ki, Michelet onun *Tableau*'sunu III. kitaba, yani bin yıl civarlarına, Hugues Capet saltanatından sonraya yerleştirir. Fransa'nın, ona göre, organik bağının olmadığını öncekinden daha açık bir şekilde nasıl açıklamalı? Lavissee, bizzat entelektüel kişiliğinin tek yandaşı Vidal de la Blache'tan istediği *Tableau de la géographie*'yi girişe koyar

30) Ernest Renan, "Qu'est-ce qu'une nation?," 11 Mart 1882'de Sorbonne'da verilen konferans, *Oeuvres complètes*, Paris, Calman-Lévy, 1947, cilt. I, s. 887-907.

31) *Tableau de la géographie de la France et Louis XIV*, Paul Claval'ın giriş bölümüyle ilk olarak 1979'da, ikinci kez 1978'de Roland Mousnier'nin giriş bölümüyle Tallandier'de tekrar yayımlandı.

ve bütün bir cildi ona ayırır: Fransa Fransa'dan önce vardır. Michelet'nin Galya üzerine bir bölüm olarak yazdığı ikinci ciltle de onaylanmış kesin bir gerçektir bu. Şüphesiz, bu, Augustin'in erkek kardeşi (1828) Amédé Thierry'nin eserinden hareketle ulusal imgelemede Galyalıların ilerlemesine ve Cumhuriyet'in kurucu kahramanlar³² sırasına kattığı Vercingétorix'in kuvvetli savına hak vermek olurdu. Şüphesiz, Alman âlimler Galya'yı ele aldıklarında, Fransız âlimliğinden ulusal kimliğin ana parçasını almak söz konusuydu. Şüphesiz, son olarak, Camille Jullian'ın eserinin gösterdiği gibi³³, Galya'yı arkeolojik açıdan araştırma hakkı, bilimsel olarak, Fustel'in mirasında belirtilmişti. *Tableau de la géographie* ve *La Gaule*'ün (Galya) yan yana konması ulusal kimliğe önemli bir hareket temeli sağlamaktadır: Fransa başından beri vardır, tarihten önce vardır, kendi sınırları, toprağı ve kişiliğıyle vardır. Hikmetçilik önce genetik programından çıkarılmış, sonra da tarihine yansıtılmıştır.

Louis XIV diğer kuthu gösterir ve gariptir ki *Tableau*'nun tarihsel ikizini temsil eder. Tarihin eğrisi hareketsizleşir. 1661'de kahramanı iktidara çıkmaya kadar sürükleyen, çok anlatısal, hemen hemen gazeteciliğe özgü bir başlangıçtan sonra, aşağı yukarı iki cilt boyunca "ekonomi hükümeti", "politika hükümeti", "toplum hükümeti", "din hükümeti", "bilgi hükümeti" biçiminde bölünmüş geniş bir fresk başlar. Paralellik sadece biçimsel değildir. Aynı tansiyon bu iki parçayı harekete geçirir. Birinde coğrafi bireysellik, diğerinde bölgesel bölünmeler arasındaki gerilim; birinde, içinde kişinin görünürde kendini rahat hissettiğı ve gizliden gizliye kendini yansıttığı kendisinin ve çağın hüyüklüğüne duyulan derin hayranlık ile en açık başarısı siyasi itaati elde etmekten ibaret olan bir hükümdara yönelik ceza arasındaki gerilim. Buna rağmen, Lavissey'in bütün parlaklığı içinde klasik monarşiyi kendisine ayırmış olması çok anlamlıdır. Ve saltanatın sonundaki, savaşları ve yabancı politikayı A. de Saint-Léger'ye, ekonomi tarihini Ph. Sagnac'a, dinsel ve düşünsel işleri A. Rebelliau'ya (cilt

32) Bkz. Paul Viallaneix ve Jean Ehrard (der.), *Nos ancêtres les gaulois, Actes du Colloque international de Clermont Ferrand*, 1982 ve Mona Ozouf'un iki raporu, "Les Gaulois à Clermont-Ferrand", *Le Débat*, sayı 6, Kasım 1980 ve Jean Pierre Rioux, "Autopsie de nos ancêtres les Gaulois", *L'Histoire*, sayı 27, Ekim 1980; bkz. Karl-Ferdinand Werner, "Les Origines", *Histoire de France*, Jean Favier yönetiminde, Paris, Fayard, 1981, cilt. I. bölüm, VI ve Chistian Amalvi, "De Vercingétorix à Astérix, de la Gaule à de Gaulle ou les métamorphoses idéologiques et culturelles de nos origines nationales", *Dialogues d'histoire anciennes*, C.N.R.S., 1984, s. 285-318.

33) Bkz. Alfred Grenier, *Camille Jullian, un demi-siècle de science historique et de progrès français*, 1880-1930, Paris, Albin Michel, 1944.

VIII. 1.) bırakır. Hayır, onu cezbeden ve büyüleyen şey, 1661'den 1685'e kadar süren muzaffer hükümdar ile mücadeleci hükümdar arasındaki aykırılığı içeren bu önemli dönemdir: 1668'de "dünyanın beklentisine cevap verdiği inanan" insan ile, 1685'te yok olan bir Fransa pahasına, Ratisbonne ateşkesiyle Avrupa'yı, Nantes Fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasıyla Kalvenci sapkınlığı alt edebildiğini sanan" insan arasında kuvvetli bir ışık oyunu. Lavisseye, XIV. Louis'de Fransa'nın tecessümünü görür, onun portresinde sürekli rötuşlar yapar ve ayrılma ânında bile ondan ayrılamaz:

Bu saltanatın "yıkıcı özünü" keşfeden aklın karşısına, "parlak bir görüntüye" kapılan imgelem çıkar. Bu imgelem hiç de kötü bir adam olmayan bu adamdan hoşlanır; üstün özellikleri, erdemleri, güzelliği, sevimliliği ve iyi konuşma yeteneği olan, Fransa'nın büyük başarı gösterdiği dönemde, Fransa'yı parlak biçimde temsil eden, Fransa bitkin hale geldiğinde "bunalımı" ağzına almayı reddeden o kralı sever; bilinmeyen yerlerde ve verimsiz araziler üzerinde inşa edilen saraylar, susuz bir topraktan fışkıran çeşmeler, Fontainebleau ya da Compiègne'den getirilen ağaçlar, bize çok uzaktaki Antikçağ'a özgü, manzârasının ve âdetlerini gözlerimizin seçemediği ve belki de bu yüzden çekicilik ve büyüklük kazanan, köklerinden koparılmış erkekler ve kadınlarla perimasaı dekoru içindeki göz kamaştırıcı perde kapanıncaya kadar rolünü başarıyla oynayan bu adamı sever.

"Büyük Lavisseye", işte bu haşmetli Lavisseye'tir. *Tableau* ile yaklaşıtırlan bu iki parça, toprağın ve onun tarihinin boyutlarına genişletilmiş ulusal bir bilincin en son noktası, ulusal ânın en doruğu olduğunu gösterir.

Bu bir karar ânıdır, tarih aynı canlanmanın coşkusu içinde bilimsel yasallığını, mesleki yasallığını ve ulusal yasallığını elde eder. Bu tarih *Fransa Tarihi*'ndeki tarihtir; tarihi tam olarak bellidir, ama eleştiri tarihinin ve cumhuriyetçi hafızanın kesiştiği noktada temsili kalır. Düşüncesinde olduğu gibi oluşumunda da zafer gününden hemen sonra yenilgi gününe atlar. Yapıtı Fransa tarihiyle ilgili yapıtı furyasından ayırıp 27 cildini bir hafıza mekânı haline getiren şey, bilimsel pozitivizm ile aşırı vatan sevgisinin birbiri içine girmesidir. Bugün bize ilişkisiz gibi görünen, fakat çağın ayrılmaz bir şekilde birbirine bağladığı, anlık olarak birbirine geçmiş iki gerçek: Arşivin evrensel gerçeği ve ulusun özel gerçeği.

2. Arşiv ve ulus: Belgeye dayalı hafıza

Bütün çağdaşlar, 1876'da *Revue historique* ile bu dönemin başlangıcını kutlarlar; Gabriel Monod'nun başyazısını bu dönemin doğum belgesi olarak görürler³⁴. Bu önemli metnin amaçlarından biri, kendini bizzat tarih olarak takdim etmektir; yani "tarih araştırmalarının gelişim" tarihi; buna eklenmiş diğer amaç, meşaleyi yeniden alan mirasçı olarak Monod'nun hafızasını açıkça ortaya çıkardığı ve halkalarını belirlediği âlimliktir: XVI. yüzyılın öncüleri; *Bibliothèque historique*'yle Claude Vignier ya da "Fransız ve Galya Antikçağ'ının yansız eleştirisini ilk yapan" Claude Fouchet gibi eleştiri yöntemini kuranlar. Daha sonra monarşik etki alanındaki âlimler; "XVII. yüzyıl yayıncıları arasında ilk sırada" yer alan André Duchesne, tarihçilere "Ortaçağ'ı bilimsel anlamda tanımak için kaçınılmaz gereçleri" verecek ilk kişi, ayrıca "XIV. Louis'nin Fransa'nın büyük tarihçiler koleksiyonunun idaresini vermek istediği" kişi olan Du Cange. Krallık tarih-yazımının yanı sıra, Cizvitlerin, oratoryenlerin ve bilhassa kendilerine "bütün çalışmalarına onca ciddilik ve üstünlük verdikleri bu katı düşünce serbestliği ve saygı dolu dindarlık karışımı" için "çok minnettar olacağımız" Saint-Maur'lu Benedikten kilise tarih-yazımı vardır. Sıralamanın son aşaması: Académie des inscriptions et des belles-lettres; bu Akademi Bréquigny'yi bulur: "Yönetmelikler, yasa ve diploma koleksiyonuyla ilgili bütün işi" üstlenen Bréquigny. Böylece nihayet Guizot'ya ve Fransa Tarih Kurumu'nun basılmamış belgelerinin koleksiyonuna ulaşıyoruz; Monod vakıf sicillerinin, çok bölümlü tabloların yayıncısı Guérard'ın işçiliğindeki olağanüstü kaliteyi fark eder. Bu gösteride üç ilke kuvvetli bir şekilde şöyle bağlıdır: Başlığından beri iddia edilen, "tarih araştırmaları gerçekte ancak Rönesansla başlar" biçimindeki fikir; "Fransa'da tarih biliminin yaşayabileceği en büyük acı, uzun zamandır edebiyat ile âlimlik arasında yapılan ayırım ya da çıkarılan çatışmadır" biçimindeki sav; nihayet gecikmenin nedenini "gençliğin hem genel kültür, hem yöntem, hem eleştiri, hem de ciddi bir entelektüel disiplin alışkanlığı edinebileceği iyi düzenlenmiş bir yüksek öğrenimin olmayışının yıkıcı sonucu" olarak gören inanç.

Buradan hareketle, hem École des Chartes'lı tarihçiler hem de diğerleri sayesinde bu belgesel hafıza kurulur ve düzenlenir; işte biz hâlâ, etki

34) Gabriel Monod'nun başyazısı *Revue historique*'in 518. no'lu yüzüncü yıl sayısında yeniden yayımlandı: Nisan-Haziran 1976.

sınırlarını kısaca belirlediğimiz bu hafıza üzerinde ayakta duruyoruz. Öncelikle önemli belgesel yayın dizileri vardır; bunlar bilhassa Fransa Tarih Kurumu'nun Tarih Çalışmaları Komitesi'nce yürütülen çok kapsamlı ve çoğunlukla da sonu gelmeyen çalışmalardır; yasa derlemeleri ve Giry diplomalarından halk kurtuluş komitesi ve halk eğitim komitesi davalarına kadar gerçekte ana malzemeyi oluşturmaktadırlar. Diğer tarafta katalog ve bibliyografya çalışmaları vardır; bunlar her tür çalışmanın ön aşaması, belgesel maden ocağını destekleyen galerileridir; bu işler öncelikle taşeronlara değil arşivbilimleri ve tarihyazımının tenorlarına düşer. İş büyüktür, tamamlanan çalışmalarsa aynı zamana rastlar. Örneğin 1886'da, Léopold Delisle'in plan ve görüşlerine göre, *Annuaire des bibliothèques et des archives de France* (Fransa arşivler ve kütüphaneler yılı) yayımlanmaya başladığında, *Catalogue général des manuscrits de bibliothèques publiques de France* (Fransa halk kütüphaneleri el yazmaları genel kataloğu) yayımlanır; 1895'te Ulusal Kütüphane basılı kitaplar kataloğunu ve el yazmaları bölümünün düzenli kataloglarını basmaya başlar. 1888'de bu türün ilk örneği yayımlanır: Bizzat Gabriel Monod 4542 başlıktan oluşan bir *Bibliographie de l'histoire de France* (Fransa tarih bibliyografyası) yayımlar; "araştırmacılara ve bilhassa öğrencilere", Ren'in öte yakasındaki hocası Waitz'ın, Dahlmann *Bibliyografya'sına* benzer bir repertuvar sunmaktır amaç. Bu, her zaman gerekli ve tarihçiler tarafından iyi bilinen dizinin başlangıcıdır: *Sources de l'histoire de France* (Fransa tarihi kaynakları). Başlangıçtan İtalya savaşlarına kadar (beş cilt, 1901-1906) Auguste Molinier³⁵ yürütür; XVI. yüzyıl Henri Hauser (iki cilt, 1906), XVII. yüzyıl Émile Bourgeois ve Louis André (8 cilt, 1913) tarafından yürütülür. Ayrıca 1880 ile 1907 tarihleri arasında Robert de Lasteyrie ve arkadaşları tarafından yayımlanan 9 ciltlik *Bibliographie générale des travaux des sociétés savantes* (Bilim topluluklarının çalışmalarının genel bibliyografyası) ve Georges Brière ile Pierre Caron'un *Répertoire méthodique de l'histoire moderne et contemporaine de la France* (Fransa'nın modern ve çağdaş tarihinin metodik repertuarı, 1899) bu türdendir; Pierre Caron 1902'de Philippe Sagnac ile birlikte yazdığı *Rapport sur l'état actuel des études d'histoire moderne en France* (Fransa'da modern tarih araştırmalarının güncel durumu üzerine Rapor) adlı önemli çalışmasında, "modern tarihin herhangi bir konusu üzerine en basit araştırmanın arşivlerin ve elyazmaların durumuyla doğrudan ilişkili" olduğunu hatırlatır. Ala-

35) Bkz. Gabriel Monod ve Charles Bémont, *Auguste Molinier*, 1904.

nın bu tamamen işlevsel işaret şamandırasına, repertuvarların repertuvarı ve araştırma gereçlerinin bilimi olan tarihsel bibliyografyayı eklemek uygun olur; bu, alanı adamakıllı aydınlatmayı ve kullanıcılara açmayı sağlar. Bu bibliyografyayı geniş ölçüde Charles V. Langlois, Henri Stein ile birlikte yazdığı *Archives de France*'ta (Fransa arşivleri, 1891) ve tarih bibliyografyası el kitabında (iki cilt, 1896 ve 1904)³⁶ genişletir; ayrıca Xavier Charmes *Le Comité des travaux historiques et scientifique*'te (Tarihsel ve bilimsel çalışmalar komitesi, 1886), Auguste Molinier *Sources de l'histoire de France*'a yazdığı ve ölümünden iki ay önce kaleme alınmış, son cildinin başına konulmuş ikiyüz sayfalık giriş bölümünde işlerler.

Ambar memurunun yaptığı işe benziyor, ama üzerine projektör tutmanız gerek. Çünkü, öncelikle *Fransa Tarihi*'nin adı bile yeni ve farklı yönlerini ortaya çıkarmaya yetmektedir; Lavissey'in, Bourgeois ve André'nin çalışmasından önce yayımlanan, özellikle XIV. Louis saltanatına ilişkin tablosu haklı olarak şunu belirtiyordu: "Tarihimizin modern dönemi hakkında, Antikçağ ve Ortaçağ tarihi üzerine olduğu gibi, kurumların ve geleneklerin incelenmesinde rehber olabilecek bilimsel çalışmalar yoktur." Çünkü bilhassa tarih eleştirisi, tamamen mesleki ve neredeyse yol gösterici çalışma imkânlarını temin etmiş olsa bile, tanım gereği, kendi alanından bizzat kendi olabilirlik şartlarının tarihselliğini dışlamıştır. Saray tarihi, dış bahçenin tarihini dışlamıştır. Arşivlere, koleksiyonlara, kütüphanelere, müzelere gösterilen ilgi deruni âlimlerin bir uzmanlığı olarak kalmıştır; aynı şekilde hafıza tarihi bunu, bugün burada özellikle yer aldığı şekliyle, sadece tarihyazımının yollarına taşıyabilmiştir. Arşiv araştırmacılığına dair hafıza, tarih biliminin bizzat kuruluşuna fazlasıyla ağırlığını vermiştir, öyle ki bunların birleşme koşullarını belirleyemeyiz.

Devletin arşiv hafızası

Arşiv, gerçekte, kendi hareketine sahip ve bilhassa düşüncesinde olduğu gibi özünde, tarihçi meraka değil de Devlet idaresine bağlı tarihçiyi işlemeyen çok korumaya karşı daha duyarlı hale getirdi³⁷. Tarihçi ile

36) Ch. V. Langlois ve H. Stein'in *Le Manuel de bibliographie historique*'i çok sayıda ülkeyi içine almaktadır. Fransa için, Gabriel Monod *Revue internationale de l'enseignement*'da benzer bir çalışmaya girişmiştir: "Les études historiques en France", 1889, II. cilt, s. 587-599.

37) Bkz. Jean Favier, *Les Archives*, Paris, P.U.F., "Que sais-je?" dizisi, 1959, gözden geçirilmiş baskı 1976.

arşivlerin karşılaşması, ağır, beklenmedik, her zaman tuzağa maruz kalmış ve tek yönlü bir geçmişe sahiptir. Şurası bir gerçek ki, arşivciliğin yayılması tarihinkine paralel olmuş ve 1830'dan hemen sonra, yirmi yılda, bütün Avrupa'yı etkilemeye başlamıştır: 1831'de Bükreş Arşivler vakfı, 1835'te Gachard ile Belçika Arşivleri, 1830'da İngiliz Public Record Act, Barselona'da arşivci Bofarull'un basılmamış dökümanlarının yayımlanmasının başlaması, 1854'te Viyana'da Österreichische Geschichtsforschung Enstitüsü'nün kuruluşu, aynı anda Madrid ve Floransa'da arşivcilik ve paleografya okullarının kurulması³⁸. Fransa'da, hareketin başlangıcı, 1821'de École des Chartes'ın³⁹ kuruluşuna, daha ziyade 1829'da yeniden düzenlenmesine ve Guizot'nun faaliyetlerine kadar gider⁴⁰. Ancak bunlar aynı dönemlere rastlıyor olsa da arşivcilik tarihi temelde iki farklı geleneğe bağlı kalır. Derebeylik hukuku uzmanları, krallık tarih-yazımcıları ve Benediktenlerin çabası ne kadar önemli olursa olsun, Muratori gibi büyük arşivcilerin tarihçi kaygıları ne kadar derin olursa olsun; arşivler, onları tamamen faydalı bir kullanım için uygun gören kralların ve prenslerin özel mülkü olarak kalmaktaydı. Otoritelerine ve saltanatlarına ait evrakları korumaları, iktidarlarının ve adaletlerinin hukuki unvanlarını belirlemeleri gerekiyordu. İlhak olmuş ya da işgal edilmiş birçok devletin bütün arşivlerini Paris'te toplamak gibi âçayip bir işe girişmiş Napolyon'a atfedilen özlü sözü bütün güç sahipleri için kullanabiliriz: "İyi bir arşivci devlet için iyi bir topçu generalinden daha yararlıdır." Titizlikle denetlenen arşivlerin kullanımı idarecilerin koruması altındaydı. Arşivler "gizli" silahlar, bazen elde etmek için çetin mücadele verdiğimiz gerçek savaş makinalarıdır ve kendilerini ne kadar bağımsız görürlerse görsün-

38) Bkz. Robert-Henri Bautier, "Les Archives", *L'Histoire et ses méthodes*, Paris, Gallimard, *Encyclopédie de la Pléiade*, 1961, s. 1120-1166, ve Ad. Brenneke, *Archivkunde*, 1955. Ayrıca: L. Sandri'nin raporu, "La Storia degli Archivi", *Archivum*, XVIII. cilt 1968, s. 101-113.

39) Bkz. *L'École des chartes, le livre du centenaire*, Paris, 1929, 2 cilt. Jean Le Pottier'nin basılmamış tezi, *Histoire et érudition, recherches et documents sur l'histoire et le rôle de l'érudition médiévale dans l'historiographie française du XIXe siècle*, l'École des chartes tezi, 1979. Bkz. Aynı zamanda Louis Halphen, a.g.y., böl. IV, "La chasse aux documents" ve Xavier Charmes, *Le Comité des Travaux historiques et scientifiques, histoires et documents*, "Document inédits pour l'histoire de France" dizisi, 1886, 3 cilt.

40) Bkz. *Le Temps où l'histoire se fit science, 1830-1848*, Comité français des sciences historiques'in yüz elliinci yılı dolayısıyla düzenlenen kolokyum, Institut de France, 17-20 Aralık 1985. Bildirileri daha sonra *Storia della storiografia*'da yayımlanacak olan bu önemli kolokyum çok geç yapıldığından buraya sonuçlarını aktaramıyoruz. Robert-Henri Bautier'ye özellikle "La renaissance de l'histoire comme science" adlı giriş bölümünü bana iletliği için teşekkür ederim.

ler, arşivciler sadece iktidarın sadık yardımcıları, siyasetin ve diplomasi-nin paralı askerleridir.

Kamu arşivleri kavramı bizleri yanıltmasın; kavramın genişlemesi böyle bir yanılgıya yol açmıştır. Bu kavram belgelerin halka açık kullanımını değil, Philippe Le Bel'den Napolyon'un merkezciyetçi saltanatına kadar monarşinin bürokratikleşmesini ifade eder; biz bunun sadece önemli tarih ve önemli boyutlarını hatırlatabiliriz. 1545'te Charles Quint Castille belge hazinesini ünlü Simoncar kalesine nakletmeye başladığında, İspanya, XVI. yüzyılın ortasında, bunun ilk örneğini vermiş oluyordu. Benzer şekilde, Fransa'da 1568'de Trésor des Chartes kütüğüne kayıt sona eriyordu. Richelieu döneminde yaygınlaşan bir alışkanlıkla, Devlet sekreterliklerinde ve şansölyeliklerde arşivlerin saklanmasına doğru gidiliyordu. Halk arşivleri kavramı, o zaman, Devletin monarşik idaresinin gücüyle ilk önemli gelişmeyi elde eder. 1670'ten itibaren, çok sayıda düzensizlik ve bariz istisnalarla, krallık, ölen büyük devlet memurlarının arşivlerine el koymaya başladı. XVIII. yüzyılın ortası yeni bir yoğunlaşma dönemine işaret etmektedir: 1769'da, Marie-Thérèse, Viyana'da bütün Aydınlanma dönemi Avrupa'sına model olacak olan Habsbourg monarşisinin ana deposu Haus-Hof-und Staatsarchiv'i kurar. Fransız Devrimi ve Napolyon İmparatorluğu, depoları bir noktada toplama yolundaki üçüncü akıma katkıda bulunmaktaydılar: Başlangıçta Hôtel Soubise'de kurucu parlamentonun belgeleri etrafında şekillenen Ulusal arşivler, Camus'nün idaresinde hem konsey ve Eski Rejim'e ait büyük resmi dairelerin arşivlerini hem de Paris'in tam örgütlü büyük manastır, rahip meclisi ve kiliselerinin arşivlerini ve ayrıca göçmen ya da mahkûmların arşivlerini bir araya getirmiştir. Bir ayıklama yapılması gerekiyordu: "Tarih" evrakları Ulusal kütüphaneye nakledilecekti; ulusal arazilerin idaresine, bunlar üzerindeki anlaşmazlıkların giderilmesine yarayacak olanlar korunacaktı; buna karşın "gereksiz" belgeler satılacak, öte yandan "zorbalık dönemiyle ve batıl itikatla ilgili evrakları" törenle yakılacaktı. Camus'nün inatçı muhalefeti sayesinde ayıklama işi sınırlandırıldı ve yetkili bilim adamlarıyla altı ay boyunca faaliyet gösteren tasnif dairesi kayıpları azalttı.

Demek ki Fransız Devrimi'nin halk arşivciliğine katkısı tamamen belirsizdir. Bir anlamda, halk arşivciliği işin en önemli noktasıdır: Arşivler kavramını bulan Fransız Devrimi'dir. Eski Rejim toplumu tanım olarak bunu bilmiyordu, çünkü hiçbir belge süresini doldurmamıştı. Belgenin geçerliliğini sağlayan şey sahipliği değildi, çünkü bu geçerlilik belgeyi

veren kurumun otoritesince zaten sağlanıyordu; belge esas geçerliliğini eskiliğinden alıyordu. Şüphesiz, büyük bilgin ve bilim adamları kilise ve devletin himayesinden sökülüp alınmış belgeleri birbirlerine aktarıyorlardı. Buna rağmen klasik Fransa'da kaynaklara ulaşmak çok uzun ve çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlanan girişimlerin sonunda bir yurttaşta atfedilebilecek bir lütuf olarak görülmüştür⁴¹. Bizzat Mabillon, ihtiyacı olan belgeleri manastırlardan temin etmekte hep güçlük çekmişti. Bu durumda, teorik olarak, Eski Rejim, Jacob-Nicolas Moreau'nun anladığı şekliyle, evrak deposundan başka bir şey bilmiyordu⁴². Arşivler, ancak otoritenin ihtiyacı olmadığı zaman mevcut olabilirler. Bu durumda, 4 Ağustos gecesi olmadan arşiv de olmaz. Gerçekte, ilk kez oldukça önemli bir plan, politik, feodal ve dinsel rejimin bütün arşivlerine yayılıyor ve birden devlet arşivleri kavramını da "ulusal" arşivler kavramına dönüştürüyordu. Pozitivist derleme hareketinin sistematik boyutu ve niteliği, dağınıklığa ve hayal edilmez bir düzensizliğe son verecek gerçek bir arşiv sermayesi oluşturmaya yönelik bu büyük yoğunlaşma olmadan anlaşılamaz; Paris'teki ulusal arşivlerin dışında, Fransız Devrimi her bölgede ve her beldede arşiv deposu kurmuştur; bunlar olmasa, Guizot'nun vesile olduğu coşkunun izinde, bölgesel arşivlerin düzenlenmesi (bu arada, yayını 1854'te başlayacak olan koleksiyonlar envanteri) hakkında 1838 ve 1841 kanunları içi boş yasalar olarak kalacaktı. En sonunda, Fransız Devrimi şu temel ilkeyi ilan etmiştir: Ulusa ait olan arşivler bütün vatandaşların kullanımına sunulmalıdır. Uygulama ve iletişim kısıtlamalarıyla karşılaşılrsa bile –başvuru salonu ancak 1840'lara doğru Arşivlere konulmaya başlanır– gücül olarak bu dalın profesyonelleşmesini ve bilimsel bir tarihin kurulmasını mümkün kılacak bir ilkedir bu.

Fakat yalnız gücül olarak. Zira, Robert-Henri Bautier buna haklı olarak dikkat çeker, Fransız Devrimi hiçbir şekilde geleneksel arşiv anlayışıyla kesin bir kopukluk içinde değildir, tam aksine bu anlayışı taçlandırır⁴³. Arşivlerin açıklık ilkesi, monarşi yasallığından ulusal hâkimiyete geçiştir.

41) Bkz. Krzysztof Pomian, "Les historiens et les archives dans la France du XVIIIe siècle", *Acta Polonica historica*, no: 26, 1972.

42) Bkz. Dieter Gembicki, *Histoire et politique à la fin de l'Ancien Régime, Jacob-Nicolas Moreau (1717-1803)*, Paris, Nizet, 1979.

43) Bkz. Robert-Henri Bautier, "La phase crucial de l'histoire des archives: la constitution des dépôts d'archives et la naissance de l'archivistique (XVIe-début du XIXe siècle)", *Archivum*, XVIII. cilt, 1968, s.139-149.

doğru çizgide bulunuyordu, bu açıklık hiçbir şekilde devlet ayrıcalığından vazgeçilmesi anlamına gelmiyordu. 7 Messidor II. yıl (25 Haziran 1794) kanununun yazarları yurttaşlara sesleniyorlardı, tarihçileri düşünmekten binlerce fersah uzaktaydılar. Buna rağmen, artık belli bir statüye kavuşan arşivler eskiden oldukları şey olarak kalıyorlardı: Devamlılığın, merkeziyetçiliğin ve meşruluğun simgesi. Teorik bir hak ve pratik malzeme stoku. Onayı gerekir mi? Bu, alfabenin yirmi dört harfini Eski rejime, bir tanesini de, "F" harfini, son elli yılın idari belgelerine ayıran arşivci yapının temel dizimine kaydolur. Yapıların hareketli olabileceği fikri hafıza temsilcilerinin akıllarına bile gelmemiştir; bunlar sırf koruyuculuğu amaçlıyordu ve bütün görkemiyle bir miras olarak adlandırılacak bu olgunun geleceğine yönelik bir görüşe sahip değillerdi. Pozitivist dediğimiz tarihle aranının kısmen, ama hep eksik olarak açılıp bir anda büyümesi 1840'tan itibaren ve başka yerdeki tarihçiliğin iteklemesiyle meydana gelmiştir. Şurası bir gerçek ki, R.-H. Bautier'nin kalıplaşmış sözüyle söyleyecek olursak, yirmi yılda "arşivler, otorite tersaneciliğini bırakıp tarih laboratuvarı olmuşlardır." Ulusun aktif hafızasının arşiv belgesinin pasif hafızasıyla beslenebilmesi için, Fransa'nın siyasi dengesi ile idari mirasının istikrarının birleşmesi gerekmiştir. O halde bir kaynaşma değil bir etkileşim başlamış demektir.

Arşivin etkisi

Tarihle arşivin uyuşumu da aynı biçimde yakın bir ilişki içinde gerçekleşir; öyle ki bu, eleştirel tarihyazımının bütün gelişimini yönlendirmiştir. Belgesel hafızanın ağır basmasının ilk etkisi ulusal kronolojinin ağırlık merkezinin hızla yukarıya doğru değişmesi olmuştur ve bu eğilim bu tür tarihyazım kadar uzun süre devam edegelmiştir. Marc Bloch'un "kaynaklar saplantısı" olarak adlandırdığı şeydir bu. Yöntemin kabulü, metnin üstünlüğü, felsefi refleks, Germen etkisi, bütün bunlar Ortaçağ'ı vurgulamaya katkıda bulunmuştur. En güncel sorun en eski arşiv malzemesine demirlemiştir. Eleştirel tarih, bizzat doğuş koşulları nedeniyle uzun zaman belge kompleksini korumuştur –günümüzde bundan kurtulmuş mudur? Charles Braibant şunları söyler: "École des Chartes'ta, o eski dönemlerde –yani 1880'e doğru– arşiv faaliyetinin tarihçilerin hizmetine o kadar etkili biçimde yöneldiği zamanlarda Ortaçağ tarihçisi, Modernçağ tarihçisi için süvarinin piyade eri için hissettiği şey gibi bir şey hissediyordu. 1453'ten sonraki olaylarla ilgilenen bir tarihçinin zavallı bir adamdan başka bir

şey olamayacağını söylemesine gerek bile yoktur⁴⁴.” Modern ulusal tarihin kurucularının çoğu, ilk adımlarını Ortaçağ ile atmışlardı. Rambaud X. yüzyıl Bizans’ından gelir. Lavissee *La Marche de Brandebourg sous la dynastie ascanienne* (Ascana hanedanlığı döneminde Brandebourg’un durumu) ile başladı; XIX. yüzyıl diplomatik tarihinin öncüsü Émile Bourgeois, bin yıl önceki Fransız aristokrasisi araştırarak başladı; *Histoire de France contemporaine*’de (Çağdaş Fransa tarihi) 1848’den itibaren bütün dönemi üstlenen Seignobos, Bourgogne’daki feodal rejim üzerine bir tezle başlangıç yaptı! École des Chartes’ta bir tezin o uğursuz 1500 tarihini aşması ve ilk mütevazı modern tarih eğitiminin École des Hautes Études’de başlaması için 1880’i beklemek gerekmiştir – kırk konferanstan yalnızca ikisi modern tarihle ilgiliydi⁴⁵. *Fransa Tarihi*’nin 17 cildinin altısı, yani üçte birinden fazlası, Ortaçağ’a ayrılmıştır.

Arşiv ile Ortaçağ arasındaki ilişki sadece uygulama düzeyinde değildir. Bu bağ, hem sebep hem başlangıç sıfatıyla, en yakını en uzağa bağlayan bir bilgikuramından daha fazlasını içerir. Bu bağ, her tür tefsir çalışmasında doğal olarak bulunan köken açıklaması saplantısını aşar. Marc Bloch daha o zamanlar uzak mesafelerle ilgili bu zavallı sarhoşluğun arkasında gizlenen çıkarıcı felsefeyi şöyle ele veriyordu:

Doğuşlar üzerine odaklanan bir tarih, değerlerin takdiri için kullanılmıştır. (...) İster Alman işgalleri olsun, isterse İngiltere’nin Normandiya zaferi söz konusu olsun, geçmiş, şimdiki zamanı ancak onu çok etkili biçimde haklılaştırmak ya da yargılamak niyetiyle kullanılmıştır. Bu nedenle birçok durumda, kaynaklara yönelik bu lanetli saplantı aslında gerçek tarihin diğer lanetli düşmanı olan yargılama hastalığının bir aşaması olmuştur⁴⁶.

Daha da uzağa gidilebilir. Metin bilimiyle ustaca saklanmış bu “tuhaf merakta”, belgeye bağlılıkta ve pozitivistlerin tarihin olsa olsa ondan ibaret olduklarına inandıkları arşiv disiplininde meslek birliği haline gelen bir tarihin kuruluşunu ve yetkisinin gücünü görmek gerekir. Chartes’çıların ve

44) Charles Braibant, “Souvenirs sur Georges Bourgin”, *Revue historique*, CCXXI 1959.

45) Abel Lefranc’ın “L’histoire des idées au XVIe siècle” ve R. Reuss’in “L’Alsace sous l’Ancien Régime” söz konusuydu.

46) Marc Bloch, *Apologie pour l’histoire et le métier d’historien*, Paris, Armand Colin, 1959, s. 7. Kitap Georges Duby’nin girişiyle 1980’de yeniden basılmıştır.

Ortaçağ'cılarının en büyüklerinin, bütün tarihçilerin arasında Dreyfus olayına ilk el atmış olmaları, tamamen dikkat çekici bir durumdur⁴⁷. Paul Meyer, Gaston Paris, Gabriel Monod ve niceleri uzman ve ahlaki otorite olarak basın ve adliye gündemini bir süreliğine ele geçirmişlerdir. Esterhazy'nin beraat ettirilmesinin ertesi günü, *Le Siècle* ilk sayfasına şöyle bir başlık atar: "Bir tarihçi tanıklık ediyor." Enstitü üyesi Arthur Giry, albayın itirafa başladığı aynı gün Henry'nin yalanını ortaya koymak için en çok denenmiş metin eleştirisine dayanır. İlk Zola davasında École des Chartes'in müdürü ve ölümünden önce *Examen critique du bordereau*'yu (Eleştirel belge incelemesi) yazmış Auguste Molinier ile birlikte ifade verir. Onların bu tür ideolojik eylemlerini mesleki otoritelerinden nasıl ayırt edebiliriz? Genelci Lavissey'in birleştirici bekle-görcülüğünün tam aksidir bu. Belgenin, diplomanın ve sicillerin kullanımı, tarihçinin "sembolik servetinin" kalbi olmuştur uzun süre. Arşiv sadece "kaynaklar saplantısını" değil, ama "kaynağın" düzdeğişmeceli kullanımını da dayatmıştır.

Ancak arşivin temel etkisi bu değildir; arşiv, tarihsel yapıtlarda aniden bir patlamaya yol açmamış olsa da, bir anda bir genişlemeyi sağlamıştır. Clovis ve Merovenjiyenleri anlatmak için Fauriel ve Pétigny'nin yaptığı gibi körtü körüne Grégoire de Tours'a başvurmak, üstelik buna bir de sahte Frédégaire'in yazıları ya da *Liber historiae Francorum* gibi açıkça çok daha sonraki yazıları eklemek bir şeydir –ayrıca doğrudan ya da öyle sandığımız ifadelerle yapılan başvuru, anlatıcılarla, vakanüvislerle, ahlakçıların köşe yazarları ve anı yazarlarıyla temas, anlatıyı önemli ölçüde geliştirmiş ve tarihsel ufku genişletmiştir– ama *Historia Francorum*'u kralın ölümünden 60 yıl sonra kaleme alan Grégoire de Tours'a güvenip güvenemeyeceğimizi göstermek, ayrıca tıpkı 1872'de Monod'nun yaptığı gibi, sonradan ondan esinlenenlerin bağlandığını gösterecek şekilde Frégédaire elyazmasını tamamlamak ise bambaşka bir şeydir⁴⁸. Kesin bir aşamayı gösteren bir uygulamadır bu. Birisinde, "kaynağa" dönülmüş olsa bile, ancak geleneğin hafızasına başvurulur. Diğerindeyse "kaynaktan" kuşku duyulur ve bu kaynak bilinçli olarak yeniden oluşturulur, böylelikle de eleştirel ve bilimsel alana geçilmiş olur. İşte "pozitivist" denen bütün bu tarih aslında bu birinci durumdan ikincisine geçişten, yani anlatısal kaynak ile arşiv

47) Bkz. Madeleine Rebérioux'nun önemli incelemesi "Histoire, historiens, dreyfussisme" *Revue historique*'in yüzüncü yıl sayısı, a.g.y., s. 407-432.

48) Gabriel Monod, *Études critiques sur les sources de l'histoire mérovingiennes*, Bibliothèque de l'École des hautes études, VIII. fasikül.

belgesi arasında yapılan ayırmadan ibarettir. Uygulamada, ayırımın yerleşmesi uzun vakit almıştır ve belki de asla tam anlamıyla olmamıştır. Lavis ve ondan sonra gelen birçokları, Versailles ve XIV. Louis'yi hatırlamak için *Anılar*'ın yardımını reddetmeyecektir. Fakat, teoride, burada en çok değer ifade eden şey bu ayırmadır; paylaşım net bir şekilde formüle edilmiş gibi görünmektedir. Örneğin, *Archives de France*'ın (Fransa Arşivleri, 1891) giriş bölümünde Longlois ve Stein şöyle yazmaktadırlar: “Fransa tarihinin arşivleri’ deyişinin anlamı Fransa tarihine ilişkin bütün *arşiv belgeleri*, yani her türden resmi belgelerdir: Yasalar, hesaplar, anketler vb., ayrıca siyasi ya da özel yazışmalar. Bu tanım, sonuç itibarıyla, sadece şu eski dökümanlar kategorisini reddetmektedir: Yerleri arşivler değil de kütüphaneler olan tarihsel, bilimsel ve edebî eserler.” Fransa tarihinin Ortaçağ kaynakları üzerine giriş bölümünde, bu konu Auguste Molinier tarafından karşıtlıklar mantığı yoluyla mükemmellece tanımlanır: “Ortaçağ tarihimizin *anlatsal kaynakları* üzerine tam ve yöntemli bir inceleme, genel çalışmalara henüz konu olmamıştır.”

Anlatsal kaynaktan arşiv belgesine geçilmesi tarihi otomatik olarak sonsuz sayıda uygulaması olabilecek bir çeşitliliğe açmıştır. Rejimlerin farkını, ancak, bir enerji sisteminin ani değişimiyle, su değirmeninden buharlı değirmene, birden bire petrolü fişkırtan sondaj çalışmasına geçişle kıyaslayabiliriz. Daha başkaları yanında birkaç rakam, bir ölçü teşkil etmeye imkân tanımaktadır. A. Mourier ve P. Deltour’un Tezler kataloğunda 450 sayfalık tek bir cilt 1800 ile 1870 arasında savunulmuş tezlerin listesi için yeterli olmuştur; takip eden 15 yıl için ise (1880-1895) 600 sayfalık bir başka cilt gerekmiştir; ancak 1895’ten 1902’ye oldukça büyük bir üçüncü cilt gerekmiştir; 7 yılda önceki 70 yılda yapılan kadar tez yapılmıştır; daha sonra yılda bir cilt çıkarmak gerekli olur⁴⁹.

49) Bkz. Albert Maire, *Répertoire alphabétique des thèses de doctorat ès lettres des universités françaises*, 1903, A. Mourier ve F Deltour, *Catalogue des thèses françaises et latines pour le doctorat ès lettres*, 1903. Robert de Lasteyrie’nin âlim topluluklarının (...) çalışmaları (...) kaynakçasını alırsak paralel çizgi oluşur, a.g.y. İlk cilt 1886’da, dördüncü 1904’te çıkar. Bu dizi 83 792 başlık içermektedir. İki ek cilt 1886 ve 1900 arasında boşluğu doldurmak için ortaya çıkar. On dört yılda 51 586 başlık kaydedilir, in da önceki cildin bütününe yansınan fazlasına denktir. Daha sonra yıllık tablolar, 1901’den Saulnier ve A. Martin tarafından yayımlanan *Bibliographie des travaux publiés de 1866 à 1897 sur l’histoire de la France de 1500 à 1789*, Paris, P.U.F., Rieder, 1932-1938 ve Pierre Caron 1789’dan beri Fransa tarihi üzerine, 1912, 30 796 başlığa ulaşır. Brière ve Caron’un *Le Répertoire annuel de l’histoire moderne et contemporaine*’i, 1898-1906 yıllarında 30 028 sayısına ulaşır. Bu la sekiz yılda geçmiş otuz yıldaki sayı demektir.

Bununla birlikte sayı olarak artış, olduğu gibi ve bütün hacmiyle açılan arşivin dayattığı ve sağladığı tarihyazımsal artışın sadece dış göstergesidir. Arşivlere dayalı söylem öylesine geniş ve sonsuz olmuştur ki, tarihçilerin uzun zaman, arşivin açıkça söylediği şeyi arşive söyletmeye çalışmalarında şaşılacak bir yan yoktur. Onlara özgü tarih bizzat buradan kaynaklanmaktadır. Ulusal pozitivist kuşağın tarihçileri öncelikle siyasi, idari, askeri diplomatik ve biyografik tarihe yönelmişlerdir; bunun nedeninin sadece ulusun ideolojik köklerini aydınlığa kavuşturmak istemeleri olmadığını düşünmek yanlış mı olur? Birdenbire arşivlerin yolunu tutan tarihçiler, Avrupa'nın bütün geri kalanında değil bizzat Fransa'da devletin merkez arşivlerinin zengin damarını bulurlar. Belli bir tür tarihin, yansız görünen malzeme kaynaklarına önceden kaydolmuş, masum araştırma kategorilerine kaydolmuş, sonra da tarihçilerin mayasıyla mayalanmış bibliyografya araçlarına nasıl bir çerçeve ve liste derinliği içinde kök saldıgını görmek için Jules Taschereau ile Léopold Delisle'in kurduğu şekliyle *Catalogue de l'histoire de France*'a (Fransa tarihi kataloğu) yakından bakmak gerekir –örneğin Christian Amalvi özgün bir makalesinde bunu yapar⁵⁰. Geçmişî algılamaya ilişkin bu monarşik özellik, saltanat sürmeyen kralların yazılarında patlak verir; ama adlar dizininde Devrim'in önemli isimleri bulunmaz! Bir yanda ulusal tarihin hızlı pıhtılaşması, diğer yanda uzun süreli bir mirasla buluşma: *Histoire de France* işte bu iki olayın kavşağında oluşturulur. 1870 savaşı, Fransız-Alman rekabeti, modern ve demokratik yüksek öğrenim çarkının kurulması ve cumhuriyet ideolojisinin bilinçli olarak kök salması, ulusal bir tarih ihtiyacını hızlandırmıştır. Sonraki kuşaklara çok verimsiz gibi görünen, gerçekleşmiş bu tarih türünün her şeye karşın oldukça fazla bir ulusal temsil gücüne sahip olmasının nedeni Fransız arşivcilik geleneğinin iki temel olgusudur: Monarşik merkezileştirmenin eskililiği ile devrim reformlarının genişliği ve köktencililiği. İktidar arşivleri bir iktidar tarihini resmediyorlardı, devlet arşivleri de bir “devlet tarihi”nin taslağını çıkarıyordu.

Bu yüzyıl sonu tarihyazımının hem kopukluk hem de devamlılık ilkesi işte bu karşılaşmada yer alır. Pozitivist ulusal tarihyazımı ulus-devletlerin en eskisinin evladıydı, yani hem evladı hem de hizmetçisiydi. “Pozitivistler” kuşağı tarih bilimini belge temeli üzerine oturturken, gerçeğin güvencesi

50) Bkz. Christian Amalvi, “Catalogue historiques et conceptions de l'histoire”, *Storia della storiografia*, 1982, 2, s. 77-101.

ve bilimselliğin ölçütü olarak arşiv belgesini gösterirken, nihayet bu belgeye nihai bir kanıt saygınlığı sağlarken, aslında demokratik, burjuva ve liberal ulusa kendi yasal haklarını sağlamaktan ve, kendilerinden önce Eski Rejim'in hukuk tarihçileri ve tarih yazmanlarının büyük toprak sahipleri için icra ettikleri kölece ama itibarlı işlevi ulus yararına kullanmaktan başka bir şey yapmıyorlardı. Buna karşılık arşiv tarihe, söylev ile âlimlik arasında ikili monoloğa tamamen son verip onların birleşmelerini sağlayarak, kuruluşunun ilk koşulunu ve kendi dinamizminin başlıca gerecini vermiştir. Tarihçilerin metninden başka bir kaynağı olmayan bir tarih, söyleminde gücül olarak evrensel, ama konuları bakımından ister istemez sınırlıdır. Bizzat kendi merakından başka bir ufku olmayan âlimlik konularında sınırsız, ama kendi merakının keyfiligi içine kapalıdır. Bunları ulusal bir ufuk altında birleştirirken, arşiv birini boşluğundan, diğerini gevezeliğinden kurtardı. Arşiv, pozitivist tarihi tek bir birleşme ânu ortaya koyar: Devasa bir geleneksel hafızanın, âlimane hafızanın hem yıkıcı, hem doğrulayıcı eleğinden "yöntemlice" geçmesini sağlayacağı bir andır bu. Fransa'nın kaçınılmaz bir tarihinin mümkün bir tarih olabilmesi için koşullar oluşmuştur.

3. Eleştirel hafıza ve Cumhuriyetçi Ulus: Histoire de France'n tarihçesi

Histoire de France'ın birbirine kesinlikle uymayan bir iç ve bir dış tarihi vardır. Birincisi güzel bir görünüş bütünlüğü sunar. Hâlâ karanlık ve aydınlatılması güç birçok nokta içeren ikincisi ise bunun aksini söyler.

Macera, esasen, ilk ciltlerin yayımlandığı tarihten (Luchaire ve Langlois, cilt II, 2, ve cilt III, 1901) analitik tablolarıyla, 1911'deki büyük resimli yayınına kadar 10 yıllık bir sürede vuku bulmaktadır. Bu süre, Lavissey'in Mart 1892 tarihli⁵¹ sözleşmesinden hareket edersek yirmi yıldır; bu sözleşme o zaman iyimser bir şekilde, 1894'ten 1898'e kadar dört yılda 15 cildin yayımlanmasını öngörüyordu. Eğer bu süreye *Histoire de France contemporaine*'i (Çağdaş Fransa tarihi) dahil edersek otuz yıllık bir mace-

51) 1892 tarihli Lavissey sözleşmesi Temmuz 1888 tarihli ilk sözleşmeyi iptal eder; bu "güncel Jökümanlardan hareketle bol bol ve bilimsel biçimde resmedilmiş yeni bir Fransa tarihi" tasarlardı. Fonds Hachette.

radır bu. Bu ikinci dizi bugün bize tamamen birinciye bağlı gibi görünmektedir; eğer Devrim'le ilgili bölüm eksik olsaydı, ayrıca Büyük Savaşın kahramansı aydınlığıyla bütün panoramayı aydınlatmasaydı, bütünlük izlenimi çok farklı olurdu. Buna rağmen, bu bütünlük izlenimi düşünülmemiştir. Bu durumda, bu *Tarih*'i iki türlü okuyabiliriz. İlk yayının başarısı üzerine, Hachette grubu Aralık 1904'te, Lavissey'in kabul etmemesi durumunda Albert Sorel'le devam etme düşüncesiyle bunu sürdürmeyi kararlaştırdılar⁵². Lavissey, üç aylık bir düşünmeden sonra kabul etti; 4 Ağustos 1905⁵³ tarihli sözleşme yine aynı iyimserlikle 1907'den 1909'a kadar yedi ciltlik bir yayın öngörüyordu. Bu ciltler, savaşın araya girmesi ve gecikmelerle, ancak 1920 ile 1922 yılları arasında yayımlanabilecektir. Ancak koşullar artık aynı değildir: Bu panik hali içinde, savaş üzerine bir cilt hazırlamak ve Seignobos'un yanına iki uzman dahil etmek gerekmektedir: Bunlardan biri o zamanlar *Journal des débats*'yı yöneten, eskiden Lavissey'in yönettiği, 1890'lı yılların yıllık yayını organı *La Vie politique à l'étranger*'nin eski yazı işleri müdürü Auguste Gauvain'dir, diğeryse yine *Journal des débats*'da yazı işlerinde çalışan ve D.E.S.'ini Lavissey'ten almış olan Henri Bidou'dur. Devrimi üzerine de yeniden ciltler yazmak gerekmektedir. Pariset müsveddesini teslim etmez; Aralık 1919'da, yayıncı bu "korkunç insan"la ilişkiyi kesmeyi önerir⁵⁴. Sagnac acil durumlarda daha anlayışlıdır, ama 1906 ile 1909 arasında kitabın önemli bölümünü yazmış olduğu için *Le Rhin français pendant la Révolution et l'Empire* (Devrim ve İmparatorluk döneminde Fransız Ren'i, 1917) kitabına başlar ve baştan başa genel bir elden geçirmeyi zorunlu görür: "Benim cildimin kısmen yayımlanmamış belgelere dayandığını biliyorsunuz – bu belgelerden bazıları yakınlarda basıldı (...) Lavissey'in istediklerini yapabilmek için birkaç ulusal arşivde biraz araştırma yapmam gerekiyor" (9 aralık 1917). En nihayetinde Lavissey yaşlanır ve çalışmanın esas üç kişiye kalır: Her zaman biraz kaprisli ve bireyselci, ama toplam olarak, aşağı yukarı dokuz cildin yarısını yazacak olan Seignobos; işle günü gününe ilgilenen Guillaume Bréton, 1912'den bu yana çalışmanın içinde olan ve 1917'den itibaren aslında onun yükünü

52) Jean Mistler, *Histoire de la Librairie Hachette*, Paris, Hachette, 1954, s. 286. Yazar bilgiyi dernek kayıtlarından almıştır.

53) Bu sözleşme Lavissey Evraklarında yer alır. Bibl. nat., N.a.f. 25 170, f 245 yazara % 7,5, Lavissey'e % 2,5 ve yüz sayfalık her cilt için on bin franklık bir avans hakkı öngörmektedir.

54) Bu kavgaanın yankısı Guillaume Bréton'un Lucien Herr ile yazışmasında ortaya çıkar, bkz. aşağıdaki not.

taşıyan Lucien Herre⁵⁵. İşleri o yürütür, Lavise ile yazarlar ve yayınevi arasında aracılık yapar; düzeltmeleri yapan, ciltleri okuyan o olur; yazarlar onun zekâsına hayran olurlar. Hasta, güçten düşmüş Lavisse'e sadece planla ilgili karar almak kalır; yayınevi sahibi ondan "kesinlikle iyimser" bir sonuç ister; bu ise yaşlı üstad için "bir kabus" dönüşmüştür⁵⁶. Yayınevi sahibi ayrı bir cilt isterken o "aşağı yukarı otuz sayfa" ile yetinecektir.

Aynı dönemdeki diğer birçoğuna benzeyen bu büyük çalışmanın tarihçesi, projektörü sadece sonunda değil, başından beri, editöryal çalışmaya ışık tutacaktır. Özellikle, o zamanlar, orta öğrenim ve üniversite tarih kitapları⁵⁷ piyasasının büyük kısmını aralarında paylaşan Colin-Hachette rekabeti aydınlığa kavuşur. Colin *Revue internationale de l'enseignement*'i

55) Philippe Sagnac'tan Lucien Herr'e, 12 Aralık 1912: "Lavisse, Seignobos ve sizin çağdaş tarihle meşgul olmanız gerektiğini Bréton'dan biliyordum." Paris Siyasal Bilimler Enstitüsüne verilen Lucien Herr arşivleri *Histoire contemporaine* hakkında bir dosyayı içermektedir: Guillaume Bréton'dan Lucien Herr'e otuz kadar mektup, daha önceden değiştirilmiş bir yazıyla Lavisse'in birçok pusulası, Sagnac'ın altı mektubu, Seignobos'un beş, Esmonin'in resimli bir mektubu. Bütününü çok canlıdır. Bilinçli ve tamamen çalışmasına kendini vermiş bir Sagnac'ı, iyi bir sonuca bağlamakta aceleci, fakat "bütün Seignobos'u en azından ince ayıntılarında" yeniden okumaya hazır bir Lavisse'i ortaya çıkarır. Seignobos Ploubazlanec'de eşî Marillier ile 1917 yazını uzatır ve yelkenli gemiyle gezerek vakit geçirir: "Ben artık bunun iyi olup olmadığını bilmiyorum, oldukça zengin konular üzerine bir özet yazmak çok zor. Biçim, düzeltmeleri için hitabete özgü tedbirler almaya gerek yok, gerekli gördüğünüz her şeyi kabul ediyorum. Cümlelerime öznenen başka bir şeyle başlamaya gelince, bunun kolay olup olmayacağını bilmiyorum. Size gerekli olmayan her şeyi kesiniz." (19 Eylül). Yine 23 Ekim: "Tembelliğimden dolayı kızmayınız. Burada küpeçiçeği, güller, karanfil, sardunya, yıldızçiçeği, kınaçiçeği, kediotu, hanımeli, sigilotu, tokulu fig, mimoza çiçeklerinin ortasındayız, ve yine ahududular var ve yeşil çilekler olgunlaşma yolunda (...) burada olduğumdan bu yana düzeltmelerin hiçbirini okumadığımı ilave etmeme de gerek yok..."

56) Guillaume Bréton'dan Lucien Herr'e, 25 şubat 1920: "sizinle sohbet etmek istiyorum (...) Seignobos'un Fransa tarihi üzerine, 1914'e kadar savaş hikâyesinden sonra ileri sürülen sosyal değişimler, geleneklerin, kültürün, sanatın ve bilimin ilerlemesi) savlarını pek iyi anıyamıyorum. Orada ancak 1920'de sonuçlar verilebilecektir ve üzerinde sonuca varamayacağımız kadar da parlak değildir. "Kanaatin bu özeri çok daha kısa biçimde otuz ya da en çok kırk sayfa halinde yazmanın yolunu bulmak ya da -istisnai olarak- onu Seignobos'un daha uzun sonucunun sonuna koymak olacaktır. Savaş üzerine cilt ayrıca Lavisse'e ait yirmi kadar sayfayı çine alacaktır: Sonuç, içinden çıktığımız büyük felakete rağmen geleceğe ümit bağlama nedenleri ve hepsi bu. Son ciltte metin olmayacak, sadece tablolar yer alacaktır. Görüyorsunuz, ondan bahsetmemize değer..." 4 Mart'da tekrar yazar. "En kısa zamanda kesin bir karar almak için Lavisse ile bu konuyu tartışmamızın uygun olup olmayacağını bana söyleyiniz." Lavisse'in pusulası (tarihsiz, "çarşamba saat beş") buna cevap verir gibidir: "Bidou ve Gauvain'i çarşamba günü davet ettim. Seignobos da gerekli. Sizi davet ediyorum. Bréton'u uyaracağım. Bir ara pazar öğleden sonra gelin konuşalım. Dışarı çıkmayacağım."

57) Bkz. *Histoire de l'édition française*, III. cilt, *Le Temps des éditeurs*, Henri-Jean Martin ve Roger Chartier yönetiminde, Paris, Promodis Yayınevi, 1985, "üniversite basımı", Valérie Tésnière, s. 217-227.

(Uluslararası eğitim dergisi, 1881) yayımlar; bu dergide geleceğin birçok katılımcısı yer almaktadır; aralarında 1876'dan bu yana Lavissey'e ait kitapların da bulunduğu ilk ve orta öğrenim kitaplarından sonra, özellikle 1890'dan 1901'e kadar çıkan *Histoire générale du IIe siècle à nos jours* (II. yüzyıldan günümüze genel tarih) ile üniversite ve kitlesel yayıncılığa atılır. Bin sayfalık on iki cilt ve değişik yerlerden yetmiş katılımcı; bunlar arasında Lavissey'in çekirdek topluluğu (Bayet, Coville, Langlois, Luchaire, Mariéjol, Seignobos); ayrıca edebiyat alanında Émile Faguet ile dış politika alanında, düşünce yapısı olarak Lavissey'e çok uzak olan ve Dreyfus olayı nedeniyle daha da uzaklaşacak Albert Sorel; öte yandan Aulard ve Levaseur, Albert Malet ve Arthur Giry vardır. İki idareciden sadece biri, Rambaud, etkindir; Slav, Asya ve sömürge dünyası üzerine on yedi kapsamlı bölüm yazar⁵⁸. Lavissey XIV. Louis'yi bile Lacour-Gayet'e bırakmıştır; onun imzasını taşıyan tek makalenin olağandışılığının nedeni daha ziyade bir son dakika hatası olarak görülmelidir; bu yüzden ortak yapıtı yönetenler "Papalık iktidarının oluşumu: Bizans, Lombardiya, Papalık İtalyası (395-756)" başlığıyla savunmaya geçmek zorunda kalmışlardır. Şimdiden tıpkı *Cambridge Ancient and modern History* gibi kolektif bir düşünce oluşmuştur, ama en sonda yapıtların ikinci elden bibliyografyasıyla eski tarz bir sunumdur bu. Colin, Petit de Julleville (1896) yönetimindeki *Histoire de la langue et de la littérature françaises* (Fransız dili ve edebiyatı tarihi) ve André Michel (1905) yönetimindeki *Histoire de l'art* (Sanat tarihi) adlı yapıtların modelini tekrarlamıştır. Hachette'in bir süre sonra Fransız Akademisine seçilecek olan Lavissey'e sipariş ettiği *Histoire de France* her uzmanın bir bölümünü üstlendiği ansiklopedik özellikli bu çalışmalar ile örneğin Gaston Maspero'nun aynı tarihlerde yayımlanan (1892-1900) *Histoire des peuples de l'Orient classique* (Klasik doğu halkları tarihi) gibi bireysel sentezleri arasında karma bir türü temsil etmektedir: Bu yapıt bağımsız ciltlerden oluşmuştur, ama bu ciltler ortak bir düşünceye bağlıdır ve kesintisiz bir dizi oluşturur. Projenin idaresi Lavissey'e aittir, ancak yayın anlayışı ve tanıtım politikası Hachette'e, özellikle, 1883'te babasının yerine geçen ve daha önce de, 1877'de, École Normale'de Lavissey'in öğrencisi olmuş Guillaume Bréton'a aittir. Bréton bu çalışmaya gerçek anlamda damgasını vurmuştur:

58) Lavissey, ölümünden sonra Rambaud için yazdığı yazıda, fikrin ikisinin fikri olduğunu, fakat "yapıtın onu gerçekten yürüten Rambaud'nun başansı", olduğunu belirtir, çünkü kendini *Histoire de France*'a vermek için 1891'den sonra bu çalışmadan çekilmek istemiştir (Bulletin de l'Association amicale des anciens élèves de l' E.N.S., 1906).

Bu yapıt esas olarak o dönemde, başka akademik kaynaklara sahip olmayan üniversite öğrencilerine yönelikti. Yapıt 1901'den itibaren cilt başına sekiz fasikül olarak çıkmaya başladı; bu ise cilt başına yılda bir cilt için dört teslimat demekti; ancak ilk başta fasikül başına yedi bin beş yüz baskı (Lavissey'in *Louis XIV*'ü için on bir bin baskı) 1923 yılındaki yenden basım sırasında on yedi bin ile yirmibeş bin baskı arasında olacaktır; böylece kitaplar geniş kitlelere ulaşır⁵⁹. Bu tanıtım sıradan bir tanıtım değildir, zira konuların dağılımını ve düzenlenişini belirler. Her biri iki kitaplık yedi cilt; bu ciltler de üç ilâ beş "kitap" halindeki "alaylara" ayrılmıştır; yine her "kitap" üç ilâ beş kısma bölünmüştür ve bu kısımlar altında bir yığın alt başlık, bu alt başlıklar içinde de kenar başlıklarla açıkça belirlenmiş paragraflar vardır. Yine *Histoire contemporaine* için de dokuz cilt belirlenir, ki bu *Histoire de France*'ın yarısı eder. Bu ciltlerin hepsi de geniş kenarlı sayfalarda, ince ince ayarlanmış berrak bir fontla basılmıştır. Bu mükemmel düzenin, kusursuz klasik anlayışın ve modernliğin kaynağı budur; taş çağını işleyen ciltten siperler savaşını işleyen cilde kadar bütün yapıtta hep aynı kalan kapak baskı, ciltlerdeki güçlü ve basit yirmi dörder resimle birlikte, yazarların homurdanmalarına karşın uymak zorunda oldukları o iç bütünlüğün etkisini artırmaya katkıda bulunmuştur. Henri Carré Bréton'a şunu yazar kibarca: "Benim çalışmam, üst sınır olarak belirttiğiniz 480 baskı sayfasını aşmayacaktır; çalışmamı bana gönderdiğiniz örneklere göre, kitap, bölüm ve paragraf biçiminde tanzim edeceğim"⁶⁰.

Eserin bütün mimarisi ve yeniliği, sayfa altlarında "kaynaklar" ve "başvurulan yapıtlar" arasında açıkça belirlenmiş bir bölüme eklenmiş eleştirel notlar ile bütün verileri çizgisel ve somut bir anlatımda toplayan metin arasındaki karşıtlığa dayanmaktadır. Bir yanda, güncelle sürekli dolup taşmış sığağı sığağına bir tarih vardı; ancak, baskı gecikmeleri nedeniyle bu bilgiler hemen eskiyebiliyordu, bu ise yazarların en büyük korkusuydu. Diğer yanda, Lavissey'in çok önem verdiği, yakından takip ettiği, satır satır düzelttiği ve daha basit, daha açık, daha canlı ve daha belirgin hale getirmek için sürekli üzerinde değişiklik yaptığı metin vardı. Bu yüzden dipnot yoktu; dipnot pişmanlık, art-düşünce, nüans, ek açıklama, çifte okuma rizikosunu taşıyordu. Lavissey bunları kabul etmez, onun

59) Lanthoinette tarafından verilen sayılar. *Histoire contemporaine* ilk baskı on bin nüsha, 1949 ile 1956 arasında iki bin ile üç bin beş yüz yeni baskılar yapmıştır.

60) Tarihsiz, Fonds Hachette.

bütün tarihi olumlayıcı ve otoriterdir; şüpheye, soruna, gereksiz meraka, soru işaretine kapılar kapalıdır. Bütün yapıt, yeniden elden geçirilen bir bilgi ile, geniş halk kitlelerine hitap ettiği için, hiçbir yoruma meydan vermemesi gereken metin arasındaki bu gerilimin izini taşır. Örneğin 27 ocak 1897'de Langlois şöyle yazar:

Çalışmamı hızla bitirmeyi arzu ediyorum. Şimdiye kadar bana engel olan şey, *önemli* konularını anlatmak zorunda olduğum dönemin tarihini, hazırlık aşamasında olduğunu bildiğim çalışmalarla tepeden tırnağa yenilenebileceği ihtimaliydi; bu çalışmalara başvurmadan yazmak demek kendimi kısır bir işe mahkûm etmek olurdu. Kitabımın bazı bölümlerini yazmış olsaydım, şimdi bunları bir kaç ay içinde yeniden yazmak zorunda olacaktım.⁶¹

Luchaire ise şöyle yazar:

Dediğiniz gibi, alışık olduğum tarih kompozisyonundan vazgeçmek için çok büyük bir çaba sarfettim. Kendimi aşmam gerekti ve bunu her yerde başaramamış olmam beni şaşırtmıyor. *Fransa Tarihi*'nin hitap ettiği halk kitlesine nelerin söylenmesi gerektiğini kuşkusuz benden daha iyi biliyorsunuz. Çünkü bu kitleyi benden daha iyi tanıyorsunuz ve eğer onunla sizin gibi iletişim kurabiliyor olsaydım, Fransız Akademisi'nde olurdum. Bu konuda bana bu ortak çalışmanın başarısı için yararlı gördüğünüz gözlemlerinizi belirtebilirsiniz, bu beni incitmez. Tarih bilgini olarak alışkanlıklarımdan çok feragat ettiğimi göreceksiniz. Başka fedakârlıklarda bulunmaya da hazırım, ayrıca kendi adıma ve herkes adına, yapıtımdaki her şeyin yararlı olmasını isterim; fikirler üzerinde anlaştığımızdan kuşku yok, ayrıca benden yapamayacağım bir şeyi, Fransa'daki ve diğer ülkelerdeki ciddi okuyucuların nezdinde beni küçük düşürecek herhangi bir şeyi istemeyeceğinizi biliyorum.⁶²

Bir iyi niyet göstirisidir bu; çalışmanın kuralcı idarecisi meslektaşına müsvedesini geri yollamak için bundan yararlanır, çünkü Luchaire Bréton'a şöyle yazar:

61) Fonds Hachette.

62) Lavisser Belgeleri, Bibl. nat., N.a.f. 25 168, f. 195.

Birinci cildimin elyazmasını, anlaşılmamız gereği belirtilen sürede M. Lavissey'e teslim ettiğimi biliyorsunuz. Yöneticinin belirttiği hususlar doğrultusunda baştan aşağı yeniden gözden geçirip ona geri gönderdim. Ancak baskı, elimde olmayan nedenlerden dolayı başlayamadığımdan, yapıtı geri almak zorunda kaldım; yapıtı, Fransa ve yurtdışında yapılmış ve maalesef çok önemli olan bilimsel yayınlarla tartmak amacıyla yeniden ele almak zorunda kaldım. Henüz bitmeyen bu ikinci gözden geçirmenin nedeni budur⁶³.

Hatta bu durum, yazarlarla samimi görev ilişkileri kurması için de bir fırsat olur; Lavissey böylelikle yazarların yardımcılarını belirleyebilmiş ve kolayca bir yazarlar ağı oluşturabilmiştir. Lavissey yaşatlarından sadece ikisine müracaat eder: Kendini kabul ettirmiş coğrafyacı Vidal de la Blache; diğeri ise Rönesans ve İtalya savaşları uzmanı, Charlemagne Lisesi'nden sınıf arkadaşı, eski dostu Henry Lemonnier; 1889'da Sorbonne'da Lavissey'in yerini almış olan Lemonnier'yi bizzat Lavissey sanat tarihi profesörü yapmıştır. Grubun büyük bir kısmı, yirmi yazardan on ikisi doğrudan onun elinden geçmiştir: Bunlardan bazıları (1876'dan 1880'e kadar), École Normale'de doçentken öğrencisi olmuştur, tıpkı Seignobos, Rebelliau ya da Pfister gibi; bazıları da Pariset gibi (öğretim üyeliği sınavında birinci gelmiştir) ya da Langlois, Petit-Dutaillis, Coville gibi Chartes'dan, Charléty gibi Hautes Études'den gelmiş üniversite öğrencileriydi. Seignobos (1874 dönemi) ve Sagnac (1891 dönemi) gibi aralarında neredeyse aşağı yukarı bir kuşak bulunan bazılarıyla yaptığı mektuplaşmalarda, çocuksuz bir adamın sabırlı ve neredeyse babacan şefkati vardır. Onların kariyerlerini Lavissey hazırlamıştır. Ama onlar yalnız değildiler. Lavissey Lille Ticaret okulunda öğretmen olan ve tanışmadığı A. de Saint-Léger'in dışında⁶⁴ diğer hepsinin tezini yönetmiştir. Bu tezler *Fransa Tarihi*'ni önceden haber verirler: Pfister'in Robert le Picux (1885) üzerine tezi Fransız soyunun kaynakla-

63) Fonds Hachette.

64) Lavissey gerçekten 30 Temmuz 1900'da Lille'de profesör olan Sagnac'a, onu bizzat teşvik ettikten bir kaç ay sonra şöyle yazar: "...çalışma arkadaşları bulmakta gösterdiğiniz çabadan dolayı minnettarım. Bana önerdiğiniz bu iki kişiyi memnuniyetle kabul ediyorum. Ryswick savaşından Utrecht savaşına uzanan dönemi üstlenen M. de Saint-Léger ile konuları düzenlemeyi üstlenir misiniz? (...) bu çalışmayı nasıl ele alacağını ve elinin altında gerekli kitaplar olup olmadığını bana söyleyin." (Christophe Charle koleksiyonu). Lille Üniversitesi eski öğrencisi A. de Saint-Léger 1900'da *La Flandre maritime et Dunkerque sous la domination française* (1659-1789) konulu bir tez savunmuştur.

rının bir incelemesidir. Langlois'nun Philippe III le Hardi (1887) üzerine çalışması, onu IX. Louis ile Philippe le Bel arasına oturtur; Coville'in 1413 Emri ve Cabochien'ler hakkındaki çalışması VI. Charles ile kurmayları üzerine bir incelemedir; Rebelliau'nun Protestan tarihçisi Bossuet üzerine tezi (1892) onu XIV. Louis döneminde dinsel sorunların uzmanı haline getirmiştir; Petit-Dutaillis'nin VIII. Louis (1895) üzerine tezi, esasen, XIII. yüzyıl başındaki Capet monarşisi üzerine bir araştırmadır; Sagnac'inki (1898) Fransız Devrimi'nin sivil yasama yetkisini konu almaktadır.

Geriye Lavisseye az tanındığı ya da hiç tanımadığı dönemler kalıyordu. Bunun için görevinde uzman, kendisinden beş-altı yaş küçük yazarlara başvurdu: Galya konusunu, *Les Origines du Sénat romain* (Roma Senatosunun kaynakları, 1884) adlı bir tez hazırlamış, o dönem Normal'de öğretim elemanı olan, Marc Bloch'un babası, soyu ve eğilimiyle "eski Romalı" Gustave Bloch'a verir; Lavisseye Lyon'da Bloch'un eski meslektaşı, o dönem Lille rektörü ve kısa süre sonra da ilk öğretim müdürü olan Charles Bayet'ye önce bütün Ortaçağ'ı vermeyi, sonra ona yardım etmesi için Pfister ile Kleinsclausz'u⁶⁵ görevlendirmeyi düşünüyordu; ancak Ortaçağ'ı, Bordeaux'dan Paris'e gelip Fustel de Coulanges'in yerini alan Achille Luchaire'e verir. Bunlar uzman yazarlardır, ancak her zaman kontrol altında tutulabilen işbirlikçilerdir. Bu durum on yıl arayla çıkan *Histoire de France*'ta olduğu gibi *France contemporaine*'nde ve bununla birlikte tamamen yenilenme halinde iki alanda, 1895'e doğru kendini sekiz ciltlik *Histoire de la Gaule*'e (Galya tarihi) verme uğruna her türlü siparişi reddeden Camille Jullian'ın olmayışını açıklıyor⁶⁶; ayrıca aşırı kavgacı ve o dönemde Mathiez ile sıkı bir kavgaya tutuşmuş olan Aulard'ın olmayışını da açıklar. Lavisseye kendi adamlarından ikisini ona tercih edecektir, sadakati önceden bilinen Sagnac⁶⁷ ile Fransız Devrimi'ne pek az meyilli, fakat

65) 1902 Mart tarihli üç isimli anlaşma sadece Bayet adına 1892 anlaşmasına imzada bulunur. Lavisseye Belgeleri, Bibl. nat., N.a.f. 25 170, f. 245.

66) Bu en azından bu enstitüde *Camille Jullian, les années de formation* adlı eseri için Jullian evrakları üzerine çalışan Olivier Motte'un kanaatidir: Presses de L'École française de Rome.

67) Nisan 1900 (?) Lavisseye'in Sagnac'a önerisini ifade etme biçimi önemlidir: "Birkaç meslektaşla beraber Hachette'de Devrim öncesi Fransa tarihi yayınına giriştiğimizi biliyorsunuz şüphesiz. XIV. Louis üzerine iki cildi üstlendim. Birincisi hemen hemen tamam. Fakat ikinciyi zamanında bitirmek için yardıma ihtiyacım var. Rebelliau din, ahlak, edebiyat tarih bölümlerini incelemeyi üstlendi. Yine bu dönem esnasında (Colbert'in ölümünden XIV. Louis'nin ölümüne) –siyasi ve ekonomik– yönetim tarihini almak ister misiniz? Bu bölümün çalışmalarınızın alanına girdiğini düşünüyorum. Sizi ilgilendiren konuların geçmişlerini orada bulacaksınız. Şüphesiz yararı olacak bir esere katkıda bulunmak ve isminizi bizimize eklemek sizin için de hoş olacak-

Lavissey'in kendisine doğrudan doğruya I. Frédéric-Guillaume döneminde Prusya üzerine tez çalışmasını salık verdiği Parisset⁶⁸. Lavissey seçimlerini bazen çok pahalı ödedi. Aslında mükemmel bulduğu Sagnac'ın Fransız Devrimi üzerine cildinin her sayfası, her satırı derin bir incelemeyi gerektirecek düzeltmeler ve ilaveler gerektirmiştir; Lavissey'in yaptığı bu düzeltmelerin bulunduğu elyazmaları hâlâ mevcuttur. Diğerleri de onu umutsuzluğun ve bu işten el etek çekmenin eşğine getirmişlerdir. Guillaume Bréton'a (1908 ?) hitaben yazılmış ve burada bütünüyle aldığımız bu mektup bunun kanıtıdır:

Değerli Arkadaşım Guillaume, kendi kendime yakınıyorum, kimseyi suçlamıyorum. Olup biten şey benim hatamdır. XVIII. yüzyıl tarihi için Carré'yi bulabildim ancak. Bunu biliyorsunuz. Bunu yazmakta o kadar beceriksiz olacağını ve sona ermekte olan şu zavallı hayatımın iki yıldan fazlasını onu düzeltmeye ayıracağımı tahmin edemezdim. Bugünler çok sıkıntılıyım. Dinlenme nedir bilmiyorum. İyi hiçbir şey yapmıyorum. Geri kalan günlerimi şunu bunu bu yaparak değerlendirerek istiyorum. İmkânsız! Müsveddeler ortada, okuyorum, bir daha okuyorum. Çektiğim bütün sıkıntıya rağmen bu iki cildin ilk günahın izlerini taşıyacağı düşüncesiyle altüst oluyorum. Bütün bunlar çok zor. Fakat siz bundan sorumlu değilsiniz. Eşine az rastlanır, cömert bir yayıncısınız siz. Sizden istediğim tek şey çağdaş tarih üzerine bu işi devam ettirmekten beni muaf tutmanızdır. Yapamayacağım. Bitirelim bu işi, ben de gidip kendi işlerime bakayım⁶⁹.

Onaylanan uhusal hafıza

İşte bitti. Yapıtın bütünlüğünü ortaya çıkaran ve ona "tarih-hafıza" erdemlerini veren şey, geleneksel hafıza eleştirisinin basitçe derinleştirilmesi olmuştur.

tır." O dönemde Lavissey arşivlere başvurmayı reddediyordu, çünkü şöyle açıklıyordu: "Şurası kesin ki, *Fransa Tarihi* hakkında yeni bilgiler vermeye çalışırken sadece yayımlanan belgeleri kullanıyoruz. Arşiv araştırması yapmak zorunda kalmayacaksınız" (Christophe Charle koleksiyonu).

68) Georges Pariset hakkında, bkz. Ch. Bémont'nun *Revue historique*'te Kasım-Aralık 1927, s. 442 saygı yazısı ve öldükten sonra derlenen makalelerin başında Christian Pfister'in biyografisi. *Essais d'histoire moderne et révolutionnaire*, 1932.

69) Fonds Hachette.

Yapıtın eleştirelliği ise kesinlikle yeni kaynakların icadıyla değil, sadece belgeye dayalı halislik anlayışının yerleşmesiyle ilgilidir. Efsaneleri aralayıp, olayları düzeltiyoruz. Ancak aslında kronolojik çerçeve ve en sıradan anlatı türü açısından hiçbir değişiklik yoktur. Sonradan, *Histoire contemporaine*'de rejimlere dayandırılacak olan düzenleme, hükümdarlıklar, hanedanlıklar biçimindeki düzenleme en iptidai düzenleme biçimidir; hatta romantik ve klasik tarihyazımının ötesinde, en eski Ortaçağ vakayinamelerinde de böyledir. Yapıtın bütününde, hafızanın doğal eklemleniş biçimini değiştiren hiçbir şey yoktur. Tezatlık Michelet ile patlak verir. Yüzeysel benzerlikler, Restauration döneminden beri yürütülen etkili ulusal hareketin sürdürülmesi, ulusal irade üzerine ulusal özelliğin bindirilmesi –Lavisseye bunun büyük sıçramalarını sever–, işte bütün bunlar her iki *Histoire*'in yakınlaşmasına yardımcı olmuş, olması gerekmiş öğelerdir. Lavisseye tarihinde sadece Michelet tarihçiliğinin bilimsel etkisini görürsek, çok yanılırız. Her ikisindeki bütünlük saplantısı aynıdır, ama bunlar aynı bütünlük değildir. Michelet tarihi organiktir, Lavisseye'inki panoramik. Biri kesin tercihler, diğeri eksiksiz görünüm içerir. Michelet dönemlerle ilerler – Ortaçağ, Reform, Rönesans; bunları düşünsel bir çabayla oluşturur; her bir dönemle tutkulu ilişkiler kurar; bunları zamanın havasına ve siyasi düşüncelerinin gelişimine göre, karşıt simgelerle yorumlar. Yıkılma dönemlerinden diriliş dönemlerine atlar; sona ermek üzere olan Ortaçağ imgesi olarak gördüğü Innocents mezarlığındaki ölüm dansından kurtarıcı Jeanne d'Arc figürüne geçer. "Bizzat kendime ve gelip geçici görüntülerini gösterdiğim bu insanlığa ölmediğimizi ve yeniden doğduğumuzu göstermek zorundayım. Ölümü hissederken buna ihtiyacım var."⁷⁰ XI. Louis'den sonra birden çalışmasına ara verir ve varış noktasını ve bir anlamda Fransa tarihinin bitişini gösteren Fransız Devrimi'ne atlar; sonra yeniden Rönesans'a döner. Lavisseye'in tarihçiliği çağdaş zamanla gittikçe daha fazla yoğunlur; buradan hareketle bütün geçmişe yönelik tavrını yeniden kurup düzene sokar. Michelet'nin arşivlerle ilişkisi çok büyük bir kargaşa örneğidir, ve bazı dönemler üzerine düşündüğümüzden daha fazla arşive başvurduğu bilinse bile, kaynaklarını belirtmez, Aulard onu bunun için hayli kınamıştır. Buna karşılık, Saint Louis'nin ölümüne tekabül eden IV. kitabın sonunda, bu cildin "büyük bölümüyle" ulusal arşivlerden, yani Trésor des Chartes'tan oluştuğunu göstermek ister; ancak bu sanrılı bir ziyaret-

70) Jules Michelet, *Journal*, Paris, Gallimard, 1959, cilt I, yıl 1841, s. 359.

tir; “elyazmalarından oluşan bu mezarlarda, ulusal anıtlardan oluşan bu mezarlıkta” yapılan bir ziyaretir bu ve orada ölümler mezarlarından çıkarlar; kiminin eli, kiminin kafası görünür, tıpkı Michelangelo’nun kıyamet günü tablosundaki gibi” ve onun çevresinde “titrek titrek” dans ederler⁷¹. Michelet tahmin yürütür, icat eder, sezinler, düzeltir ve kaynakları eksik olduğunda, bunların yerini kendi kendine doldurur: “Fransa’nın yaşayan ruhu, seni kendi içimde değil de nerede bulabilirim⁷²?”

Lavissee, buna karşın, geleneksel sıradüzende hiçbir şeyi değiştirmez. Her cildin son sayfalarına ustaca serpiştirdiği ekonomi, toplum, yazı ve sanata ilgi duysa da, siyasi kurum ve devlet önceliklerinin önemini değiştirmez. Olayların göreceli önemini de küçümsemez; böylece bireylere, savaşımlara alt kısımlarda yer verir; Azincourt’dan Waterloo’ya, Valmy’dan Verdun’a kadar bütün savaşlar bir kurmay heyetince anlatılmış gibi bir araya gelir. Yirmi yedi kez yeniden başlanan bu dört yüz seksen sayfa, Fustel’in yıllarca süren bir “çözümlemenin” belirttiği “dakika” olarak nitelediği o doruk noktası gibidir.

Anlatım son derece türdeşdir ve bütünlüğünü, resmi kaynaklar ile devletin devamlılığına içkin felsefe arasındaki doğal kaynaşmadan alır. Pozitivist tarihyazım, *doğrudan* kaynağın altın çağı olmuştur; yani kaynağa, onun açıkça söylediğinden başka bir şeyi söyletmeyen –elbette tarihçinin bunu iyi ifade etmesi koşuluyla– bir belge çağı: Yasa, diploma, siciller, sözleşme, vasiyetname, kral ya da imparator emirleri; anı amaçlı, halka ait her tür metin ve olay kayıtları. Langlois ve Seignobos bütünüyle “analitik işlemlere” ve “sentetik işlemlere” adanmış *Introduction aux études historiques*’te (Tarihsel araştırmalara giriş, 1898), bugün artık bizim için geçerliliğini yitirmiş görünen bir sürü ayrıntıyla, bir olayın belgeye dayanarak nasıl oluşturulabileceğini anlatırlar; ancak *dolaylı* kaynakların olabileceğine hiç değinmezler; yani bir belgeden ifade etmek istediği şeyden başka bir şeyi çekip çıkarmamızı sağlayan, sayısız kaynağın olabileceğini söylemezler. Buna karşın sorunsalı yeniden ele alabilmek bunlara bağlıdır. Romantik tarihyazımın temsil ettiği, anlatsal kaynakların öncelikli olduğu dönem ile bizzat kaynaklar kavramını genişleten ve bütün anlamlarıyla kullanan

71) A.g.y., *Oeuvres complètes*, Paul Viallaneix baskısı, Paris, Flammarion, IV. cilt, *Histoire de France*, I, 1974, s. 611 sq. bkz. Jacques Le Goff’un girişi, “Michelet et le Moyen Age, aujourd’hui”.

72) A.g.y., *Histoire de la Révolution*’a 1847 tarihli önsöz, Paris, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1952, s.2.

"Analles dönemi" arasında *Fransa Tarihi* anlam ile olayın mükemmel uyumunu temsil eder, zira bunlardan birinin kendiliğinden ortaya çıkması için herhangi birini eksiksiz olarak ortaya koymak gerekli ve yeterlidir.

Tipik örnek: Ulusal kimliği kuran olaylardan biri olan Bouvines (1214): Hamasi efsaneyle imgelemin en ağır yükleri arasında yer alan anahtar bir savaş. Popüler olmuş *Histoire de France* kitabı Michelet'ninkiyle birlikte uzun zaman otorite kabul edilen Henri Martin, tamamen öyküsel nitelikli üç ana kaynağa başvurur⁷³: Savaştan 50 yıl sonra yazılmış Reims vakayinamesi ve Philippe Auguste'ün arkasında savaşı yaşamış Guillaume Le Bréton. Le Bréton'un yapıtının iki değişkisi vardır: Nazım halindeki *Philippide* ve bu yapıtın düzyazı halindeki vakayinamesi. Martin bu kaynaklar arasında ayırım yapar ve sonuncusunu seçer. Şöyle söyler: "Reims vakayinamesi çok ilginç bir anıttır; hemen hemen her zaman ciddi biçimde çarpıtıldığı tarihsel olaylar bakımından değil, canlı ve sadık biçimde ifade edilmiş popüler hissiyat ve gelenekler bakımından." Ancak seçimini yaptıktan sonra, savaşı alıntılarla anlatır ve zaferi "eski Galyalı bir ozan gibi" kralla birlikte kutlayan kraliyet papazının sözlerini açıklayarak aktarır. Sonunda samimi bir şekilde şunu itiraf eder: "Bu anlatı neredeyse tamamen Guillaume Le Bréton'dan, *Philippide*'nin X. ve XI. bölümleri karşılaştırılarak alınmıştır." Halkanın diğer ucunda, savaşın ve hafızanın antropoloğu olarak Georges Duby, *Le Dimanche de Bouvines*'de olayı, ardında bıraktığı bütün izlerle ortaya çıktığı haliyle, tersinden alır ve birbiriyle örtüşen şu üç işleme girişir: Tanıkların doğduğu kültür ortamını yeniden kurmak; bir savaş sosyolojisi taslağı hazırlamak; savaşa ilişkin anma törenleri boyunca "bir dizi değişken tasavvurlar bütünü içinde bir anı'nın macerasını" takip etmek⁷⁴. Tamamen başka kaynaklar üzerine tamamen başka tarzda bir çalışma. Bu, sonuçta, olayın tam bir yenilik içinde kavranmasını sağlamakla kalmaz; ayrıca Luchaire'in *Fransa Tarihi*'nde savaşı işleyiş biçimini ve bunun kesin ve sınırlı sonucunu yerine oturtmamızı da sağlar.

Kesin, çünkü Luchaire, başlıcaları Almanya'da basılmış bütün çalışmaları göz önünde bulundurarak, bütün belgeleri fihriste geçirmiştir. Bibliyografyasındaki bir düzine başlığın yarısından fazlası geçmiş on yıl boyunca yayımlanmıştır. Kesin, çünkü "sorgu yargıcı gibi", yalanları tarayıp sapt-

73) Henri Martin, *Histoire de France*, Paris, Furne, 1884, IV. cilt, s. 78-87.

74) Georges Duby, *Le Dimanche des Bouvines*, 27 Temmuz 1214, Paris, Gallimard, "Les trente journées qui ont fait la France", 1973, s. 12; yeni basım, Folio, 1985.

muş, ifadeleri karşılaştırmış, savları ortaya koymuştur. Kısaca, Bouvines ovasında 27 Haziran 1214'te 12 ile öğleden sonra 5 arası olup bitenleri, Ranke'nin ünlü deyişiyle "gerçekte olup bittiği haliyle" yeniden kurmuştur; bunu yaparken de o günün "neden" ve "sonuç" zincirini oluşturmuştur. Gerekli, aşılamayak bir çalışma –beklenmedik keşiflerle birlikte–, ancak boşuna olmasa da yanıltıcı bir çalışma. Çünkü öncelikle, yaşanmış gerçekliği içinde bu hakikat erişilmezdir ve indirgeyebileceğimiz kesinlikler alanının dışına taşar. Çünkü Duby'nin ifade ettiği gibi, bu yeniden kurma, en başından bir anakronizm pahasına mümkün olabilir; bu nedenle "Philippe Auguste, Corneille'in Pompeus'u gördüğü gibi, yani bir arzu olarak, değişmez 'insan tabiatındaki' başka isteklerle çarpışan bir istek olarak görülmeye" meyledilir.

Bu belagatli ve genelleştirilebilir eleştiri, *Fransa Tarihi*'nin belirttiği hafıza türünü açıklıkla göstermektedir. Yine Duby'nin ifade ettiği gibi "Bouvines, özellikle bir hâkimiyet tarihi dinamizminde yer alıyordu. Günlük hayat, hepsi de Avrupa Devletlerinin gelişimine ilişkin bir tek çizgi üzerinde sıralanan kararlar, girişimler, kararsızlıklar, başarılar ya da başarısızlıklarla, diğerlerinden daha hacimli bir düğüm halini alıyordu."

Bununla birlikte yapıtta sadece çok uzun bir anlatının sergilendiğini düşünmek yanlış olurdu. Yazarların yeterli gördükleri eserin bölümleri tam da en atıl olanlarıdır: Bunun nedeni gerek yeteneklerinin azlığı ya da arşivci mizaçları (Coville, Petit-Dutaillis), gerek, Charlety ve Seignobos gibi, çok güncel dönemleri işlemek zorunda kalmaları, gerekse bu ısmarlama eserlere canıgönülden sarılmamış olmalarıydı, ki Langlois'nın durumu buna benziyordu. Kuşkusuz Lavisseye *Tarih*'i yayımladığı dönemde, Durkheim'in *Année sociologique*'in (1896) doğuşu ile Henri Berr'in *Revue de synthèse historique*'i (1900) arasındaki dönemde düşünsel yenilik tarafına geçmiştir. Ancak bunun dışında kalan ve büyük ölçüde bireyselleşen en az üç parça vardır. Öncelikle zihinsel bir kavşak oluşturan Vidal de la Blache'in *Le Tableau*'su: 1830'lu yılların Michelet'sinin acil çağırısı, ulusal pedagojide tarih ile coğrafya arasında kurulmakta olan birliğin işareti olan bu yapıt, aynı zamanda, *Tarih-Annales*'in doğuşunda çok etkisi olacak olan beşeri coğrafya hareketinin taşıyıcısıdır. Sonra, *Louis XIV*⁷⁵, çünkü,

75) Belgelerin belirlmesi güç, ama önemli bir bölümünden sorumlu Edmond Esmonin'i *Louis XIV'a bağlamak* uygun olur. Edmond Esmonin, *La Taille en Normandie au temps de Colbert* (1661-1683). Grenoble Fakültesinde profesördür ve emekliliğinden sonra bildirilerini *Études sur La France des XVIIe et XVIIIe siècles* adlı eserde bir araya toplamıştır. Paris, P.U.F., 1964.

Lavissey'in anlattığı yirmi beş yıl, gerçekte, "yüzyılın" anatomisidir, rejim türünün, mutlakîyetin tasviridir. Nihayet, durumu pek açık olmayan, Luchaire'in *Le Moyen Age*'ı (Ortaçağ).

Bu iki cildin başlıkları gerçekte sade bir kronolojiyi bildirmektedir: *Les Premiers Capétiens* (987-1137) ve *Louis VII, Philippe Auguste, Louis VIII* (1137-1226). Ancak İçindekiler'e bakacak olursak, "Capet soyundan ilk dört kralın" 30 sayfalık bir bölümde (kitap I, bölüm V) anlatıldığı, Plantagenet'lere karşı savaşın, Aslan Yürekli Richard'ın, Papa III. Innocente'nin ikinci cildin yarısını bile tutmadığı görülür. Siyaset alanı ise bambaşka bir konuyu, yani X. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar feodalitenin oluşumuna ilişkin geniş bir tabloyu kapsar. Bu Fustel'ci yenilenmenin ürünüdür, *Fransa Tarihi*'nin izini taşıdığı tek gerçek tarih yazım yeniliğidir. *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France* (Eski Fransa'nın politik kurumlar tarihi) XVI. yüzyıldan itibaren ulusal tarih yazımına hâkim olan istilaların, zaferlerin ve ırk çatışmalarının payını ikinci plana atarak, etnik-ırkçı çatışmayı birden bire feodal rejimin yavaş yavaş doğuşuna dönüştürmüştür. Achille Luchaire körü körüne bağlı bir Fustel'ci'dir. Fustel'in etkisi geniş bir feodal rejim tablosu üzerine açılan eserinde derhal kendini hissettirir. İlk sayfalardan itibaren anlatının havası belli olur:

Fransız krallığının içinde bir hanedanlık devrimi olmuştu (987). Doğrusunu söylemek gerekirse bu hiç de yeni bir çağ açmadı. Krallık otoritesi uzun zamandan bu yana yıkılmıştı; kilise ve feodalite bütün güçleri elinde bulunduruyordu (...). Yüzyıllardan beri derinlerde gerçekleşen bir işleyiş nihayet ülkenin sosyal ve ekonomik durumunu değiştirmeye başlamıştı. İnsanlar sonradan neredeyse hiç değişmeyecek sınıflara ayrıldılar (...) Özel ve kamusal önderliğin etkisiyle doğan feodal sistem her şeyi sarmış, her şeyin içine nüfuz etmişti ve her şeyi ele geçirmek üzereydi.

Bu yüzden Michelet'nin "bütünlüğe" eğilimli, Augustin Thierry'nin romanesk eğilimli ve hatta Henri Martin'in destansı eğilimli Ortaçağ'ının yerine, sonradan Marc Bloch'ta göreceğimiz ve bugünkü Ortaçağ uzmanlarının da göz ardı etmedikleri tastamam toplumsal bir Ortaçağ geçmiştir. Böylelikle *Fransa Tarihi* temelde siyasal bir hafıza biçimi altında iki tür tarihi barındırmıştır.

LIVRE II

L'INSTALLATION DU ROI

CHAPITRE PREMIER

LE ROI¹

I. LA PERSONNE. — II. L'ÉDUCATION. — III. LE « MOI » DU ROI.

I. — LA PERSONNE DU ROI

LOUIS XIV avait vingt-deux ans et demi à la mort de Mazarin. Tout le monde le trouvait très beau. Un léger retrait du front, le nez long d'ossature ferme, la rondeur de la joue, la courbe du menton sous l'avancée de la lèvre, dessinaient un profil net, un peu lourd. La douceur se mêlait dans les yeux bruns à la gravité, comme la grâce à la majesté dans la démarche. Une belle prestance et l'air de grandeur haussaient la taille qui était ordinaire. Toute cette personne avait un charme qui attirait et un sérieux qui tenait à distance. Les contemporains pensaient qu'elle révélait le Roi :

En quelque obscurité que le sort l'eût fait naître,
Le monde, en le voyant, eût reconnu son maître,

1. SOURCES. Les *Œuvres de Louis XIV*, Paris, 1806, 6 vol.. *Mémoires de Louis XIV pour l'instruction du Dauphin*, édit. Ch. Dreyes, 2 vol., Paris, 1860. Colbert, *Journal fait par chacune semaine de ce qui s'est passé pour servir à l'histoire du Roi*, au tome VI des *Lettres...* éditées par P. Clément. Lettres du P. Poullin, confesseur du Roi, au cardinal Mazarin, dans le P. Chérol, *La Première jeunesse de Louis XIV (1647-1653)*, Lille, 1892. Les *Mémoires du temps*, notamment ceux de Madame de Motteville, de Mademoiselle de Montpensier. *Journal de la santé du Roi Louis XIV (1647-1711) écrit par Vallot d'Aquin et Fagon*, édité par J.-A. Le Roi, Paris, 1882. *Médailles sur les principaux événements du règne de Louis le Grand*, ouvrage publié par l'Académie des Médailles et Inscriptions, Paris, 1700. Saint-Simon, *Parallèle des trois premiers rois Bourbons*. Les Relations des ambassadeurs vénitiens Giovanni Battista Nani (1601-1602), Alvise Grimani (1600-04), Alvise Sagredo (1664-65), au t. III des *Relazioni*...

OUVRAGES À CONSULTER. Outre ceux du P. Chérol et de Lacour-Gayet : Sainte-Beuve, *Les œuvres de Louis XIV*, Causeries du lundi, t. V, p. 314; *Le Journal de la santé du Roi*, Nouveaux lundis, t. II, p. 360. A. Pératé, *Les portraits de Louis XIV au musée de Versailles*, Versailles, 1896.

Hafızanın Cumhuriyetçileştirilmesi

Fransa Tarihi'nin genel tanzimi ve pozitivist tarihyazım yöntemi, kendiliğinden siyasete ve devlete doğru yönelmiş bir hafızanın itibarına yardım ederken, otoriter cumhuriyetçiliği de yayın yönetmeninin izini taşır. Gerçekte, giriş bölümü olmayan bu eserde kendi kanılarını üç kez pekiştirir diyemesek de yineler: XIV. Louis saltanatıyla ilgili sonuç bölümünde (VIII. cilt, 1. kitap); XV. Louis ve XVI. Louis hanedanlıklarıyla ilgili sonuç bölümünde (IX. cilt); son olarak *France Contemporaine*'in, onun tarihçi vasiyetnamesi sayılabilecek genel sonuç bölümünde (cilt IX).

Bunların bir araya gelişinde dikkat çeken şey, Cumhuriyetin ve cumhuriyetçi kimliğin en yapıcı temellerinin ortaya çıkmasına bağlı olarak, Eski Rejimin sistemli biçimde yeniden kurulmasıdır: Alsace-Lorraine'e kilitlenen bir ülkede sınırlar vurgulanır; sömürgeciliğin tam yayıldığı anda krallık Fransa'sının geri kaldığı denizcilik yönü vurgulanır; tasarruf ve altın frank Fransa'sında krallığın kötü mali durumu vurgulanır; kitlelerin entegrasyon ihtiyacının çok acil olduğu anda iç bütünlüğün eksikliği vurgulanır; referandumla ve partilerin oluşumuyla siyasi eğitim çağı, halkın ulusa katılımının olmaması belirtilir. Bu özel kriterlere göre Lavisse, monarşi davasının son duruşmasını yapar ve rejimin bizzat tabiatını, bozulmuşluğunu, esas kötülüğünü ya da kralın "gereksizliğini" hesaba katmanın pek de kolay olmadığını hükme bağlar. Buna karşın bu suçlamada 1900'lü yılların önemli ve liberal küçük burjuvazisine ait bütün değerleri göstermek güç değildir. Otorite eksikliği: Atamalarda sofuların, filozofların, maliyecilerin, saraya yakın olanların, kadınların, Pompadour'un, du Barry'nin ve Marie-Antoinette'in kaprislerinin önemli rol oynadığı teşhis edilir, "kralın artık bakan seçimine vakıf olmadığı görülür":

XVI. Louis herkesi memnun etmek için, günümüzde dendiği gibi, fa-son bakanlıklar kurdu. Birçok bakanın görevi ve vasfı bilinmemektedir. Amelot de Chaillou ve d'Aiguillon'un dışişleri bakanı yapılmalarının nedenini onlar bile bilmezler. Polis müdürü Bertin'in neden genel müfettiş, Polis müdürü Berryer'nin neden denizcilik bakanı olduğu da bilinmez. Mühürler idaresi ile genel teftiş bakanlıklarının aynı kişiye ya da mühürler idaresi ile denizcilik bakanlığının Machaut'ya verilmesi tuhaftır. Bazen bakanlık görevleri birbirinin yerine geçebiliyordu ve bu işin nasıl olup da devletin iyiliği için yapıldığı anlaşılamıyordu.

Bu kötü ev ekonomisi ayrı bir şaşkınlığa ve skandala yol açmaktadır:

Kral mali dengeleri dert etmezdi. Bir gün Artois Kontu parlamento-da kralın masraflarını gelirlerine göre ayarlamak zorunda olmadığını söyledi; tam aksine geliri masraflara göre ayarlamak gerekiyordu. Oysa XVI. yüzyıldan itibaren, sarayın harcamaları savaş masraflarına ekleniyor, bunların her ikisi de artarken borçlar yığılıyor ve görkemli Fransa krallığı sürekli olarak güç duruma düşüyordu.

Buna rağmen giderilmesi mümkün bir sıkıntıydı bu:

Reformlar sayesinde kral yetkisini artırabilir ve halklarının sıkıntılarını azaltabilirdi; bu reformları gerçekleştirmek için sadece kralın aşırı lüksünün, metreslerinin, Versailles sarayının ve gereksiz savaşların yarattığı masraflar kadar bir bedel yeterdi.

Ekonomiden bir başka konuya, “krallığın yetersiz kalmasının” nedeni olan merkezîyetçiliğin terk edilmesine geçiyoruz:

Öyle görünüyor ki, kraliyet hükümetinin, Kral'ın otoritesini her yerde mevcut ve etkili kılan bir yönetimi taşraya sokmak için, Richelieu zamanında başlayan çabayı sürdürmesi gerekirdi (...) Bu idare, izlenen bir tutumla, farklılıkları ortadan kaldırmaya değilse bile, –bu ne mümkün, ne de arzu edilen şey idi– en azından Fransa'nın bütünlüğünün gerçekleşmesi karşısındaki belli başlı engelleri yok etmeyi sağlardı (...)

Calonne'un ifadesine göre Kral “krallık eyaletlerini kendine mal etmedi”, onları Fransız olarak görmedi. Krallık, Mirabeau'nun dediği gibi, henüz sadece “ayrı halkların belirsiz bir katılımından ibarettir”. Fransa'yı, Dunkerlinin olduğu kadar Marsilyalının, Bordolunun olduğu kadar Strazburglunun “bir ve bölünmez” memleketi haline getirecek olay Devrim'dir.

Son, ama en ağır suçlama: “Fransa'nın gücü azalıyor”.

Utanılacak Paris barışı, “aptal” Aix-la-Chapelle barışı, bir parçacık toprak almadan, on beş yıl süren savaşlar –Avusturya Veraset ve Yedi yıl savaşları– bir kaç subayın kahramanlığı sayesinde halkın tanıyıp

sevdiği kolonilerimizin elden çıkması; saray görevlileri tarafından yanlış yürütülen operasyonlar, sonradan görme Prusyalılar karşısında utanılası geri çekilme anısı hiç silinmedi. Fontenay zaferi görkemli oldu, fakat Kral'ın arzı endam ettiği o gün, Saxelı bir Alman mareşali komuta ediyordu. Krallığın gözden düşmesinin nedeni, çoğunlukla zaferi seven Fransa'nın maruz kaldığı aşağılanma olmalıdır.

Kral XVIII. yüzyılda Avrupa'daki değişmelerden sorumlu değildir: "Fakat krallığın düzensizliğinde, monarşi düzeninin eksikliğinden tamamen sorumludur." Kesinlikle halkın duygusuna tercüman olan Lavisseye, kralı bazen çok aşırı kral olmakla ve bazen de yeterince kral olmamakla eleştirir: Reformcuların önerilerine duyarsızdır, "Versailles'de kendisine yaptırdığı sarayda servetinin sefasını sürmektedir"; Versailles, "kralın krallığını harcadığı" sahte başkenttir ve öfke yaratmaktadır. Lavisseye şu sonuca varır: "Fransız Devriminin nedenleri arasında Paris korkusunu ve XIV. Louis'yi, başlangıçta ücra bir yeri, av partileri düzenlenen bir yeri Fransa'nın başkenti yapmaya götüren kendini beğenmişlik düşüncesini saymak gerekir."

Lavisseye'in XIV. Louis ile göğüs göğüse olmasa da, kişisel kavgasına stratejik önemini ve ilginçliğini kazandıran şey, Belle Époque'a ait küçük burjuvazinin değerleri ve bir de en parlak dönemindeki monarşidir. Bu karşılaşmanın tasviri ve yargılamasında aynı hava yoktur: Şahsen sorumlu olduğu dönemin seçimiyle açıklanabilecek bir farktır bu. İki cilt –istisnai yoğunluğu ve zengin ayrıntılarıyla ayrı bir inceleme konusu olabilecek iki cilt– krallık görkemini aşırı bir memnuniyetle ifade eder, öyle ki kişisel bir haz ve neredeyse mizaç yakınlığı bulur gibi oluruz. Lavisseye yaklaşık yirmi yılını XIV. Louis'nin özel yaşamına vermiştir. Philipp Sagnac şunu söyler: "İhtiras dramalarını severdi, devletleri kurulma aşamalarında incelemekten hoşlanırdı. Devletleri, bir kez kurulduktan sonra, diğerleriyle anlaşmazlık çıkana kadar serbestçe yayılan, boyun eğen ya da kazanan kuvvetler gibi gördü. Prusya devletinin gerçek kurucusu II. Friedrich'ten sonra bunca iç kuvvetle ve bütün Avrupa'yla savaşan XIV. Louis'yi nasıl sevmesin?" Ancak bir demokratın son sözü daha ciddi soyluluk taşıır:

Biraz sonra "Eski Rejim" diye adlandıracağınız şey, yararsız ya da uğursuz, modası geçmiş düşüncelerin, parça parça dekorların, suistimallere dönüşmüş, sorumluluk içermeyen hakların bu ölüme yargılı ve yararsız birleşimi, üstünde, bir gelecek hazırlamaktan itina etmiş yapayalnız

bir mutlak gücün yükseldiği bütün bu geçmişin yıkıntıları; bunu sadece XIV. Louis'ye mal etmek haksızlık olacaktır: Ancak o bu eski rejimi sakatlığının en uç noktasına götürdü ve ölüme mahkûm etti.

Paylaşılan bir yargı: İşte bu uzun saltanatı bütün *Fransa Tarihi*'nin eksen, onun zirvesi ve çöküşünün başlangıcı olarak gören düşünce budur.

XIV. Louis'nin en parlak başarısı siyasi itaati sağlamak oldu. Bu sıkıntı-sız olmadı. Her yıl isyanlar oldu, bazıları çok ciddi. Devrimin işaretlerini açıkça bilmek istiyorsak, bu isyanların, başvuru motiflerin, hakaretlerin ve orada savrulan tehditlerin tam bir tarihini yazmak gerekecektir.

Şurası bir gerçek ki, krallık sınırlarını genişletti, Franche-Comté'yi, Flandre'nin ve Hainaut'nun bir bölümü ile Cambrésis'yi, Strazburg'u ele geçirdi. Ancak bu toprak kazanma ile ilgili neticeler ne kadar görkemli olursa olsun, 1661'deki Fransa'nın gücü ve Avrupa'nın zayıflığı Lavisseyi daha fazlasının ümit edilmesi gerektiğini düşünmeye teşvik etmektedir:

Burada, ulusal bütünlük içinde Kuzey ve Güney'in üstünlüklerini ve ayırıcı özelliklerini dengeleyen, denize kıyısını L'Escaut boğazlarına kadar genişleten, Dunkerque'e, Bordeaux'ya, Marsilya'ya, Anvers'i katan, sınıra çok yakın olan Paris'i krallığın merkezi yapan Fransa'ya İspanyol Pays-Bas'nın alınmasının neye mal olmuş olacağını hatırlatmak gerekir. (...) Tekrar etmek gerekir ki Colbert'in ve Seignelay'ın Fransa'sı, Dunkerque'in, Brest'in, Rochefort'un, Bordeaux'nun ve Marsilya'nın Fransa'sı ile Kanada'yı, Louisiane'yi ve Antiller'i sömürgeleştiren Fransa, Colbert'in dediği gibi, "denizde güçlü" olduğu kadar "kara da kuvvetli" olabilirdi...⁷⁶

Bunlar aslında "başkasının küçük düşmesiyle kendine zafer payı çıkaran sabit bir düşüncenin etrafında toplanan çelişkili ve farklı niyetli bu politika"dan dolayı gerçekte tamamen ziyan edilmiş dış olasılıklardı; "büyük bir yapıyı yerle bir eden ihtiyat, kurnazlık ve kibir; bu oyunla herkes bozulur, hakarete uğrar ya da aptal yerine konur, öyle ki koalisyonlar her zaman

76) Ph. Sagnac. "Ernest Lavisse", *Le Flambeau*, Mart 1922.

artarak devam eder ve sonunda bütün Avrupa'yı içine alır. İyi bir 'kurmaya subay' nitelikleri olan, ama ne bir general kafasına, ne de bir asker yüreğine sahip bir adam tarafından idare edilen sürekli bir savaş politikası."

XIV. Louis'yle başarısız bir diyaloga giren Lavissee, garip şekilde, bunu Colbert'in aracılığıyla sürdürür. Lavissee "büyük habercisi" Colbert'e sürekli başvurmuş, onu büyük sevgi ve dikkatle bütün *Fransa Tarihi*'nde Sully, Richelieu, Turgot gibi büyük reformcu bakanlar arasında saymış, uzun zaman onun "devrimci fikirlerinin" izini sürmüş ve onu Tonkin seferi ile Méline kanunları arasında Cumhuriyetin gümrük ve koloni politikasının habercisi olarak anmıştır. 1661 hükümetinin yerleşmesiyle, bireysel iktidarın başlangıç dönemleri arasındaki döneme özenle yerleştirilmiş bir bölüm vardır, o da "Colbert'in armağanı"dır. "Bu özel ve geçici dönemde Colbert büyük bir yenilik önerir: Kral ve Fransa'nın yapacağı en önemli şey para kazanmaktır." Lavissee bunu "Colbert'in ideal Fransa'sı" olarak şöyle yorumlar:

O bambaşka bir Fransa hayal ediyordu: Dışarıya kapalı, iç engellerin yok edilmesi ve bir tek yasanın, bir tek ağırlık ve uzunluk ölçüsünün kullanılmasıyla bütünleşmiş bir Fransa; "daha yerinde bir mükellef seçimi ve daha adil bir dağılımla..." vergi yükünün hafiflediği bir Fransa; kendi ihtiyacına ve dışarıya yönelik üretim yapan, bu iş ve bu satış için düzenlenmiş, büyük ve geniş bir donanmanın koruyacağı deniz ticaretine sahip bir Fransa; ihtiyacı olan bütün malları, Güney'in ve Kuzey'in ürünlerini alan bir Fransa; nihayet bizzat kendisine yeten, yabancılara kendini kabul ettiren, altın madeniyle zenginleşen ve bütün uluslara karşı girişilen para savaşında muzaffer, başkalarının yıkıntıları arasında görkemlice dikilen, kısaca Evren'in özeti olacak bir Fransa.

İdeal Fransa'ya, "ideal bir kral", yani tutumlu ve "tüccarların dostu", adil ve asker bir kral, her şeyin ötesinde "Paris'li bir kral" gerekmektedir. Lavissee'in ona atfettiği bu istekler, ayrıca Fransa'nın bütün kaderini hemen hemen "bu özel ve geçici döneme" bağlaması açısından çarpıcı bir bölümdür bu. Lavissee kısa bir sonuçla bağlar: "Fransa ve Kral, Colbert'in teklifini nasıl karşıladılar? XIV. Louis'nin hükümdarlığının ana sorusudur bu."

Louis XIV-Colbert: Ulusal dinamiğin ortasında, zirveye giden iki çizginin tam üstündeyiz. Biri, ulusal birliğin büyük simalarının ötesine, IV. Henri ve VI. Charles, XI. Louis ve Saint Louis'den öteye, büyük kuruculara kadar gider; Charlemagne değildir bu -Ren'li Charlemagne imparatorluk

hayali içindeydi ama “sanki bizim dışımızda gibidir”–, Hugues Capet: “Fransa Dükü, Paris Kontu (...). Toprağımızın bölge ve beldelerinin ötesinde, bütünü temsil ediyordu o. Fransa’nın *birliği*’nin kökü onda bulunuyordu.” Lavisseye durmadan aşk ilanları yaptırıp hayranlık çılgınlıkları attıran, kutsal kahramanlıkla dolu bu krallık her alanda varlığını sürdürüp götürdüğü “boş biçimler”, birbiriyle çelişen yasalar kaosu, keyfilik ve yararsızlık nedeniyle “monarşiyi aşındıran” XIV. Louis’den sonra kaybolacaktır; zira “krallığın çöküşünün esas sebebi, kralın yokluğu olmuştur.” Üstünde durulan diğer olgu, prenslerin ve nazik, ama halkın iradesi nedeniyle ağırlaşmış genel menfaatlerin kötü niyetlerinin temsilcisi Colbert’de cisim bulan bu olgu dosdoğru Federasyon bayramına götürür. “Bizzat ulusun isteyip razı olduğu bir ulus, sadece Fransa’ya özgü bir düşüncedir. 14 Temmuz 1790’da monarşik birliğin yerini yıkılmaz ulusal birlik almıştır.

Devrim’in ulusla, ulusun Cumhuriyet’le Cumhuriyet’in “son olduğuna inandığımız bir rejim”le bu şiddetli birleşiminde önemli sorunlar çıkmıyor değildir. Hiçbir tarih, monarşik geçmiş cumhuriyetçi şimdiki zamanla kaynaştırmak, ulusal maceraya tutarlılığını ve örnek değerini vermek ve onu kendi derinliğinde diriltip, kendi güncelliğinde dondurmak için böyle bir çaba sarfetmemiştir. Şans eseri bu macera, ulusun bizzat kendi hakkınca rıza gösterdiği en büyük çaba olan savaş trajedisi üzerinde doruk noktasına ulaşmıştır. Muzaffer, fakat tükenmiş, kana bulanmış, bölünmüş ve güçten düşmüş bir ulus. Oysa, işte tam bu aşamada Lavisseye toparlayıcı sonuç bölümüne geçmek zorundadır. Ünlü Fransız “sağlamlığı” sarsıldı, enflasyon başladı, parlamento tıkandı, komünist parti doğdu, koloni dünyası kıpırdanmaya başladı. Parçalanmış bir Avrupa’da Fransa’nın yeri birden değişti. Lavisseye ölümün eşiğindedir⁷⁷. Lavisseye’in bağrına basmak zorunda kaldığı “geleceğe güveni yaratan nedenler” kavramının içi boşalır. Demokrasinin sarsılmazlığına olan güveni gerçekdışıdır. Fransa’nın uluslararası bir barış

77) Çiziktirilmiş kelimeler dokunaklıdır. Karısı ameliyat olmuştur, “bunalıma girecek kadar” endişelenir. “Kafam iyi, fakat bacaklarım onu taşımayı reddediyor.” “Çok az çalışıyorum, çünkü aklım bir ya da iki saat sonra devam etmeyi reddediyor. Yürüyemiyorum, bacaklarım hep çok zayıf.” İşte imdat çağrısı. Lucien Herr’e: “Perşembe. Gücüm azaldı. Büyük sıkıntı çekmeden yatıp kalkamıyorum. Birinin bana yardım etmesi gerekiyor. Bütün çalışmayı askıya almam gerekli. Yazma fikri beni tiksindiriyor.” Sagnac’a, 11 Temmuz 1921: “Sizden büyük bir yardım istiyorum. Çağdaş tarihin sonuç bölümünü yazmaktayım. Bu, bölüm olarak ciltlerin özeti olacak. Sizi ilgilendiren bölümü almak ister misiniz? (Christophe Charle koleksiyonu) Ayrıca Lucien Herr’e, 29 Eylül’de şöyle yazar: “Sinirlerim yıprandı. Hiçbir şey yapamıyorum ve bu durumun kalıcı olduğunu hissediyorum. Bu nedenle endişeyle sonuç bölümünü düşünüyorum. Beşinizi de kucaklıyorum.”

yanlısı olduğu propagandası ütöpiktir. İç çekmeyi andıran bu önemli fikri edinmesini sağlayan sosyal yakınlık arzusu duygulandırıcıdır: “Fransa bundan böyle burjuvalaşacak mı? Eğer öyle olsaydı, açıkça söylemek gerekirse, artık bujuvazi olmazdı: Nihayetinde bütün bir ulus olurdu.”

Fransızların kafasına Lavisse'i yerleştiren bu mesaj değil, *Fransa Tarihi* olmuştur: Önce, bu büyük başvuru kitabını daha çok bilinen küçük kitabın en üst rafı haline getirmiştir. Birinden diğerine geçerken gelişme etkisi oluşur. Aynı havayı çalan bu ikisi karşılıklı olarak birbirlerinin işine yaramışlardır; “küçük Lavisse” diğerinde gizil siyasi felsefeyi kuvvetle vurgularken, “büyük Lavisse”, küçüğündeki anlatım mantığı ve kıvraklığı, kaynağın ve belgenin en son haliyle telafi etmiştir. Tarihin devamlılığı kanutını eğitimin devamlılığında bulur; bir tarihçi topluluğunun bitirdiği ve milyonlarca çocuğun başladığı bir eğitimidir bu.

Ancak *Fransa Tarihi* bizzat Cumhuriyet ve Fransa tarihinde bilhassa benzeri olmayan bir denge dönemini temsil etmektedir. Tarihçi kurmaylara ulusal bilincin yönetimini veren ve onu mitin anlatıcısı ve koruyucusu yapan araştırma ile eğitim arasındaki denge. Henüz bir başka devrimin tehdidi altında bulunmayan Devrim'i geleneklerine yerleştirmek için bir yüzyıl uğraşan Fransızların dengesi. Nihayet, 1830 yılının La Fayette'inden 1880'li yılların Gambetta'sına, Cumhuriyeti müzakere etmeye ayrılmış bir yarım yüzyıl ile Maurras'dan Brasillach'a ve Bainville'e, onu alaşağı etmeye yönelik çabaların sökün ettiği bir yarım yüzyıl arasındaki denge. Lavisse geleneksel ulusal görünümün hiçbir şeyini değiştirmedir. Ancak sonuçta, bir anlamın ortaya çıktığı olayları bir araya getirirken, önemli imgelere işaret etmiş ve Fransa'nın artık içinde sürekli kendisini gördüğü aynayı tutmuştur.

Ek 1: Fransa Tarihi Planı

Başlangıcından Devrime Fransa Tarihi

- I. 1) P. Vidal de La Blache: *Tableau de la géographie de la France*, 1903.
- 2) G. Bloch: *Les Origines, la Gaule indépendante et la Gaule romaine*, 1903.
- II. 1) C. Bayet, C. Pfister, A. Kleinclausz: *Le Christianisme, les Barbares, les Mérovingiens et les Carolingiens*, 1903
- 2) A. Luchaire: *Les Premiers Capétiens 987-1137*, 1901.

- III. 1) A. Luchaire: *Louis VII, Philippe Auguste et Louis VIII (1137-1226)*, 1901.
2) Ch. V. Langlois: *Saint Louis, Philippe Le Bel et Les derniers Capétiens (1226-1328)*, 1901.
- IV. 1) A. Coville: *Les Premiers Valois et la Guerre de Cent Ans (1328-1422)*, 1902.
2) Ch. Petit-Dutaillis: *Charles VII, Louis XI, Charles VIII (1422-1492)*, 1902.
- V. 1) H. Lemonnier: *Charles VIII, Louis XII et François Ier, Les guerres d'Italie (1492-1547)*, 1903.
2) H. Lemonnier: *La lutte contre La Maison d'Autriche. La France sous François Ier et Henri II (1519-1559)*, 1904.
- VI. 1) J. Mariéjol: *La Réforme, la Ligue et l'édit de Nantes (1559-1598)*, 1904.
2) J. Mariéjol: *Henri IV et Louis XIII (1598-1643)*, 1905.
- VII. 1) E. Lavissee: *Louis XIV, La Fronde, Le Roi, Colbert (1643-1685)*, 1905.
2) E. Lavissee: *Louis XIV, la religion, les lettres et les arts, la guerre (1643-1685)*, 1906.
- VIII. 1) A. de Saint-Léger, A. Rebellieu, Ph. Sagnac, E. Lavissee: *Louis XIV et la fin du règne (1685-1715)*, 1908.
2) H. Carré: *La Régence et le règne de Louis XV (1715-1774)*, 1909.
- IX. 1) H. Carré, Ph. Sagnac, E. Lavissee: *Le Règne de Louis XVI (1774-1789)*, 1911.
2) *Tables analytiques*, 1911.

Fransız Devrimi'nden 1919 Savaşına Çağdaş Fransa Tarihi

- I. Ph. Sagnac: *La Révolution (1789-1792)*, 1920
- II. G. Pariset: *La Révolution (1792-1799)*, 1920.
- III. G. Pariset: *Le Consulat et l'Empire (1799-1815)*, 1921.
- IV. S. Charléty: *La Restauration (1815-1830)*, 1921.
- V. S. Charléty: *La Monarchie de Juillet (1830-1848)*, 1921.
- VI. Ch. Seignobos: *La Révolution de 1848 et les débuts du second Empire (1848-1859)*, 1921.
- VII. Ch. Seignobos: *Le Déclin de l'Empire et l'établissement de la Troisième République (1859-1875)*, 1921.
- VIII. Ch. Seignobos: *L'Évolution de la Troisième République (1875-1914)*, 1921.
- IX. H. Bidou, h. Gauvain, Ch. Seignobos: *La Grande Guerre (1914-1918)*, 1922.

Ek 2: Fransa Tarihi'ne Katkıda Bulunanlar

Lavisse'i ve üniversite kökenli olmayan ve zaman zaman Henri Bidou, Auguste Gauvain ve Alexandre de Saint-Léger'yi bu listenin dışında tuttuk. Onlar hakkında belli başlı bilgiler metnin içinde verilmiştir. Sorbonne'da profesör olanlar hakkında, Christophe Charle'in *Les Professeurs de la Faculté des lettres de Paris* adlı biyografik sözlüğünde daha fazla bilgi bulunabilir: N.R.P. – C.N.R.S., cilt I, 1809-1908. Burada doğum ve ölüm tarihlerini, eğitimlerini, kariyerlerini ve başlıca eserlerini belirtmekle yetindik.

BAYET, Charles, 1849-1918. –Liège'de doğdu, Toulon'da öldü. E.N.S., 1868; öğretim elemanı, 1872 (2.); doktor, 1879: *Recherches pour servir à l'histoire de la peinture et de la sculpture chrétienne en Orient avant la querelle des Iconoclastes*. École de Rome et d'Athènes, 1874-1876. –Öğretim görevlisi, 1876, sonra Lyon'da Ortaçağ tarihi profesörü; dekan, 1886. –Lille Akademisi Rektörü, 1891. – İlk Öğretim müdürü, 1896, sonra Louis Liard'ın yerine Yüksek Öğretim müdürü, 1902-1914.

L'Art byzantin, 1883; *Les Derniers Carolingiens*, 877-987, 1884; *Précis d'histoire d'art*, 1886; *Giotto*, 1907.

BLOCH, Gustave, 1848-1923. –Fegersheim'da (Bas-Rhin) doğdu, Marlotte'ta (Seine-et-Marne) öldü. Babası Strazburg'da ilkokul müdürü. E.N.S., 1868; öğretim elemanı, 1872 (1.); doktor, 1884: *Les Origines du Sénat romain*. École de Rome, 1875. –Lyon'da Yunan ve Latin Antikçağ'ı dersleri verdi 1876. –E.N.S., 1887'de doçent, Sorbonne'da Roma tarihi profesörü, 1904. *La République romaine*, 1900; *L'Empire romain*, 1911; *La République romaine de 146 a 44 av. J.-C.* (J. Carcopino tarafından Glotz'un *Histoire générale* kitabında tamamlanmıştır.)

CARRÉ, Henri, 1850-1939. –Favier'de doğdu. (Indre-et-Loire) Babası zabıt kâtibidir. E.N.S., 1870; öğretim elemanı, 1888: *Essai sur le parlement de Bretagne après La Ligue*. 1877'de Alençon, Carcassonne, Rennes liselerinde öğretmen. –1886'da Rennes'de doçent. –1889'da Poitiers Fakültesinde profesör. *L'Administration municipale de Rennes au temps d'Henri IV*, 1889; *La France sous Louis XV*, 1892; *histoire d'une lettre de cachet et d'un aventure poitevin*, 1895; *Correspondance du constituant Thibaud*'yu yayına hazırlamıştır, 1898.

CHARLÉTY, Sébastien, 1867-1945. –Chambéry doğumlu. Babası gümrük memurudur. E.P.H.E., 1889; öğretim elemanı, 1890; doktor, 1896: *Essai sur*

l'histoire du saint-simonisme. 1840'ta Lyon lisesinde öğretmen. –Lyon tarihi üzerine Lyon'da konferanslar sorumlusu, 1901'de profesör. –Tunus hükümeti nezdinde hükümet görevlisi 1908. –Strazburg Akademisi Rektörü, 1919, sonra Paris Akademisi Rektörü. *Bibliographie critique de l'histoire de Lyon*, 1902; *Histoire de l'enseignement secondaire dans le Rhône depuis 1784*, 1901; *Histoire de Lyon*, 1903; *Le lyonnais*, 1904, coll. "Les Regions de France" de la *Revue de synthèse historique*, 1904; *Documents relatifs à la vente des biens nationaux dans le département du Rhône*, 1906; *Ordonnances des Rois de France, règne de François Ier*'yi yayına hazırlamıştır; Charléty'nin 1934'ten itibaren yönettiği bir dizinin III. cildi; ayrıca çok sayıda önsöz.

COVILLE, Alfred, 1860-1942. –Versailles doğumlu. E.P.H.E., 1882; öğretim elemanı, 1883; École des chartes, 1885; doktor, 1889; *Les Cabochiens et l'ordonnance de 1413*. 1884'te Dijon'da, 1885'te Caen'da doçent. Lyon'da öğretim görevlisi, sonra 1891'de profesör. –1904, Clermont Akademisi Rektörü. –Millî Eğitim müfettişi. –Orta ve Yüksek Öğretim müdürü. *Recherches sur l'histoire de Lyon du Ve au IXe siècle*, 1928; *Jean Petit, la question du tyrannicide au commencement du XVe siècle*, 1932; *Gontier et Pierre Col et l'humanisme en France au temps de Charles VI*, 1934; *Recherches sur quelques écrivains du XIVe et XVe siècle*, 1935; *La Vie intellectuelle dans les domaines d'Anjou-Provence de 1380 à 1435*, 1941; *Histoire du Moyen Age, L'Europe occidentale de 1270 à 1380*, II. bölüm, 1328'den 1380'a kadar: G. Glotz, *Histoire générale*, 1941.

KLEINCLAUSZ, Arthur, 1869-1947. –Auxonne doğumlu (Cote-d'Or). Öğretim elemanı, 1891 (3.); doktor, 1902; *L'Empire carolingien, ses origines et ses transformations*. Dijon'da 1897'de, Paris'te 1902'de öğretim görevlisi. –Lyon'da, 1904'te Ortaçağ tarihi profesörü. –1924 dekan yardımcısı, 1931 dekan. –Lyon Güzel Sanatlar Okulu müdürü, 1928.

Les Carolingiens, 1903; *Claus Sluter et la sculpture bourguignonne au XVe siècle*, 1905; *Les Villes d'art célèbres: Dijon et Beaune*, 1907; *Histoire de Bourgogne*, 1909; *Lyon, des origines à nos jours*, 1925; *Les Pays d'art: la Bourgogne*, 1929; *La Provence*, 1930.

LANGLOIS, Charles V., 1865-1929. –Rouen'da doğdu, Paris'te öldü. Babası dava vekili. E.P.H.E., IV. seksiyon, 1882; öğretim elemanı, 1884 (1er); École des chartes, (1885) (1.); doktor, 1887: *Le règne de Philippe III le Hardi*.

Douai'da doçent, 1885. –Montpellier'de öğretim görevlisi, 1886. –Paris'te öğretim görevlisi, 1888; yardımcı profesör, 1901, Tarih ek bilimleri

profesörü, 1906; Ortaçağ tarihi profesörü, 1909. –Mili Arşivler Müdürü, 1903.

Les archives de l'histoire de France, H. Stein'le birlikte, 1891; *Manuel de bibliographie historique*, I, 1896, II, 1904; *Introduction aux études historiques*, Ch. Seignobos'la birlikte, 1898; *Histoire du Moyen Age*, 1901; *L'Inquisition*, 1902; *Questions d'histoire et d'enseignement*, 1902; *La Société française au XIIIe siècle*, 1903; *Histoire de l'écriture en France*, 1905; *La Connaissance de la nature en France au Moyen Age*, 1911; *Registres perdus des archives de la chambre des comptes de Paris*, 1917; *La Vie en France au Moyen Age*, I, 1908, II, 1924, III, 1925.

LEMONNIER, Henry, 1842-1936. –Saint-Prix'de doğdu (Seine-et-Oise). Babası École de Rome'un eski sekreteri. École des Chartes, 1865 (2°); hukuk doktoru, 1868; öğretim elemanı, 1872 (1.), doktor, 1887: *Étude sur la condition privée des affranchis sous l'Empire romain*.

Avukat, 1864. –Louis-le-Grand Lisesi'nde öğretim görevlisi, 1875; Henri-IV Lisesi'nde delege öğretmen, 1874; Saint-Louis Lisesi'nde vekil, 1875, Louis-le-Grand, 1881. –Güzel sanatlar okulunda profesör, 1874; Sèvres E.N.S.'de doçent, 1884; Sorbonne'da Lavissee'in vekili, 1889; öğretim görevlisi, sonra sanat tarihi öğretmeni, 1893.

L'art française au temps de Richelieu et de Mazarin, 1893; *Gros, biographie critique*, 1907; *L'art français au temps de Louis XIV*, 1911; *L'art moderne, 1500-1800*; 1912; *l'Académie royale d'architecture tutanaklarını yayına hazırlamıştır*, 1911-1924, 8 cilt.

LUCHAIRE, Achille, 1846-1902. –Paris'te doğdu ve öldü. Babası İçişleri Bakanlığında büro şefi. E.N.S., 1866; öğretim elemanı, doktor, 1877; *Aluin le Grand, sire d'Albert, l'administration royale et la féodalité du Midi*. Pau Lisesi, 1869 ve Bordeaux Lisesi, 1874. –Bordeaux'da Fransa'nın güney bölgesi dili ve tarihi uzmanı, 1877, coğrafya öğretmeni, 1879. –Paris'te tarihe yardımcı bilimler öğretim görevlisi, 1885; Ortaçağ öğretim görevlisi, 1888. –Fustel de Coulanges yerine Ortaçağ tarih profesörü, 1889.

Histoire des institutions monarchiques de la France sous les premiers Capétiens, 1885; *Étude sur les actes de Louis VII*, 1885, Gobert ödülü; *Louis VIIe Gros, annales de sa vie et de son règne*, 1889; *Les Communes françaises à l'époque des Capétiens directs*, 1892; *Innocent III*, 1904-1907, 4 cilt.

MARIEJOL, Jean-Hippolyte, 1855-1934. –Antibes doğumlu. Babası "sınıflı denizci". Öğretim elemanı, 1882 (5.); doktor, 1887: *Un lettré italien à la Cour d'Espagne: Pierre Martyre d'Anghera*, 1488-1526. Lyon lisesinde öğ-

retmen, 1882.- Dijon'da doçent, 1885, öğretim görevlisi, 1890; Rennes ve sonra Lyon'da öğretim görevlisi, 1893, ve 1925'e kadar çağdaş tarih profesörü. -Sorbonne'da öğretim görevlisi, 1911-1912.

L'Espagne sous Ferdinand et Isabelle, 1892; *Catherine de Médicis*, 1920; *La Vie de Marguerite de Valois*, 1928.

PARISET, Georges, 1865-1927. -Audincourt'da doğdu (Doubs), Strazburg'da öldü. Ailesi Alsace'lidir. Alsace okulu, 1874-1882. -Öğretim elemanı 1888 (1.); doktor, 1897; *L'État et les Églises en Prusse sous Frédéric-Guillaume Ier*, 1713-1740. Henri-IV Lisesi'nde vekil öğretmen, 1885. -Berlin ikameti esnasında Nevers Lisesi'nde vekil öğretmen, 1888-1892. -Nancy'de Modern çağ ve çağdaş dönem tarihi öğretim görevlisi, 1892, sonra yardımcı profesör, 1897 ve profesör, 1901. -Dreyfus Olayı esnasında halk üniversitesi üyesi. -Strazburg'da profesör, 1919. Georges Vallée ile *Carnet d'étapes du dragon Marquant*; *Études d'histoire moderne et contemporaine*, Strazburg, 1929 adlı eserin yayıncısı.

PETIT-DUTAILLIS, Charles, 1868-1947. -Saint-Nazaire doğumlu. Babası, gemi başhekim. E.P.H.E., 1887; École des Chartes ve öğretim üyeliği sınavı, 1890 (2. et 3.); doktor, 1895: *Étude sur la vie et le règne de Louis VIII, 1187-1226*. Troyes Lisesi'nde öğretmen, 1891; Lille'de Ortaçağ tarihi vekil öğretmeni, 1896. -Lille Ticaret yüksek okulu müdürü, 1899. -Grenoble Akademi Rektörü, 1908. -École des Chartes derneği başkanı, 1925.

Le Déshéritement de Jean sans Terre et le meurtre d'Arthur de Bretagne, 1925; *La Monarchie féodale en France et en Angleterre, Xe-XIIIe siècle*, 1933; *Histoire du Moyen Age*, IV. cilt, 2. bölüm, *L'Essor des États d'Occident*, P. Guinard'la birlikte: G. Glotz, *l'Histoire générale*, 1937 ve 1944; *Recueil des actes de Philippe Auguste*, Clovis Brunel (der.), H.-Fr. Delaborde'la birlikte, 1943; *Le Roi Jean Shakespeare*, 1944; *Les Communes françaises*, 1947.

PFISTER, Christian, 1857-1933. -Bebenheim'da (Haut-Rhin) doğdu ve orada öldü. Babası, belediye işçisi. E.N.S., 1878 (5.); öğretim elemanı, 1881 (2.): *Étude sur le règne de Robert le Pieux, 996-1031*. Nancy; doçent, 1884; öğretim görevlisi, 1885, profesör, 1842; dekan yardımcısı, 1899. -Paris: E.N.S'de vekil doçent, 1902-1904. -Strazburg: Profesör, 1919-1927, sonra Strazburg Akademi rektörü, 1927-1931. -1912'den beri *Revue historique* müdürü.

La Duché mérovingien d'Alsace et la légende de sainte Odile, 1892; *Les Manuscrits allemands de la Bibliothèque nationale relatifs à l'histoire de l'Alsace*,

1843; *Histoire de Nancy*, 1902-1909, 3 cilt; *Rapport sur l'université de Strasbourg*, 1917; *Histoire du Moyen Age*, I. cilt, F. Lot ve A. Ganshof ile birlikte; Glotz, *l'Histoire Générale*, 1928, 1934; *Pages alsaciennes*, 1927.

REBELIAU, Alfred, 1858-1934, Nantes'da doğdu. Babası, posta memuru. E.N.S., 1877; öğretim elemanı, 1880 (1.); doktor, 1892: *Bossuet, historien du protestantisme*.

E.N.S.'de vekil kütüphane memuru, 1880. –Rennes'de doçent. –Sorbonne'da dinsel edebiyat ve düşünceler tarihi öğretim görevlisi. Bossuet, Chénier, La Bruyere, Voltaire yayıncısı.

SAGNAC, Philippe, 1868-1954. Périgueux doğumlu, Luynes hastanesinde öldü (Indre-et-Loire). Babası, ticaret memuru. E.N.S., 1891: öğretim elemanı, 1894 (3.); doktor: *La Législation civile de la Révolution française*. Lille: ders sorumlusu, 1899; yardımcı profesör, 1903, modern ve çağdaş tarih profesörü. –Sorbonne'da Fransız Devrim tarihi profesörü, 1923.- 1849-19214, *Revue d'histoire moderne et contemporaine* müdürü, –Louis Halphen ile "Peuples et civilisations" koleksiyonunu yönetti, 22 cilt.

La Chute de la royauté, la révolution du 10 août 1792, 1909; *Le Rhin français pendant la Révolution et L'Empire*, 1917; *Louis XIV, la prépondérance française*, 1933 (genişletilmiş basım, 1944); *La Révolution française*, G. Lefebvre ve R. Guyot ile birlikte, 1930; *La Fin de l'Ancien Régime et la révolution américaine*, 1941, Gobert büyük ödülü; *Cahiers de la Flandre maritime en 1784 A. de Saint-Léger ile birlikte*, 1906, 2 cilt.

SEIGNOBOS, Charles, 1854-1952. –Lamastre'da doğdu (Ardèche), Ploubazlanec'de öldü. (Cotes-du-Nord). Babası, avukat. E.N.S, 1974 (3.); öğretim elemanı, 1877 (1.); doktor, 1882): *Le Régime féodal en Bourgogne*.

Dijon'da doçent, 1879. –1883'ten itibaren görevinden izin alır; Sorbonne Avrupa enstitülerinde dışarıdan ders verir. –Sorbonne'da pedagoji doçenti, 1890; modern tarih öğretim görevlisi, 1898, genel tarih öğretim görevlisi, 1904. –Yardımcı profesör, 1904. –Modern ve çağdaş zamanlar siyasi tarih profesörü, 1921.

Abrégé de l'histoire de la civilisation, 1887; *Histoire narrative et descriptive des anciens peuples de l'Orient*, 1890; *Histoire politique de l'Europe contemporaine*, 1847; *Introductions aux études historiques*, Ch. V. Langlois ile birlikte, 1898; *La Méthode historique appliquée aux sciences sociales*, 1901; *Histoire de Russie*, P. Milioukov ve K. Eisenmann ile birlikte, 1932, 3 cilt; *Histoire sincère de la nation française*, 1933; *Histoire comparée des peuples de l'Europe*, 1938; Orta öğretim ders kitapları.

VIDAL DE LA BLACHE, Paul, 1845-1918. –Pézenas'da doğdu (Hérault), Tamaris'de (Var) öldü. Babası, felsefe profesörü. Akademi müfettişi. E.N.S., 1863 (1.); tarih öğretim elemanı, 1866 (1.), doktor, 1870; *Hérodia Atticus*. École d'Athènes, 1866-1867. –Angers lisesinde tarih öğretmenini, 1871. –Nancy'de ders sorumlusu, 1872. –Seyahat ve görevler: Gotha, Berlin, İsviçre, İtalya, İspanya, İngiltere, Cezayir. –E.N.S'de doçent 1877, E.N.S.'de müdür yardımcısı. –Sorbonne'da coğrafya profesörü, 1898. –*Annales de géographie* kurucusu, *La Terre, géographie physique et économique*, 1883; *États et nations de l'Europe autour de la France*, 1884; *Atlas général*, 1894; *La France de l'Est*, 1917; *Principes de géographie humaine*, 1922'de E. de Maitouse tarafından yayımlanmıştır; L. Gallois ile birlikte 22 ciltlik *Géographie universelle*'in yayımını üstlendi.

Devlet Anıları: Commynes'den De Gaulle'e

"Belirli bir Fransa düşüncesi." General de Gaulle'ün *Mémoires*'ı (Anılar), Commynes'e kadar uzanan, ve çok doğal olarak Sully'nin *Économies royales*'ini (Krallık ekonomisi), Richelieu'nün *Testament*'ını (Vasiyet), XIV. Louis'nin *Mémoires*'ını (Anılar), ayrıca *Mémoiral de Sainte-Hélène*'i (Sainte-Hélène anıması) ya da Guizot'nun *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps*'ını (Zamanımın tarihine hizmet edecek Anılar) içeren bu türe, yeniden eski saygınlığını ve görkemini verebilmiştir. Üç zamanlı ritmin ve akademik soyluluğun arkasında, öncellere yapılmış zımni bir başvuru bulunur: Karamsar mizaç bakımından Tacitus, üçüncü şahsın kullanımı bakımından Sezar, Makyavelci anlayış ve devlet ısrarı bakımından Retz, portre sanatı bakımından Saint-Simon, Colomby sürgünü açısından Napolyon, ağaç gölgesi ve darmadağınıklık açısından Chateaubriand; kısaca tam bir kültür derlemesi; de Gaulle'ün, iyisiyle kötüsüyle, kısa bir özeti ve imalı referansı gibi görüldüğü bütün bir devlet Anıları geleneği.

Kolektif bir ulus tasavvuruna derinden bağlı bir gelenektir bu; öyle bağlı ki günümüzde ulusun kaybolmasıyla silinip gitmiyor. Şurası kesin ki, bu çağ hiçbir zaman bu kadar anı tüketicisi olmamıştır, ancak artık bunlar aynı anılar değildir. Bir yandan *Annales* ekolü diğer yandan psikanaliz,

biyografik manzarayı kökünden değiştirmiştir. Kapsamlı olaylarla genişletilmiş bir tarih anlayışı, yüksek dereceli zevatın aksine, vasat bir düşünce-
nin en belirleyicisi olan adsız, ünsüz kişilere ayrıcalık tanımıştır; sanki
derinlik psikolojisi siyasi bir biyografinin işlevsel açıklamasını ve gerçe-
ğin basit anlatısını sıradanlığa mahkûm etmiştir. Demokratik görenek,
her siyasi kişinin kariyerinin sonunda kendi gerçeklerini kaleme almasını
neredeyse zorunlu hale getirir. Oysa basın-yayın mülakatı ya da sözlü
anket, sürekli anıları talep ederek, yaşamöykülerini parçalara ayırarak,
sonunda bu yüce ve neredeyse törensi edebiyat türünü gündelik yaşam
içinde atomlarına ayırır. Buna karşın biz bu türe sadece birkaç edebiyat
şaheserini değil, aynı zamanda, belli bir hafıza, iktidar ve tarih fikrini
borçluyuz.

Oysa, –ne şaşkınlık!– bu son yıllarda otobiyografiye, hayat hikâyele-
rine, güncelere¹ o kadar önem verilmesine rağmen, bunlar anı çözümle-
meleriyle karşılaştırılabilecek kadar değildir. Belli başlı eserler hakkında
bir yığın uzmanlık çalışması var kuşkusuz. Bunlar bazı stratejik dönem-
lerde ortak değerleri² belirlemeye yönelik kısmi girişimler; otobiyografiyi
anılardan³ ayıran derinlikli belirlemelerdir. Bu türü niteleyen genel çözüm-
lemelerden, sınıflamalardan, tipolojilerden, bütüne ilişkin zamandizinsel
girişimlerden başka, Georg Misc'in tamamlanmamış, çevrilmemiş, anıtsal

1) Bkz. Özellikle Philippe Lejeune'un çalışmaları, *L'Autobiographie en France*, Paris, Armand Colin, "U 2" dizisi, 1971, *Le Pacte Autobiographique*, Paris, Ed. du Seuil, 1975, ve *Je est un autre*, Paris, Ed. du Seuil, 1980, bunlara Georges May'ın *L'Autobiographie*, Paris, P.U.F., 1979 ve Daniel Madelenat'ın *La Biographie*, Paris, P.U.F., 1984 eklenebilir. Günce için: Béatrice Didier, *Le Journal intime*, Paris, P.U.F., 1976. Sözlü anlatı için: Philippe Joutard, *Ces voix qui nous viennent du passé*, Paris, Hachette, 1983; Otoportre için: Michel Beaujour, *Miroirs d'encre*, Paris, Ed. du Seuil, 1980. Sosyal bilimlerde yaşamöyküsü yöntemi hakkında: Jean Poirier, Simone Clapier-Valladon ve Paul Raybaut, *Les Récits de vie, théorie et pratique*, Paris, P.U.F., 1983. Hayat hikâyeleri kaynakçası hakkında, "Life-writing in France: A French Bibliography", *Biography*, V. no: 4, Sonbahar 1982, Philippe Lejeune'un *Bibliographie des études en langue française sur la littérature personnelle et les récits de vie*, I: 1982-1983, *Cahiers de sémiotique textuelle*, Université de Paris X-Nanterre, no: 3, 1984 ile tamamlayabiliriz. *Dictionnaire des littératures de langue française*'de (Bordas) Anılar –Mémoires hakkında değil ama özyaşamöyküsü (D. Courty) hakkında genel bir makale olması anlamlıdır.

2) Özellikle *Les Valeurs chez les mémorialistes français du XVIIe siècle avant La Fronde*, Strazburg ve Metz kolokyumu, 18-20 Mayıs 1978, Société d'études du XVIIe siècle'in yönetiminde, Paris, Klincksieck, 1979: Temel bir yapıt.

3) Özellikle Georges Gusdorf'un çalışmalarıyla ilgilenecceğiz, *La Découverte de soi*, Paris, P.U.F., 1948, *Mémoire et personne*, Paris, P.U.F., 1950 ve özellikle "Conditions et limites de l'autobiographie", *Formen der Selbstdarstellung. Festgabe für Fritz Neubert*, Berlin, Duncker und Humblot, 1956.

envanterinden bu yana hemen hemen hiçbir şey yoktur⁴. Çok biçimli ve her yerde mevcut bu tür, kuşkuyla bakılan anılardan, gizledikleri hakiki doğruları çıkarmaya çalışan tarihçinin⁵ bakışı ile yapıtın tarihsel şartlarından çok estetik gelişimine daha itinalı olan edebiyatçının⁶ bakışı arasında parçalanmış görünmektedir. Bu boşluk birçok bakış açısını gerektirmektedir; bunun için de çok özel bir bakış açısından yola çıkmalıdır: Anılar ile, yorumladığı ve değerlendirdiği İktidar ve Devlet arasındaki ilişkiler. Fransa'da çok erken zamanlardan beri vardır bu tür; ayrıca art arda büründüğü birçok biçim ise anı üretiminin bolluğunu ve sığrayışını belirler.

Şunu ifade edelim ki, bu nedenle burada, üstünkörü de olsa bile, bu türün tarihsel bir taslağını çıkarmak ya da tarih ile anıların karmaşık ilişkilerine dair eski senaryoyu yeniden ele almak söz konusu değildir; burada XVII. yüzyıldan günümüze Anılar ile edebiyat arasında sürekli gidiş gelişlerin zenginliğini sistemli bir biçimde incelemek ya da Anılar ile otobiyografi arasındaki ince vurguları, yakından analiz edilmeye değer bütün konuları, çok derin incelemek de söz konusu değildir. Biz burada, tanım gereği birbiriyile barışmayan metinleri kabaca karşılaştırarak ve ulusal hafızaya ilişkin genel topografya çizgisi üstünde kalarak, yer yer ziyaret edilen ama sonuç olarak pek de açılınmamış, kapsamlı bir bütünün çerçevesini belirlemeye çalışacağız.

1. Anılar hafızası

Anılar geleneğinin bizim geleneğimiz üzerinde ağırlığını kavramak için oluşumunun tam merkezine, Restauration sonunun en önemli on yılı ile Temmuz Monarşisi'nin ilk yıllarına bakmak gerekir. O zamana kadar,

4) George Misch, *Geschichte des Autobiographie*, Francfort-sur-le-Main, Schulte und Bulmke, 1949-1962, 6 cilt., ilk iki cilt orijinal olarak Leipzig ve Berlin'de 1907 ve 1931 tarihlerinde Teuber yayınevinde yayımlanmıştır. İlk iki cilt İngilizceye çevrilmiştir: *A History of Autobiography in Anuquiry*, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1950.

5) Liste için bkz. Henri Hauser, *Les Sources de l'histoire de France, XVIe siècle*, Paris, Picard, 1908 ve Émile Bourgeois ile Louis André, *Les sources de l'histoire de France, XVIIe siècle, II, Mémoires et lettres*, Paris, Picard, 1913. Buna Robert Barroux'nun *Dictionnaire des lettres françaises*'in çeşitli ciltlerinde yayımlanan "Mémoires" başlıklı makaleleri ekleyeceğiz: Paris, Fayard, 1950-1951, 4 cilt.

6) Bunlar gerçekte, bu alanda uzmanlaşmış çalışmalardan ayrı olarak, Anıların incelemesine en çok katkısı olan klasik edebiyat tarihçileridir. Bkz. özellikle Marc Fumaroli'nin (bkz. daha ileride, dipnot: 41) ve René Démoris'in (aşağıda, dipnot: 68) çalışmaları.

klasik dönemde, genelde iyi kontrol edilmemiş baskılar ve çoğunlukla Köln, Amsterdam ya da Londra'da dağınık yayınlar vardır. XIV. Louis'nin hükümdarlığının başlangıcı gibi bazı dönemlerde La Fronde Anıları gibi yoğunluklu yayınlar yapılmıştır. XVII. yüzyılda sürekli yeni baskıları yapılan Sully ve Richelieu XVIII. yüzyılda yalnız bir kez yeniden basılmıştır; XVIII. yüzyılda, kötü bir Retz baskısıyla başarı kazanın La Régence hariç, Versailles hatıralarına daha fazla değer veriliyordu. Saint-Simon'un halk tarafından bilinmiyor olduğunu hatırlatalım. Düzenli olarak yeniden basılanlar arasında Monluc, Pierre de L'Estoile, Bassompierre, La Rochefoucauld, Mlle de Montpensier vardı, ayrıca XVI. yüzyılda yedi, XVII. yüzyılda bir diğer yedi baskı, XVIII yüzyılda da üç baskıyla bu tarzın modeli olan ve devlet adamının el kitabı olan Commynes vardır⁷.

Oysa 1820'den itibaren birden bire ve 1840'a kadar anıtsal yapıtlar sökün eder; bunların bel kemiğini dizi ilkesi oluşturur. İlki ve en önemlisi, 1819'da, Petitor'nun *Collection complète des Mémoires relatifs à l'histoire de France* (Fransa tarihine ilişkin anıların tam koleksiyonu) adlı dizisi başlar. Devrim döneminin başarısız tiyatro yazarı ve en sonunda yöneticiliğine geldiği Milli Eğitim müdürlüğündeki kariyerini de Fontanes'e borçlu olan Claude-Bernard Petitor⁸ kırk yedi yaşında, dürüstlüğüyle tanınan aydın bir filologtur. Alfieri ve Cervantes'i çeviren, Port-Royal *Grammaire*'ini, Racine'in, La Harpe'in ve Molière'in yapıtlarını yayımlayan Claude-Bernard Petitor otuz üç ciltlik *Répertoire du théâtre français*'yi yayımlamıştır. Başlangıçta amacı, "Fransa tarihine hizmet etmek adına" bizzat Didot'nun koleksiyonlarından esinlenen Jean-Antoine Roucher'nin, 1785'te başladığı, fakat Devrim'in altmış beşinci ciltte yarıda kestiği koleksiyona benzer bir koleksiyonu, kırk iki cilt halinde yeniden basmaktır. Aynı sekizli for-

7) André Bertiére'in *Le Cardinal de Retz mémorialiste* (Paris, Klincksieck, 1977, s. 606-615) başlıklı mükemmel tezinin III. Ek bölümünde "XV. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar büyük anıların yayın tarihleri tablosu" yer almaktadır.

8) Claude-Bernard Petitor 30 Mart 1772'de Dijon'da doğdu. 1790'da Paris'e geldi, kendini yenileyerek tragedya yazmaya girişti, başarısız oldu: *Hécube* (Théâtre-Français'de oynandı), sonra *Lu Conjuratıon de Pism, Getu, Laurent le Magnifique, Rosemonde*. La Seine bölgesi Milli Eğitim müdürlüğünde büro daire başkanı, eski Yunan dili eğitiminin yeniden başlamasını savundu ve genel sınav sistemini getirdi. 1805'te Dijon'da evlendi. Üniversitedeki hocası Fontanes onu 1808'de araştırmalar müfettişi olarak atadı. 1815'te istifa etti ve Milli Eğitim komisyonu genel sekreteri, 1821'de üniversite danışmanı oldu. 1824'te Milli Eğitim müdürü olarak atandı, 6 Nisan 1825'te öldü. 1803'te, Petitor başında *Essai sur l'origine et la formation de la langue française*'in bulunduğu Port-Royal *Grammaire générale*'in yeni baskısını yayımlar. Yirmi üç ciltlik *Répertoire du théâtre français* (1803-1804) 1807 ile 1819 tarihleri arasında otuz üç cilt olarak yeniden yayımlandı.

ma, aynı fasikül formülü, Villehardouin'den Brantôme'a kadar aynı metinler, Philippe Auguste'ten XVII. yüzyılın başlangıcına kadar aynı dönemler. Ancak düşünce ve tarz daha o zaman çok farklıydı: Metinleri oluşturmaya yönelik büyük bir çalışma; bazen tastamam risalelere dönüşen, yeni gelişen filoloji ve eleştiriyle yüklü, çok sayıda ve ayrıntılı sunumla, açıklamayla dolu notlar bütünü (La Fronde ya da Port-Royale üzerine kısa notlar iki yüz elli sayfadan fazladır, Guise dükü ile La Rochefoucauld üzerine olanlar ise aşağı yukarı yetmiş sayfadır); son olarak J. L. Foucault tarafından çok iyi hazırlanmış beş yüz nüshalı tanıtım baskısı⁹. Yönetici abonelerin baskısı nedeniyle kardeşi Alexandre ile birlikte "IV. Henri'nin tahta gelişinden, 1763'te sonuçlanan Paris barışına kadar" yetmiş sekiz ciltlik daha iddialı ikinci bir dizi planlar. Cl.-B. Petitot'nun 1825'te ölümünden sonra bu dizi, çalışma arkadaşı Jean-Louis Monmerqué tarafından 1829'da tamamlanacaktır¹⁰. İlk dizi, düşünüldenden on cilt daha fazlaydı ve 1823'ten sonra, bütün yapıtın beş yüz nüsha olarak ikinci baskısı kaçınılmaz oldu.

Atılım başlamıştı. Restauration'un yeni basımcı-kitapçıları burada gelişme halinde bir pazarın, kütüphanelerini yeniden kurmak ve hafızayı tamamlamak üzere yarı aristokrat, yarı burjuva yeni bir kitlenin bulunduğu farkına vardılar¹¹. Takip eden yıldan itibaren, Constituante'nin eski

9) Şu iki döküman bu koleksiyonların baskı macerasına ve yayıncılar savaşına ışık tutmaktadır: J.-L. Foucault'nun 6 Kasım 1827'de yayımladığı *Précis des contestations relatives à la collection des Mémoires sur l'histoire de France*, 41 sayfa (B.N., Fp 2445) ve Foucault'nun başlangıçta ilk seri olarak düşünülen kırk ikiye ek dokuz cildin otuz üç nüshasının teslimi karşılığında 831 frank ödemeyi reddettiğinden dolayı kendisine dava açtığı Brière'in avukatı Gaudry'nin savunması (B.N. -Versailles, mahkeme belgeleri, J.O, A 797). Yetmiş dokuz ciltlik ikinci dizinin "Table"larından biri 480 franktır, yüz otuz bir cildin iki dizinin kayıt bedeli 750 franktır.

10) Louis Jean Nicolas (Jean-Louis diye tanınır) Monmerqué (1780-1860), yargıç, serbest yargıç, sonra 1811-1852 tarihleri arasında istinaf mahkemesinde danışman; 1822'de La Seine Ağır ceza mahkemesi başkanlığı yaptı. Liberal tarzda yönetimiyle dikkati çektiği La Rochelle'li dört çavuşun davasının tartışmalarını idare etti. 1833'te Académie des Inscriptions üyesi oldu; aynı yıl Fransa tarihi topluluğunun kurucu üyeleri arasında yer aldı. Brantome (1823), Mme de Maintenon (1828), Fransa ve Navarre Kralı I. Jean (1844) üzerine tarihi notları yazdı; Mme de Sévigné'nin *Lettres*'ini (Mektuplar) on cilt (1818-1819) olarak, Coulanges'ın *Mémoires*'ım (Anılar), XIV. Louis'nin *Lettres*'ini (Mektuplar, 1822) ve Francisque Michel ile birlikte Tallemant des Réaux'nun *Historiettes*'ini (Masallar, 1833-1835) altı cilt olarak yayımladı.

11) Restauration sonunda ve Temmuz Monarşisi'nin başında yayın dünyasının köklü yenilenişi üzerine, ikinci cildin sonunda ve Henri-Jean Martin ve Roger Chartier yönetiminde *Histoire de l'édition française*'in üçüncü cildinin başında bu konuyu ele alan birçok makaleye başvurulabilirsiniz, I. cilt, *Le Livre triomphant* (1660-1830) ve III. cilt, *Le Temps des éditeurs*, Paris, Promodis, 1984 ve 1985.

basımcıları Baudouin kardeşler, liberal bir avukat olan Berville'i¹² arkadaşı Barrière¹³ ile beraber, tanıtım prospektüsünde söylendiği gibi, "yeni kuşağın tanımak için sabırsızlandığı" devrimcilerin anılarını toplamakla görevlendirirler. On iki cilt olarak planlanan dizi 1827'de elli üç cildi bulur. 1823'te Guizot, J.-L. Brière'in tavsiyesi üzerine, İngiltere devrimi hakkında yirmi beş ciltlik anıların yanında *Collection de Mémoires relatifs à l'histoire de France depuis la fondation de la monarchie française jusqu'à Philippe Auguste* (Fransız monarşisinin kuruluşundan Philippe Auguste'e kadar Fransız tarihine ilişkin anılar koleksiyonu) adlı yapıtı yayımlar: On iki yılda 30 cilt. Merkezi dönem böylece iki ucuyla tamamlanmış olur. Tarihsel manzara tamamlanmıştır ve önemli olan da bu panoramik etkidir. Bütün giriş bölümleri birbiriyle yarışarcasına şunu tekrar eder: "Ayrı ayrı ele alındıklarında tarih için değersiz ve etkisiz olan anılar böylece bir araya gelmiştir ve çağın eksiksiz tablosunu sunmaktadırlar."¹⁴

Hareket burada bitmez. *Censeur européen*'de Augustin Thierry'nin meslektaşı, Martignac'ın bakanlığı döneminde geçici süre yönettiği arşivlere ilişkin bir reform projesinin sahibi ve *Panthéon littéraire*'in gelecekteki müdürü Alexandre Buchon¹⁵ 1826'dan 1828'e kadar iki yılda, Verdière

12) Albin de Berville, Saint-Albin Berville diye anılır (1788-1868), yargıç ve edebiyatçı. Restauration döneminde liberal olarak 1821'de Paul-Louis Courier'nin 1822'de Béranger'nin savunmasını üstlendi; savunulanan *Oeuvres complètes*'de sonradan basılmıştır. Temmuz devriminden sonra Paris krallık mahkemesinin avukatı oldu. 1838'den 1848'e Pontois milletvekili olarak merkezde kaldı. Kurucu meclis üyesi olarak o zaman sağda yer aldı. 1825'ten itibaren ait olduğu Philotechnique derneğinin daimi sekreteri oldu. *Revue encyclopédique* ve *Constitutionnel*'de gazeteci olarak *Éloge de Delille*'i 1817'de Amiens akademisi tarafından ödüllendirildi, *Éloge de Rollin*'i 1818'de Fransız akademisi belagat ödülünü aldı. Birçok savunması Panckoucke'un *Barreau français* koleksiyonu ile Warée'nin *Annales du barreau*'suna dahil edildi. 1845'te *Fragmentes oratoires et littéraires* haricinde, *Œuvres diverses*, şiirleri ve düz yazıları 1868'de *Œuvres oratoires*'i 1869'da bir araya getirildi.

13) Jean-François Barrière (1786-1868) baroya kayıtlıydı, özellikle hastanelerin organizasyonlarından sorumlu La Seine valiliğine bağlı bölüm şefi oldu. *Gazette de France* ve *Journal des débats*'da reklamcı ve yazardı; belirtilen iki büyük koleksiyonun dışında Mme Campan'ın ve Loménie de Brienne'in *Mémoires*'ünü, XVII. yüzyılın basılmamış belgelerinden iki derlemeyi, *La Cour et la ville sous Louis XIV, Louis XV et Louis XVI*'i (1829) ve *Tableaux de genre et d'histoire*'i (1848) yayımladı.

14) Berville et Barrière'in *Mémoires relatifs à la Révolution française* dizisinin *Prospectus*'ü, 8 s., B.N., La 1.

15) Jean-Alexandre Buchon (1791-1846), reklamcı, tarihçi ve gezgin olarak özellikle yazı koleksiyonunda G. Chastellain, J. Molinet'nin ve Dacier'nin önerisi üzerine, Froissart'nın yazılarının önemli bir bölümünü tanıttı. Arşivleri reform projesi üzerine, bkz. Pierre Petresson de Saint-Aubin, "1829'da bölge arşivleri reform projesi", *Gazette des archives*, no: 68, 1970; ilk üç aylık dönemi, s. 46-48 ve "bölge arşivleri organizasyonu için A. Buchon projesi", *Bulletin de l'École des*

yayınevinde, XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar *Chroniques nationales en langue vulgaire* (Halk dilinde yazılmış ulusal vakayinameler) adlı eseri kırk altı cilt halinde yayımlar. Ayrıca 1824'ten 1826'ya kadar dram sanatı üzerine on dört ciltlik anıları yayımlar. Temmuz Devrimi'ni izleyen yıllarda bu yayınlar hız kazanır. Krallık kütüphanesindeki iki uzman, L. Cimper ve F. Danjou, özellikle Guizot, Petitot ve Buchon koleksiyonlarını tamamlamaya yönelik yirmi dört ciltlik *Archives curieuses de l'histoire de France, depuis Louis XI jusqu'à Louis XVIII* (XI. Louis'den XVIII. Louis'ye kadar Fransa tarihiyle ilgililginç arşivler) adlı eseri 1834'ten 1839'a kadar yayımlamak üzere Saint-Thomas-du Louvre sokağındaki Beauvais'ye başvururlar. Özellikle Michaud ve Poujoulat'nın 1836'dan 1839'a kadar yayımladıkları, XIII. yüzyıldan Eski Rejim dönemlerinin sonunu kapsayan *Nouvelles Collection de Mémoires relatifs à l'histoire de France* (Fransa tarihine ilişkin yeni anılar koleksiyonu) vardır. Sorumluların aşırı Katolik anlayışına karşı olan Pierre Larousse bunu Petitot koleksiyonunun basit bir taklidi olarak takdim eder. Şu bir gerçek ki *Histoire des Croisades*'ın (Haçlılar tarihi) ünlü yazarı ve büyük *Biographie universelle* (Evrensel biyografi) çalışmasına hayatını vermiş Gabriel Michaud'nun kardeşi Jean-François Michaud¹⁶

chartes, no 129, 1971, s. 120-129. 1830'dan sonra Yunanistan'da bir misyonla görevliyken, 1843'te *La Grèce continentale et la Morée*'yi ve onu takiben *Nouvelles Recherches sur la principauté française de Morée*'yi (1843-1844, 2 cilt), İtalya, Malta, İsviçre'ye seyahat yazılarını yayımladı. Aynı zamanda, *Histoire populaire des Français* (1832) ve *Histoire universelle des religions*'un (1844) ilk üç cildinin yazarıdır. *Biographie universelle* ile *Revue indépendante*'a katkıda bulundu. Bkz. Jean Longnon, *Alexandre Buchon, voyage dans l'Eubée, les îles Ioniennes et les Cyclades en 1841, avec une notice biographique et bibliographique*, Paris, Emile-Paul, 1911, Maurice Barrès'in önsözü.

16) Jean-François Michaud (1767-1839), tarihçi ve reklamcı, Albens'de (Savoie) doğdu. 19 yaşında Lyon'da kitapçı çıkraklığı yaparken Kontes Fanny de Beauharnais'ten fark edildi. Kontes onu 1790'da Paris'e götürecekti. Kralcı gazetelerin yazarı olarak, Ain'e iltica etmek zorunda kaldı. Fransız devrim takviminin 13'ünde, Konvansiyon'a karşı krallık müfrezelerini desteklediğinden dolayı tutuklanmış, ölüme mahkûm edilmiştir; İsviçre'ye kaçtı, oradan Fransız devrim tarihinin ikinci ayının 18'inde geri döndü. 1806'da, kardeşi Louis-Gabriel ile *Biographie moderne ou Dictionnaire des hommes qui se sont fait un nom en Europe depuis 1789'e* girişti; heybetli *Biographie universelle*'in ilk baskısı olan bu çalışmayı daha sonra tamamen kardeşine bıraktı; kendisini beş cildi metin ve dört cildi biyografiyadan ibaret (1811-1822) *Histoire des Croisades*'a adadı. 1813'ten itibaren Fransız Akademisi üyesi oldu, Restauration döneminde milletvekilliği yaptı. 1830'dan sonra *La Quotidienne* ve *Moniteur*'de başyazarlık yaptı. Dokunaklı bir ayrıntı: *Biographie universelle*'de kendisine yönelik bir ibare onun ünlü *Mémoires* koleksiyonuna sadece itibari katkısının altını çizer; "orada bizzat kendisinin itirafıyla bu çalışmaya katkısının neredeyse hiç olmadığını biliyoruz" -o zaman İtalya'da tedavi görüyordu- ve sonuç olarak onun hakkında şöyle bir yargıya varıyoruz: "onun duru, tamamen akademik, fakat o kadar da soluk ve belirsiz yanı vardı: Gerçek ve sade olan bu enerji konuşmasında ve yazılarında bulunmuyordu."

sadece ismini koymuş gibidir. Buna rağmen, bizzat Jacques-Josephe ve Aimé Champollion-Figeac, Mısır uzmanının¹⁷ kardeşi ve yeğeni tarafından kısa notları, daha iyi düzenlenmiş metinleri, iki sütunluk büyük boy formlarıyla desteklenen, gelecekte çok sayıda çalışmasıyla kendini kanıtlayacak genç Jean-Pierre Poujoulat'ın¹⁸ yönettiği "Michaud-Poujoulat"nın, kullanılması kolay otuz iki cildi, "Petitot-Monmerqué"nin yanında bir klasik olacak ve her ikisi günümüze kadar yerleri doldurulamaz olarak kalacaktır; bu ikisi yüz temel yazardan oluşan bir bütünce oluştururlar. Yine de talebe cevap vermekten uzaktırlar. Buchon 1836'da, Joinville'den XVIII. yüzyıla kadar, on yedi ciltlik bir derleme basar; Firmin Didot 1846'da, Lescure'le birlikte Barrière'den otuz yedi ciltlik XVIII. yüzyılın anılarını isteyecektir. Bu envanter tam kapsamlı değildir, çünkü her yayıncı bütünlük görüntüsünü bozmamak için çok büyük ayrı basımlar yapar. Ancak esas itibarıyla bunlar, belli başlı dizilerin toplamından da anlaşılacağı üzere toplam beş yüz ciltten fazladır ve bu yapıtlar birkaç yılda hafıza pazarına akın etmiştir.

17) Jean-Josephe François Poujoulat 1808'de Bouches-du-Rhone'da doğdu, Aix'de eğitimi yaptıktan sonra 1826'da Paris'e geldi. Kral yanlısı ve Katolik olması François Michaud'nun dikkatini çekti ve onun aracılığıyla Bibliothèque des Croisades'e girdi. 1830'da ona Doğu'da refakat eder ve onunla *La Correspondance d'Orient*'i, yedi cilt (1832-1835), yayınlar, onun ölümünden sonra, *Histoire des Croisades*'in yeni baskısını yapar (1840-1846). 1848'den 1851'e kadar Kurucu ve yasama meclisinde milletvekili olarak kilise yanlısı ve meşruiyetçi grupta yer alır. 2 Aralık'tan sonra politikadan çekilir ve kendini gazeteciliğe (*le Musée des familles*, *La Quotidienne*, *La Revue des Deux Mondes*) ve edebi yapıta adar. Bu yapıt üç alanda yirmi beşten fazla konuyu içine alır: Doğu (*La Bédouine*, 1835, Fransız akademisi ödülü; *Histoire de Jérusalem*, 1840-1842; *Voyage en Algérie*, 1846); Katoliklik (*Histoire de Saint Augustin*, 1844; *Lettres sur Bossuet*, 1854; *Le Cardinal Maury*, 1855; *Vie de Mgr Sibour*, 1857; *Associations et congrégations religieuses*, 1860, vb.); son olarak, politika (*Histoire de la Révolution française*, 1847; *La Droite et sa mission*, 1848; *La France et la Russie à Constantinople*, 1853; *Le Pape et la liberté*, 1860).

18) Jean-François'nun büyük kardeşi ve yazı ortağı, Jacques-Joseph Champollion-Figeac (1778-1867) hakkında, bkz. Charles-Olivier Carbonell'in ek tezi, *L'Autre Champollion, Jacques-Joseph Champollion-Figeac*, Toulouse, Presse de l'Institut d'études politiques et l'Asiathèque. 1985. Dacier'ye körü körüne bağlı, Edebiyat ve sanatlar akademisi daimi sekreteri, sonra École des Chartes'da öğretmen ve krallık kütüphanesine müdür oldu; öde şüpheli bilgin olan Jacques-Joseph Champollion-Figeac Guizot'nun açtığı birçok belgesel şantiyeye katıldı. Oğlunu 1830'da École des Chartes'a serbest dinleyici olarak kabul ettirdi ve takip eden yıl, krallık kütüphanesine "elyazmaları memuru" olarak aldırdı. Oğlu 1880'da *Les Deux Champollion*'u yazdı. Michaud ve Poujoulat'nın koleksiyonunda, Jacques-Joseph ile François de Lorraine'in Condé prensinin ve Antoine Puget'nin (VI. cilt) *Mémoires*'inin, Pierre de L'Estoile'in (XIII. cilt), Retz'in (XXIII. cilt), *Journal*'inin, Brienne, Montrésor, Fontrailles, La Chatre, Turenne (XXV. cilt), Omer Talon ve l'abbé de Choisy'nin (XXVIII. cilt) *Mémoires*'inin yayınına kâğıt üzerinde katılan Aimé'yi buluruz.

Yayıncıların eleştirel çabalarına rağmen, uzmanlara tahsis edilmiş bilimsel yayınlara bel bağlanamaz. Aksine, bizzat Guizot kendi koleksiyonunun prospektüsünde bunu şöyle ilan etmektedir: "Eski tarihimizin orijinal anıtları şimdiye kadar sırf bilimle uğraşanların özel malı oldu; halk ona hiç yaklaşamadı, Fransa'yı ve hayatını tanıyamadı¹⁹..." Bu koleksiyonların esas amacı, onlarla aynı düzende yayımlanan anılar gibi, klasik yüzyıllara ait Benedikten derlemeleri, Duchesne'in ya da özellikle Dom Bouquet'nin derlemeleri karşısında, hafızanın geniş ölçüde demokratikleşmesini sağlamaktır; büyük bir kolektif sermayeyi, ulusun yaşam derinliğine ilişkin büyük bir stoğu herkesin, eski ya da yeni Fransa taraftarlarının hizmetine sunmaktır. Ortak bir geçmiş, sanki siz ordaymışsınız gibi, dilinin tadıyla ve tartışılmaz hakikat payıyla. Onlar her şeyi *gördüler*, siz de onlarla Rocroi'da zafer kazanacak, kralın odasına girecek, Bastille'i alacaksınız. Yayıncıların ağız kalabalıklarıyla yankılar uyandıracak şekilde düzenlenmiş, sürekli yinelenen bir tema. Şüphesiz, bu koleksiyonların çekirdek kadrosunda sürekli yenilenme olur. Petitot-Monmerqué ve Michaud-Poujoulat klasik bir yapıtı özümseyerek biçimini hiç değiştirmedikleri tanınmış bir yapıyı demet halinde örerler. Guizot bir alan derinliği verir, Guibert de Nogent gibi yeni yazarları çevirip tanıtır; büyük ölçüde anlatsal kaynaklar üzerine dayalı tarihyazımı kurmaya gayret eder. Berville ve Barrière bir devrim değilse de en azından bir cesaret girişimi ortaya koyarlar; bu çok yeni bir tarihin başlangıcı, tarih hafızasına henüz çok taze ve ihtilafli bir hafızanın karışmasıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan otuz yıl sonra, Pucheu'nun Anılarını ya da Tillon'un Anılarıyla birleşen Déat'ı nı düşünmeli? Buna karşın bu, mezarın ve devrim dramının kırk özel tanışının peşine düştüğü zamanın ötesindeki bir davadır; o zamanlar, örneğin Convention tarafından Vendé'lilerin kökünü kazıması için gönderilen general Turreau'nun, en ünlü şeflerinden birinin dul karısı markiz Rochejaquelein'e yaklaştığını, XVI. Louis'nin oda hizmetçisi Cléry'nin kral katili Cornot'yla içli dışlı olduğu zamanlardı. Yayıncılar bu birliktelikte "bugün ayrıcalıklarından yararlanan değişikliklerin nedeni, seyri ve sonuçlarına ilişkin aydınlanmanın en kesin yolu"nu görmekteydiler. Klasik anılar, askeri anılar, tarihyazımsal anılar, hepsi birdir; benzer bir hayranlığa, benzer niyete uygun gelmektedirler. Petitot'yu olumlu

19) *Mémoires relatifs à l'histoire de France depuis la fondation de la monarchie française*, Guizot koleksiyonunun *Prospectus*'ü, Bibl. nat., L45 q.

bir biçimde karşılayan *Le Globe* şöyle yorum yapar: “Ya çok yanılıyorruz, ya da bu moda olacak ve dünya insanları sonunda derin bilgi ile alay edecekler.” (1825, I. cilt, s. 340). Bu anı sahiplerinden her biri etkili bir şekilde politikaya girmiştir. Petitot ılımlı Katolik monarşist, Michaud aşırı başkaldırıcı, Guizot körü körüne bağlı liberal, Berville yurtsever bir liberaldir, fakat hepsi aynı amaca bağlıydılar: Geçmişin kanıtları üzerine şimdiki zamanın ulusal meşruluğunu kurmak. Herkes, Guizot’nun kendi üzerinde yeniden kurmayı dilediği bu “hak ve sempati duygusu” adı verilen global tarih ve uygarlık mirası düşüncesini paylaşıyordu. Halka açık bu anıların bir araya getirilmelerindeki en büyük amaç, açıkça, ulusal topluluğun gizli sermayesini yeniden elde etmek, ölü bir Fransa’nın yaşayan hafızasını günümüz Fransa’sının kanlı ve görkemli hafızasına eklemekten ibarettir.

1820’lı yıllar bunların birbirine karıştığı yer oldu. Bu hoş politika anı, parlamenter aktivitelerin yenilenmesinin, salonların yeniden canlanmasının, sansüre karşı mücadelenin bütün politik ve sosyal şartlarla desteklendiği dolu bir hafıza ânıdır. Her şey Restauration’u bir bayram, hafızanın bir tiyatro eseri haline getirmek üzere bir araya geliyordu. X. Charles’ın gülünç sarayı gibi XVIII. Louis’nin hüznü sarayı, eski saray betimlemelerini okumayı eğlenceli kılıyordu; 1815’in ulusal utancı Fransa’nın eski ve yeni zafer hikâyelerinin değerini artırmıştı. Barışın sona ermesiyle sivil Anılar savaşı başladı. İmparatorluk, Fransız Devrimi’yle ilgili anıları derinlere gömmüş ve bu anıları ortaya çıkarmaya yönelik nadir girişimleri de cezalandırmıştır²⁰. Napolyon’un düşüşünden sonra devrimle ilgili anılar sökün eder; ancak Napolyon’la ilgili efsaneler de artar²¹: Başlangıçta Salgues’ın dokuz ciltlik derlemesi ve doruk noktada ise 1823’teki *Mémoires* vardır²². Yüzyılın sonunu ve kan içicilerin üzerine düşen büyük utancın kalkmasını bekleyecek olan dağlılar değil, gerçekte bir Devrim tarihi olan Lamartine’in *Histoire des Girondins* başlığını da açıklayan Kurucu Meclis üyeleri ve Girondin’lerdir. Robespierre’in etrafında toplanan meclis üye-

20) 1810’da Paganell’de *Essai historique et critique sur la Révolution française* eseri için olup biten şeydir bu.

21) Bkz. Jean Tulard, *Bibliographie critique des Mémoires sur le Consulat et l’Empire*, Centre de recherches d’histoire et de philologie de la IVe section de l’Ecole pratique des hautes études, XIII. cilt, Cenevre, Librairie Droz, 1971.

22) Bkz. Edmond Biré, *La Légende des Girondins*, Cenevre, Société générale de librairie catholique, 1881.

leridir²³. Yayınların durumu bunu açıkça göstermektedir. Eski Girondin'lerin Anılarının yarısından fazlası 1830'dan önce yayımlanmıştır²⁴. 2 Haziran 1793 gününü protesto ettiğinden dolayı hakkında suç duyurusunda bulunulan ve ayağında prangalarla Paris'e getirilen, Conciergerie'de Girondin'lerin son günlerine tanık olmuş Charles Bailleul'un anıları 1818'de başlama vuruşunu yapmıştı. Bundan sonra Berville ve Barrière'de Bailly, Buzot, Petion, Meillan, Carnot, Thibaudeau, Durand-Maillane, Lanjuinais, Levasseur, Perroux, Fouché'nin anıları gelir: Bunlar gerek doğru gerekse yanlıştır, çoğunlukla da giyotinle yarıda kalmıştır; Barbaroux'nunkileri gibi, bazen kurbanların oğulları tarafından yayıncıya götürülmüş anılardır; bunların duygulardan yoksun olması düşünülebilir mi? J.-B. Louvet'nin *Récit de mes Périls* (Yaşadığım tehlikeler), Honoré Riouffe'un *Mémoires d'un détenu* (Bir tutuklunun anıları), Mme. Roland'ın *Appel à l'impartiale postérité* (Tarafsızca, olduğu gibi geçmişim) gibi birçokları ayrıca yeniden basılmıştır. Bütün XIX. yüzyıl boyunca ulusun üzerinde yaşayacağı, ve birçok açıdan bize kadar gelecek olan büyük hafıza kozları meydana gelmektedir.

Böylece burada bizi ilgilendiren konu açısından, hem evrensel, hem parçalanmış ulusal bir hafızanın, yaşanan tarihin biçimi olmuş bir hafızanın berraklaşmasının, metinlerin doğruluğunun, yayınevlerinin kurulmasının ve yayınların düzeyinin pek önemi yoktur. Aksine, o zamanlar yerleşen ve Anıların köşe taşı ve simgesel şeklini oluşturduğu bu geçmişle yeni ilişkinin anlamlı bir yönü olan türlerin karışımı önemlidir. En halkçısından en bilge olanına bütün düzeylerde mevcutturlar ve en önemlisi birbirinin içine geçmiş halledirler. Büyüğünü küçüğünü ayırmadan, örneğin Richelieu'nün ve Vidocq'un kilerinin yanında XVIII. Louis'nin *Mémoires*'ını (Anılar) basan bir sanayi olmuştur bu. Pek seçici olmayan yayıncıların ısmarladıkları ve yirmi beş takma adla Villemarest, Ida de Saint-Elme, Roquefort, Beauchamp'ın bağladığı imparatoriçe sırları ve oda hizmetçisi anıları, ayrıca biraz kuşkulu ve çoğunlukla hiçbir temele dayanmayan, Bourrienne *Anıları* ve Constant *Anıları* gibi hemencecik hazırlanıveren

23) 1984'te Jean-Pierre Jacques'in notları ve girişle Plon'da yeniden basılan *Histoire des Girondins*'in doğuşu hakkında, bkz. Antoine Court'un (basılmamış) tezi *Lamartine historien*, Université de Clermont-Ferrand II, 1985 ve Fabienne Reboul'un makalesi "Histoire ou feuilleton? La Révolution française vue par Lamartine", *Romantisme*, 1986.

24) Konu, Sergio Luzzato'nun (basılmamış) teziyle daha iyi aydınlatığa kavuşmuştur, *La Rivoluzione nella memoria, studio sulla memorialistica dei convenzionali*, École normale supérieure, Université de Paris de Pise, 1985, kendisine sonuçları nazikçe bana iletmişti için teşekkür ederim.

diğer “kirli çamaşırlar”. Lamothe-Langon²⁵ duygusal roman, polisiye roman ve gelenek romanı türlerini bırakıp sahte anılar türünü benimsemiş ve sadece 1829 yılında en az yirmi cilt basmıştır: *Mémoires historiques et anecdotique du duc de Richelieu* (Dük Richelieu’nün tarihi ve anekdotik anıları), *Mémoires d’une femme de qualité* (Üst düzeyden bir kadının anıları), *Mémoire de Madame la comtesse du Barry* (Kontes Barry’nin anıları) ve *Souvenir d’un pair de France* (Bir Fransız yüksek meclis üyesinin hatıraları). Gerçek bir anılar değirmeni ve tarihsel incelemin demokratikleşmesinin güçlü bir aracı; aynı yıl 1829’da Balzac’ın dediği gibi, “Fransa’nın ve XIX. yüzyıl edebiyatının ifadesi” olan tarihsel roman modasıdır bu²⁶. Uzmanlar 1815’ten 1832’ye kadar²⁷, 1822, 1828-1829, 1832 tarihlerindeki sıçramalarla birlikte bunlar gibi altı yüz kitap belirlemişlerdir; bu tarihlerden “birincisi için Scott’vari bir etkiden, ikincisi için liberallerin politik saldırısından, üçüncüsü için de Temmuz monarşisine olan tepkiden söz edebiliriz”: Anıların hareketlenişine tastamam koşut bir çizgi. Thiers’nin on beş ciltlik *Histoire du Consulat et de l’Empire* (Consulat ve imparatorluk tarihi), Barante’in on ciltlik *Histoire des ducs de Bourgogne* (Bourgogne dükleri tarihi), Sismondi’nin otuz bir ciltlik *Histoire des Français* (Fransızların tarihi) gibi çağa damgasını vuran diğer büyük tarih yapıtları aslında vakayinâmelerden ve anı yazarlarından kesilip alınmış parçalarla oluşturulan bir mozaik değil de nedir? Michelet, hem arşivlere dalan ilk kişi hem de sayesinde yazarların sesini işitebildiğimiz son kişi olmakla övünecektir. Bilhassa Devrim’i anlattığı²⁸ onun tarihi hafızanın büyüünün egemenliği altındadır. Ondan sonra, büyü bozuldu. Uzmanlaşmış tarih-yazarlığının yeniliği aslında anıların işlenmesine dayanmaktadır. 1824’te Augustin Thierry²⁹ şöyle açıklar:

25) Bkz. Richard Switzer, *Étienne-Léon de Lamothe-Langon et le roman populaire français de 1800 à 1830*, Toulouse, Privat, 1962.

26) Bkz. Louis Maigrion, *Le Roman historique à l’époque romantique*, Paris, Hachette, 1898, ve Georges Lukacs, *Le Roman historique*, Paris, Payot, 1965. Balzac’tan alıntı *Du roman historique et de Fragoletta*, 1829’dan alınmıştır.

27) Bkz. Claude Duchet’nin ilginç makalesi, “L’Illusion historique, renseignement des préfaces (1815-1832)”, *Revue d’histoire littéraire de la France*, 1975, 75. cilt, s. 245-267.

28) Bunun için *Histoire de la Révolution’un*, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, Gallimard, 1939, baskısının sonunda Gérard Walter’in hazırladığı Michelet kaynaklarının dosyasına başvurmak yeterlidir.

29) Hiç bitirilememiş, otuz ciltlik *Histoire de France*’in prospektüsü, Augustin Thierry *Dix ans d’études historiques*’in önsözünde (1834) buna değinir. O dönem, *Le Journal des savants*’da (1824, s. 698) yayımlanan metin Louis Halphen tarafından *L’Histoire en France depuis cent ans*’da (Paris, Armand Colin, 1914, s. 52) alıntı olarak verilmiştir.

"Bugün yapılabilecek en eksiksiz, en sadık ve en güzel Fransa Tarihi, eski vakanivüslerin tanık oldukları, gözlemleyip izledikleri olayları tamamen kronolojik bir sırayla, her biri kendi üslubunda ve çağının renkleriyle anlatacakları bir tarih olabilir. Hiç zorlanmadan birbirini izleyecek, okuyucunun haberi olmadan birbirine bağlanacak ve herhangi bir felsefi düşünceyle, modern eklentiyle kesilmeyecek bu yapmacıksız ifadeler, bize alışkanlıklarımızı, geleneklerimizi ve uygarlığımızı gösteren geçmişimizin dolaysız tasavvuru olacaktır." Bu bir kaç satırda her şey söylenmiştir.

Bu taze ya da yeniden ısıtılmış anıların art arda basılmasıyla, anıların hafızaya dönüştüğü son noktaya ulaşıyoruz. Fransa Tarih Kurumu'nun yayınlarından, sonra da, aynı zihniyetle kurulan³⁰ Tarih Çalışmaları Kurulu'nun yayınlarından itibaren bilimsel tarihe geçiyoruz. Aile ve devlet anılarının bulunup yayımlanmasına yol açacak merak ve bağlılık ne olursa olsun, bunlarda özel sadakatin damgası bulunacak ve bunlar artık ulusal bir tasavvur çerçevesine girmeyeceklerdir. Küçük kuzeni, General Marki Rouvray de Saint-Simon tarafından Saint-Simon'un *Anıları*'nın 1829-1830'da yayımlanması ile 1879'dan 1928'e Boislisle'in görkemli yayını arasında herhangi bir karşılaştırma yapılamaz. Devrim Tarihi Derneği çerçevesinde Montagnard'ların anıları ile, oğulları ve dul hanımlarının yayıncıya bitmemiş ve neredeyse kanlı elyazmalarını götördükleri Girondin'lerin anıları arasında da karşılaştırma yapılamaz. Baskı değişik, okuyucu kitlesi farklıdır, ama daha köklü bir değişik söz konusudur. 1830-1848 yılları arasında, ulusal kimliği tekrar tekrar oluşturan, yakıcı tarihe ilişkin bir kolektif hafızanın ortaya çıkışı ile ulusal topluluğa ait bir bilimsel hafıza arasında ince, çok ayrıntılı, ama çok açık bir eklemlenme oluşur

Bu büyük hafıza zamanı, anılar zamanı, bir sınır çizgisi, suların birbirinden ayrıldığı bir hat oluşturur; uzun bir geleneğin altüst olduğu zamandır. Aslında Fransa'nın tarihinin ve adına layık tarihçisinin olmadığı, buna karşılık anılarının olduğu ve bu anıların da bizim ulusal tarihçilik geleneğimiz olduğu yolunda Rönesans'tan beri sürekli yinelenen bir *topos* vardır. Bu tema klasikçağ boyunca sürüp gider; buna ilişkin bir antoloji

30) Ayrıca yine bakınız, Laurent Theis'nin katkısı, "Guizot et institution de mémoire". Burada kapsamlı ve önemli uluslararası bir kolokyum olan *Le Temps où l'histoire se fit science, 1830-1848*'a başvuracağız. Bu kolokyum 17-20 Aralık 1985 tarihlerinde Fransız Tarih bilimleri komitesi tarafından tarih bilimlerinin yenilenmesi dolayısıyla Robert-Henri Bautier tarafından Fransa Enstitüsünde düzenlenmiştir. Daha sonra, çalışmaları Milan'da yayımlanan *Storia della storiografia* adlı uluslararası dergide yayımlanacaktır.

kolayca çıkarılabilir. 1670 tarihli *De l'histoire* (Tarihe dair) adlı risalesinde baba Le Moyne şöyle der: "Bu zamana kadar Fransa'nın çok günlükleri ve Anıları oldu, fakat bir Fransa tarihi yazılmadı." Bodin'in *Methodus*'undan, La Popelinière'in *Dessein de l'histoire parfaite* (Mükemmel tarih tasarısı) adlı eserinden XVI. yüzyılda Fénelon'a ve Saint-Evremond'a varana kadar: "Tarihçilerimizin ancak çok vasat bir değeri olduklarını itiraf etmek gerekir³¹", hatta Voltaire'e kadar: "herkesin bildiği³² yaklaşık iki yüz ciltlik Anıların dışında, genel tarih üzerine başka Anılar var". Çok sayıdaki tarihsel risale de bundan nasibini alır: Lenglet-Dufresnoy *Méthode pour étudier l'histoire* (Tarih inceleme metodu, 1715) adlı kitabında "saray danışmanlarla dolup taşmaktadır..." diye alay eder³³. Monarşinin tarihçileri de bu durumun doğru olduğunu anlamış görünüyorlar. Tarihçisi Evans'ın dediğine bakılırsa, Mézeray bile, konu karşısında kendi yetersizliğinin bilincindedir³⁴; *Histoire de France*'ın (Fransa Tarihi) önsözünde, hatta 1723 tarihli *Abrégé*'sinde baba Daniel de aynı durumdadır. Boulainvilliers, "mükemmel bir tarih adına bunca anıdan sonra", "mükemmel bir hafıza için tarih" istediğinde konunun can damarına dokunuyordu. Bu basit bir duruma uyum sağlama gösterisi değildi; Chateaubriand'ın *Génie du christianisme*'in (Hıristiyanlığın dehası) bilinen bir bölümünde, kelime kelime tekrarlanan bir ifadenin kökleşmiş bir halidir: "Neden Fransızların tarih yerine sadece anıları vardır ve neden bu anılar çoğunlukla mükemmeldir?" (III. Kısım 1. III. Bölüm IV.). "Fransız bütün zamanlara aittir, geveze, boş, hafif ve sosyal iken bile; nesnelerin bütünü üzerine az düşünür, ama ayrıntıları merakla inceler; bakışı çabuk, kavrayıcı ve hamarattır: Her zaman sahne olmak ister ve tarihçi olarak bile bütünüyle kaybolup gitmeye razı olmaz", der Chateaubriand. Kısaca, "anılar ona kendi dehasına teslim etme özgürlüğü vermektedirler." Büyük söz söylenmiştir; ulusal karakter yoluyla açıklama yöntemi uzun bir süre resmi olarak kabul edilecektir. Yine aynı yöntemle Cl.-B. Petitot *Discours préliminaires* (Giriş söylevleri) adlı eserinden itibaren anlayışını şöyle haklı göstermektedir: "Fransa Tari-

31) Saint-Evremond, *Œuvres*, Londra, 7 cilt, III. cilt, s. 137.

32) Voltaire, Abbé Dubos'ya mektup, 30 Ekim 1738, *Correspondances*, Paris, Gallimard. Bibliothèque de la Pléiade, I. cilt, s.1279.

33) Lenglet-Dufresnoy, *Méthode pour étudier l'histoire*, 1713, 2 cilt, II. cilt, s. 5. Klasik çağda tarihin teorisyenleri hakkında -Peder Rapin, Sorel, La Mothe Le Vayer, bkz. René Démoris. *Le Roman à la première personne*, Paris, Armand Colin, 1975, bölüm I. s. 78-89.

34) Bkz. W. H. Evns, *L'Historien Mézeray et la conception de l'histoire en France au XVIIe siècle*, Paris, 1930.

hinin yavanlığından şikâyet ediyorlar, ama peşine düştüğümüz ayrıntıları barındıran anılara bunca güzelliği veren şey de budur." Soylu, retorik ve Cicero'cu tarih, süslü söylem, felsefi tarih ile antik tarihe ait belirsiz derlemeler, Saint-Maur'lu Benediktenlerinki ya da yazıtlar ve yazın Akademisi kayıtları arasında gerçek tarih, tek tarih anılardır.

Anı yayınlarının birdenbire başlaması, anıların tarihsel yazıya yoğunluklu girişi, hafıza ile tarihin birbiriyle buluştuğu ve birbirine karıştığı birleşme ânını göstermektedir. Denklem devam etmeyecektir; 1870 savaşından sonra "pozitivist" denen kuşağın ortaya çıkmasıyla, geriye dönüş hızlanır; bu ise, önce olası kaynaklarından ilki, sonra da ikincisi olacak Anılardan oluşan tarihin işine yarayacaktır. Tarih eleştirel bir bilanço ve bir yüksek mahkemeye dönüştüğü andan itibaren anıların ayrıcalığı sona ermişti; anıların üstünde eleştirel kuşkunun ağırlığı düşmüştü. Kaynakların toplanması ve kesin karara varılması işi tarihçilere, tanıklık üretimi ve bunların içeriklerinin ayrıntılı raporunu sunmak da tarihin aktörlerine, devletin hizmetçilerine düşüyordu. Ancak bu kesin paylaşım, değişimin anılar eksenini üzerinde gerçekleştiği XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinin önemini unutturamayacaktır. Yeni tarihi, hepsini tanıyıp yayımlayabileceğimiz anılar üzerine kurmak gerektiği inancı; son derece anlamlı bir klişenin gücüne ulaşan bu eski ana motifin –"Fransa'nın Anıları vardır, Tarihi yoktur."– en uç noktada doğrulanması.

Gerçekten, eleştirel tarihin gelişiminin bu ilk aşamasında, ilk arşiv malzemesi önce anlatısal kaynaklardan toparlanmıştır. Kısaca söylemek gerekirse anılar arşiv olarak değerlendirilmiş, elyazma kitaplar ile arşivler birbirine karıştırılmıştır. sanki elyazmalarımız gibi kütüphanelere gönderilen arşivlerin özelliği anlaşılamamıştır; bu arada Anılar arşiv olarak, siciller de hafıza olarak görülmüştür³⁵. Guizot "yurdumuzun tarihi üzerine henüz basılmamış önemli bütün elyazmalarının genel bir yayınının" hem mümkün hem de gerekli olduğunu düşünüyordu. Bugün bizi şaşırtan bir saflıkla, 31 Aralık 1833³⁶ tarihli resmi raporunda belirttiği gibi, "şimdiye kadar bulunan elyazmalar ve orijinal anıtların sayı ve önem bakımından

35) Jean Le Pottier tarafından alın çizilen anlaşmazlık, *Histoire et érudition, l'histoire et l'érudition médiévale dans l'historiographie française du XIXe siècle*, basılmamış École des Chartes tezi, 1979.

36) Bkz. Xavier Charmes, *Le Comité des Travaux historiques et scientifiques, histoire et documents*, Paris, 1886, II. cilt, s.3 ve 39, Louis Halphen tarafından alıntı yapılmış, *Histoire en France depuis cent ans, a.g.y.*, özellikle bölüm IV, "döküman avı".

basılı olmayanları geçmediği"ne inanıyordu. Birkaç yılda hem iyi bir hükümet organizasyonu hem kredilerle, ulusal belleğin hepsi yayımlanabilirdi. Bu mükemmellik ütopyasıyla bazı düşler kuruluyordu. O, bu ütopyayı bütün kuşağıyla paylaşıyordu; ulusal eğitimle ilgili işlerinde hep bu ütopyayı izlemiştir; *Mémoires*'ın III. bölümdeki bir bölümü ayrı bir bütün, kitap içinde bir kitap, ulusal hafızanın yoğunlaştığı bir hafıza mekânı haline getiren olgu da budur.

Ancak olgu olayların zorlamasına dayansa bile, eleştirel tarihin ilk anda arşiv olarak anılara yönelmiş olması, bireysel Anıların ortak hafızayla ilişkisi, biyografik tarihin ulusal tarihe kaydoluşu ve devlet anıları bakımından anlamsız değildir. Fransa'da bunların önemi sık sık yapıldığı gibi siyasal dramatizasyondan çok, birey ile tarih arasında kurulan özel ilişkiden kaynaklanır. Bu ilişki soy ve kimlik ilişkisidir, uzun süre yeri sağlamlaştırılmış aynı öbek içinde destanın, ulusun, seçimin ve nesrin yer aldığı kristalleşmiş kanaatler bütünüdür. Bunları Anıların salt üstünlüğüyle karışmış olarak Michelet'nin *Introduction à l'histoire universelle* (Evrensel tarihe giriş) adlı kitabında şu satırlarda buluruz: "Fransa hareket eder ve düşünür, ilan eder ve savaşır, dünyayı yerinden oynatır, Tarih yapar ve onu hikâye eder. Tarih olayın özetidir. Hiçbir yerde, ne İngiltere'de ne Almanya'da, ne İtalya'da (...) bireysel tarih Anıları bulamazsınız. Mevcut zaman Fransa için her şeydir. Fransa onu benzersiz bir canlılıkla ele alır. İnsan gördüğü ya da yaptığı herhangi bir şeyi hemen kaleme alır. Çoğunlukla abartır. Atalarımızın (...) yaptığı bütün her şeyi eski vakayinamelerde görmek gerekir. Fransa düzyazı ülkesidir (...) ulusumuzun zekâsı çok yüksek ölçüde düzyazı karakterinden başka hiçbir yerde ortaya çıkmaz." Bizzat anılar geleneği bilincini güçle oluşturan bir bütündür bu ve bu bütün anılar alanını belirler; tıpkı konuyla ilgili tek yapıt olan, Caboche'un *Les Mémoires et l'histoire en France* (Fransa'da anılar ve tarih) adlı eserinde olduğu gibi; bu yapıt bizim incelediğimiz dönemin en sonuna, 1863 tarihine rastlar; bu dönem aynı zamanda kesin ayrımı dile getirecek olan büyük pozitivist bildirgelerin dönemidir; Caboche yapıtta "altı yüzyıllık kesintisiz Anılar"dan tarihsel anlam çıkarmaya çalışır. Yazar saf otobiyografileri, gönül Anılarını, çocukluk hikâyelerini ve özel hatıraları (Port-Royal, Marmontel, Lamartine vb...) dikkatlice ayırır ve sadece "ciddi tarih tablolarını", "yürekli onur ve tutku mücadelelerini", "iktidarın, kredinin, itibarın tartışıldığı yerleri", "hizmet edilen bir kralın, zaferlerinin duyulduğu bir ülkenin olduğu" zamanları ele alır. Monarşi ve bürokrasi-

nin en etkili ifadesi olan devlet kurumlarının nesnel gücüne ve sürekliliğine samimi ve insani bir karşılık olan Anılar Devlet Anılarıdır. Caboche bu türün, "Fransızlara, bu özel ve samimi, insani ve neredeyse aileye özgü tarihler imtiyazını veren ulusal, kahramansı ve gelgeç, geveze ve somut, coşkulu ve hafif, samimi ve gururlu karakterimize" doğal uyumunu kazanç olarak görmektedir. Bu Anıların sayesinde tarihimizde köklü bir kimlik saptaması gerçekleşebilir, "biz hepimiz Bayard'ız, biz hepimiz Pharamond'uz, biz hepimiz" Mansourah savaşında "Tanrı aşkına, hanımların odalarında bile bundan söz edeceğiz!" diye bağırان "birer Joinville'iz."

Bireyin ulusal *epos*'a kaydoluşunu daha açık biçimde bizzat türün ve geleneğin kökeninde buluruz; genelde Fransız anı yazarlarının ilki kabul edilen Guibert de Nogent'in, hem ilk haçlı seferini anlatan *Gesta Dei per Francos*'u ve hem de ulusal birliğin genel tarihe yadsınamaz biçimde bağlı özel bir tarihle ikiye bölünmüş benzer bir kaygısı içinde biyografisi *De vita sua*'yı yazdığı XII. yüzyıldır bu. XVI. yüzyılda, Jacques Auguste de Thou bu başlangıcı yenileyecektir. Giriş bölümünde Guibert de Nogent başlangıçta Haçlılar tarihini nazım türünde bir destan gibi yazmayı istediğini, ancak biraz düşününce, düzyazının konunun ciddiyetine daha uygun olduğunu düşündüğünü itiraf eder³⁷. Kurucu bir itiraf. Fransa'nın seçkin saygınlığına ve kendini adadığı istisnai yazgısına ilişkin burada açıkça belirtilmiş, ama her yerde örtük olarak yer alan inanç olmadan Anılar olmaz. Bütün Anılar *De vitae sua*'nın *Gesta Dei Per Francos* ile birleşmesidir. Bireyselciliğin kabulü, modern otobiyografinin doğuşu, tanıklığın yeri doldurulamaz niteliği bu duyguyu sadece güçlendirecektir: Anılar, somutlaşmış tarih, değişik ve çok biçimli Fransa demektir. Ve bu duygu, kendi tarihindeki karışıklıkların ve iktidar sarsıntılarının sonrasında, önemli Anılara konu olan Devletler Birliği, din savaşları ve La Fronde zamanında olduğu kadar hiçbir zaman güçlü olmamıştır; bu duygu hiçbir zaman, tarihinin en ciddi krizinden sonra, Devrim ile İmparatorluğun yarattığı büyük kopma

37) *De vita sua* ilk kez Fransa'da Guizot tarafından 1825'te *Mémoires relatifs à l'histoire de France*'ta yayımlandı. IX. ve X. cilt. Georges Bourgin 1907'de Latince metnin eleştirel baskısını verir. İngilizce eleştiri baskısı John F. Benton'un ilginç girişini içerir, *Self and Society in Medieval France, the Memoirs of Abbat Guibert of Nogent*, New York. Harper and Row, 1970. Bernard Guenée'ye benî ondan haberdar ettiği için teşekkür ederim. Haçlılar tarihine girişinin sonunda, Guibert de Nogent şöyle yazar: "Eğer Tann'nın kendisine böyle bir konu üzerinde uygun biçimde yazma lütfunu atfetmeyi layık gördüğü bir insan varsa, bu insanın bütün Yahudiye savaşları tarihçilerinin aldıkları tondan daha ağır bir ton almaya çalışması gerektiğini düşünüyorum.(...). Esetime iddiasız, ama ulusumu onurlandırmaya yarayacak bir başlık verdim: *Gesta Dei per Francos*."

döneminde, Eski Rejimin kaybolmuş bütün mirasının toparlanmaya başlandığı ve en büyük orkestrasyonunu Chateaubriand'ın *Mémoires d'outre-tombe*'unda (Mezar ötesinden anılar) bulan – “bir dünyanın öldüğünü ve bir diğerrinin başladığını gördüm” – bir dönemde olduğu kadar yoğun olmamıştır.

Mémoires d'outre-tombe (1848-1850) ile ilk cildi 1858 tarihinde çıkan Guizot'nun *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps* (Zamanımın tarihine yardımcı olacak anılar) arasında aşağı yukarı on yıl vardır. On yıl ve bununla birlikte iki Anı kuşağı: Bir yandan yazarı öldükten sonra ve gösterişli şekilde düzenlenmiş kitapların yayını; diğer taraftan ilk cümleden itibaren ileri sürülen özgünlük, “birçok çağdaşımızın yaptığından başka biçimde” hareket edildiği iddiası: “Daha henüz hayattayken sorumluluğunu üstlendiğim Anılarımı yayınlıyorum”. Bir yandan, aristokrasinin kaybolan dünyasını ve yeni liyakat rejimini bizzat kendi şahsında cisimlendiğine olan inanç vardır; bu yüzden de bütün aristokratik Anılarda olduğu gibi, uzun uzun soy sop sayılır, ama “bu safiyane ezberlerin” sonunda da “ismimi unvanıma tercih ederim” türünden kısa ve özlü söz sarfedilir. Diğer yandan çocukluğu ve soyu hakkında belirsizlikler, ama kamusal yaşantıya hızlı bir giriş vardır: “Ne Devrim’e ne de İmparatorluğa hizmet ettim.” Bir yandan, kendi asıl ve özel ben’ini kuşağının önemli tarih referansına denk tutma saplantısı; Napolyon, kendini söylemlerin imparatoru, orduların imparatorunun tam yaşıtı yapmak üzere doğum tarihini bir yıl değiştirmeye kadar gider. Diğer yandan, sadece eylemini ve davasını haklı göstermek için yazdığına ilişkin bir ısrarlı düşünce: “Benim kendi özel hikâyem, ülkemin sorunlarına katkı için düşündüğüm, hissettiğim ve istediğim şeylerdir; kendileriyle beraber olduğum siyasi dostlarımla benimle beraber düşündüğü, hissettiği ve istediği şeyleri anlattım; şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki, bunlara eylemlerimizdeki ortak ruhu kattım, işte özellikle anlatmak istediklerim bunlar.” Onunla birlikte “büyük yazar” betisine dönüşmekte olan kutsal bir yaratığın hizmetindeki modern edebiyat ile Renan'ın “büyük olayların gerçek üslubu” diye nitelediği “ihtiyatlı ve ölçülü hava” bulunduğu, o yaratığı aşan bir davanın mütevazı ve mağrur avukatı – “eserlerimin ağırlığından kaçmıyorum” – arasındaki zıtlıkları kolaylıkla izleyebiliriz³⁸.

38) Renan'ın Guizot'nun *Mémoires*'larını değerlendirmesi *Revue des deux mondes*'da 1 Temmuz 1859'da yayımlandı.

Chateaubriand, Guizot: Ayrım yapılmıştır. Biri, yüzyılın ortasında, devlet demokrasisine hizmet eden Anıların yoğun ve düzenli üretimini başlatır. Anıların hafızası ancak diğerine aittir. Artık sona eren anılar dönemine nokta koyar ve aslında oldukça karmaşık olan geleneklerinin özüne doruk noktasında son verir.

2. Bir geleneğin gelenekleri

Modern bir Anılar geleneğinin oluşmasında, öncelikle monarşinin art arda kullanıp sonunda dışlayıp attığı silahşörlerin, savaşların ve sarayın o büyük feodallerinin anılarının berraklaştırıcı ve verimli rolü üzerinde durulacaktır. Tarihsel açıdan artık ellerinde hiçbir şey kalmadığında geriye sadece hafıza kalıyordu. Elleri hiç olmazsa geçmişleri vardır! Gerekirse onu kendi elleriyle savunacaklardır, bu yüce savaş uğruna kılıcı bırakıp kaleme sarılacaklar, "ellerini mürekkeple" kirleteceklerdir. Onu resmi tarihçilere karşı savunacaklardır. Onurlarını koruma, görevlerinin, hizmetlerinin ve fedakârlıklarının doğru değerlendirilmesi işini "okullulara", kiralık tarihçilerin esir kalemlerine bırakmayacaklardır³⁹. Kralların zaferlerinin mimarlarına ve dalkavuklarına karşı, büyüklerin Anıları son siper ve geçmişin kalesi olmaktadır. Rabastens savaşında arkebüzle yüzünden yaralanan, görevinden azledilmiş Blaise de Monluc *Commentaires*'lerin (Yorumlar) ilk derlemesini yedi ayda dikte eder; kralın ve Katoliklik davasının hizmetindeki bu yaman savaşçının yaptığı beş meydan savaşına, on yedi kale baskınına, on bir kuşatmaya ve baskına ilişkin acılı ve intikam dolu bir katalogdur bu yapıt. XIII. Louis'nin tarih-yazımcısı Simon Dupleix'in vakayinamesini okuduğunda öfkeye kapılan mareşal Bassompierre Bastille'deki hücrelerinde olaylar hakkında kendi görüşlerini yazmaya karar verir. Bütün bu Anılar kaderin ve krallık propagandasıyla resmi yorumu sunan sarayın nankörlüğüne karşı suçlamalardan oluşur. Retz, "kabinede olup bitenler hakkında hiçbir şey kaçırmamak için birbirlerini yaralayan aşağılık ve satılmış ruhlu" "değersiz bu insanların küstahlıklarına"

39) Bkz. Orest Ranum. *Artisans of Glory, Writers and Historical Thought in Seventeenth Century France*, Universty of North Carolina Press, 1980 ve François Fossier'nin iki önemli makalesi: "La charge d'historiographe du XVIe au XIXe siècle", *Revue historique*, CCL-VIII, 1976, ve "A propos du titre d'historiographe sous l'Ancien Régime", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, XXXII. cilt, Temmuz-Eylül 1985.

karşı, “kümeşte doğmuş ve hiçbir zaman bekleme odasına geçememiş” “bu densiz yazarların komik kibirlenmelerine” karşı kendine hâkim olamaz⁴⁰.

Bu bereketli fikri⁴¹ borçlu olduğumuz Marc Fumaroli bu silahşör anılarına ilişkin klişenin 1555’ten 1570’e kadar nasıl bir kuramsal ortamda doğduğunu kesin çizgilerle belirlemiştir: Bu klişe, Bodin, Martin Du Bellay’ın *Mémoires*’ından oluştuğu görünen *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*’de “*historia nuda, simplex, recta et omnibus detractis ornamentis*”in savunuculuğunu yaptığında ortaya çıkar; “mükemmel tarih” tarihçilerinin özgür kilise ekolü yöntemini filolojik eleştiri ile hukuk bilimine dayandırdıkları zamanlardır bunlar; *Denemeler*’in çok önemli bir bölümde, Montaigne’in “olayları idare eden, bunlara katılan ya da en azından aynı türden başka olayları yürütme şansına sahip kişiler tarafından yazılmış tarihler iyi tarihlerdir ancak” dediği zamanlardır (1. II. X. bölüm). Fumaroli, XVI. ve XVII. yüzyıllarda bu türün hangi hesaplaşma ve adalet arayışı, titiz muhasebe ve ateşli polemikler ortamında geliştiğini de gün ışığına çıkarır. Ayrıca aynı örnek üzerinden, zayıflama dönemindeki monarşi iktidarının ve bütünüyle parçalanmış bir toplumun bütün sürtüşme noktalarında başka kaymaların oluştuğunu da gösterir: “Parlamentolara karşı Monarşi, Protestanlara karşı Katolikler, hasımların edebi sürtüşmeleri, rakip dinsel teşkilatlar, özgür kiliselere karşı Gallikan kilisesi, bu fay hatlarından her birinin üstünde uzlaşmaz anıyazarlar ailesi ortaya çıkar.”⁴² İşte burada, kelimenin idari, hukuki, mali ve daha sonra bilimsel anlamıyla hafıza ile “olaylara katkısı olan ya da onların görgü tanığı olan ya da hayatlarını ve temel eylemlerini içine alan kişiler tarafından yazılmış” (Furetière)⁴³ Anılar arasında kökeni bakımından bütün sözlükler tarafından kabul edilen –Furetière’den Larousse’a ve Littré’ye kadar– bağ, ateşli soruşturmalarda, protestocu savunmalarda sağlamlaşır ve doğrulanır: Kişisel girişimi, gerçeğin, kendi gerçeğinin garantisi olan insan. “İsmimi bu

40) Cardinal de Retz, *Œuvres*, Paris, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1984, s. 635.

41) Marc Fumaroli iki önemli makalede bu düşüncüyü ustaca açar. “Les Mémoires du XVIIe siècle au carrefour des genres en prose”, *Anılar’a ayrılmış XVIIe siècle* dergisi, 1971 ve “Mémoires et histoire: le dilemme de l’historiographie humaniste au XVIe siècle”, Strazburg ve Metz Kolokyumu, *Les Valeurs chez les mémorialistes français du XVIIe siècle avant la Fronde*, a.g.y.

42) A.g.y., “Les Mémoires du XVIIe siècle...”, s. 23.

43) Bu nedenle bu çalışmada gramere uygun, fakat tabii kullanıma aykırı olarak “Les Mémoires”ı eril çoğul olarak almak zorunda kaldık.

eserin başına koyuyorum, çünkü gerçeği zayıflatmamakla ve abartmamakla yükümlüyüm" (Cardinal de Retz).

Kuşkusuz burada Anıların en canlı tohumu vardır. Aynı şeyi özellikle XVIII. yüzyılda Choiseul kadar kibar, nazik ve zevkine düşkün bir insanda da buluruz: Yine geçmişin büyük soylusu ve "kurallara uygun bir çalışma ya da Anılar değil, hafızaya geldiği biçimiyle geçmişe ait fikirler" sunduğunu bilen Chanteloup sürgünüdür bu; Voltaire'e (20 aralık 1759) şöyle yazar: "Prenslerin (...) tutkuları, hınçları, acımasızlıkları, ikiyüzlülükleriyle teselli olacağım. Metresimin kalçaları bana bütün bunları unutturuyor ve büyük eylemlere sahip, yani bu tür zaafı olanlara karşı kinimi artırıyor." En iyi Anılar varoluşa ilişkin polemiklerdir ve bu türün en göz alıcı ünlü kişilerinin, Retz'in, Saint-Simon'un, Chateaubriand'ın soylu kökenli olması anlamlıdır, ayrıca bunların sınıflara ait onurları derinden yara almıştır; çünkü bunların ilki La Fronde hezimetini, ikincisi monarşik mutlakiyetçilik yüzünden aşağılanmayı, üçüncüsü de devrim karışıklığı nedeniyle sürgünü yaşamıştır. Bütün Anılar "savaş Anıları"dırlar; *Fil de l'épée* adlı kitabının girişinde Shakespeare'den şu cümleyi alıntı yapan Grand Connétable'in Anıları da dahil: "Büyük olmak, büyük bir kavgayı desteklemektir."⁴⁴ Anılar iktidar kavgasının simgesel yönüdür, geçmişin ele geçirilmesinin, gerçeklik içinde kaybolmuş olanın geçmiş önünde fethe-dilmesidir. "Kaybedilmiş bir savaş yoktur ki, kâğıt üzerinde yeniden kazanılmasın" der hoş bir şekilde Albert Sorel⁴⁵. İktidar dışındaki anıyazarı, siyasette gözden düşmede, tarihi bozgunda, mezarın eşliğinde iktidarın yargıcı haline gelir; Tanrı'nın ya da Tarih'in önünde, kimin ne yaptığına en son o karar verir. Bütün anılar öncelikle karşı-tarihtirler.

Zamandizinsel açıdan, yayıncısı tarafından 1550'de ilk kez bu adla anılan Commynes Anıları ve yine Retz Anıları ile belirlenen bu silahşör modasının faydası, siyasi anlamda belirleyici bir dönemde, bütün bir Ortaçağ mirasının ele alınması, verilerinin geliştirilip belli başlı hatlarının yeniden belirlenmesi olmuştur. Kahramanlık Anıları, gerçekte yakın ama yine de farklı olan Ortaçağ kökenli birçok akımı birbirine bağlar. Soylu bir gelenek vardır ve bu gelenek, mezar yazılarına, heykelcilere benzeyen ve *virtutes*'in, büyük insanların eylemlerini, ünlü ailelerin unvanlarını ko-

44) Oldukça anlamlı bir giriş sözü, Amerikalı biyografi yazarı Bernard Ledwidge'in işaret ettiği gibi, hafızası onu yanıltığından De Gaulle Hamlette'den anlamı değişen yanlış bir alıntı yapmıştır. Bkz. Bernard Ledwidge, *De Gaulle*, Paris, Flammarion, 1984, s. 52.

45) Albert Sorel, "Histoire et Mémoires", Minerva, 15 Ocak 1903.

rumaya, bunları sonraki kuşaklara hatırlatmaya yönelik *memoria*'yı hikâyeler haline getiriyordu⁴⁶. Öte yandan çok seyrek de olsa hayat hikâyeleri de mevcuttur. Guibert de Nogent'inki gibi dinsel nitelikli Anlatılar vardır; Abélard, Bernard de Clairvaux ya da Pierre le Vénérable'in mektuplarında olduğu gibi kişisel nitelikli anlatılar vardır; tarihçiler göre⁴⁷, kraliçe Jeanne de Navarre'in ermişliğinin resmen ilanından sonra, kendisinden Saint Louis'nin hayatını yazmasını istediğinde Joinville'inki gibi askeri nitelikli anlatılar vardır. Nihayet ve özellikle vakayiname vardır; bu tür XIII. ve XIV. yüzyıldaki tarihe nazaran bireyselleşir, ayrıca özerklik işaretlerinden biri de tam da yazarının kişisel yüklenimidir; bu yüklenim Saint-Louis'nin hayatının ilk bölümünü noktalayan törensel bir deyişle teminat altına alınır⁴⁸: "Kudret sahibi Tanrı'nın adıyla, ben Sir de Joyngville, Seneschal de Champagne, aziz ve kutsal kralımız Louis'nin hayatını yazıyorum; altı yıl boyunca gördüklerimi ve duyduklarımı, ol şahısla beraber deniz ötesindeki hac topraklarına gidişimizi ve dönüşümüzü." Resmi tarihyazımcıların benimseyecekleri gittikçe daha hukukileşen deyiş: "haşmetmeaplarınca görevlendirilmiş ve atanmış" temsilci, tıpkı bunlardan ilki olan Jean Chartier'nin belirttiği gibi; Bernard Guenée, VII. Charles'ın Paris'e döner dönmez, 1437 yılında yaptığı bu atamanın ne denli önemli olduğunu göstermiştir.

Bütün bu gelenekler, din savaşlarından La Fronde sonrasına, gerçekten bu türü kuran büyük kahramanlık Anıları kavşağında buluşur. Öte yandan

46) Bkz. Philippe Ariès, "Pourquoi écrit-on des Mémoires?" *Les Valeurs...*, a.g.y. Bkz. Maria Rosa Lida de Malkiel, *L'idée de gloire dans la tradition occidentale*, Fransızca çeviri, Paris, Klincksieck, 1968.

47) Joinville'in Kanadalı yeni yorumcularından Alain Archambault "eserin esası ermişlerin yaşamını ele almaz, özyaşamöyküsel özellik taşıır" der; bu Anılar *La Vie de Saint Louis*'den otuz yıl kadar önceye, yani 1272 yılına dayanır. Bkz. "Les Silences de Joinville", *Papers on Language and Literature*, VII. cilt, 1971. Jacques Le Goff'a bu açıklamadan dolayı teşekkür ederim. Bu Gaston Paris'nin de düşüncesi idi, "Jean, sire de Joinville", *Histoire littéraire de la France*, XXXII. cilt, 1898, s. 291-459. Joinville'in haskısını yapan Jacques Monfrin tarafından doğrulanır. Bkz. Ayrıca Danielle Régnier-Bohler'in tespiti, *Histoire de la vie privée*, II. cilt, Georges Duby'nin yönetiminde, Paris, Seuil, 1985, s. 376 vd.

48) Bkz. *La Chronique et l'histoire au Moyen Age* kolokyum, 24 ve 25 Mayıs 1982, Daniel Poirion (der.), Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1984, burada üç makale doğrudan bizim konumuzu ilgilendirmektedir: Bernard Guenée, "Histoire et chronique: nouvelles réflexions sur les genres historiques au Moyen Age"; Christiane Marchello-Nizia, "L'historien et son prologue: Formes littéraires et stratégies discursives"; Olivier Soutet et Claude Thomasset, "Des marques de la subjectivité dans les Mémoires de Comynnes". Kahramanlık desranları (chanson de geste) raporları için, Jean Frappier, *Histoire, mythes et symboles*, Cenevre, Droz, 1976.

feodal aristokrasinin büyükleri, kahramanlara ait kamusal mezarlığı özel şeref vasiyetnamesine dönüştürerek, tarihi onu yapanlarla, gözleriyle görüp kulaklarıyla işittikleriyle bir tutarak, bilanço yapıp envanter çıkarma işini onların dışında kimseye bırakmadan kendileri idare edip denetleyerek mirasın anlamını tamamen değiştirmişlerdir. Bu aşırı sahiplenme, bu güçlü özelleştirme sadece bir geleneğin yerleşmesine katkıda bulunmamış, bu geleneğin içselleştirilmeye meyletmesine büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Artık onur kadar zafer, ruhun selameti kadar hafızanın ölümsüzlüğü, özel yaşam kadar halk yaşamı, soyut bir şöret kadar aile ve çocuklar, dünyanın tantanası kadar ahlaki ve Hristiyan eğitimi söz konusu değildir. Çökmekte olan feodalitenin şövalye ruhu, topluluğun resmi hafızasının kutsallığını kendi ailesinin ve soyunun özel hafızasına kaydırmıştır. Hiçbir yazı, çoğunlukla açıklamalı bir biçimde yazılmış vasiyetname hariç, ölümle bu kadar içli dışlı birlikteliği sürdüremez⁴⁹. Özde kendinden bahsetme kaygısının bulunduğu bu girişimi başlatan şey çoğunlukla ciddi bir krizdir, bir hastalığın belirtileri, değerli bir varlık için tutulan yas, emeklinin son görevidir. Geçmişe ait bu düzenlemeyi, artık saklayacak hiçbir şeyi olmayan bir gerçeklik adına sunulan bütün yalanları unutturan da işte bu duygu yüküdür. Bir yandan anıları mantık kitaplarına benzetecek, diğer yandan da anıları bir çileye, ruhani bir alıştırmaya, hatta bir günah çıkarmaya dönüştürmenin yolu açılmıştır. Dünyanın beyhudeliğini anlatan bir dünya anlatısı. Bu iki akım, örneğin, Robert Arnauld d'Andilly'nin Anılarındaki tipik girişinde buluşur; içindeki her kelimenin düzgülü bir ritüele uyduğu, Aziz Augustinus'un *Confessiones*'inin (İtiraflar) çevirisini bu yazara borçluyuz⁵⁰: "uzun bir hayat benimki, büyük bölümünü sarayda geçirdim, birçok büyük insan tanıdım ve onlarla olabildiği kadar içli dışlıydım. Bu uzun ömürde dünya işlerinin hiçliğine o kadar inandım ki, yakınlarımla ve özellikle benimle ilgili olan şeyleri ele alan anılar bırakmak aklımdan ucundan bile geçmiyordu. Ancak zıpcıktı oğlumun ısrarlarına dayanamadım, aile yaşantısıyla ilgili örneklerle onları Erdem'e yönlendirecek, onları çoğu kişinin taptığı, uğrunda onurlarını ve sağlıklarını feda ettikleri geçici işlerden alıkoyacak bir şeyler yazmaya ikna etti beni; işte böylece onu memnun etmeye karar verdim, ama gözlerimle görmediğim ya da güvenilir insanlardan duymadığım hiçbir şeyi aktarmayacağım."

49) Marc Fumaroli bunu Henri de Campion'un *Mémoires*'ına girişte açıklamıştır, Paris, Mercure de France, "Le temps retrouvé" dizisi, 1967.

50) Robert Arnauld d'Andilly, Petitor koleksiyonu, 2. Seri, XXXIII. cilt.

Nihayet Port-Royal Anıları'nda kefaret ödemeye, günah çıkarmaya yönelik hale gelecek olan, ölüm döşeginde yapılmış bu anlaşma, bizzat bu aristokratik damarın geçmişçiliğinin türe kazandırdığı yaşamsal tazeliği ve varoluşsal ihtişamı örtbas edemeyecektir. Bütün kahramanlık Anıları altın çağ anlatılarıdır. Bunları başlatan ıstırap, esinlerindeki *memento mori*, kaleme alınışlarındaki melankoli, özellikle XVI. yüzyılda ve XVII. yüzyılın ilk döneminde, hatıraların olağanüstü neşesini çok daha fazla ortaya çıkarır⁵¹. La Rochefoucauld'nun ilk dönem anılarına varmadan, Castelnau, Beauvais-Nangis, Tavannes, Mergey'in *Anıları*⁵², Huizinga'nın sözünü ettiği o "hayatın buruk tadı" ile doludurlar. İtalya savaşları Güneşi, din savaşlarının eğlenceli katliamları, bir yığın siyaset ve gönül macerasıyla dolu tuhaf La Fronde çılgınlıkları; canlı renkli çılgın bir dönemin, şiddetli ve hareketli bir soylu sınıfın yaldızlı anıları; bunlar 1660'tan sonra, ağır saray etiketiyle büyüdüklerinde ve Régence'm tuhaflıklarıyla, romantik hayallerle yeniden dirilecek anılardır. Bu hatıra çeşitliliği en çok kadınlarda ortaya çıkar; Mlle de Montpensier gibi savaşçı olarak başlayıp Mme de Motteville⁵³ gibi sonunda saray hanımefendisi olan kadınlardır bunlar; ya da bunlardan hep uzakta kalmış kadınlarda, Jeanne d'Arc'in VII. Charles'a sadık olması gibi krala sadık kalan, La Fronde'un taşralı amazonu Mme de la Guette gibi; Condé'ye geçmiş kocasını geri almak için keşiş kılığında Fransa'yı boydan boya dolaşmış, bir kireç ocağı üzerine mevzilenmiş Turenne ordusunu kurtarmış, on çocuğundan birinin yanına sığındığı Hollanda'da "başlarına geleni gün ışığına çıkarmayı" ve "kendi güzel gençliğinin coşkularını yeniden canlandırmayı amaçlayan nadir kadınlardan biri" olmak istemiştir⁵⁴. Konformist olmayan ve kendini sanatsız gören bir sanat tarzının serbestliği bu büyüklere ve küçüklere aittir. "Anılar, en basit ve en serbest yazı türüdür..." diye söyler Mme de Caylus⁵⁵. Bir

51) Jean-Marie Constant'da bunun birçok örneğini buluruz, *La Vie quotidienne de la noblesse française aux XVIe-XVIIe siècles* (Paris, Hachette, 1985) anıların dikkatli okunmasına dayanır.

52) Michel de Castelnau, Jean de Mergey, Guillaume de Saulx-Tavannes'in *Mémoires*'ı. koleksiyon Petitot, 1. Seri, XXXIII., XXXIV. ve XXXV. ciltler, Beauvais-Nangis'nin anıları. Société de l'histoire de France, 1862.

53) Mlle de Montpensier ile Mme de Motteville'in *Mémoires*'ı, Petitot, 2. Seri, XXXVII., XLIII. ciltler.

54) Mme de La Guette'in *Mémoires*'ı (1613-1676), Micheline Cuénin tarafından basılmıştır. Paris, Mercure de France, "Le temps retrouvé" dizisi, 1982.

55) Mme de Caylus'nün *Souvenirs*'i Bernard Noel tarafından basılmıştır, Paris, Mercure de France, "Le temps retrouvé" dizisi, 1965.

üslup serbestliği, türü olumsuzca nitellemeye neden olan doğal teşhir; olumsuzca, çünkü her çeşit sıçrayışa açık bir türdür bu...

Feodal, tartışmacı ve savaşçı aristokratlıktan doğmuş bu gelenek, saray Anılarının türün çökmesinde oynadığı rolün payını azaltmamalıdır. Portreler, anekdotlar, tasvirler içermeyen, itirafları, doğrulanmış ya da yalanlanmış dedikoduları, psikolojik ve tarihsel açıklamaları olmayan, düzen kaygısı gütmeyen, hatta "karakterlerden" ve "özdeyişlerden" yoksun Anılar düşünebilir miyiz? Bu kurlsız türün ilkeleri, alışkanlıkları ve daha en başından iyi bir dil kullanımı gibi kaçınılmaz kuralları varsa, bunu Norbert Elias'ın saray topluluğu diye adlandırdığı olgunun uzun süreli etkisine borçluyuz⁵⁶. Zamandizinsel açıdan, süreklilik vardır; hafızanın dinamiği açısından kahramanlık Anıları geleneği tam anlamıyla tersyüz olur. İktidara ve Devlete karşı Anılar değil de, İktidarın ve Devletin Anıları. Sorgulayıcı Anılar değil teşhir eden ve yorumlayan Anılar; geçmişin kutlayan değil, geçmişte ve aşağılama amacıyla yazılmış bile olsa, şimdiki zamanı kutlayan anılar. Saray olgusu ile anı uygulamaları aynı gövdeye bağlıdır. Saray hafızaya başvurur, aynısı değil ama özü bakımından yazıcı ve betimleyici bir hafızadır bu. Merkezileşmiş, sıradüzenli bir dünya; üstüne odaklanmış ama sürekli değişen bir ışık altında sürekli titreşimlerle canlı kalan bir dünya; hiziplerin, ittifakların, nüvelerin⁵⁷, kısaca ihanetlerin, entrikaların, komploların miniminnacık ağırlığını yüklenen bir dünya; en küçük hareketin kararsız bir ifade kılığını aldığı, üzerine önemsiz'e atfedilen aşırı önemin çöreklandığı bir dünya. Sabit bir dünya, sabidliğe bağlı bütün yöntemleri ortaya çıkarmamış olsa da en azından bunların teşvik edilip genelleştirilmesine yaramış bir dünya: Tablo, sahne, özdeyiş. Yazılı olmayan ama herkes tarafından paylaşılan yasaların ve düzgu'nün dünyası; sürekli öğrenme ve şifre çözme, yorumlama ve ihlal etme oyununu içeren dünya. Bir tiyatro ve -gibi görünme dünyası; kulisle-ri, mesafeyi, uzak duruşu, abartmayı, stratejiyi gerektiren ve varlığın doğasını sürekli sorgulayan, gizli niyetlerin görünen yüzlerini sergileyen bir dünya. Tamamen dış sınırlarla çevrili -ister içeride isterse dışarıda olunsun- ama itibara ve mizaca göre farklı, değişken iç sınırlarla parsellenmiş, toplumsal sınıflara ve günlere göre küçük alanlar oluşturup alanlar bozan

56) Norbert Elias, *La Société de cour*, Paris, Flammarion, 1974. Maurice Magendie'nin klasik eserine başvurmadan geri durmaz, *La Politesse mondaine et les théories de l'honnêteté. en France, au XVIIe siècle, de 1600 à 1660*, Paris, 1898.

57) Bkz. Emmanuel Le Roy Ladurie, "Systeme de la Cour de Versailles", *L'Arc*, no: 65.

kapalı bir dünya. Üst muhitler dünyası, medenilik değerlerinin, başkalarıyla ilişkilerin, sohbetin, “aklın” diğer olgulardan üstün tutulduğu, ancak tam aksine inzivayı, yalnızlığı ve dünyanın hiçliği hakkındaki Hristiyan inancına çağrı yapan bir dünya. Son olarak ve belki de özellikle içinde siyasi toplumun kesiştiği ve aynı rejime bağlı menden topluma uyduğu bir dünya; öyle ki asker ve diplomat mareşal de Villars ile yazar ve saray kadını Mme de La Fayette’in Anıları aynı sistemin sadece iki yüzüdürler ve her ikisi, kuvvetle, anıyazarlığı geleneğinin şüphesiz en büyük kurucuları arasında yer alan aynı ilkeyi dile getirir: Marjinalliğin iktidar merkezi ile, merkeziliğin de iktidar ortamıyla ilişkisi. Saray olgusunda her şey Anılara yön verir, fakat Anılarla hafızanın tamamen ayrı bir ilişkisi vardır. Saray yıllıklarının yalın kaydına indirgenen bu hafızanın sıfır derecesini ölçmek için örneğin XV. Louis döneminde, Dük Luynes’in Anılarını okumak gerekir. Halkanın diğer ucunda, sistemin mantığını tamamen tersine çevirmeye kadar ileri giden ve hafızanın olası bütün ayna oyunlarını sergileyen Saint-Simon’da bile yandan, karşıdan, kısaca farklı noktalardan tutulan ışıık bu dümdüz hafızanın izlerinin içine işler⁵⁸. En azından Dangeau’nun *Journal*’inin (Günlük) belirleyici biçimde kullanılışı ve zamandizinsel çerçevenin yapay bir çözüm olarak kesince benimsenmesi bunu gösterir.

Böyle bir evren doğal olarak anı yazılarına gizlilik atfeder. Saray Anılarının bütün boyutları sonunda bu ana kategoriye indirgenebilir. XVII. yüzyıl üzerine *Les Sources de l’histoire de France*’ta (Fransa tarihi kaynakları) Bourgeois ve André’nin tespit ettiği iki yüz elli dokuz anının bütün vasıfları ele alındığında, neredeyse hepsinin XIII. Louis’nin ve XIV. Louis’nin krallıklarına, onların önemli kişilik özellikleriyle ilgili “ilginç ayrıntılara”, “özel durumlara” ya da önemli ipuçlarına değinildiği görülür. İşte burada, gizliliğin genel ekonomisini yöneten iktidarın bizzat doğasıdır. Diğer bütün iktidarları elinde bulundurup belirleyen bir merkezi iktidar odağına sahip olmayan hiçbir anı yoktur. Demek ki devlet sırları olmazsa anılar da yoktur; bu sırlar da yine büyükleri yazmaya iter, ancak bu kez yazanlar aynı değildir, ayrıca yazma nedenleri de büyük feodallerin yazma nedenleriyle aynı değildir. Zamanla sırrın diğer biçimlerini düzenleyen olgu devlet sırrının bu üstün varoluşudur. Zira klasik Anılarda sır, siyasal

58) Bkz. Yves Coirault’nun Saint-Simon baskısına girişi, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, Gallimard. Daha aşağıda, dipnot 85.

boyutla sınırlı değildir. Sır, papaz Choisy'nin bizzat kadın⁵⁹ kılığına girmesi gibi, tam aksiyle yüklü gibidir, gönül sırları ve yatak odası sırları kılığına sokulmuş gibidir. Psikolojik, ahlaki, tarihi bir anlamla yüklenir. İnsanın anılarını yazması büyük amaçları küçük nedenlerle ya da tam aksine küçük sonuçları büyük nedenlerle açıklaması demektir. İnsanları anlatmak ve insanı anlamak, "olayların gerçek seyrini" ortaya çıkarmaktır. Sahne işlemlerinden portre sanatına kadar —çünkü portre üst düzeyde bir sır psikolojisine dayanır— klasik anılar şablonunu oluşturan mü-kemmel repertuvar zenginliğinin kaynağı budur. Retz'den Saint-Simon'a portrenin geliştiğini dikkatle işlendiğini görmekteyiz⁶⁰. Retz portreleri Richelieu ve Mazarin gibi karşı karşıya getirmeye ya da, ayakta ve heybetli tasvirden çekinmediği sonraki on yedi komplocunun takdimindeki gibi, yan yana koyma eğilimindedir: "Portreleri sevdiğinizi biliyorum (...) işte bu galeride simaları size enginlikleriyle görünecek ve ben sonradan eylem içinde göreceğiniz kişilerin tablolarını sunacağım."⁶¹ Saint-Simon'da, tam aksine, aşağı yukarı iki bin yüz kadar portre dikkatimizi çeker; 1659'da *Recueil de Mademoiselle*⁶² den bu yana bütün derslerini portre kuramlarından çıkaran Saint-Simon portreleri serpiştirir, damıtır ve ulaşılmaz bir berraklık araçına dönüşene kadar derinleştirir. Ancak gerçek, en büyük ve en önemli sır, bizzat anıların yazılmasını gerektiren ve onun olabilirlik koşulu olan şeydir. Bu yine Saint-Simon'da daha açıkça görünmektedir. Bölüm alıntılanmaya değer⁶³:

Son zamanlarda yaptığım tarih ve özellikle I. François'dan bu yana bize özgü anı okumaları, önemli olduğunu umduğum, zamanımın olaylarını olabildiğince yansıttığını düşündüğüm şeyleri yazma isteği uyardı. Sakıncalarını zihnimden silemiyordum; ancak sadece benim

59) Bkz. Aynı ciltte toplanmış *Les Mémoires pour servir à l'histoire de Louis XIV* ve *Les Mémoires de l'abbé de Choisy déguisé en femme*, Georges Mongrédien tarafından basılmış, Paris, Mercure de France, "Le temps retrouvé" dizisi, 1966.

60) Bkz. Dirck Van der Cruysse, *Le Portrait dans Les Mémoires de Saint-Simon*, Paris, Nizet, 1971.

61) Cardinal de Retz, a.g.y., s. 286.

62) Söz dağırcığını ödünç aldığı, romandan ayrılan ve resmi taklit eden (firça, çizgi, tarz vb.) portre Mlle de Scudéry ve Mlle de Montpensier etrafında Luxembourg'un küçük topluluğunda bir oyun olarak doğmuştur. Önce Segrais tarafından otuz kadar nüshası bir araya getirilmiş bu *Galerie des portraits de Mlle de Montpensier*, Edouard de Barthélemy tarafından 1663'te yaklaşık bir sayfalık iki cilt olarak basılmıştır.

63) Saint-Simon, *Mémoires*, a.g.y., I. cilt, s. 20.

bildiğim sırları koruma kararı bana her şeyi unutturdu. Temmuz 1694'te, Ginsheim kampında, Le Vieux-Rhin üstünde, mareşal dük de Lorges tarafından yönetilen ordunun süvari alay komutanı kimliğiyle anıları yazmaya başladım."

Birçok açıdan ilginç bir kesit. Aralıksız elli yıllık hazırlığın sonunda tasarısının sahip olduğu karmaşıklık düşünüldüğünde, öncelikle sadeliğiyle ilginç bir kesit. Klasik hafıza düzeneğini gösterdiği için de ilginçtir: Saint-Simon *Anılar*'ına on dokuz yaşında başlamış olmalı! Kuşkusuz eşi olmayan, erken bir girişim; saplantılı ve yaratıcı zekâları "Saray"ı sanrılı bir zihinsellik havasına büründüren anıyazarlarında bile, olay ile onun ifadesinin doğal eşliğini gösteren bir girişim. Ancak bu kesitin daha da ilginç olmasının nedeni, yazara göre ayrılmaz bir bütün olan geniş tasarım ile tamamıyla sırlara dayanması arasındaki birleşmedir.

Saray Anılarının özü başka yerlerde: Anılar ile edebiyat arasında tam olarak kurulan ve artık hiç kopmayacak bağıdır bu; bu ikisi arasında umut verici alışverişler olacaktır. 1660 ile 1680 yılları arasında klasik estetiğin oluşumunda romana çözümlerini, serbestliğinin ve modern tanımını kazandıran şey işte bu Anılar şebekesidir. Bu durumun *La Princesse de Clèves*'de (Clèves Prensesi) ve Mme de La Fayette'in Lescheraine'a⁶⁴ gönderdiği ünlü mektupta oynadığı rolü biliyoruz; Gelecekte *Mémoires de la cour de France*'ı (Fransa saray anıları) yazacak Mme de La Fayette bu mektupta romanı hakkında şunu yazıyordu: Bu roman "saray dünyasının ve oradaki yaşamın tam bir taklididir. Romana özgü, gayriciddi bir şey yok içinde. O nedenle bu bir roman değil, tam anlamıyla anılar kitabıdır." Öteden beri anladığımız haliyle roman, gerçek Anılarla aynı "ana hücre"den meydana gelir⁶⁵. Özyaşamöyküsel ve tarihsel anlatıya dayalı anılar ile barok, kahramansı ya da pastoral düş anlatısına dayalı romanı itinayla ayıran çizgi artık yok olur; bu çizgi bundan böyle iki tarz arasında değil, bir tek türün iki ayrı tarzı arasında yer alacaktır; romanlar ve artık analize, ince psikolojik kavrayışa, kişisel anlatıya, psişik hayata ve bireysel

64) Mme de La Fayette, *Correspondance*, André Beaunier'nin çalışması, Paris, 1942, II. cilt, s. 63. Lescheraine şövalyesine mektup, 13 Nisan 1678. Mme de La Fayette roman yazarı olduğunu iddia etmiyor, "söylenen şeyi" anlatıyor.

65) İfade, *Mythes et réalités, enquête sur le roman et les Mémoires (1660-1700)* adlı tezinde Marie-Thérèse Hipp'e aittir. Paris, Klincksieck, 1976, s. 531. Yazar girişinin yarısını anı türü üzerine tarihsel bir değerlendirmeye ayırıyor.

çoşkulara doğru daha fazla yönelmiş Anılar; romanlar ve öte yandan, içinde en büyük hissenin tablovari anlatıya, ve belgesel röportaja ayrıldığı, gerçekçi ve sosyolojik betimlemeye adanmış Anılar. Roman, bütün ipuçlarını⁶⁶ karıştırmaya çalışan Courtitz de Sandras'dan bu yana, artık yalan dolanları desteklemekten ve yanlışlığı doğruyla karıştırmaktan başka bir şeye yaramadığından, sözcüğü açık referanslarından boşaltacak ve anlamını altüst edecek formülü Anılardan almıştır: 1700'den 1750'ye kadar iki binden fazla anı⁶⁷ tarzında yazılmış roman tespit ettik. Bu gelişmeler üzerine, edebiyat tarihçilerinden Georges May, René Démoris, Jean Rousset, Marie-Thérèse Hipp'in önemli çalışmaları çok verimli katkılarda bulundular; bunlar sadece doğrudan konumuzla ilgili birkaç örnektir⁶⁸. Kapsamlı ve basit, ama bununla birlikte karışık bir olgu: XVII. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda en büyük üç anı yazarı aynı zamanda, kariyerlerinde *anı* yazmanın hem dolaylı ve hem de kesinlikle merkezi rolü oynadığı en büyük Fransız edebiyatçılarıdır; bunlar en ufak maddi bir çıkar görmedikleri politikanın büyüüne kendilerini kaptırmış yazarlardı. Gerçekten de Retz'in, Saint-Simon'un ve Chateaubriand'ın *Anılar*'ını tam anlamıyla devlet anıları haline getiren olgu, onların zaman zaman önemini az çok abartarak üstlendikleri kamusal sorumluluklar değil, daha ziyade onların iktidarla, politikayla ve devletle kişisel ilişkileridir; bu ise tam bir özdeşleşme ya da mesafe koyma, imgelem yatkınlığı ya da neredeyse gönüllü yeteneksizlik olgusudur. Üst düzeyde siyaseti becerememiş bu üç yazar, onları iktidarın üç önemli büyüğüyle aynı düzeye getirecek bir ego sahibiydi: Retz Richelieu'yle, Saint-Simon XIV. Louis'yle ve Chateaubriand da Napol-

66) Düzmece anılar formülünün mucidi, Courtitz de Sandras (1644-1712) olayları ve kişileri bilinen, doğrulanamaz savaş, aşk ve gizli diplomasi öyküler rengini tarihi bir çerçeveye katıp kanşturan görkemli bir eserin yazarıdır. Aşağı yukarı Alexandre Dumas kopyası olan *Mémoires de d'Artagnan* en çok bilinendir. Bkz. J. Lombard, "Le personnage de Mémoires apocryphes chez Courtitz de Sandras", *Revue d'histoire littéraire de la France*, Ağustos 1977. XVII. yüzyılda romana ayrılmış özel sayı ve aynı şekilde, Courtitz de Sandras ou l'aventure littéraire sous le règne de Louis XIV, Edebiyat tezi, Université de Paris IV, 1978.

67) Bkz. Philippe Steward, *Imitation and Illusion in the French Memoir-Novel, 1700-1750, The Art of Make Believe*, New Haven, Yale University Press, 1969.

68) Bkz. Georges May, "L'histoire a-t-elle engendré le roman?" *Revue d'histoire littéraire de la France*, Nisan-Haziran 1955; René Démoris, *Le Roman à la première personne*'da, Paris, Armand Colin, 1975, "Les Mémoires, l'histoire, la nouvelle" adlı geniş bir bölümü, tarihsel anıların doğuşuna, tarihçilerin anılarla ilişkisine ve klasik estetik karşısında anılara ayırır. Aynı şekilde, klasik olmuş bir makale, "Les Mémoires de Pontis, Port-Royal et le roman", XVIIe siècle, no: 79, 1968. Jean Rousset'nin *Narcisse romancier*, Paris, José Corti, 1950 ve "Les difficultés de l'autoportrait", *Revue d'histoire littéraire de la France*, no: 3-4, Mayıs-Ağustos 1969.

yon'la eşleşmiştir; ancak onlar, şöhret için anılara pek de ihtiyacı olmayan *alter ego*'larından farklı olarak, anılarının edebi başarıları sayesinde başarısızlıktan kurtulmuşlardır. Edebi başarılarının ezici üstünlüğü sayesinde devlet anıları sistemine katılabilmişlerdir; oysa onlar bu sistemin kefilidiler, onlar olmadan var olamayacak sistemin temel direğiydiler.

"Anılar" kavramı çağdaş anlamını üç büyük olayın etkisi altında kazanmıştır: Benlik çözümlemesinin derinleştirilmesi, bir tür ilahi adalet gücünün ortadan kalkması, tarihin aniden hızlanması. XVIII. yüzyılın sonunda birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bu üç olgu, bu türü demokratik gelenek içinde tam yerine oturtmuştur.

Sözcüğün modern, geniş ve sınırlı anlamıyla Anıların olması için, önce geleneksel sosyal çerçevenin kırılması ve bireyin ortaya çıkması gerekmektedir; kesinlikle psikolojik anlamda değil, aksine toplumsal açıdan, Tocqueville'ci anlamda, koşulların eşitliği bakımından. Anılar psikolojiye yer verir, ama bu yer sınırlıdır ve sadece toplumsal tanının gerekleriyle belirlenmiştir. Psikoloji sadece anıyazarının kaçınılmaz kimliğinin bir öğesidir, gidişatının ve kariyerinin aydınlatıcısıdır; ancak bu psikolojik kimlik Anıların temel konusu olmaya başladığında, özyaşamöyküsüne doğru geçilir; Georges Gusdorf birçok önemli yazısında özyaşamöyküsünün geniş bir demokratikleşme sürecinin son noktası olduğunu göstermiştir⁶⁹. Kendi'nin kendine olan mesafesinin incelemeye değer görülebilmesi, varlığın tamamen özel çehresinin gerçek bir değer kazanması, hatırlamanın bizzat kendi için izlenebilmesi için, sosyal hareketliliğin müdahalesi gerekir. Aksi takdirde *Souvenirs d'enfance et de jeunesse* (Çocukluk ve gençlik anıları), Renan'inki ve ondan sonra birçoklarınıninki pek anlaşılabilir olmaz. Jacques Voisine'in araştırmaları bunu açıkça ortaya koymaktadır⁷⁰: 1856'da *Dictionnaire de l'Académie*, şimdiki anlamıyla "otobiyografi" terimini yeni sözcük olarak benimsemiştir. Littré ise 1863'te Rousseau'nun *Confessions*'unun (İtiraflar) kesin ve tamamen bilinçli olarak yön verdiği bu türün gelişimine gecikme ve tereddütle yaklaşmıştır⁷¹. "Neuchâtel"

69) Bkz. Georges Gusdorf, "Conditions et limites de l'autobiographie", *a.g.y.*

70) Bkz. Jacques Voisine, "Naissance et évolution du terme littéraire autobiographique", *Littérature comparée en Europe occidentale*, Budapeşte konferansları, 26-29 Ekim 1962. Budapeşte Akadémiai Kiade (B.N., 8e Z.38120 (1962)).

71) Bkz. Yves Coirault, "Autobiographie et Mémoires (XVIIe-XVIIIe) ou existence et naissance de l'autobiographie" *Revue d'histoire littéraire de la France*, no: 6, 1975, aynı şekilde Jacques Voisine, "De la confession religieuse à l'autobiographie et au journal intime entre 1760 et 1820", *Neohelicon*, no: 3-4, 1974 (B.N. 8e Z. 43.411).

elyazması denilen⁷² önsöz bölümünde Rousseau, hayat hikâyesinin ne bir roman ne de bir portre olmadığını açıkça ilan etmektedir: "toplumsal tabakaya mensup ve soyuyla bilinen" önemli bir kişinin değil, fakat "sıkıntılılarıyla tanınan" bir halk adamının hayatıdır bu. Bir iç tarihtir bu; burada "fikir ve duygular zinciri" "dış olaylar" kronolojisinin yerini alır; bu dış olaylar ancak Rousseau'yu etkilediğinde yer alacak, böyle olduğundaysa bunların onu nasıl etkilediği sergilenecektir. Dünyevi bir coşkuyla "gön-lü(nü) okuyuculara açık" tutmak istemektedir. "Sadece bir halk adamı olmaktan dolayı okuyucuların dikkatini çekecek bir şey söylemediğim başıma kakılmasın (...). Ne kadar gölgede kalırsam kalayım, krallardan daha fazla ve daha iyi düşünüyorsam, gönül hikâyem onlarınkinden daha ilginçtir." İşte bir bireyin tarihi.

XIX. yüzyılın ilk yarısında, 1810'da Alfieri'nin *Vita'sı* ile bu türün yeni oluşumunda ayrıca belirleyici bir rol oynayan Goethe'nin *Dichtung und Wahrheit* adlı eserinin *Anılar* başlığı altında çevrilmesi de özyaşamöyküsünün belirsizliğine işaret eder. Buna karşın, Lamartine *Mémoires* (anılar) yerine *Confidences* (itiraflar) ifadesini tercih eder, öte yandan Rousseau'nun öğrencisi ve *Confessions*'u basan George Sand *Histoire de ma vie*'ye (Hayatının hikâyesi) dönüş yapar. Burada doğru kronoloji değil de hareketin anlamı önemlidir: Özyaşamöyküsünün iç⁷³, psikolojik ve edebi bir tarih yönünde sınırlandırılması Anıları kesin olarak dış tarihin çizgisel anlatısına sürükleyecektir. Anıların onuru, ama kırılabilirliği; hepsinde de tarihsel bir törensizlik ve yavanlaştırıcı bir toplumsal yansıma vardır. Anılar derinlikler psikolojisinin parıltı ve karmaşıklığı ile harelenmezler. Agricol Perdiguier gibi sadece "hayat hikâyelerine" hakkı olan alçakgönüllülerin duygularından ürpermezler, ama bugün bize daha ilginç gelen tabana ait karşı hafızayı temsil ederler⁷⁴. Ne Michel Leiris'in *L'Age d'homme*'u, ne La Creuse'lü

72) Özyaşamöyküsel parçalar ve *Confessions* taslakları söz konusudur. Neuchâtel kütüphanesinde korunmaktadır ve *Oeuvres complètes*'te yayımlanmıştır, Paris, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, I. cilt, s. 1148 vd.

73) Bu konuda Georges Gusdorf'un dağınık notlarıyla karşılaşmaktayız: *Les Sciences humaines et la pensée occidentale*. Örneğin, *L'Homme romantique*'in IX. bölümünde (Paris, Payot, 1984) Charles Nodier'nin *Thérèse Aubert*'e yeni önsözünde bu alıntısına işaret eder (ilk baskı 1819 tarihli): Servete gönül veren gençler onu sadece garipliği için sevdiklerinde yanılırlar: Geride kalandan daha da monotondur o. Günümüzde dendiği gibi, çok bireysellik ve sonuç itibarıyla bütün bunun temelinde kocaman bir can sıkıntısının olduğunu daha iyi anlıyorum."

74) Bkz. Agricol Perdiguier, *Mémoires d'un compagnon*, Philippe Joutard'ın girişi, Paris, U.G.E., 1964. Son yıllarda yayımlanmış sıradan ve anonim biyografiler çok sayıdadır. En dikkat çekenler arasında, bkz. Maurice Agulhon, der., *Martin Nadaud, Mémoires de Léonard, ancien garçon maçon*,

duvar ustası Martin Nadaud: Anılar, demokratik çağda, özyaşamöyküsünün ilk aşaması gibidirler. Ancak özyaşamöyküsü anıları basit ve bayağı önvarsayımlar üzerine kurulu olarak gösterir, oysa anılar bundan ibaret değildir. Belki önemli kişilerin anıları öyledir, ama bu kişilerin hayatları uzun bir dönemi kapsar ve kendilerinin dışında bir tarih üstlenirler.

Zira dış etkiler, sırası gelince anımsama oyunlarını sürekli artıran tarihsel bir acelecilik içinde artık hep üstün durumdadır. Tanıklık haline gelen anılar: Demokratik çağ anıları iktidarın iç işleriyle ilgili bir günlük haline getirmiştir. Belki önemli olan budur. Tanrısal hukuka dayalı bir monarşik iktidarın, devlet anılarının baskınlığı altındaki anıların içinde ya da karşı olarak çoğaldığı bir devlet tekelinin çökmesi günlük türü anıları etki alanları dışına çıkaran sınırı tamamen kaldırmıştır. Bu günlük biçimindeki anılar hep var olmuşlardır; bunlar XV. yüzyılda Paris burjuvası Pierre de l'Estoile'den, XVI. yüzyılda, tamamen farklı noktalarda, Tallemant des Reaux ya da Sebastien Mercier'den bu yana sürekli vardı. Lille'de bir işçinin, Pierre-Ignace Chavatte'ın⁷⁵ XVII. yüzyılın ikinci yarısı boyunca tuttuğu ve geçenlerde bulunan vakayinamesi de aynı merak tutkusunun, aynı not alma arzusunun ürünüdür. Dedikodu, anekdot, sıradan olaylar, geçen zaman, hayatın bedeli, gündelik yaşam macerası, işler ve günler. Chavatte'ın belirttiği gibi, bu tür "anıya dayalı vakayiname" uzun müddet devlet anılarının görünmeyen yönünü temsil etmiştir. Bu tür kendine yabancı toplumsal çevrelerde, şehirli, burjuva ve halka ait ortamlarda doğar; hafızanın bambaşka bir biçimini, kısa ânın algılanmasını gerektirir; iktidara ilişkin sadece uzak bir yansıma içerir, bunlar da çekingen, edilgen ya da eleştirel bir zihniyeti gösterir. Bütün değerini incelikle kabalığın karışımından, ayrıntıya olan bağlılığından alır. Bunlar kamuları gösteren anı-

Paris, Hachette, 1976; Jean-Marie Goulement, der., *Jamerei Duval (Valentin): Mémoires, enfance et éducation d'un paysan au XVIIIe siècle*, Paris, Le Sycomore, 1981; Daniel Roche, der., *Jacques-Louis Menestier, compagnon vitrier au XVIIIe siècle*, Paris, Montalba, 1982; Emmanuel Le Roy Ladurie ve Orest Ranum, der., *Pierre Prion, scribe*, Paris, Gallimard-Juillard, "Archives" dizisi, 1985. Philippe Lejeune, özyaşamöyküsünün burjuva türüne yakınlığına bir etki yapan halka özgü özyaşamöyküleri üzerine geniş bir anket gerçekleştirmiştir. Bunun ilk sonuçları: "Autobiographie et histoire sociale au XIXe siècle", *Individualisme et autobiographie en Occident*, Claudette Delhez-Sarlet ve Maurizio Catani yönetiminde Centre culturel international de Cerisy-la-Salle kolokyumunu, Institut Solvay, Brüksel, Université de Bruxelles, 1983. Bu derlemede konumuzu doğrudan ilgilendiren iki makaleyi de ele alacağız: Friedhelm Kemp, "Se voir dans l'histoire: les écrits autobiographiques de Goethe" ve Claudette Delhez-Sarlet, "Chateaubriand: scissions et rassemblement du moi dans l'histoire".

75) Bkz. Alain Lottin, *Chavatte, ouvrier lillois*, Paris, Flammarion, 1979.

lardır. XVIII. yüzyılda Paris'in gelişmesi ve entelektüel bir başkaldırının ortaya çıkmasıyla bu tür anılar artmıştır. Bu "halk zihniyeti"⁷⁶ krallık kütüphanesinde yazman olan Buvat'nın anılarında, Mathieu Marais ve özellikle parlamento ve iktidar kavgalarını çekiştirip durmada bir benzeri olmayan eşsiz Barbier gibi avukatların kaleminde ya da, ilk beşini Bachaumont'un yazdığı *Mémoires secrets de la république des lettres*'in (Edebiyat cumhuriyetinin gizli anıları) otuz altı cildinde tam ifadesini bulur. Devrimin mükemmel hızlandırıcı etkisi, üstün yetkiye dayalı monarşik iktidarın çökmesi, halka ait alanın birdenbire genişlemesi, olayların ritminin hızlanması bu alt düzeydeki türün boyutunu değiştirir ve merkezi bir konuma yerleştirir. Örneğin kibarlar âleminden Mme de Caylus'nün ve Contesse de Boigne'in⁷⁷ *Souvenirs* (Hatıralar) ya da entelektüel ve edebi çevrelerden Bachaumont'nun ve Rémusat'nın⁷⁸ *Mémoires* (Anılar) karşılaştırıldığında, yüzyıl arayla günlüklerin büyük Anılar geleneğine nasıl karıştığı kolaylıkla görülebilir.

Böylece demokrasinin yükselişi, bizzat ilkesi içinde, bu türün yeniden dağılımını, özyaşamöyküsü ediminin genelleştirilmesini ve sonsuzca çeşitlendirilmesini, aynı zamanda siyaset anılarının yeniden tanımlanmasını içermektedir. Bu sözcük doğrudan devlet ile bütünleşmiştir: Yaşamı, kurumları, partileri, diplomasisi, önemli kişileri ya da basit etmenleri, sorumluluklar sıradüzeniyle sıkı sıkıya birleşen bir çıkarlar sıradüzeni içine yerleşmiştir. Ancak uygulama yarı işlevsellik kazanırken, nicelik olarak kazandığını nitelik olarak kaybetmiştir. Devletteki siyasi bölünme, bir yandan medyadaki güncel mırıltılar, diğer yandan üniversitelilerin eleştirel çalışmaları arasında tarihe her geçen gün artan bir yığın bireysel tanıklık katmaktadır. Çağdaşlar bu olgunun çöküşünün ve bulaşıcılığının çok çabuk farkına vardılar. Chateaubriand *Études historiques*'in (Tarihsel araştırmalar, 1831) önsözünde şunu belirler: "İçinde yaşadığımız zaman hafızalara birçok malzemeyi sağlamış olmalıdır. Yirmi dört saatlığına de olsa tarihsel bir kişi haline gelmemiş ve yaşadığı çevrede gerçekleştirdiği etkiyi dünyaya duyurma zorunluluğu hissetmemiş kimse yoktur." Edebiyat tarihçilerinde

76) Bkz. Charles Aubertin'in çok yararlı eseri, *L'Esprit public au XVIIIe siècle, étude sur les Mémoires et les correspondances politiques des contemporains*, Paris, 1873.

77) Bkz. Boigne kontesinin eşsiz anıları, Jean-Claude Perchet, der., 2 cilt., Paris, Mercure de France, "Le temps retrouvé" dizisi, 1971.

78) Bkz. Charles de Rémusat, *Mémoires de ma vie*, Charles Pouthas'nun takdimi ve notları, Paris, Plon, 1958-1960, 3 cilt.

de aynı hava vardır: “XIX. yüzyıl Anıları, diye yazar Frédéric Godefroy⁷⁹, birkaç istisnayla, sadece kendini beğenmiş önemli kişileri ortaya çıkarır; bu kişiler olayları kendi üstlerine alıp özümserler ya da herkesin bildiği tarihsel genellemelerle yetinip sadece kendi rollerini vurgularlar.” Petiot’nunki gibi bir çalışma bugün düşünülemez. Bunun mümkün olmamaya başladığı zaman, açıkça onun bunu kavradığı zamandır. “Fransa Tarihi Anıları” kavramı bile erimiş ve günümüzdeki politikanın havası içinde kaybolup gitmiştir. Bugün bu olgunun özgüllüğünü ve bir geleneğin özgünlüğünü algılamamızı sağlayan şey de bu tükeniştir. Böylece devlet adamlarının anıları iktidarın düzyazısı içine saplanıp kalmıştır. Devlet hafızasının geçmişe ait şiirinin son bir kıvılcım olarak parıldaması için De Gaulle ve onun istisnai kaderi gerekliydi kuşkusuz.

3. Devlet anıları ve devletin hafızası

Az sayıda kişinin yaydığı büyü geriye dönük olarak tuhaf ve nihayetinde tarihsel olarak anlamlı görünmektedir: Sully’dan de Gaulle’e, Richelieu’dan Napolyon’a gerçek anlamda iktidarın, devletin belli bir zamanının, işleyen Tarihin cisimleşmesi olmuş ya da olabilmüş, ayrıca kendi hesaplarına kaydettikleri anıları bizim tarihimizin kesitleri olarak kalan kişilerdir bunlar. Onlar ayırdırlar, merkezidirler. Zira, işaret ettiğimiz ve ulusal boyutta çoğalmalarından sorumlu anılara ilişkin bu üç kurucu gelenekten her biri, gördüğümüz gibi, devletin bir figürünün ifadesidir, ama bunlardan hiçbiri onun merkezi değildir. Bunlardan ilki, kahramanlık anıları, devlete karşı bir tepkiye kök salar; ikincisi, saray anıları, devletin merkezine marjinal bir bağımlılık içinde gelişir; üçüncüsü, demokratik gelenek, devlet iktidarının paylaştırılmasına ve bu iktidarın geçici olarak elde tutulmasına bağlıdır. Bütün anılar devlet anılarıdır, ancak hiçbiri öyle değildir: İktidar anlatıları, ama dolaylı anlatılar. Peki konuşan iktidar olduğunda durum ne olur?

Somut kimlik saptama gücüne sahip Anılar bu gücü tamamen sıradan anılarla açık farktan almaktadırlar. Tutkuların ve tarihsel durumların zorunlu kıldığı bir farktır bu – büyük yazarlar, iktidarı kralların güveniyle üstlenen bakanlar ya da, tanrısal, devrimci ya da seçmeci hukuk yoluyla üstün gücü

79) Frédéric Godefroy, *Histoire de la littérature française au XIXe siècle*, Paris, 1879, I. cilt, s. 642.

ellerinde tutanlar–, ama bu kişisel türe özgü zıtlıkları yok ederken başka çelişkileri ekleyen bir farktır. Gerçekten de her anıda bireye özgü özelliğin silinmesine ya da abartılmasına rastlanabilir; kendi'nin namevcudiyeti ile kendi'nin her yerde oluşu arasında gidiş gelişler bulunabilir. Hepsi hassas bir meşruluk ve gayrimeşruluk diyalektiğine kapılmışlardır –“söz almalı mıyım, söz almamalı mıyım?”– ve hepsi bu muammayı ancak düzgülenmiş bir yığın motif yoluyla, sadece önsözleri sistematik olarak karşılaştırdığımızda listesini çıkarabileceğimiz bir dizi bahane yoluyla çözebilirler. Hepsi bir anı tarzını kabul ettiren ve hatırlatmak ya da örtbas etmek istediği şeyin seçimini yazara bırakan geleneksel bir türe bağlıdırlar: Fikirler kitabı ya da emeklilik kitabı, belge ya da kanıt anılar, aklayan anılar ya da itiraf-anılar, vasiyet-anı ya da sonuçlandırıcı anılar; öte yandan bunlardan birçoğu bu özel türün çoğunu bir arada kullanır. Yukarıdan gelen anılar bütün bu bölgesel kategorileri aşar ve başlangıçta etkili bir ilkenin meşruluğundan yararlanır. *Captatio benevolentiae* (okurun dikkatini ilk anda çekmek) gerekli değildir. Buna karşın, olayların dış anlatımı herkes tarafından bilindiği ve zorunlu bir geçiş sağladığı için, yazardan beklenen bu iç anlatımdır; yazar bu anlatımı zorunlu olarak denetleyeceğini bilir. Yukarıdaki anı yazarı, yaptığı iş ile kılığına girdiği kişi arasındaki mesafe üzerine oynayamayacağını da bilir: Anıları eyleme aittirler ve bu eylemin anlatımı da hiç değiştirilmez. Neticede devletin büyük anıyazarlarının artık kendileri anılardan başka bir şey değildirler. Kamu arşivlerinin bir bölümünün yok olunca tarihçiler yakın bir döneme kadar basit olay yazarlarına indirgemişlerdir ve bunu Sully gibi bazılarının şansı olarak görebiliriz⁸⁰. Aksi takdirde Vichy rejimine kadar yaşayan ve ululanan bir Sully miti olur muydu⁸¹? Bu gözlem pratik olarak herkes için geçerlidir. Commines ve Retz, Napolyon ya da Chateaubriand anıları olmasa ne olurlardı? Vincent Auriol gibi ikinci derecede bile olsa bazı devlet adamlarının günlüklerinin⁸² öldükten sonra bulunması tarihin görünüşünü tamamen değiştirmiştir.

80) Bkz. Sully, *Mémoires des sages et royales oeconomies d'Estat*, Michaud ve Poujoulat koleksiyonu, 2. Seri, II. cilt ve III ve sadece birinci cildinin yayımlandığı David Buizseret ile Bernard Barbiche'in baskısını yaptığı *Oeconomies royales*. (1572-1594), Paris, Société de l'histoire de France, 1970. Sully hakkında bkz. Bernard Barbiche, Sully, Paris, Albin Michel, 1978.

81) Bkz. Christian Faure, "Pétainisme et retour aux sources: autour du tricentenaire de Vichy", *Cahiers d'histoire*, XXVIII. cilt, no: 4, 1983.

82) Yedi yıllık süresinin ilk gününden son gününe (1947-1954), Vincent Auriol, anılarını yazma düşüncesi içinde, bürosunda gizli ses alma cihazında görüşmelerinin kaydıyla birlikte binlerce sayfalık elyazmalarını bir araya getirmiştir. Ölümünden sonra, bu büyük yığın Jacques

Yazarın konusuyla, ben'in tarihle, tanığın faille mutlak eşliği, devlet anılarındaki "ben"e çok belirsiz ve sorunlu bir konum verir. Birinci şahıs neredeyse üçüncü şahıs olmalıdır. Bu "ben" artık bizzat kendini, kendi geçmişini, kendi yapay tutarlılığını arayan özyaşamöykü yazarının araştırmacı "ben"i değildir; gayrişahsi ve şahıs ötesi bir "ben"dir, cismani, ama tarihsel kişiliğin cisminden sıyrılmış, kolektif isim altındaki bir özyaşamöyküsünün kahramanıdır. Malraux'nun, de Gaulle'le ve onun anılarını yazdığı simgesel kişiyle olan ilişkisine ilişkin önemli bir belirlemesi vardır: "Orada Charles asla gözükmüyor⁸³". Anılar'daki bu isimsiz kişi, generalin kendi ifadesiyle, onun dönüşünü selamlayan alkışlardan doğmuştur, ama o bu alkışları kendisine yönelik olarak görmez. "Geleceğin anıtları o anıtlara layık olan kişilerindir". XIV. Louis ve Napolyon daha iyisini yaptılar: Sadece bir isimleri vardır onların. XIV. Louis'deki özel insan kamusal insanla birebir örtüşür ve imparatorun çok bilinen tanındıkları onun kaşarlanmış maceracı imgesine aittir. Güçlü görünümünün bedeli bireysel görünümünden sıyrılmakla ödenir; büyük kimliklere bürünmek kişi'nin terk edilip kişiliğin sahiplenilmesiyle sağlanır. Büyük devlet anılarında başkasıyla özdeşsel yakınlığın ve bizzat kendisiyle mesafenin şiddetle birleşmesi buradan kaynaklanır. Rousseau'daki gibi okuyucuyla diyalog yoktur; Aziz Augustinus'taki gibi ilâhi bakış yoktur: Bizzat kendisine ve başkalarının ondan beklediği şeye eşit bir "ben" vardır. Sadece iktidara sahip olmak bu simya için kesinlikle yeterli değildir: Bunu günlüklerinde ne Poincaré ne de Auriol başarabilmiştir. Buna karşılık, Fréville'in Maurice Thorez⁸⁴ için yazdığı özyaşamöyküsü olan *Fils du peuple* (halkın çocuğu), karşı-devlet anıları da devlet anıları katına yükselir, ama kitabın yeniden basılmasını imkânsız kılacak karşı-gerçekler bedeliyle.

Büyük devlet anılarının tütürün iç gelişmelerinden kurtulur, ama bu gelişkilere üst düzeyde, daha yoğun bir seviyede karşılaşır, bu ise anıların veri-

Ozouf'la birlikte yönettiğimiz iki farklı yayının konusu olmuştur: Bir cilt halinde kısa bir baskı, Vincent Auriol, *Mon septennat* (1947-1954), Paris, Gallimard, 1970 ve yedi ciltlik bütün ve eleştiri baskısı, Vincent Auriol, *Journal du septennat*, René Rémond'un önsözü, Paris, Armand Colin, 1970-1978 (1947 Pierre Nora, 1948 Jean-Pierre Azema, 1949 Pierre Kerleroux, 1950 Anne-Marie Bellec, 1951 Laurent Theis, 1952 Dominique Boché, 1953-1954 Jacques Ozouf).

83) Bkz. André Malraux, *Antimémoires, Le Miroir des limbes* içinde, Paris, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, s. 114 vd. Her bölümü büyük insanların anılarına ayrılmış, okunmaya değer.

84) Maurice Thorez, *Fils du peuple* hakkında, bkz. Philippe Robrieux, *Maurice Thorez, vie secrète et vie publique*, Paris, Fayard, 1975, özellikle I. bölüm.

lerini alt üst eder, kozları farklılaştırır. Bu nedenle, büyük devlet Anıları türün zirvesini, onun en yüksek varış noktasını, mükemmel icraatını ve üstün meşruluğunu oluşturur. Aynı zamanda, bunları tamamen yeniden ele alır ve görünürde aralarında kıyaslanamaz öğelere bir dizi istisna oluşturur. Herkes özel bir tarih evrenine dalar, tanım gereği istisnai önemli kişilere bağlanır. Herkesin kendi türü yalnız kendisine aittir, çünkü bütün herkes sırrı kimseye ait olmayan bir tek ilkeye aittir: Tarihsel kurtuluşu elde etmek. Böylece herkes mutlak özgünlüğe mahkûmdur; başlıklardaki eşitsizlik de bunu vurgular: *İktisatlar*, *Vasiyet*, *Malumatlar*, *Haurat*, *mezar ötesi*. Sanki kullanılması ya da dışlanması anlamlı olan “anılar” başlığı içeriği sıradanlaştırmakta, yıpranmış ya da isteyerek göndermede bulunan bir modele indirgemektedir; sanki yapılacak ilk şey ondan kaçarken onu kurban etmektir; sanki bir modeli örtük biçimde benimsemek o modelden ayrılmayı gerektiriyormuş gibidir.

Bu anıların köklü farklılıklarını pekiştirmek için kullandıkları usul ve yöntemlerin önemi buradan gelmektedir. Sonsuz değişikliğe açık bir yelpaze. Büyük edebiyatçılar için bu elbette kendi hafızalarıyla incelikli ve karmaşık bir yansıma oyunu biçimini alır; edebiyat tarihçileri özellikle Retz ve Saint-Simon'da bunu incelerler⁸⁵. Ancak siyasetçilere gelindiğinde bu farklılık dönemlere ve devlet adamı türlerine göre, kimi kez hikâyeye kişisel olarak dahil olmak meşrulaştırılarak, kimi kez de bizzat anıların özel konumunun niteliği yoluyla sağlanır. Belgelerle açıklayalım.

Anlatı teknikleri. Özellikle XVI. yüzyılın sonunda ve XVII. yüzyılın ilk yarısında büyük derebeylerinin, toplumsal sınıf onuru, alışkanlık noksanlığı, yüzeysel sadelik, tarihçilerin taklidi, kendi övgüsünü başkalarına yüklemek kolaylığı gibi sebeplerden dolayı, anılarını ısmarladıkları ve yazma işini aslarına bıraktıkları, bu işe şahsen karışmadıkları durumlar az değildir. Örneğin Rohan Dükü'nün, Estrées Mareşalleri'nin, Plessis'in, Gramont'un, Gaston d'Orleans'ın durumu budur. Kimileri olayları karıştırmış, cambazlıklar yaparak okumayı bulanıklaştırmıştır: Öyle olduklarını itiraf edemeyen bu anılar anlatıcılığı okurdan öylesine ayırır ki kimin konuştuğu bilinmez. Dışardan alınan yardımla anı yazma o denli yerleşmiştir ki 1675

85) Retz üzerine, bkz. André Berti re, *Le Cardinal de Retz...*, a.g.y., özellikle s. 300-306 ( imdiki zamanın ışığında yeniden gözden geçirilmiş geçmiş zaman), 418-426 (*M moires*'da zamansallık), 429-469 (anlatının akışı). Saint-Simon hakkında, bkz. Yves Coirault, *L'Optique de Saint-Simon*, Paris, Armand Colin, 1965,  zellikle II. Bölüm, B, “La vision retrouv e dans le souvenir”.

yılında bile Mme de Sévigné Retz'in anılarına başlamasını istediğinde, onu kendi hikâyesini "yazmaya" ya da "yazdırtmaya" teşvik eder; görünürde bu iki ifade aynı anlama gelmektedir. Böylece Simone Berrière "birinci şahıstan yoksun anılar"dan söz eder⁸⁶. Bununla birlikte bu dolaylı özyaşamöyküleriyle Sully'nin başvurduğu şaşırtıcı düzenleme arasında ne fark vardır! Şatosunun⁸⁷ büyük salonunda majeste tavrında oturmuş, sessiz derebeyi Sully, önlerinde "kendini yeniden gözden geçirmeye" razı olduğu dört sekreterin yazdığı politik kariyerinin hikâyesini dinler ve onaylar. Sainte-Beuve'ün dediği gibi, "ısmarlanmış anılarını bir cenaze söylevi tarzında ve sanki dört ayrı tütsülük içinden geçirerek teslim alıyordu; kendi yaşamının kırıntılarına gölgelik altında tanık oluyor, anılarına kulak kabartıyordu"⁸⁸. Sully bunları çok iyi bilmektedir: "Büyükülüğünüze yine geleceğiz. Beyefendi babanızın dört oğlu vardı..." Bu anlatı kurgusu, her türlü çarpıtmaya, ayrıntıya, suskunluğa, tahrifata ve hesaplaşmalara imkân tanımaktadır; gözden düşmüş bakanın mektup ve belge desteğiyle kin ve nefretini artırmasına, otuz yıl boyunca IV. Henri'nin ve Fransa'nın şaniyla karışmış olan kendi şanını söyleyip durmasına neden olmuştur. Ancak "okuyucuya uyarı" bölümünde, Fumaroli'nin muzipçe kaydettiği gibi, tarihçiliğin saygı duyulması gerektiğine inandığı "on üç kuralını" sıralamaktan da geri kalmaz⁸⁹...

Ancak başka ve daha verimli anlatısal kıvraklıklar da vardır: Örneğin Retz'in "sırdaşına", Mme de Sévigné'ye, Mme de Caumartin'e, Mme de La Fayette'e ya da Mme de Grignan'a⁹⁰ verdiği aracılık rolü. Ondan önceki bütün anıyazarları sadece ailelerinin ya da arkadaşlarının teşvikiyle, olmazsa reddedilemeyecek bir kışkırtma nedeniyle yazmaya başladıklarını söylerler. Böylece örneğin Commynes kendi ifadesine göre, anılarını yazmaya Viyana başpapazı Angelo Cato'nun isteği üzerine başlamıştır; istekte bulunan kişinin ölümünden çok sonra bile yazma işini sürdürmüş olsa

86) Bkz. Simone Berrière, "Le recul de quelques mémorialistes devant l'usage de la première personne: réalité de la rédaction et artifices de l'expression", *Les Valeurs chez les mémorialistes français du XVIIe siècle avant la Fronde*, a.g.y.

87) Hélène Himelfarb en azından klasik XVII. yüzyıl çerçevesinde, Anıların kaleme alınmasının önemini göstermeye girişti: "Palais et châteaux chez les mémorialistes du règne de Louis XIV", *XVIIe siècle*, no: 118-119, Ocak-Haziran 1978.

88) Sainte-Beuve Sully'nin *Mémoires*'ına üç makale ayırır, *Causeries du lundi*, Paris, Garnier, VIII. cilt.

89) Marc Fumaroli, "Le dilemme de l'historiographie humaniste...", *Les Valeurs...*, a.g.y., s. 29.

90) Bkz. André Bertière, *Le Cardinal de Retz...*, a.g.y., I. kısım, III. bölüm, "L'identité de la destinataire".

bile ve metin, esas alıcısının ötesinde, genellikle prenlere hitap ettiğini gösterse bile⁹¹. İlkenin gerekleri sözleşmenin bir bölümüne dahildir. Paul de Gondi şöyle başlıyor: "Madam, maceralı ve çalkantılı hayatımın hikâyesini size sunarken ne kadar gönülsüz olsam da sözünüzü dinliyor ve benden istediğinizi şanıma tehlikeye atma pahasına gerçekleştiriyorum. Kaderin cilvesiyle çok kusurlar işledim; bazı şeyleri gizleyen örtüyü kaldırmanın doğru olacağından kuşkuluyum. Bununla birlikte, durumumu öğrenmeye başladığım andan itibaren, sizi en küçük noktalar hakkında açık açık bilgi sahibi edeceğim. Hayatım boyunca giriştiğim hiçbir faaliyeti sizden saklamayacağım." Yine de basit bir protokol hitabı gibi sıradan olmayan bu giriş ithafından itibaren, savaş adamı, devlet adamı, kilise adamı olarak bölünmüş bu hayat, bu kadını, hayali ya da gerçek, buyurgan ve baştan çıkarıcı bakışta hangi kaynakları bulur⁹²? Tek alıcı, bütün alıcıların temsilcisi, içsel denektaşı, içsel ayna, yazarın belagatinin, söz özgürlüğünün sıçrama tahtası olan ve Retz'in bu türü tamamen yenilemesi için araç haline getirdiği, adını söylemekten zevk aldığı "sırdaş kadın" *Mémoires*'in kuruluşunda, *Kaybolan zamanın izinde*'nin Anlatıcısı'nın yapıtın nûmarisindeki rolü kadar temel bir rol oynar. Richelieu'nün *Testament politique*'inde⁹³ (Politik vasiyetname), *L'Histoire de la mère et du fils* (Anne ile oğulun hikâyesi, 1600-1623) ve *Succinte Narration des grandes actions du Roi* (Kral'ın büyük işlerinin kısa anlatımı, 1624-1639) gibi alıntı parçalarla ve zamanın koşullarından alınan eklemelerle kurulmuş geniş bir zamandizinsel anlatı olan anılarda olduğundan daha fazla devlet iktidarını temsil etme gücü vardır; bu güç sıradan bir olgunun işlenmesindeki aynı tür bir geriye dönüşten ileri gelir. Vasiyetname: Bu sözcük XVI. ve XVII. yüzyılda çok yaygın olmasına ve ona çok yakın olmasına rağmen tam olarak anı olmayan bir türü gösterir. Richelieu'nün *Vasiyetname*'sinin yazıldığı dönem (kuşkusuz 1637) bunun önemli iki örneğini vermektedir: Şansölye Hurault de Cheverny'nin çocukları için yazdığı ve 1636'da oğlu tarafından yayımlan-

91) Comynnes, *Mémoires sur Louis XI*, Jean Dufournet, der., Paris, Gallimard, "Folio" dizisi, 1979 ve genel olarak Jean Dufournet'nin çalışmaları: *La Destruction des mythes dans les Mémoires de Philippe de Comynnes*, Cenevre, Droz, 1966; *Vie de Philippe de Comynnes*, Paris, Sédès, 1969; ve *Études sur Philippe de Comynnes*, Paris, Champion, 1975.

92) André Bertière, *Le Cardinal de Retz... a.g.y.*, ve Marc Fumaroli, "Apprends, ma confidente, apprends à me connaître", *Versants*, I, 1981, *Commentaire*'de yeniden basılmıştır, no: 15, Sonbahar 1981.

93) Bkz. Cardinal de Richelieu, *Testament politique*, Louis André, der., Léon Noel'un önsözü, Paris, Robert Laffont, 1947.

lanmış *Instructions* (Öğütler), Fortin de La Hoguette'in *Testament*'i (Vasiyet) ve XVII. yüzyılda on altı baskı yapan *Conseils fidelles d'un bon père à ses enfants*'a (İyi bir babanın çocuklarına gerçek öğütleri, 1649) model olur⁹⁴. Sarayda ve yüksek sosyetedeki toplumsal davranışa ilişkin ileti, tamamen ailesel ve özel kullanıma yönelik ileti, ölüme hazırlığa dair ahlaki ve dini ileti: Richelieu'nun *Testament*'i, özel yaşamın ifadesi haline gelmiş ve yazarı bir çırpıda prensin, monarşinin ve devletin boyutlarına taşımış türden esinlenmektedir; yazar bu türü içsel anlamından ve kendi özel deneyiminden arındırmış, ona kamusal bir ağırlık yüklemiştir; ayrıca bu türü, görünüşe göre daha önce ve bağımsız olarak derlenmiş, yapıtın değerini artıran *Maximes*'le (özlü sözler) donatmıştır.

Devlet anılarıyla mutlak mesafe: Bu mesafe XIV. Louis ile Napolyon gibi Fransa tarihinin iki süpergücünde olduğundan daha fazla hiçbir yerde ortaya çıkmayacaktır; bu onlara köklü özgünlüklerini kazandıracaktır. İkisini karşılaştırmak şart, çünkü kimlikleri birbirlerine olan zıtlıklarla ortaya çıkıyor. Başlangıçta, çarpıcı bir olgu: Sezar'ın dengi, güç olarak müsait ve doğuştan yazar Napolyon'dan anılarını yazması beklenirdi; o şahsen anılarını yazmadı, gayri ihtiyari, yarı bilinçli bir tarzda bir aracıya anlattı. XIV. Louis ilke olarak bundan kendini bağışık tutabilecekken –güneş kendi ışıklarını aydınlatır mı?– 1661'de iktidara gelişiyle bu fikri edinmiş, 1666'dan itibaren kendini bu işe vermiş ve kralların “bütün işlerinin kamusal hesabını bütün dünyaya ve bütün yüzyıllara vermek zorunda” olduklarına inanmıştır⁹⁵. Elimizde kalan 1661-1662 ile 1666-1668 yılları arasını kapsayan iki ayrı bölümün yazımında Colbert'in, Başkan Périgny'nin, Veliht'in eğitmeninin, Pélişson'un, sekreteri Rose'un payı ne olursa olsun, elyazmaları hükümdarın her sözcüğü titizlikle doğruladığını gösterir; o her şeyi üstlenir. Ancak bu iki tuhaf metne tam örneksellik kazandıran, en çarpıcı yön bu zıtlık değildir. Bu örneksellik birinde dolaysız diğerinde dolaylı olarak yöntem ile bırakmak istedikleri devlet imgesi arasında kurdukları mükemmel denklikten alırlar. XIV. Louis'nin anıları sıcağı sıcağına sunulan bir bilançodur. Bunlar önce Colbert'e verilen öğütlerin kayda geçirilmesi biçimindedir; Colbert ise bir süre sonra

94) Bkz. Marc Fumaroli, “Le dilemme de l'historiographie humaniste...”, *Les Valeurs...* a.g.y., s.33.

95) Louis XIV, *Mémoires*, Jean Longnon, der., Paris, Tallandier, 1978 ve Charles Dreyss, *Mémoires de Louis XIV pour l'instruction du Dauphin avec une étude sur leur composition*, Paris, 1860, 2 cilt.

"kralın tarihine katkıda bulunması için haftada bir tutulan kayıtlarla oluşturulmuş bir günlük" işine girişmiştir; Colbert 1665'te bu işten vazgeçtiğinde bu kez bizzat XIV. Louis defter sayfalarına notlar alır; 14 Şubat 1666'da dikte ettirmeye başladığında Ocak ayı ile Şubatın başını anlatır. 1672'de Hollanda savaşının başında bıraktığı ve sonradan arada bir yeniden gerçekleştirdiği bu zorunlu görev XIV. Louis'nin kafasındaki krallık "mesleğinin" bir resmiydi: "Kendini giriştiği bütün işleri yerine getirmeye layık hissettiğinde büyük, soylu ve muhteşem" bir meslek. Hükümdar tarafından hükümdarın önemli olaylarının her ânının yazılması monarşiye özgü faaliyetin kurumsallaştığını ifade etmektedir. Mutlakiyetçiliğin bir imgesidir; en başında bu anılarla eğitilmesi düşünülen Veliiaht, kulların tek ve somut betisini temsil eder; beklenmedik bir cümlelerin sonunda onun da dediği gibi "aslında hep hoşla gitmeyi amaçladığımız" kullardır bunlar. İşte *Mémoires*'ın nihai amacı olan tam eğitimli prensin hafif eğitsel ağırlıklı portresi böyle çizilir: Buyruk, sağduyu ve ruh yüceliği. Napolyon'un Las Cases⁹⁶ aracılığıyla sunduğu imgeyse aksine tamamen istekdişi ve sonradan'dır. O bir yabancıнын karşısında itiraflarla içini döktü, onun bununla ne yapacağını bilmiyordu; tanıdık bile olmayan bir adam; bir göçmen, onun peşisıra dünyanın bir ucuna gidebileceğini gösteren, hiçbir şeyi olmayan bir adam; ama, diğer yol arkadaşları Montholon ya da Gourgand'unun üç satırda özetlediklerini sandıkları bitmek bilmez sürgün hikâyelerinde önemli noktaları çekip çıkarma ve bunlara saygı duyma becerisini edinmiş biri. Bütün etki bir dizi tezatlığa dayanmaktadır: Sainte-Hélène'in sefaleti, Hudson Lowe'un kötü uygulamalar ile sivil ve askeri alanlarda imparatorun eski gücü arasındaki tezatlık; despotun anısı ile sürgünün mütevazı insanlığı arasında; zorbanın yıkım bilançosu ile devrimci mirasın özgür savunucusu arasındaki tezatlık. Bu etki çarpıcı olmuştur. *Mémorial de Sainte-Hélène* ile XIV. Louis'nin *Mémoires*'ı tamamen farklı yollarla ve tamamen ters nedenlerle aynı sonuca varmaktadırlar: Bir olayı yeniden kurmazlar, ama bir kişiyi meydana getirirler. Tarihe ancak ikinci dereceden katkıda bulunurlar, mit oluştururlar.

Nihayet bireyin doğrudan tarihe eklenmesi: Bu, büyük devlet anılarını yaratan en kuvvetli damardır ve hiçbir zaman demokratik çağda ol-

96) Las Cases, *Mémorial de Sainte-Hélène*, Marcel Dunan'ın tam ve açıklamalı birinci baskısı, Paris, Flammarion, 1954, 2 cilt; André Fugier'nin girişi, Paris, Garnier, 1961, 2 cilt ve Seuil, "L'intégral" dizisi, Jean Tulard'ın girişi, Joel Schmidt'in takdimi ve notları, 1968. *Mémorial*'e ihtiyatlı karşılama, bkz. III. cilt, Jean Tulard'ın makalesi, "le retour des cendres".

duğundan daha iyi ortaya çıkmamıştır. O zamana kadar kralın hizmeti ve monarşinin büyüklüğü siyaset için yeterliydi. Joinville Saint-Louis'nin arkasına, Commines de XI. Louis'in arkasına saklanır ve bu böyle sürer gider. Meşru monarşi silindikçe, siyasi hırs ancak tarihsel davanın büyüklüğüyle haklılaştırılabilir; bu dava basit bir özel kişinin istemeden iktidarı üstlenmesine yol açar. Böylelikle en büyük devlet anıları ancak "ölümcül" bir zorunluluktan doğar; bu anılar liyakatin ve şansın hizmetinden yararlanır. Zorunluluk: İşte terim budur ve René Rémond *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps*⁹⁷ (Zamanımın tarihine yarayacak anılar) adlı eserin sekiz cildini dikkatle okurken bu terimi kaydeder; Guizot'nun sık sık yinelediği, De Gaulle'ün de "eşyanın tabiatı" biçiminde ifade ettiği terimdir bu. Şurası bir gerçek: Yüzyılların ve insanların farklılığına rağmen, demokratik devletin bu iki en büyük anıazarında tarihle bir bağ bulabiliriz; bu bağ yine tamamıyla tezat olsa da, burada tamamıyla benzer sonuçlara ulaşmıyor değildir. Bireysel eylem ile bütünüyle sonsuzluğa ait devletin bir ânının eşleştirilmesi. Guizot eylem içindeki bir tarihçidir; en iyi anıların nasıl yoğrulduğunu bizzat yayımlayacak kadar bilir; yetmiş yaşında, geçmişteki işlerini tarihçi gibi gözden geçirir. Diğerleri gibi –Emile Ollivier, Clemenceau ya da Poincaré– Temmuz monarşisinininki gibi bir davayı savunsa da bunu önemli bir yorum adına yapar, çünkü bu yorumun hedefi modern Fransa'nın siyasal biçimini oturtmak ve devrimci sapmaya son vermektir. Demek ki doğal olarak ve güçlü biçimde ideolojik bir eylemde bulunur; siyaseti, "fazla miktarda olsa bile" o "Makyavelci oyunlarla" açıklamaktan kaçınır (II. cilt, s. 324) ve yine büyük olayları küçük nedenlerle açıklamayı reddeder. Onun kaleminde eylem, eylemi harekete geçiren esas nedenlerden çok fazla ilginç değildir. Kuşkusuz bu nedenle, uzun bakanlığından önceki dönemi konu alan, ama Restauration dönemini, 1830 devrimini ve köklü çözümlerle yüklü ulusal eğitimdeki işlerini anlatan ilk üç cilt sonraki beş ciltten daha zengin görünür; bu beş cilt 1840 krizi, Doğu işleri ya da İspanya evlilikleri gibi çağdaşları daha fazla gerektiren günlük olaylarla doludur. Guizot'da tarih dramatik olmayan olgu içinde ve geriye dönüş yoluyla, anlamını kavramaya çalışan bir tündengelimle ortaya çıkar. Aksine De Gaulle'de tarih trajik ve mistik içinde olduğu kadar başka hiçbir yerde mevcut değildir. De Gaulle Fran-

97) Bkz. René Rémond, "Guizot'da tarih felsefesi", *Actes du Colloque François Guizot*, Paris. 22-25 Ekim 1974, Paris, Société de l'histoire du protestantisme français, 1976.

sa'yı kendi bünyesine "katmış" gibidir, bu sözcük onun yazısında sürekli yerini bulur; Fransa üzerinde unvanları gerektirmeyen hakları bu sayde kazanır: "Tarihin derinliklerinden gelen bir çağrı, sonra memleket sevgisi beni mirasçısı olmayan hazineyi dikkate almaya, Fransız egemenliğini temin etmeye götürmüştür; meşruluğu elinde bulunduran benim." (II. cilt, s. 321) Devlet hafızasının özüne parmak basan olağanüstü bir cümle. Ancak her iki durumda ilkeleri ve inançları olan bu iki karamsarin yüce dirayetlerinden bağımsız olarak, birinde çözümlemeyle diğerinde tensel duyguyla oluşturulmuş, tamamıyla yapma bir tarih bloğu, kısaca kökten farklı bir psikoloji ve ahlakla desteklenen tarihsel bir hafıza onlara insanları ve durumları sağlar; ânında uygulanabilecek bir yorum çerçevesi sağlar; bu çerçeve onların olayı ânında anlatıya katmalarını sağlar; bu sırada yazımın daha sonraya rastlaması ve ayrıca —belirtmekte yarar var— benzer bir belge desteği almaları işlerini kolaylaştırmıştır. Her ikisinde de tarih "olduğu şey", insanlar da "oldukları şey" olduğundan, yeni asla tam olarak yeni değildir, hafızayı oluşturan eski'ye benzer; hafıza ise bir devlet anısına dönüşmüştür, çünkü bu onların hafızasıdır.

Buna rağmen bu temel metinlerin denkliklerini basit bir araçlar bütününe, kişisel olaylara ve zorunlu düşüncelere indirgeyemeyiz. Bu denklik daha temel nedenlere bağlıdır: Zorunlulukları ile olumsuzluklarının birbiri içine geçmiş olması, ki bu durum yüzünden rastlantı sonucu oluşmuş bu bütüncü adamakıllı bitişkin bir hafıza aygıtı haline gelir.

Gerçekte bunu düşünmemek imkânsızdır. Olmamış olabilirdi. Günümüzde türdeşliğini daha da belli eden benzer kapaklar altında bir araya getirilmiş olan bu muazzam galeri rastlantının, umulmadık buluşların ve âlimane çalışmanın ürünüdür. İktidarın icrası ve bizzat ulusal tarihin gidişatıyla ilgili ifadelerden ayrılamayacak bir imge: Ancak bu sonradan yapılma bir hafızadır, ateşe atılmadığında ya da farelere terk edilmediğinde bile mahkûm olacağı karanlıktan çekilip çıkarılmış bir hafıza. XIX. yüzyıla kadar bu metinlerden hiçbiri yayımlanmak için yazılmamıştı. Sully bunları basma işini kimseye vermemişti ve Economies royales (Kraliyet işleri) kendi şatosunda doğdu. Ancak bu anıların en sahipleri umulmadık olayların ürünüdür. XIV. Louis'nin anıları denilen yapıt aslında ateşe atılmaktan kurtulmuş çok dağınık parçalardır, zira yaşlı kral bunları 1714 yılında bir gün ateşe atmıştı ve Mareşal Noailles ise bunları özenle çıkarıp almış, otuz beş yıl sonra Kraliyet kütüphanesine teslim etmişti. Kurtarılan bu parşömenlerin bir Yunan tapınağını yeniden inşa edercesine tamir edilebil-

mesi için 1806'da Grouvelle'in, 1860'ta Charles Dressy'in, 1927'de Jean Longnon'un titiz çalışmaları gerekmiştir. Ya *Mémorial*? Napolyon'un bindiği ve, genç Quinet'nin dediği gibi, "ölümün tamamen değiştirdiği bir hayalet olarak zihinleri yokladığı" efsanedeki o savaş atı⁹⁸; İngilizler, Sainte-Hélène'den hareketinde, Las Cases'dan bir süre için aldıkları notları ona geri vermeyebilirlerdi. Ya Retz ve Richelieu? Uzmanlar bugün hâlâ Paul de Gondi'nin *Anılar*'ını yayımlatmak isteyip istemediğini tartışıyorlar, ama hepsi eğer yazar anılarını bitirmiş olsaydı böyle bir sorunun ortaya çıkmayacağını kabul ediyorlar. Her halükarda bunlar tamamlanamamıştır. Üstelik en başındaki bir bölümü yırtılmış ya da kaybolmuştur. *Le Testament politique* (Siyasi vasiyet) özellikle XIII. Louis'ye yönelikti; Richelieu'nün ölümünden kırk altı yıl sonra, 1668'de Amsterdam'da, bunları nasıl ele geçirdiği meçhul bir Protestan yayıncı tarafından yayımlanmıştır. Üstelik yayının amacı tamamıyla saptırılmıştı: XIV. Louis'ye karşı bir propaganda aracı olarak kullanmaktı bu amaç; Nantes Fermanı'nın yakın tarihli iptaline karşı daha hoşgörülü bir politika modelini çıkarıyordu. Metnin sahici uzun süre ve özellikle Voltaire tarafından reddedilmiştir; bu ise XVIII. yüzyıl boyunca bu metnin Colbert'in ya da Mazarin'in kâğıtlarıyla birlikte düzmece siyasi vasiyetname derlemeleri içinde yeniden yayımlanmasına engel olamadı. Peki Saint-Simon'a ne demeli? Gizlilik onu asla bırakmamış gibidir. Bir yığın elyazmasının saklanması küçük Dük'ün iflasıyla ilgilidir; Mart 1755'te ölümünden sonra alacaklıları mallarına haciz koydurmuşlardı⁹⁹. Ancak bu kurtarıcı olaydan sonra anıları defalarca dışarı sızdırıldı! El altından dolaştırılan kopyalar, bir dizi dava, iftira içeren korsan baskılar, yasaklanan basımlar, ele geçirilen yüz altmış üç portföyün kayıtlı olduğu Dışişleri'nin yaptırımı; Yves Coirault'nun titiz çalışmalarıyla Pléiade dizisinde hazırlanmakta olan bu anılar bunlardan sadece on birini içermektedir; bu polisiye macerada her şey vardır. Guizot Michel Lévy ile yılda sekiz ciltlik bir yayın anlaşmasını imzalayarak gelenekle ilişkisini kesecek ve "çok erkenden gönlümdeki bu eser"i halka ulaşmasından dolayı kendine övünç payı çıkaracak ilk kişidir¹⁰⁰. Ancak günümüzde hâlâ, zamandizini mucizevi biçimde ayrıntılı olan General'in *Mémoires*'ının yayım-

98) Giriş bölümünde Jean Tulard'ın alıntısı, "Un chef-d'oeuvre de propagande", *Mémorial*, a.g.y.

99) François-Régis Bastide tarafından elyazmaları tarihin açık özeti, *Saint-Simon*, Paris, Seuil, "Ecrivain de toujours" dizisi 1953, s. 175.

100) Bkz. Michel Richard, "Guizot mémorialiste", *Actes du colloque François Guizot*, a.g.y.

lanmasını kollayan bir melek var gibidir: René Coty'nin maskaraca ve gıyabında seçimi esnasında *L'Appel* (Çağrı); IV. Cumhuriyetin dağılışı sırasında *L'Unité* (Birlik); iktidara dönüşünün ertesi gününde *Le Salut* (Kurtuluş); ölümünden üç ay önce *Mémoires d'espoir* (Umut anıları); tamamlanmamış olan ve öncekiler gibi güzel olmadığı söylenen ikinci cilt bu sona eren hayata gereksindiği bitmemişlik havasını kazandırmıştır... Bütün bu metinlerin yazgısı tuhaftır; çok sayıda vesayetle ulusal malvarlığı kapsamına girmiş, kusurlu ama çok etkili yayınlarla yaşayan hafıza üzerinde belirivermiş, daha sonra uzmanlar ve eleştirmenlerce ele alınmış, ardından da tedavülden kalkmış, ama bir süre sonra yeniden ortaya çıkmış metinlerdir bunlar; çoğunluğu az okunan bu metinler, geçmiş, yani onların tek ve belirsiz alıcılarını pek kaale almayan mahkemenin önünde, hem mevcut hem de namevcut durdukları Panteon'a yerleşmişlerdir.

Buna karşın bu devlet anıları, sonradan bir sistem olarak deşifre edilmesi mümkün bir bütün oluştururlar. Zira, bu bütüncü nihayetinde farklı ve tamamlayıcı üç kategoriye bağlıdır. Birincisi gözden düşmüş ya da düşmemiş bakanları, her biri ulusal dirilişe ilişkin güçlü bir imgeyi kendilerince temsil eden Sully'yı, Richelieu'yü, Guizot'yu kapsar: Hikmeti hükümetin şaklayan kırbacını temsil eden Richelieu; burjuva Fransa'nın eğitimcisi Guizot. Bu, devletin, gerektirdiği devamlılık, dirayet ve bağlılık içinde siyasal inşasının temel eksenidir. Bu yapıtların çok az okunuyor olmasının, hatta piyasadan kalkmış olmasının pek önemi yoktur. Bütün eylem planı "kırsal işlerden, rençberlikten"¹⁰¹ ibaret olan Sully'nin imgesi, Fransa kırsalcılığı, fizyokratlar, Restauration dönemi, Méline yasaları, Vichy tarafından ne zaman öne çıkarılsa yeniden canlanmıştı; tarih kitabı olsun roman olsun Richelieu'yü¹⁰² konu alan *Maximes*'in yazarını geniş kitleye tanıtmıştır; parlamenter monarşinin bütün siyasi anlayışının karşılaştığı gözden düşmeyi yaşamış olan Guizot günümüzde yeniden ilgi odağı haline geliyor¹⁰³. Diğer bütün büyük bakanların anıları ne kadar ilginç ya da eğitici olursa olsun, hiçbirisi bu kadar uzağa giden ve Fransızların devletin üstün sağlamlığı ve temel dengesi hakkında edindikleri ya da edinmek istedikleri düşünceye bu kadar derinlemesine temas eden bir

101) Bkz. Bernard Barbiche, *Sully, a.g.y.*, özellikle, s. 197-201.

102) Son olarak, Michel Carmona, *Richelieu*, Paris, Fayard, 1983 ve aynı şekilde, *La France de Richelieu*, Paris, Fayard, 1984.

103) Pierre Rosanvallon'un eserinin başlığının gösterdiği gibi, *Le Moment Guizot*, Paris, Gallimard, 1985.

davayla özdeşleşmez. Bu dizi ulusal yapının ana direğini oluşturur. Yapının bir yanında ve üstünde, bakışımı bir durumda, devletin edebiyatçıları vardır –Retz, Saint-Simon, Chateaubriand– diğer yanda ise büyük siyasetçiler – XIV. Louis, Napolyon ve De Gaulle. Hizmetkârlar, ozanlar ve büyük yorumcular. Devlet anılarıyla ilgili bu Fransız sistemine özgünlüğünü kazandıran ve bu coğrafyaya özgüllüğünü veren şey işte bu üç grup metin arasındaki yapay ama zorunlu işteşlik ilişkisidir. Devlet hizmetinde olanlar devlet hafızasına hizmet ederler, ama eğer ozanlar devlet hafızasını şarkılarla dile getirmiyor olsalardı devleti cisimleştirenler artık onu temsil etmezlerdi. Zira bütünüyle yazının itibarına ve sözcüklerin müziğine dayanan bir Fransız sisteminin nihai temsilcileri onlardır, yani siyasi eylemden çekilmiş, hayranlık uyandırmış hayranlık duymuş büyük yazarlardır. De Gaulle'den söz etmeyelim; onun edebiyat saplantısı fazlasıyla ortadadır. Peki Balzac, Stendhal, Hugo olmasaydı muhtemelen Sainte-Hélène mahkûmuyla ilgili o romantik figürün de olamayacağını unutabilir miyiz? XIV. Louis'nin ciddi ciddi *Anılar*'ını kaleme almaya giriştiği 1668 yılında Racine'in *Les Plaideurs* (Davacılar), Molière'in *Amphytrion* ve *L'Avare*'i (Cimri) sahnelettiğini, Boileau'nun *L'Épître au Roi*'yı (Krala övgü) yazdığını ve La Fontaine'in *Fables*'in (Masallar) ilk altı kitabını yayımladığını görmezden gelebilir miyiz? Edebiyatın sürekli bası ile devlet imgesinin büyük orkestrasyonları arasındaki –sadece De Gaulle-Malraux¹⁰⁴ ikilisini düşünmek yeterlidir– bağ hiç olmadığı kadar sıkışmıştır.

Bu yapı esas olarak sadece düşüncenin bir yönü olacaktır. Yani XIV. Louis'nin, Napolyon'un ve De Gaulle'ün anılarında cisimleşen şey ulusal birliğin üç anahtar dönemidir: Mutlak monarşinin yükselişi, devrim mirasının yerleşmesi, demokratik ve cumhuriyetçi devletin derinliğine kök salması. Olgu ortadadır, gizli ve kitleseldir, başka ülkelerde ve başka tarihlerde benzeri yoktur; devlet hafızasının genel ekonomisini ve gizli sıradüzenini o yönetir. Ulusal meşruluğu en yoğun biçimde sağlamlaştırmış üç

104) *Antimémoires* başlığı da yazar açısından tamamen belirleyicidir; yazar, *Les Conquérants*'dan bu yana (1928) kahramanının ağızyla şöyle söylemektedir: "Anılar hancinde hangi kitaplar okunmaya değer?" Malraux'nun, tıpkı kendi bağlamında de Gaulle'ün olduğu gibi, bir geleceğin derinliğinin ve zorunluluğun bilincinde olduğunu, General gibi özetlemeden değil, yıkıp yeniden kurmadan yana olduğunu gösterir. Gerçek, yapmacık ve Malraux'nun adlandırdığı biçimiyle "yaşanmışlık" oranları konusunda, özellikle Jean Lacouture'ün edebi versiyon ile Mao Çetung'la ünlü görüşmesinin resmi versiyonları ve genellikle, kendi biyografisinin ünlü son bölümü, "La mémoire", *Malraux, une vie dans le siècle*, (Paris, Ed. du Seuil, 1973) arasında giriştiği aydınlatıcı karşılaştırmaya başvuracağız.

kişi; tarihimizde ve mitolojimizde, devletin neredeyse içinde yok olup gideceği La Fronde, Devrim, 1940 bozgunu gibi büyük krizler sonrası önemli devlet imgelerini temsil etmiş üç kişi; bunların her biri çok farklı durumlarda ve görünürde ilgisiz sebepler uğruna, her biri kendi tarzında anılara kendi imgesini kazandırır ve sanki eylemlerini değerlendirmiş gibi ortaya çıkar. Sistemin ana kilidi, en üst güvencesi ve sonsuz gerçeği buradadır. Eğer Fransa'da devlet hafızası varsa ve böyle bir yoğunluk kazanıyorsa bunun nedeni sadece büyük devlet adamlarının sürekli olarak güçlü iktidar ateşini yeniden canlandırmış olmaları değil, tarihi gelenek ile devamlılığın birbiri içine geçtiği üç belirleyici dönemecin bu kurucu metinlerde berraklaşmış olmasıdır: Sisteme geçerlilik ve iç mantık kazandıran güçlü bir çakışmadır bu.

Aslında XIV. Louis'nin *Anılar*'ının onun imgesi için vazgeçilmez olmasının, ayrıca Napolyon'un da anılarını kendi eliyle yazmamış olmasının pek önemi yoktur. Bu metinlerin cari dolaşımı ve gerçek kullanımı da pek önemli değildir. Bunlar da ulusa ait dinsel ritüel değerindedirler. Fransa'da devlet hafızası kurumsal ve kümülatif değil, kişisel ve neredeyse topluluksaldır. Gerçeğin gerçeğini aktardığı kabul edilen en büyük devlet anıları bilgi edinmek için değil, kişinin kişilikle, kişinin en önemli anılarında devletle özdeşliğini teyit etmek için okunur. XIV. Louis'nin *Anılar*'ından geriye kalan şey İspanyol evlilikleri anlatısı değildir; "halkı için duyduğu şefkati ve dostluğu göstermek amacıyla" benimsediği "aşırı şiddeti" itiraf ederek daha fazla parlayan muhteşem Güneş Kral'ın Sainte-Beuve¹⁰⁵ tarafından belirlenen bu "krallık notasıdır". *Mémorial*'den akılda kalan, bir kaya üzerine çivilenmiş kahramanın içten haykırışlarıdır. *Mémoires de guerre*'den (Savaş anıları) halkın bilincinde kalan şey tamamıyla birinci cümlede¹⁰⁶ bulunur, herkesin kendi düşüncesini yansıtabildiği ve devamı ise sadece bir savunma ve bir sergileme olan şu "belli Fransa düşüncesi"dir bu. Gerisi gerçekte sadece tarihçileri ilgilendirmektedir. En yüklü devlet hafızası sade eylem anlatısı içermeyen anılardır. Bunlarda sırları öğrenemeyiz, ama bir üslupla karşılaşırız, bir imgeyi buluruz, bir rite uyarız, bir tecessümü izleriz. Ondaki hareketle genel bir düzenleme gerçekleşir, rastlantıya bağlı, ama zorunlu bir model ortaya çıkar. Eğer bu üç metin olma-

105) Sainte-Beuve, *Courseries du lundi*, a.g.y., V. cilt, s. 315.

106) Bu ünlü ilk cümlemin ("Bütün hayatım boyunca, Fransa hakkında kesin bir fikir edin-dim") ritmi açısından *Kayıp Zamanın İzinde*'nin ilk cümlesi olan "Uzun zaman, erkenden yattım" ile aynı olduğuna yeterince dikkat çekebildik mi?

saydı, onları icat etmek gerekeceğini söylemek geliyor insanın içinden. Zaten ilk ikisi için pratikte olan şey budur, çünkü üçüncüsünün itibarı diğer ikisinin yeniden güncelleştirilmesiyle açıklık kazanır. Bu üçü bizim devlet üstbenimizi oluştururlar. Geriye dönük olarak Monluc'un acılarına, Boigne kontesinin zekice gevezeliğine, Edgar Faure'un kariyerindeki beklenmedik olgulara gittikçe daha çok tat ve ilginçlik kazandıran da budur. Büyük kişilerin geçmişteki işleri hakkında yaydıkları parıltılı anlatılar olmasaydı, anı geleneği olmazdı, ayrıca tarihçi için özne temelsiz olurdu.

Devlet geleneğinin eskiliği, edebi gelenek ile siyasi gelenek arasındaki hayati bağ, tarihi gelenekte iktidarın özünün yoğun bir şekilde kişisel oluşu: Sürekliliği ve çeşitliliği sonsuz bir anılar üretimi işte bu üç ulusal özelliğin çakışma noktasında düzene girer. Anılar en azından XVI. yüzyıldan beri mevcuttur, ama bir dizi istisna olarak. Geçen yüzyılda bunlar yığın yığın keşfedildi ve yayımlandı. Günümüzde bunların anlatmak isteyip de anlatamadıklarını çözmek için yeni bir okuma gereklidir. XIX. yüzyıl, tarihimizin devlet sırlarını orada bulmuştu, devlet hafızamızın gizli tarihini de orada bulabiliriz. Zira bilinçaltına girmenin en iyi yolu düşerse, demek ki anıları da sırf anlatıdan oluşan marjinal bir tür olarak değil, ama bizi ulusal kimliğimize götürecek bir yol, kutsal yol olmasa da bir kral yolu olarak görmek gerekir.

Ulus-Hafıza

Kırk sekiz cildin ve ayrıca *La République*'in (Cumhuriyet) on yedi cildinin ortaya çıkardığı dört tür ulusal hafıza vardır.

İlki feodal monarşiye ve devleti tanıma ve kabul etme dönemine uygun düşmektedir. Uzun bir oluşumdur bu, ister Troyalı, ister Frank isterse Galyalı olsun, soy saplantısı olan bir dönem; meşruluğun doğrulanışı ile zengin Antikçağ'a sahip çıkışın birbirine sıkı sıkı bağlandığı bir dönem. Öz olarak *kralcı* hafıza, çünkü salt üstünlüğü temin edilecek ve kutsallığı benimsenecek kralın kişiliğine bağlıdır. Bu hafızanın berraklaştığı yerlerin dinsel, siyasal, simgesel, tarihyazımsal ve soyzincirsel niteliğinin kaynağı budur. Belli başlı özelliklerini "miras" adı altında yeniden gruplayabilmemizin nedeni, hafızanın ortaya çıktığı çağda bile kendini bir ritüel olarak sunmaya özen göstermesi ve zamana kaydolmak için zamandışı ile doğaüstünü kullanmaya meyletmesidir. Hafıza içine henüz ulusu olmayan ulusal bir kutsallık kök salar; o bunu ulusal hafızanın gelecek bütün şekillerine miras olarak bırakacaktır, ona sürekli bir geçerlik sağlayacak şeydir bu. Laik ve cumhuriyetçi hafızanın bu kutsallık mirasını ele geçirmek için kullanacağı bütün düzenekler, monarşi ilahiyatçılarının, kralın tarihyazımcılarının ve krallık memurlarının monarşik kurum üzerine, kralın bedeni

üzerine, kiliseye ve İsa'nın bedenine bağlanan ilahi bir olguyu yansıtmak için kullandıkları şeylerden yararlanacaktır. Yani kurucu bir hafıza; *Les Grandes Chroniques de France*'ın Hristiyanlık ve hanedanlık açısından algılanışıyla, ayrıca Étienne Pasquier'nin *Le Recherches de la France*'ının (Fransa araştırmaları) Gallikan ve parlamentocu açıdan kabulüyle ifadesini bulan hafıza. Ancak bu hafızayı, tıpkı Commynes ve Monluc'ten Kardinal Retz'e ilk devlet anıları geleneğini kuran kahramanlık anılarındaki gibi, ilk Valois'lardan XIV. Louis'ye kadar devlet simgeselliği içinde, ülke sınırlarının, siyasal cepheli feodal hudutların oluşumunda da buluruz.

İkinci tür, bizzat kendi tasavvur imgesine bütünüyle kendini kaptırılmış anıtsal ve görsel *hafıza-devlet*'in saf ifadesidir. Versailles bunun en çarpıcı örneğidir; tıpkı 1663'te bütünüyle Colbert tarafından kurulmuş Académie des inscriptions'un madalyonlarına basıldığı gibi taşta kazınan, cisimleştirici ve ayrı bir büyüklüktür o; bununla birlikte aynı ölçüde evcilleştirilmiş doğayla, saray ritüelleriyle, kralın putlaştırılan kahramanlığıyla ve toplumsallaşabilme kurallarıyla ifade edilen büyüklük. Övgülerle kutlanan değişmezliğin hafızası, gücünün ve ışığının görkeminde kendini bulur. Zorlayıcı ve baskıcı olmayan bir hafıza, tamamen resmi, koruyucu, sanatsever bir hafıza; siyasi ve sanatsal yazgısı bakımından, "kralların malikânesi ve sanatların tapınağı" Louvre müzesi bunu iyi ifade eder; o Louvre ki monarşinin düşüşünün yıldönümü olan 10 Ağustos 1794 günü Devrim tarafından halka açık ilk mülli müze haline getirilmiştir. Demek ki büyük ölçüde birlikçi ve pozitif bir hafızadır bu; ama Collège de France ve Fransız Akademisi'yle devlet garantisi altında edindiği özgürlük alanlarını bizzat kuran bir hafıza; XVIII. yüzyılın dış biçimini koruyarak içeriden yıkacağı bir hafıza. Burada bu bölüm, ünlü kişilerin ölümlerinden sonra cenaze söyleviyle, akademik övgü söylevlerine varıncaya kadar, ya da evinde ziyaret ritüelini başlatan büyük yazarın doğuşuyla açıkça vurgulanmıştır. Devletin monarşik hafızasının gerçek gizli karşı hareketi olan Saint-Simon'un *Mémoires*'ında (Anılar) bu değişimin en uç ifadesi görülecektir.

Üçüncü tür, *ulus-hafıza*. Bu, ulus olarak bizzat kendinin farkına varan, Devrim esnasında varlığını ilan eden, Restauration'da düzene giren ve Temmuz Monarşisi idaresi altında kök salan, tam anlamıyla ulusal hafızanın esas ânını teşkil eder. "Ortak mal"ın oluşumundan ayrı olarak, bunun ortaya çıkışını belirlemek ve değerlendirilmesini anlamak için burada çok sayıda ögeyi bir araya getirmek gerekecektir: Bunun temeli ve ilk koşulu olan medeni kanun, ayrıca, benzer niceliklerin ve eşit birimlerin

kaydını öngören genel Fransa istatistiğinden, anıların kapitalizasyonunu gösteren bu ilk devlet anılarına kadar, bu arada esas niyetini böyle açıklayan Thierry'nin *Lettres sur l'histoire de la France*'ına (Fransa tarihi üzerine mektuplar) kadar. Bütün boyutlarıyla, hukuksal, tarihsel, ekonomik ve coğrafi boyutlarıyla genişleyen ulusal hafıza. Bu, bütün romantik ve liberal tarihyazımı içinde kendini geçmiş olarak yeniden bulan Ulus'tur; yaşamışlığının derinliğinde, tarihsel romanla kendini keşfeden, Michelet'nin *Tableau de la France*'ında (Fransa tablosu) anlatılan coğrafi varlığının birliği içinde kendini duyumsayan bir Ulus; Guides-Joannes'ın oluşturulmasıyla kendi kendini açımlayan, yeni resimde manzaralarını bulan bir Ulus. Özellikle kendi hafızasının açınlanmasını ve korunmasını sağlayacak araçları yaratan bir tasarı olarak ulus: Müzeler, uzman toplulukları, École de Chartes, Tarih çalışmaları kurulu, Ulusal arşiv ve kütüphaneler vb. Hatta bu barış döneminde bile Versailles müzesinin tarih galerisindeki savaş tablolarıyla, Napolyon'un küllerinin geri getirilmesiyle coşan bir ulus. Özellikle mitik asker Chauvin mitiyle can bulan çiftçi asker mitiyle. Ulusal yaşamın tarihsel açıdan donuk ve boş zamanı; öyle ki 1830 devrimi bile 1789 devriminin minyatürü olarak görülür; ulusal macehaların güçlü anlatıları arasında, Büyük Napolyon ile küçük Napolyon, Aydınlanma dönemi ile sosyalizm, devrimci destan ile cumhuriyetçi destan arasında sıkışıp kalmış bir zamandır bu. Ancak aynı zamanda ulusal hafızanın en dolu zamanı; bunun merkezi, kurumlar bakımından bu hafızasal hareketliliğin en belirleyici kişisi olan Guizot ile her yerde olduğundan burada bireysel olarak hiçbir yerde olmayan Michelet arasında gidip gelir. Olası bütün hafıza mekânını aşkınlaştıran Michelet, çünkü diğerleri arasında o geometrik yerdir, ortak belirleyicidir, *Hafıza mekânları*'nın ruhudur.

Dördüncü tür hafıza, *La République*'e özgü yerlerin aydınlatıldığı bir hafızadır: Ulus-hafıza'nın etkin yansıması, toplumsal ve militan kökleşmesi olan yurttaş-hafıza. Büyük ölçüde demokratikleştirilmiş, kitlenin hafızası; en genel olarak eğitsel anıtlarıyla ifadesini bulduğuna şaşmamak gerekir: "Büyük Lavissee"nin bilimsel tarihyazımı, manzaraya dair güçlü önsezgisini beşeri coğrafya diline dönüştürmedeki örnek mücadelesiyle Vidal de la Blache. Bu hafıza hayali Alsace üyeliğinde kendisini hissettirir; okul haritalarıyla ve Altıgen geometrik şekliyle bakışlara kendini kabul ettirir; Paris'teki heykellerde gözlerden kaçmaz, sokak isimleri repertuvarında yer alır, Palais-Bourbon parlamento söyleminde tutanaklara geçer.

Okul klasiklerinin kültürel ana metinlerinde belirlenir ve dondurulur; École normale supérieure'e hazırlık sınıfları ve *Éléments pour une doctrine radicale* adlı eserin yazarı filozof Kutsal Ruh Alain bunun basit örnekleridir. Bu yurttaş-hafıza bir engel oluşturur; ulus adı altında uzlaşmış bir toplum ile devletin aşılmaz bir sentezidir. İşte bu yüzden de onunla başladık, sanki bu pekiştirilmiş ulusal hafızanın yoğun siyasal birliği Verdun'dan bu yana çağların aşındırmasına maruz kalmıştır.

Kraliyet hafızası, devlet-hafıza, ulus-hafıza, yurttaş-hafıza; sonuçta ulusal kimliği saptayan dört önemli anla buluşuyoruz: Feodal monarşi, mutlak monarşi, devrimin yerleşmesi ve cumhuriyetçi sentez. Güven verici, ama hayal kırıklığı yaratan sonuç. Peki konu dışına böyle büyük bir çıkış gerekli miydi? Yolun sonunda en geleneksel siyasal tarihin klasik ayrımlarına varacaksak, bu yalpalamaların, bu hafıza zorlamalarının ne yararı vardır? Bu, Fransız devlet tarihinin eski, belirgin ve gösterişli ayrımlarına, simgesel açıklama dışında boşluk ve bulanıklık –en iyi ihtimalle görüntü güzelliği– dışında ne katmaktadır? Çünkü bu dört tür hafıza anlamlarını onları ortaya çıkaran bir beşinciden, bizim hafızamızdan alır: *Ortakmal-hafıza*.

Ortakmal-hafıza deyişini sadece ulusal geçmişe tanıklık eden bütün nesnelere doğru genişletilmiş bir kavram olarak değil, daha derinde, bizzat hafızanın geleneksel hedeflerinin ortakmal ve kolektif miras haline getirilmesini anlatan bir kavram olarak anlamak gerekir. Bu metabolizma ilk aşamada, en azından, Devrim'den beri ulusal hafızanın düzenlenmesine temel teşkil eden klasik tezatlıkların bitişiyle ifadesini bulur: Eski Fransa'ya karşı yeni Fransa, dinsel Fransa'ya karşı laik Fransa, sağcı Fransa'ya karşı solcu Fransa. Bir tükeniştir bu, ama soyzincirlerinin ve sadakatlerin yok oluşuna neden olmaz; ayrıca en azından en son değişim konusunda demokratik örgütlenme için zorunlu bölünmelere engel olmayan bir zayıflamadır; ancak bu bizzat bu demokrasinin ilkesini sorguya açar. Hafızanın bu şekilde ortakmala dönüşümü, ulusun derinliğinde gömülmüş olanın yüzeye çıkışıyla, ayrıca Albigeois savaşından Nazi işbirlikçiliğine, Saint-Barthélemy'den Vendée savaşına kadar ortak vicdandaki en acılı bölümler üzerine serbest dönüşle ifadesini bulur. Ya da Cumhuriyet gibi sığınak değerlerle asgari düzeyde uzlaşmakla. Hafıza özellikle ulusa ait olma duygusunun gittikçe güçlenmesiyle ortaya çıkar; bu duygu geleneksel ulusçuluğun olumlayıcı tarzında değildir –tazyikleri beslese bile–, ama ulusal tekilliğe karşı yeni bir duyarlılıktır; bu tekillik Avrupa'ya girişin yarattığı yeni

koşullarla birleşmiştir, modern yaşam tarzlarının genelleşmesiyle, merkeziyetçilikten kurtulma istekleriyle, devletin çağdaş müdahale biçimleriyle, alışıldık Fransız'lık normlarına pek de tabi olmayan bir göçmen halkın güçlü mevcudiyetiyle, Frankofoni'nin küçülmesiyle oluşan yeni koşullardır bunlar.

Kesin bir dönüşüm. İşte bu dönüşüm Fransa'ya hafıza yoluyla tarihsel yaklaşımın her alanına yenilik getirir ve işte bu *Hafıza mekânları* da bunun odağında yer alır.

Hafıza bugün "Fransa"ya ancak devletle özdeşleşmesiyle tanıyabileceği birliği ve yasallığı irade ve tasavvur olarak bağlayacak tek sığırama tahtası, uzun süren büyük bir gücün ifadesidir. Gücün, ulusun ve Fransa imgesinin devletin bu eski ve etkili özdeşleşmesi dünyanın gelişimi ve kuvvetler ilişkisi karşısında gittikçe bozulmuştur. Yarım yüzyıldan bu yana hem vicdan hem de bilim buna karşı çıkıyor.

Fransa'nın gerilemesi I. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında başladı; ancak bütün Avrupa'nın gerilemesiyle birleşen bu gerileme içeride ulusalcı duyguları ve yenilenme yanılığısındaki sağlamlığı bertaraf eden tepkicilerin sözlerinde ifadesini bulmuştur. Şurası bir gerçek: O zamana kadar Avrupa'ya ait bütün büyük tecrübelerin tarihsel laboratuvarı olmakla övünen Fransa –feodaliteden cumhuriyete kadar, bu arada mutlakiyetçilikten, Haçlı seferlerinden sömürgeciliğe, Reformdan Aydınlanmaya kadar– savaştan bu yana dıştan gelen büyük olguların etkilerine maruz kalmaya başlamıştır: 1917 Devrimi, faşizm, ekonomik kriz ya da "Trente Glorieuses"ün yaygınlaşması. 1940'taki gerçek bozgun, hür Fransa'nın birlikte hareket ettiği müttefiklerinin zaferiyle perdelenmiştir. Cumhuriyetin yeniden kurulmasını kendisini borçlu olduğumuz De Gaulle iflas duygusunu silip atmıştı, aksi halde Fransa sömürgeler sorunu ve önsezilerin felce uğraması karşısında aynı duygu içine gömülürdü. Büyümenin katkısıyla Cezayir'den çekilmeyi bir zafer üslubuyla bezeyebilmiş ve kısa süre sonra da Fransa'nın nükleer güçler arasına girmesiyle bunu unutturabilmişti. 1962 tarihi De Gaulle döneminin sonunun ve ekonomik krizin genele yaydığı kesin bir bilincin başlangıcı olmuştur. Fransa'nın vasat devletler arasında ve Avrupa'da kesin dengesini bulması, kendine ve geçmişine bir kez daha bakmasını gerektirdi. Bu yıllar bir ortakmal-hafıza dönemi idi; ayrıca Fransa'nın ulusalcılıktan uzak bir ulusla kucaklaşma dönemi idi.

Üstelik aynı süre boyunca tarihçilerin bütün çabaları geleneksel olarak devletle özdeşleşmiş ulus olgusundan vazgeçmeye ve gerçekliklerin

dünyasına gökten birlikçi vahiyler indirmeye yöneldi. Bu gerçekler, örneğin bölge, eyalet ya da köy gibi ister ulusal bütünlükten daha alt bir çözümleme düzeyinde bulunsunlar, ister, büyük ekonomik dönemler, demografik akımlar, kültürel uygulamalar vb. gibi üst bir düzeyde bulunsunlar, her durumda başka bir aşamaya aittirler ve özgüllüklerini yeniden tanımları gerekmektedir. Öte yandan ulusun kaderinin önemli tarihleri ile Fransız tarih yazımının yöntembilimsel ilerlemeleri arasındaki paralellik dikkat çekici ve anlamlıdır. 1930 bunalımı *Annales*'in ortaya çıkmasıyla; İkinci Dünya Savaşı sonrası, demografik, ekonomik ve sosyal tarihin parıltılı dönemiyle; Cezayir savaşının bitimini izleyen yıllar ise zihniyetler tarihinin yükselişiyle aynı zamana denk gelir. Ulusal vicdan ile bilim sanki yan yana yürüyormuş gibi, ikisi de aynı olguyu kaydeder, ama bilim, vicdanın evrensel mevcudiyet açısından yitirdiğini yöntemin evrenselliğiyle telafi eder. Bu varsayımın doğruluğu ne olursa olsun, sonuç aynı olmuştur. Şimdiye kadar uygulandığı haliyle tarihçi bir çözümleme karşısında konu olarak Fransa işlevsel ve inandırıcı çalışma bütünlüğünden yoksundur artık. Ekonomik faktörler, kültürel uygulamalar ya da zihinsel gelişmeler bile incelense, artık bütünlük bağı kalmamıştır ve "bir Fransa"nın varlığı tamamıyla sorunsala dönüşmüştür. Ulus konusunun eğitimde sunulmuş biçimi hakkındaki belirsizlik bunu burada gözler önüne sermektedir. Lavisse zamanında olduğu gibi artık sorgusuz sualsiz tek bir "Fransa tarihi" yapılamaz. Ayrıca günümüzde yazılan ve kısmen otuz yılın bireşimini çıkaran bütün tarihlerin bunu sorgulama tarzı dışında başka bir tarzla yapabileceği kuşkuludur.

Birleştirici anlamıyla "ulus" ancak hafızanın, sadece hafızanın karşısında geçerliliğini ve yasallığını koruyabilir. Böylece bir sermayeleştirme gerçekleşir ve derinlik kendini kabul ettirir; bizzat devletçi bir devamlılığın açıklığı bütün anlamını, büyük güç siyaseti esinleyebilecek ya da bir üst dili haklılaştırabilecek bir gurur konusu olarak değil, bir olgu olarak kazanır ve korur.

Zira Fransa, bütün eski Avrupa ulusları arasında, devletçi belirlenimin en erken, en sürekli ve en kurucu olduğu, hatta ortak bilinç için neredeyse zaman dışı ve kesintisiz olduğu ulustur. Fransa'da, bütün komşularının aksine, coğrafi ve ülkesel devamlılık her zaman bağlarını ve araçlarını bulmuştur. Fransa'nın devamlılık iradesini ve birleştiriciliği benimsemesi yukarıdan gelir; bunlar dağıtıcı kuvvetler ne kadar güçlüyse, hükmedecek birlikler ne kadar az türdeşse, patlama ne kadar çok tehdit ediciyse o ka-

dar enerjiyle ve kimi kez de umutsuzca desteklenir ve dile getirilir. Fransa'nın gücünün ve "büyüklüğünün" malzemesi olan tarihsel hafızanın erktekelci yapısı şüphesiz aynı zamanda onun doğuştan zayıflığının ifadesidir. Fransa "durağan-merkezi" bir ulustur. Kendi hakkındaki bilincine sadece siyasetle varabilmiştir, yoksa merkantilist iradeyle bütünleşmiş, ama sanayi devriminin ve yükselen kapitalizmin en güçlü olduğu zamanda bile ikincil bir uğraş olarak kalmış ekonomiyle değil; bütün dünyaya yayılmış, ama toplumun dokusunu ancak devletin ona çizdiği yollardan oluşturabilmiş kültürle de değil; zorlayıcı biçimde kendini kabul ettiren dille de değil. Topluluk bilincini ve ulus duygusunu berraklaştırmaya yetmiş bu dört alanda devletin yönetici, koruyucu, birleştirici ve eğitici rolü buradan gelmektedir. Fransa'da liberal bile olsa ekonominin kavramlarına olduğu kadar uygulamasına da yön vermiş ve onları güçlkle ve yarım yamalak işleten şey devlet olmuştur. Devlet, özerkliklerinin gereçlerini temin etme pahasına bile olsa, önemli üniversite ve akademik kurumları kurmuştur. Devlet elverişli olarak görülen dilsel düzgüleri yaymış ve taşra ağzını ortadan kaldırmıştır. Devlet toplumu sivilleştirmiştir. Hiçbir ülke ulusal devlet, onun ekonomisi, kültürü, dili ve toplumu arasında bu kadar sıkı denklik kurmamıştır. Yine hiçbir ülke radikalizmi –iki kez, ilkin XIV. Louis mutlakiyetçiliği, ikincisi Devrim– bu kadar açık bir şekilde yaşamamıştır. Bu deneylerden her biri ulusun tarih hafızasının zorunlu ve eksiksiz biçimde yeniden yorumlanmasına yol açmıştır. Fransız ulusal tarihinin çelişkisi, kendi özsel devamlılığını, doğası gereği en az devamlılık içeren şeye, siyasete yerleştirmiş olmasıdır. Böylece Fransız ulusal hafızası diğerlerinden daha çok tartışmalı bir tarz üzerinde, aşırı köktencilik ya da zora ki tortulaşma üzerinde gelişmiştir.

Ancak tamamen ulus-devlet ufkı altında sürüp giden bir tarih, devlet çevresinde düğümlenmiş olan bu hafızanın ulusal tortulaşmasını ortaya koyamaz. Böyle bir tarih doğal bir birliği gerektirir, ki bütün bilgilerimiz bunu yalanlıyor. Artık dünyanın Fransa'dan alacak pek dersi olmadığında, Fransa örnek bir tarih ileri sürmekteydi. Bu tarih fethedici ve evrenselci bir ulus görüşüne denk düşüyordu; Altıgen içine kapanma bunu safdillik ya da saçmalık haline getiriyor. Dünyaya model olarak bunu önerip hatta onu zorla kabul ettirirken, ulusun bizzat sahip olduğu şeyi saklamaktadır. Tarih bu emperyal ve askeri modeli silmiştir. Ulusal tarih kendi devamlılığını ancak hafızada anlamaktadır. "Fransa" ya kendi hafızasıdır ya da bir hiç. Eğer bir ulus varsa, bu ulus ulus-devlet tarihini idare eden çizgisel

nedensellikten ya da hikmeti hükümetçi amaçtan değil, ama hafıza ekonomisini idare eden güncelleştirici süreklilikten ibarettir ve kümülatif kaymalarla ve birleştirici hesaplarla işler. Şematik basitlikleri içinde gösterbildiğimiz bu dört tür hafızanın esas ilginçliği ulusal oluşumun dört aşamasını mekanik olarak ele alması değil, bu belirli kesitlerin ötesine geçmesi ve bunları başka bir tarihin örtüsüyle örtmesidir. Bunların birbirini izleyen bir silsilenin aksine açıkça gösterdikleri şey bir hafıza sürekliliğidir; bu hafızanın önceki katmanları bir tarihi, hatta çoktan geçip gitmiş bir tarihi entegre etmiştir. Bunlar birbirleriyle bağlantılıdır, birbirlerine sarılmışlardır, çakışmışlar, kaynaşmışlardır; öyle ki hiçbirisi tamamen kaybolmaz. Kundaktan çıkmaları bile bir hafıza neticesidir. Hafızayla ilgili bir “Tocqueville’cilik” vardır ve, bu derine işleyen, ısıtılı kırk sekiz projektöre, korkmadan aydınlatıcı kapasite diye adlandırdığımız olguyu kazandıran da odur.

Hafıza bütünüyle *sürekliliğin* yayılmasına, bir *benzersizliğin* değerlendirilmesine ve bir *zamandizinin* ortaya çıkmasına bağlıdır. Onu hisseden vatandaşta, onu açımlayan tarihçide –ve başta ben olmak üzere, bu *Hafıza Mekânları*’na katkıda bulunan herkese– olgunun salt büyüklüğü karşısında bitmez tükenmez bir tutku, anlaşılabilir bir hayranlık uyandıracak, ama kesinlikle bu geçip gitmiş yücelikle bir özdeşleşme ya da en küçük bir nostalji yaratmayan bir devamlılıktır bu. Şimdiden epeyce kalınlaşan bu üç cilt bu tekilliğin kıvrımlarının tamamıyla açımлады ya da ana hatlarını belirlediği iddiasında değildir; ancak bu ciltler bu tekilliğin üslubunu diğer ulusal oluşum türleriyle birlikte gereken karşılaştırmayı sağlamak niyetindedir; bu tekilliğe gerçek boyutunu ancak bu karşılaştırmalar verebilecektir. Ulus-devlet tekeli Fransa’da değildir, ama bu deneyimi bir devletin gelişimine, bir toprağa kökleşmeye, kültürel bir ifadeye işlemiş, onu, uzun süre topraksız ve devletsiz kalmış Yahudilerin “hafıza-halkı” olarak içlerine işledikleri anlamla, bir “ulus-hafıza” haline getiren bir ifade tarzına nakşetmiştir. Devletin hafızası, haklı bir seçimin çerçevesinde ve tarihçinin eşelenerek sergilediği tarihsel bir gelenek, bir tarih yazımı, manzaralar, kurumlar, anıtlar ve söylemler içinde sağlamlaşmıştır. Bu kitabın konusu da bundan farklı değildir.

Ancak kitabın ulaştığı sonuçlardan herhangi biri, bizim bildiklerimizden farklı bir zamandizini açıklığa kavuşturmak değildir; tıpkı *La République*’in 1880-1890 yılları için yaptığı gibi, birçok makalenin vurguladığı 1820 ile 1840 arasında ulusal bilincin kitlesel olarak ortaya çıkışı da değildir. Bunu

en sonda hatırlatmamızın nedeni, öncelikle her tür yeni tarihsel yaklaşımın, ulusal tarihi yeni bir zamansal elekten geçiren, temel başlangıç noktası ya da kesin kazanım olarak bir zamandizinin oluşturulmasını hedefliyor olmasıdır. Fransa'nın siyasal tarihinin zamandizini vardır, çünkü çağdaşların duygusuyla aynı zamanda ortaya çıkarılmıştır. Ama ekonomik; demografik tarihin ve sosyal tarihin de zamandizini vardır ve bunlar daha geniş erimli ve daha uzun süreli eğimler üzerinde bulunur. Kültürel tarih ve düşünceler tarihi başka zamandizinlerini kabul ettirmiştir. Her tür açık zamansal kesitlemeye karşı olan hafızanın birinci ve vasati çerçevesi aynı anda kendine özgü kesitler doğurur; bunlar başka kayıtlarda başka anlamlı kesitlere yaklaştırılabilir, bu ise gerektiğinde bunun işlevsel verimliliğini ve "bilimsel" geçerliliğini kanıtlamaya yeter.

Ancak bu ısrarın esas sebebi bu değildir. Ortakmal kavramını icat eden, gotiği keşfeden ve "ulusal"dan başı dönmüş bir tarih ihtiyacına kapılmış XIX. yüzyıl ile, hafıza gereksinimiyle kavruken, ortakmal kavramını genelleştiren, Ortaçağ'a tutkun ve muzaffer ulusalcılıktan ayrılan bizim XX. yüzyılımız arasında derin ilişkiler ve yakınlıklar vardır; bunlar sağlam bir tekdüzelik ünüyle kayıtsızlığı ve küçümsemenin keşfedildiğini ortaya çıkaran harekette bile kendi ulusal zamanımızı nitelemeye katkıda bulunur: Romantizmle kültürel açıdan zengin bir dönem, ama Birinci İmparatorluk'tan daha az tarihsel parlıtya sahip, İkinci İmparatorluk'tan daha az ekonomik parlıtya sahip bir dönem; burjuva monarşisinin siyasi açıdan tam anlamıyla çekiciliğini yitirdiği bir dönem, tıpkı bizde De Gaulle sonrasında olduğu gibi. Geçmişte Guizot bu tutucu liberalliğin bedelini yaptığı ünle ödemıştır; işte o Guizot burada hafızanın merkezi düzenleyicisi olarak yerini almaktadır.

Bu iki çağın ortak bir temel çizgisi vardır: Geleneksel geçmişten aniden kopma ve ona yeniden kavuşma ihtiyacı. Devrim'den ve İmparatorluk'tan hemen sonra, bu kavuşma tarih yoluyla ve eski Fransa'nın monarşik geçmişinin "ulusal" yorumu vasıtasıyla olur. De Gaulle döneminin, Cezayir savaşının ve Fransa'nın tanıdığı en kuvvetli ekonomik devrimin sonrasında kavuşma ise hafıza vasıtasıyla, Galya merkezli, emperyal ve evrenselci ulusa dair ulusalcı değişkenin bir yana bırakılmasıyla olmuştur. Bu gözden düşme sadece olayların gidişi nedeniyle değildir. Önemli boyutta iki olay buna genişçe katkıda bulunmuştur: Bir yanda ulusun demokratik ve cumhuriyetçi tam kabulünün sağa demirlemesine katkıda bulunmuş De Gaulle'cü ökümenizm; diğer tarafta, solda Devrim tarafından hapsedildiği

denklemden ulusu ayırmak ve dinamiğini harekete geçirmek üzere önemli rol oynamış olan devrimci düşüncenin yakın tarihlerde sona ermesi. İşte şimdi onun karşısındayız, ama o başka şeye dönüşmüş durumda, çoğulcu ve barışçı bir alana yerleşmiş durumda; yapmacık sonsuzluğundan çıkmış ve öngörülemeyen bir geleceğe doğru yönelmiş durumda. İşte tersyüz edilmiş gerçekliğinin karşısındayız, yankılarının derinliğini, yoğunluğunu ve tuhafliğini ölçüp biçebilecek durumdayız. Bir yüzyıl boyunca ulusçuluk bizden Ulus'u gizlemişti. Şimdi Chateaubriand'ın söylediklerini yineleyip "Fransa'nın düşüncenin ilerlemesiyle uyumlu hale getirmek amacıyla yıllıklarını yeniden düzenlemesi gerekir" demenin zamanı değil midir? Günümüzün ulusal kimlik bunalımı ve kimlik dayanaklarının sarsıntısı içinde bu kimliğin düzeltilmesinin ve Avrupa bütünü içinde yeniden tanımlanmasının ilk koşulu hafızayla ilgili ortakmalların değerlendirilmesidir.

Savaşçı, emperyalist ve Mesihçi ulus geride kalmıştır. Bugün ulusun dış dünyaya açılması, ancak mirasını tam olarak sahiplenmesiyle mümkündür. Uluslararası geleceği ise burada ele aldığımız konuyla, yani özel'in kılı kılına ölçülmesiyle mümkündür.

1986

Fransa'lar: Fransa Tarihi Nasıl Yazılmalı?

Les France (Fransa'lar) dizisinin bu üç cildiyle *Hafıza Mekânları* tamamlanmaktadır. Ancak, başlangıçta ilan edilen 4 cilt 7'ye çıktı. *La République* (Cumhuriyet, 1984) on sekiz cildiyle sadece bir derlemeyken, yüz otuzu aşkın bölümden oluşan dev bir Meccano haline geldi; bu bölümler önceden düşünülmüş ama karmaşık bir düzene sahip; bunlar çok sayıda kestirme yol barındıran katedralimsi ve labirentimsi bir anıtı oluşturuyor; odaklar son derece değişken ve kullanılması da son derece belirsiz ve sorunlu. Tek başına bir "hafıza mekânı" bu, hatta olduğu gibi ele alınıp incelenmesi gerektiğini bile söyleyenler çıkacaktır. Konu öyle gerektirdiği için bulunmuş, pek tanıdık olmayan "hafıza mekânı" deyişi rekor bir sürede yaratıcısının elinden sıyrıldı ve ortak söz dağarcığının bir terimi haline geldi. Aynı zamanda bundan sekiz yıl önce ilk cildin başında kuramlaştırılmış olan kavram hem Fransa'da hem de diğer ülkelerde birçok şantiyenin açılmasını sağladı; az çok aslına uygun kopyaların ve yanlış kullanımların yanı sıra çoğunlukla verimli uygulamalar doğurmuştur¹. Bütün bu

1) Bkz., I. Quarto'nun başında, "Entre mémoire et histoire, la problématique des lieux". Okuyucu buna sürekli başvurmalıdır.

açılımlar üzerinde, bu taşkınlıklar üzerinde bazı açıklamalar yapmanın zamanı geldi.

Gerçekten de tasarının gerçekleştirilmesi, tanımlanış biçiminden de belli olduğu gibi, kendi tarihinin ağırlığını taşımaktadır. Başlangıçtaki fikir, alışıldık tarihin tersine, kolektif mirasın berraklaşma noktalarının seçmeci ve uzmanca açımına dayanıyordu; sözcüğün bütün anlamlarıyla, ulusal hafızanın kök saldıği belli başlı “yerlerin” envanteri, kısaca Fransız simgeselliğinin geniş bir topolojisi söz konusuydu. Böylelikle dört cilt öngörölmüştü: *La République* (Cumhuriyet) için bir, *La Nation* (Ulus) için iki, *Les France* (Fransa’lar) için bir cilt. Bunların verileri de belirlenmişti: Bölgesel, dinsel, toplumsal ve siyasal veriler. Yol boyunca ve *La République*’ten sonra *La Nation*’un iki cildi üçe çıktı (1986). Yazarlar kendilerini tutamadıkları ya da ustabaşı kontrolsüz olduğu için değil, ama çalışmanın bütün seyrini idare eden bir iç mantıktan dolayı. Gerçekten de *La République* bu kavramın geçerliliğini test etmek, onun farklı uygulamalarını göstermek ve dikkati onun en merkezi ve en bölünmez ânu üzerine, yani III. Cumhuriyetin başlangıç dönemindeki yaratıcı sentez üzerine toplamaya yetecek örneklerle yetinebilirdi. *La Nation* alan değişikliğini zorunlu kıldı. Çünkü artık ortak mirasın ortak zenginlikleri içinden alınacak numunelerin sıkı bir elemenden geçirilmesi değil, yaşanmış tarihin bünyesinde bu tarihin yapısını ortaya çıkarma ve yeniden inşa ettirme amacıyla geniş bir girişim söz konusuydu. İşaret edilen olgu artık sadece hedeflerin, yani en görünür olandan en gizli kapaklı olana doğru –üç renkli bayraktan Victor Hugo’nun cenaze törenine ve III. Bölge Eğitimseverleri Derneği kütüphanesine kadar– belirlenmesi değildi; bunların gizli düzenleniş biçiminin açığa çıkarılması, bunların kavrayıcı ve sıradüzenli mimarileriydi. Öncelik artık sadece konular değil, onların söylemiydi; artık sadece bunların çözümlenişinden doğan sonuç değil, bunların birleştiriliş tarzıydı. En sonunda ulaştığım bu üç öge de buradan ileri geliyor: Öncelikle “miras”, “tarihyazını”, “manzaralar” ile birlikte *maddi-olmayan*’ın stoğu; sonra “ülke”, “devlet”, “ortakmal” ile birlikte *maddi-olan*; en sonunda “şan” ve “sözcükler” ile birlikte *afaki* olgu. Buna karşın füzenin bu tıka basa dolmuş ikinci katmanı, başlangıçta öngörölen rotayı saptırdı ve bütün programın yeniden ele alınmasını gerektirdi.

Oysa bu arada yapıta birçok yeni veri eklendi. İlan edilen programı en azından sayısı bakımından tamamlamış görünen bu dört ciltlik yığın da vardı. Kavram büyük ölçüde yaygınlaştı; yalnız maddi ve anıtsal mekân-

lara indirgendiğinde, kamuya yönelik bu değişin kamu nazarında aldığı anlamdan pek uzak olmayan bir kullanım kazandı². İşte bu konuda *vox populi, vox Dei* (halkın sesi, hakkın sesi). Sözlüğe bir kelime katmış olmanın çok memnun olundu, geriye sadece şapka çıkarmak kalıyordu. Olayların garip bir seyriyle, her yerde kullanılıp duran bir düşünce ile bir sözcüğü sonsuzca didikleyip durmayacak mıydık? Bu kadar sıradanlaşan, bu yüzden de içeriğini kaybeden bir başlık nasıl kullanılırdı? Sıradan sözcük orta malı haline gelmiyor muydu? En nihayet, yöntemin önemli çizgilerinden biri olarak *La République*'in sonuç bölümünde bildirilen ve yayınların sel gibi artmasıyla berraklaşan ulusal tarihyazımın güçlü biçimde geri dönüşü söz konusuydu³.

Yine abartmak gerekir miydi? Her şey söylenmemiş miydi? Bu bütün içinde tek bir cildin en küçük bir anlamı var mıydı? Şüphesiz Fransa tarihlerinin hiçbirisi "mekânlar" formülüne uymamaktaydı. Ancak füzenin bu üçüncü katmanı bu formüle ve onun içerdiği çoğaltıcı dinamizme açıkça bağlı olsaydı -1, 3, 6,...- yayıncıya olduğu gibi okuyucuya da tamamen dayanılmaz gelecek bir sonuca mı ulaşırdı? Bu sırada araya giren Devrimin ikiyüzüncü yıldönümü ve hazırlığı yapılan De Gaulle yılı gibi önemli olaylar *Fransa'lar* projesini bazı parçalardan yoksun bıraktı, burada yer alması gereken önemli konuların göz ardı edilmesine neden oldu⁴. En iyisi bu kadarla yetinmek değil miydi?

Üstelik devam etmek demek, kozu iki katına çıkarmak, ama en baştaki anaparayı tehlikeye atmak demektir. Gerçekten de *La Nation*'da kullanılan

2) Halk ve hukuk hakkında. Kavram gerçekte hukuk alanına da girer: Tarihsel anıtlar hakkındaki 1913 yasası artık "hafıza yerleri" başlığı altında olası sınıflandırmaları kabul etmektedir.

3) *L'identité de la France* (Paris, Flammarion, 1986, 3 cilt) ile Fernand Braudel; Jean Favier *Histoire de France*'ın altı cildini yönetiyordu (Paris, Fayard, 1984-1988), Georges Duby, Emmanuel Le Roy Ladurie, François Furet ve Maurice Agulhon *L'Histoire de France illustrée*'de birbirlerini izliyorlardı (Paris, Hachette, 1987-1991), Pierre Goubert ve Daniel Roche, *Les Français : L'Ancien Régime*, Paris, Armand Colin, 1984, 2 cilt, bunu Yves Lequin *Histoire des Français. XIXe-XXe siècles*, üç cilt (Paris, Armand Colin, 1984) ile izler; bunları taçlandıran André Burguière ile Jacques Revel yönetimindeki *Histoire de la France*'in dört cildi olur (Paris, Ed. du Seuil, 1989-1992).

4) Örneğin Marcel Gauchet, François Furet ve Mona Ozouf (Paris, Flammarion, 1988) yönetimindeki *Dictionnaire critique de la Révolution française*'de "İnsan Hakları" adlı yazısını yayınladı ve bunu *La Révolution des droits de l'homme*'da (Paris, Gallimard, 1989) ayrıntılı olarak açıkladı. Jean-Pierre Rioux aldıkça geniş biçimde *De Gaulle en son siècle*'e ayrılmış seminer çalışmasının sentezi olan "Le souverain en mémoire" ile "De Gaulle, homme-mémoire"ı inceliyordu, *Actes des Journées internationales de l'Unesco*, Paris, La Documentation française, 1991, I. cilt.

mantık nedeniyle aynı zorluklar tekrarlanıyor, gerek konuların seçiminde gerekse işlenmesinde olsun, sorunlar çoğalıyordu.

Bu yüzden önceki ciltlerde zorunlu konular ve yükümlülükler çok nadirdi. Aksine, doğru saldırı açısını belirlemek, hassas, beklenmedik ve aydınlatıcı noktaları incelemek gerekti: Verdun'un yanı sıra asker Chauvin, Coupole'un yanında Cagne, *Tableau de la géographie de la France* (Fransa'nın coğrafya tablosu) yanında *Guides-Joanne*. Bunlar hemen dile gelen yakınlıklardır. Buna karşın, Fransa'lara girişmek, atlanamayacak konuların ortaya çıkacağını, bunların kaçınılmaz olarak birbirlerini çağrıştıracaklarını kabul etmek demektir. Yani klasik konular, bol miktarda ve dizi halinde. Örneğin "Saray"ı, "departman"ı, Jeanne d'Arc'ı ya da Eyfel kulesini ele almamak olmazdı: Okuyucu bunları bulamadığında şaşırırdı. Ancak bu konuların her biri bir hafıza mekânı kategorisine –toplumsal model, mekân-zaman ayrımı, simgesel beti, merkez nokta– bağlı olduklarından, hepsi olmasa da diğer belli başlı tasavvurları dikkate almamak düşünülemezdi. "Eski Rejim ve Devrim" de siyasal hafızanın bölümlendiği başlıca mekânlardan biridir. Ancak, bunu işlemek, "Franklar ile Galyalılar", "sağ ile sol" gibi siyasal hafızanın bütün bölümlenmelerine değinmeyi gerektirir. Tanım gereği, Fransa'nın bütün hafıza mekânlarını incelemek imkânsızdır: Bu yapıt ne bir ansiklopediydi, ne de bir sözlük. Ele alınan çerçevede, sistemli ve tutarlı olmak gerekiyordu. *La Nation*'da yapıtı yöntemlice katmanlayacak bir "tarih yazım" bölümü vardı sadece. Burada terimler dizini neredeyse genel kural olacaktı; hayallere ya da keyfiliğe pek az yer bırakıyordu. Yapıt senteze dayalı olduğundan, konuların tamamını olmasa da büyük kısmını anlatmak gerekiyordu: Örneğin *La Nation*'da, "Fransa'nın büyük vakayınameleri"ni takdim edecek Ortaçağ uzmanı ön-söze benzer bir girişle yetinmeliydi. Dünyanın aynası, kültür yuvası ve Hristiyan Fransa'nın tecessümü olan "katedral" konusunda aynı Ortaçağ uzmanı sadece yirmi beş sayfa ile yetinemezdi.

Dahası, konuların çoğu o zamana kadar açıkça "hafıza yerleri" olarak ortada duruyordu; bunları belirlemek, oldukları gibi göstermek ve aralarında bağlantılandırmak yeterliydi. Bu kez bunları işlemek söz konusuydu⁵.

"Mekânlar" radarı gerekiyordu, ama alanlarında Panthéon'u, Ferdinand Buisson'un *Dictionnaire pédagogique*'ini (pedagoji sözlüğü), taşra müzelerini,

5) Bütünün takdiminden itibaren, "bu son bölümün gerçek sorununun konuyu sonu belirsiz bir açılıma götürmesi değil, hafıza mekânını ayrıca açıklamayı gerektirdiği olduğunu" belirtmiştim.

sokak isimlerini, Devrim takvimini Altıgen'i ve yeni olduğunu yorumcularının kolayca kabul ettikleri diğer nesneleri göstermek için yeterliydi. Kavramın verimliliği derhal kendini hissettirdi. Ancak, işi bize bırakmamışlar, Vichy, kuşak, Vezelay ya da üzüm bağı ve şarap hakkında kütüphaneler dolusu yazmışlardı. Girişim doğrudan yöneldiği temalar ve konular hakkında tereddüte düşmüştü. Uygulamada özünde yeni hiçbir konu yoktu. Amaç kesinlikle farklıydı, konuya içkindi, konunun etkinlikle oluşturulma tarzında ve buradan çıkacak anlamlardaydı. Hafıza mekânının olabilmesi tarihçinin, deyiş yerindeyse, "hafıza-mekânı haline getirebilme" gücüne bağlıydı. Paris ile taşra ilişkileri üzerine, atasözleri, masallar, şarkılar üzerine, secere ya da endüstri arkeolojisi üzerine, komünistler ile De Gaulle taraftarları arasındaki ilişkiler üzerine ya da La Loire şatoları hakkında her şeyi biliyoruz. Soru şu: Bunların "hafıza mekânları"na dönüştürülmeleri bu *topos*'lara bu işlem olmasa söyleyemeyecekleri bir şey söyletmekte midir?

Beni düşünce boyutunda kışkırtan bu zorlamalar ve zorunluluklardır. Çok sayıda katılımcı olmasına karşın bizzat onlarla değil, ya da üstlenilen görevler ya da ilan edilen programlar değil, işte bu muamma ve bu başkaldırı ilgilendiriyordu beni: Hafızaya alma gereçlerine, hatıranın sığındığı mekânlara, özel grupların kimlik simgelerine kendiliğinden uyum sağlamış, bütünüyle kayıp duygusundan doğmuş ve bu yüzden de geçip gitmiş şeylerin nostaljisinden iz taşıyan bu kavramın bulgulatıcı geçerliliğini, işlemsel kapasitesini, onun bizzat kendi üstüne dönüp yeni bir nefesle herkese mal olan mekânlara yeniden hayat verebileceği güç durumlarda kurtuluş dinamiğini koruyup korumadığını sınamak için sonuna kadar gitmek gerekiyordu. Bir üst perdeye geçtiğinde ve kolektif kimliklerimizin büyük ekranı üzerine yansıdığında, eğretilme yoğunluğunun azalıp azalmadığını, sınırlarını ve hatlarını kaybedip kaybetmediğini, "tarih yerleri" halinde sıradanlaşıp sıradanlaşmadığını; ya da tam aksine basit yapılar üzerinde deneylere dayanarak işlem gördüğünde çağdaş tarihin anlaşılabilirlik kategorisi olmayı elverişli olup olmadığını anlamak için de. Descartes'ı ya da *Kayıp Zamanın İzinde*'yi, Galya horozunu ya da deniz cephesini sarmalamak, Fransa'lara girişmek demek, kavramı ateşle sınamak, sınırı aşmak demekti. Bu soru benim içimi kemiriyordu.

Kavramın kesinliğini ve ekonomisini sağlayacak gibi görünen bilgece bir çözüm, kavramı en simgesel yönüne doğru çekerek çözümlemeyi bizzat Fransa'nın en simgesel olgusu üzerinde yoğunlaştırmak olabilirdi: Bu simgesel olgular bazı tarihlerdi (89, 48, 14, 40, 68), bazı olaylar, bazı figürler,

bazı yerler ve bazı kurumlardı. Bunun formülü tasarımı tek bir cilt halinde oluşturup zarif bir şekilde tamamlamaktı. Bir süre bunu benimsedim. Ancak bu bir zayıflık itirafıydı. Hayır, bu en pahalı çözümdü, kavramı tartışılabilirlik sınırına götürmeye yetecek bir eleştirel konu yığını işe katacak, ki tasarımın çizgisinin de bu olduğuna ikna olmuştum. Girişimin gecikiyor olması, ağırlaşması önemli değildi. Makalelerinden bazılarının anaçlara ulaşamıyor olması önemli değildi; önemli olan çoğunluk itibarıyla sergilemenin tam olması ve bahsin kazanılmasıydı. Bir seminer üslubu, el yordamıyla edinilen bir deneyimin megalomanca bir teşhire doğru kayıyor olması da önemli değildi; günümüzde böyle kapsamlı girişimler pek fazla değil. Kavramın tomurcuk halini alırken fazladan bir karmaşıklığa sahip olması, en sonunda da çevresinde bir belirsizlik halesi oluşmasının da önemi yoktu, ya da belki böylesi daha iyiydi. Tarihçilerin el atıkları her tür kavramsal aracın sonu öyle olmamış mıdır? Örneğin, olgu'yu, olay'ı, neden'i ve belge'yi bir yana bırakırsak zihniyet kavramı için de durum bu değil mi? Bunların belirsiz olmaları verimliliklerine engel olmamıştır; bunları kullanımlarıyla değerlendirmek gerekir ve güçleri de anlaşılmazlıklarından ileri gelir. Bilimsel doğrulamaların bedeli budur. Bir daha hamle yapmaya karar verdim ve altmıştan fazla tarihçiyi bu nışeli serüvene yeniden sürükledim; onlara ne kadar teşekkür etsem azdır. Üç cilt: *La Nation*'un cilt sayısı. Ciltlerin düzeni hafızanın özgüllüğüne uyacak ve hafızanın doğal düzenleniş biçimlerini taklit edecekti: Önce kırılmaları, sonra gerçek ya da yapay devamlılıkları, en sonunda da simgesel sabitlenişleri. Ciltlerin kalınlığı yayımlanmış olanlarla aynı olacaktır. Ancak bu şekilde içim rahat edecekti.

Fransa'lar işte böyle doğdu. Peki *La Nation*'dan farkı neydi? Neden çoğuldu? Bu arada "hafıza mekânı" kavramına ne olmuştu?

Baştan başa bütün bu kitabın, yorumcuların bazen açıkça göstermeden hissettikleri görünür bir çelişkiye dayandığını kabul etmek gerekir, çünkü bu çelişki ancak burada açıklığa kavuşabilir ve sağladığı bilgiler açıklayıcı olabilir. Çelişki yöntem ile tasarım arasında bulunuyor. Genel takdimde açıkça belirtilen amaç, o zamana kadar bütün ulusal tarihin içine hapsediği ve sürekli olarak kavramı kavramla *Fransa*'yı *Fransa* ile açıklamaktan ibaret olan bu çemberin dışına "mekânlar" tekniğiyle çıkarmaktı. Oysa, içinde *Fransa*'yı aradığınız bu binbir konu boyunca aslında üzerinde hiç düşünmeden, tanımlamadan, *Fransa*'nın ardından koşarsınız. Yönteminizin tükettiğini iddia ettiği konu içine hapsolursunuz. Ve koşunun

sonunda, başlangıçta sahip olduğunuza dönersiniz. Kesitleme biçiminiz bile Fransız usulüdür: Cumhuriyet, Ulus, Fransa; bu kesitlemeyi başka hangi ülkeye uygulayabiliriz ki? Peki Fransa'yı, sanki Cumhuriyet Fransa'ya özgü değilmiş gibi, Fransa bir ulus değilmiş gibi tecrit edebilir miyiz? Geriye Fransa'lar mozayigi kalıyor; çoğul, çünkü kırıntılar halinde. Kullandığınız gereç ancak sırf Fransa'ya özgü olduğu için işlevsel hale geliyor. Kanıt: Bunu İngilizceye, Almancaya, İspanyolcaya nasıl çevirebilirsiniz ki? Gururla kurtulduğunuzu söylediğiniz yinelemeye yakanızı kaptırsınız sonunda. O andan sonra üç renkli bayrağın kat izlerini didik didik etmek, ölü anıtlarını türlerine ayırmak, Étienne Pasquier'yi ve *Recherches de la France*'ını (Fransa araştırmaları) yeniden diriltmek ve Altıgen'in sanıldığından daha yeni bir ifade olduğunu hatırlatmak, "vatan için ölme" ifadesinin seceresini çıkarmak, vb. bütün bunlarda ilginçlik ya da çekicilik yok değildir. Ancak bu ulusal geçmişimizin bir denemeye sığmayacak büyüklükte, ama bir repertuvar için çok küçük bu parkında yapılacak bir gezinti, ne kadar kapsamlı olursa olsun, hatta sahnelense bile Fransa hakkında sahip olunan genel fikri kesinlikle değiştirmez.

Daha ileri gidelim: Hapsoldüğünüz, *La République*'ten itibaren belirle-
nebilecek, *La Nation*'dan sonra aklı başında kişilerin belirleyeceği ve son ciltte patlayan bu çelişkinin sizi mahkûm ettiği sonuç, itici dinamizmi olmayan bir Fransa'dır. Bu dinamizm ulusal düzeyde olabilir: Siz, bizzat yaptığınız kesitleme yüzünden bu dinamizmden mahrum kalırsınız –çünkü ulusu sadece bir bütünün parçası haline getirirsiniz– ve ulusalcı sapmayı reddederek buna karşı kendinizi savunursunuz. Ekonomik ve toplumsal seviyede de olabilir: Marksizm derslerine takılmadan bunu bertaraf edersiniz. O andan sonra, eğer açılırla olmayan, saldırsız, tümelci ve barışık bir Fransa'ya ulaşacaksanız bunlar neye yarar? Kurt meyvenin içindeydi, başarısızlık da ilkenin içinde. Fransa'yı "hafıza mekânları"yla işlemek, Fransa'yı bütünüyle bir "hafıza mekânı"na dönüştürmek demektir.

Kısaca söylemek gerekirse, bu çelişki kavramınızın içindeydi. "Hafıza mekânı", bu güzel ifade, kolektif hissiyatın güncel ihtiyacıyla karşılaşınca zenginleşti; vasilik referansını iyi hissettiğimiz Chateaubriand'ı, Proust'u, Michelet'yi, bu üç gözde yazarı düşündürüyor. Ama böylesine büyük bir konu işlenirken uygulanan bu kavram, ancak deneyimin ve ulusal mitolojinin ve bu deneyim ile mitolojinin oluşum araçlarının tamamlandığı aynı düzeyden oluşursa bilimsel olarak anlam taşıyabilir. Sizin de yaptığınız budur, size atfedilen başarılar ve etkilerle birlikte. 14 Temmuz'un yanına *La*

Tour de France par deux enfants'ı (İki çocuğun Fransa turu) eklemek doku-naklıdır. *Trésor de la langue française*'i (Fransız dilinin hazinesi) Versailles sarayına bağlamak mutluluk vericidir. Belki doğru, "kuşak" ile "hafıza mekânı"nı iki küçük kıymetli taş gibi çarparak umulmadık kıvılcımlar ortaya çıkarabiliriz. Fransa Genel İstatistiklerine ya da taşra müzelerine varana kadar öğretmeye yönelik bu yöntem –bu olanaksız bir şeydir!– aslen çok sıradandır. Reims ya da Verdun, Saint-Denis, Jeanne d'Arc ya da De Gaulle, Tarih çalışmaları kurulu ya da Larousse sözlüğüyle aynı kategoriye bağlı değillerdir. Bu komik, özgün, biraz bezdiricidir, ama bunu göç gibi, Fransa'daki Yahudiler, ordu, devlet, işçi dünyası gibi oldukça önemli konulara uyguladığınızda, kaçınılmaz olarak, sonunda cansız Fran-sa'nın yanında, cansız bir kavrama varırsınız. Hafıza mekânları gerçekte deniz cephesi mi yoksa orman mı? Hafıza mekânı konuşma mı? Hafıza mekânı sağ mı, sol mu? Her şey olmak isterken, hafıza yeri artık hiçbir şeydir. Kanıtı yoktur. Sizin Fransa'nızda özellikle ne dış odak, ne yaban-cının bakışı, ne Fransa'nın kendi hakkında bilmek istemediği, reddettiği şeyler, yani çalkantıları ve hafıza kayıpları vardır. Nereye varmak iste-diğiniz çok iyi anlaşılıyor. En azından ne söylemek istediğiniz: En iyisi Prévert'vari bir envanter, en kötüsü Fransa'ya bir Ağıt.

İşte bu sorgulamaya cevap vermek gerekir; bu çelişkiyi kaldırmak gerekir. Şurası gerçek ki, çalışma başından beri, yavaş yavaş birbiriyle yarışan ve birbirine sıkı sıkıya bağlı iki tasarıyla bir o yana bir bu yana çekildi. Bir yanda sırf epistemolojik ya da teorik olmayan bir tasarı, diğer yanda ise kesinlikle betimleyici ve analitik bir tasarı. Ama hafıza yerleriyle ilgili dar ve kısıtlayıcı bir anlayış; bu anlayış sergilemeyi gerçek ve birbiri-ne akraba anılar üzerinde odaklıyordu (ölü anıtlarından müzelere, arşiv-lerden döviz ve anma törenlerine); bir başka anlayış da geniş ve kap-samlı bir anlayıştı ve ulusal tasavvur ve mitolojimizin kitlesel bloklarını sistemli çerçevelere oturtmaya ve didiklemeye meylediyordu. Bizzat planın kendisi, ayrıntılarında olduğu gibi bütününde bu iki eğilimi kapsamak-taydı. Bu nedenle, örneğin *La Marseillaise*'in yanına Ferdinand Buisson'un *Dictionnaire pédagogique*'ini (Pedagoji sözlüğü) ya da La Coupole'un yanı-na büyük yazara ziyareti koymaktan çekinmedim. Genel kabule sığınmak daha ihtiyatlı, daha sürükleyici, daha kesin gibi görünebilirdi. Ancak bu, bir dizi konuya ayrıcalık tanımak ve ifadeyi somut mekânlara indirgemek olurdu; bu durum kavramı fazlasıyla kamusal anlamıyla sınırlardı. Molitor havuzu ve Champs-Élysées'deki Fouquet's ya da Hotel du Nord hafıza

mekânına dönüşürdü. Yüz otuz tarihçiyi on yıl boyunca işbaşına geçirmemizin amacı, açıkça söylemek gerekirse hiçbirisi de "hafıza yeri" olmayan bu saygıdeğer yapıların korunması değildi!

Bu iki eğilime bütün esnekliklerini vermiş olduğumuzu düşünmemizin nedeni bu ikisinin bizzat ilkenin ifadesinde yer alıyor olmalarıdır. Bu ifade anılara ek bir saygınlık, ek bir ruh katmak için dile getirilmedi; anılar zaten öyle ve öyle kalmalıdır. Ayrıca bu ifade, basit biçimde nesnelere, mekânlara, hafızaya yaraşır olaylara, manzaraların ve ortak malların bazen vahşice yıkıldığı bu dönemde korunmayı hak eden ya da etmeyen anıtlara, bütün anılara bağlanan matem havasının duygusallığını vermek için de dile getirilmemiştir. Sözcük dağarcığında var olan bir kavramı alıp onu saptırmadım, değiştirmedim, anlamını genişletmedim. Hafıza mekânı benim gözümde asla sadece fiziki, elle tutulabilen, görünür bir nesne olmadı. Bazı somut nesneleri "hafıza mekânı" olarak önerdiğim deyişle kavrayabildiğimi düşünmemin nedeni, bu hatıra nesnelerinin doğası ile ortak noktaları sadece simgesel olan ve içerikleri de hafıza olan son derece çeşitli nesneler arasında bir yakınlaştırmamanın olası olmasıdır.

İlk anda hafıza yeri iki tür gerçeklik düzeninin iç içeliğini varsayar: Mekâna, zamana, dile, geleneğe kaydolmuş, kimi kez maddi, kimi kez daha az maddi, ele gelir, kavranabilir bir gerçeklik; diğeryise sırf simgesel, tarih barındıran bir gerçeklik. Kavram hem fiziksel nesneleri hem de sembolik nesneleri, ortak "bir şeyleri" olduğu temeli üzerinde kavramayı amaçlar. İşte bütün mesele de bu "birkaç şey"dir. Bunu herkes kendiliğinden ve şu ve ya bu şekilde hissetmiştir. Bu "şeyler"i incelemek, mekânizmalarını göstermek, tabakalarını belirlemek, çökeltme ve akıntılarını ayırt etmek, çekirdeğini bulmak, aldatıcı görünüşlerini ve optik yanılsamalarını göstermek, onu aydınlığa çıkarmak, hakkında söylenmemiş olanı söylemek tarihçinin işidir. İşaret etmek, gün ışığına çıkarma olgusuna bağlı olduğundan önemlidir, ama tarihçinin işinin esası bu değildir. Tarihçi için önemli olan, mekânın tespit edilmesi değil, mekâna ait olan hafızanın açıklanmasıdır. Bir anıtı bir hafıza mekânı olarak düşünmek hiçbir şekilde tarihini yazmakla yetinmek demek değildir. Bu durumda hafıza mekânının tanımı şudur: İnsanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle herhangi bir topluluğun ortak hafıza malına ait simgesel öge haline getirdiği maddi ya da fikri düzendeki her anlamlı birim.

Burada ele alınan topluluk Fransız ve ulusal bir topluluktur. Hafıza mekânı ilke olarak oluşmuş bir yerin iki yönüdür ve bu yerin ait olduğu

iki egemenlik vardır. Bunlar, ilkeye sadık olursak ve bütün gücüllüklerini geliştirsek, bir yandan gerçek ve akraba hatıra öğelerine (örneğin Panteon ya da cumhuriyetçi döviz), diğer yandan simgesel açılımı ulusal hafızanın temel ve anlamlı bir öğesini, her ikisi aradaki mesafeyi kat ederek ifade eden bütün zatiyetlere başvurulmasını gerektirir. Coğrafyacı olarak deniz yamacını ya da ormanı tasvir etmek ya da Fransa'nın denizlerinin, Avrupa'nın en büyüğü olan ormanlarının durumunu, birini başarısız tarihsel yönüyle, diğerini de derin hayalgücü merkezi oluşuyla anlatmak, aynı şey değildir. Vézelay tarihini yazmak ve tarihçi olarak, kendi tarzında, şairin "Vézelay, hafıza ürünüdür" diyerek açıkladığı şeyi betimlemek aynı şey değildir. Descartes'ı Fransa'nın en büyük filozofu olarak incelemek ya da "Descartes, Fransa'dır" diye ilan etmek ve Descartes'ı Fransız filozofu modeli olarak takdim edip, Fransız felsefesinin Descartes'ın etrafında nasıl oluştuğunu göstermek aynı kapıya çıkmaz. Bir yandan sağın politik ya da ideolojik tarihini ve solu kurmak, ve onları tanımlamaya çalışmak, bu iki politik ailenin devamlılıklarını ve biçim değiştirmelerini anlatmak, ve diğer yandan Fransa'nın evrensel kıldığı ve bize çok aşikâr olan bu iki sözcüğün, çağdaş toplumların demokratik karşılaştırılmalarının temel kategorisi olarak tarihsel açıdan nasıl oluştuğunu göstermek aynı sorulara götürmez. Fransa turunu anlatmak, silah arkadaşlarının yollarını yeniden belirleyen bu erginleyici şebekenin, Vidal de la Blache'ın *Tableau géographique de la France*'ı (Fransa'nın coğrafi tablosu, 1803) yayımladığı aynı yıl nasıl olup da demokratik bir at üzerinde ovalara ve dağlara ilişkin fiziksel bilgiler dönemini başlattığını göstermek farklı alanlarda yer alır. Bu altmış yedi denemeden her biri hakkında aynı şeyleri söyleyebiliriz.

İşte her şeyi idare eden de bu hem somut hem de soyut ilkedir: Plan, konular, yerleri ve işlenişleri. Bu son aşamada işlemin ve konunun hafıza mekânı haline getiriliş tarzı mekânların tespitine baskın geliyor olması, ayrıca içsel tanımlamanın dışsal tanımlamanın önüne geçiyor olması, bu kavramın mecazlaştırılmasından ileri gelmez ya da buna yol açmaz. Altüst olan şey konunun kendisidir.

Konu: Farklı biçimleri altında açılanan Fransızlık. *Ulus* yönlendirici ve idare edici bir ilkeydi; Fransa bu modele ve patrona göre dikilmişti; bu ilke onun devamlılığının itici gücüydü. *Ulus* ve hafıza aslında içten içe birbirine bağlıydı: Hafıza-ulus. İçindekiler bölümüne bakıldığında önceki üç ciltteki konulardan hiçbirinin, işlenmesini istediğimiz biçimde Fransa'larda olmadığı görülür. Bunun nedeni bunların sadece yapıtı oluş-

turan araçlar olmaları, tasavvurunun dayanak noktaları, temellerinin derinlerdeki kazıkları olmalarıdır. Fransa bütünüyle simgesel gerçeklik tarafında yer alır; tarihinin ve varoluş biçimlerinin binbir kılığı altında ancak simgesel bir anlamı olabilir. Bu bir aidiyet ilkesidir. Ulus ile Fransa'nın eşanlamlı görünmesi ve aynı tekil yaklaşıma uygun olmaları Fransa'nın, yani ulusal modelin ta kendisinin özelliklerinden biridir; ayrıca bu "hafıza yerleri" ifadesinin özelliklerinden biri de tam da bunları iyi ayırt etmeyi sağlamasıdır.

İşte böylece, aynı ve ebedi ilkenin uygulamasıyla ortaya çıkar Fransa'lar. Çoğul kullanım kesinlikle o ünlü Fransız "farklılığına" gönderme yapmaz; ayrıca dikkatsizce bölgesel, dinsel, siyasal ve toplumsal olarak ilan ettiğimiz çeşitli Fransa'lara da göndermede bulunmaz. Fransa hakkında edinebildiğimiz, birbirine taban tabana zıt, farklı anlayışları ifade etmez. Aceleyle ilan ettiğimiz gibi, bugün kuşkulu olan bir kimlik karışıklığını da ifade etmez. Çok işlenmiş konulara biçem kıvraklığıyla yenilik katmayı da amaçlamaz. Bu çoğul kullanımın nedeni, girişimin temelinde olan, "hafıza mekânlarının" ortasında bulunan ilkeyi bir sözcükle, bir harfle ifade etmenin ve onu resmeden her konunun en küçük ayrıntısına kadar inmenin tek yolu olmasıdır. Kavrama özgü kapanışlar ve açılımlar işte burada en ele gelmez halkalarını, moleküler gerçekliklerini ele verirler. Bu monografilerden her biri derin bir dalıştır; Fransa'ya gözenekli bir mercekten, kristal bir toptan bakıştır, simgesel bir bütünden yapılan simgesel bir kesittir. Elbette bütünlüklü bir Fransa vardır, ama bu konulardan hiçbirisi, bu nesnelerden, bu "yerlerden" hiçbirisi bir başına bir bütünlüklü Fransa tarihi oluşturmaz. Her biri kendi tarzında bütün bir Fransa'dır; çünkü her biri gerçekten ya da, bütün içerimlerini geliştirebildiğimizde sanal olarak, her tür küresel çerçevenin, her tür "tanımlamanın" kaçınılmaz biçimde kemirip sileceği bütün içsel karmaşıklıkları kendi içinde üretir. Başarılı olduklarında bu yerler Rus bebekleri ya da Pandora'nın kutusu gibidir. Çoğul Fransa'nın ifade ettiği şey, sahip olduğu çok sayıda determinizmdir.

Bu son kanatta "Hafıza mekânları"nın sorduğu esas soru – saklamak yersiz olacaktır– bugün Fransa tarihini nasıl yazılabileceğidir. Bu geniş çalışmanın esinlendiği kopuş isteğini de gizleyemeyeceğiz; umarız bu kopuş gerçekleşmiştir.

Esasa gelelim, çünkü bu esas sonuç olarak bir kaç kelimeden ibarettir.

Bütün Fransa tarihlerinin, istisnasız hepsinin bir ortak noktası vardır: Organik bütünlüğün, Fransa zatiyetinin tarihçinin oluşturacağı, çözümleneceği, bağlantılandıracağı, dengeleyeceği bir dizi gerçeklikten oluştuğunu varsaymak. Bu gerçekliklerin tarihsel düzende (tarihler, kişiler, olaylar), coğrafi ya da coğrafi-tarihsel düzende, siyasal düzende (Devlet, iktidarlar, hükümet), ekonomik ya da toplumsal düzende; maddi ya da kurumsal düzende, tinsel ya da ideolojik düzende olduğu düşüncesi. Ama bunlar karmaşık da olsa hep gerçekliklerdir; kendi çevrelerinde karmaşık da olsa ve rastlantılara ve zorunluluklara atfedilen payları ne olursa olsun sıradüzen sağlayan bir determinizm oluştururlar. Bu Fransa Tarihlerinin üzerinde yazıldığı en önemli matris modelleri, Fransa tarihlerinin sürekli birikmesi düşünüldüğünde çok daha az sayıdadırlar zaten. Burada bunu da göstermeye çalıştık⁶. Hâlâ geçerli olan ve bizi doğrudan etkilemeyi sürdürenleri alırsak, bunlar arasında romantik model, olgucu model, yıllık modeller vardır. Kısaca söylemek gerekirse: Michelet, Lavis ve Braudel. Michelet modeli, maddi ve manevi öğeleri yaşayan bir birlik içine sokmaya çalışmıştır, çünkü Michelet “dinsel, ekonomik, sanatsal, vb. etkinliklere ilişkin gelişmelerin en ince ayrıntısına” girmeye çalışan, Fransa’yı “bir ruh ve bir şahıs” olarak düşünen ilk kişi olmak istemiştir⁷. İkiineisi, ulusal geleneğin bütünlüğünü dikkatle inceleyip bilimsel doğrulama işleminden geçirmiştir⁸. Üçüncüsü –ne yazık ki yarım kalmış bir yapıta ilişkin varabileceğimiz yargıya göre– sürenin aşamalarını bireyselleştirmeye çalışmış, Vidal’cı coğrafi tarihi içselleştirmiş, bir sentezi ekonomistlerin döngülerinden itibaren en uç noktaya götürmüştür; bu sentez Fransa’da Marksist kavramları değiştirerek uygulayan tek sentezdir; yayımlanmış tek bölümü coğrafi, nüfussal, ekonomik, maddi gerçeklerin etkileyici bir bütünü ele almıştır. Ancak her üç durumda şimdiki zamanı geçip gitmiş olanla açıklamak söz konusudur, çok farklı etkileşim ve amaç seviyelerinde bile tutarlı bir zincir oluşturmak söz konusudur.

Bu gerçeklerin olmadığı fikri ve burada sunulan Fransa’nın hayali hiçbir şeyinin olmadığı düşüncesi bana çok uzak. Ancak Fransa’yı bizzat simgesel gerçek olarak tanımlamak için simgeselliği özel bir alana yerleştirmeye razı olmadığımız anda – yani onu belirlenebilir gerçeklere indir-

6) Bkz. I. Quarto, *La Nation*, “Historiographie” bölümü.

7) Michelet, *Histoire de France*’taki 1869 tarihli önsözü.

8) Bkz. I. Quarto, *La Nation*, “L’Histoire de France de Lavis”.

geyecek her tür olası tanımlamayı ondan esirgediğimizde – bambaşka bir tarihin yolu açılmıştır: Belirleyiciler değil, etkiler; artık hafızaya kaydedilmiş ya da ortak hafızaya alınmış eylemler değil, bu eylemlerin izi ve bu ortak hafıza oyunları; kendi içinde olaylar değil, ama onların zaman içinde kuruluşları, anlamlarının silinmesi ve yeniden ortaya çıkışı; meydana geldiği haliyle geçmiş değil, ama onun sürekli yeniden kullanılışı, iyiye ve kötüye kullanımları, şimdiki zamanlar silsilesi önünde önem kazanması; gelenek değil, ama onun meydana gelme ve aktarılma tarzı. Kısaca, ne yeniden canlanma, ne yeniden kurulma, ne de tasavvurdur bu; yeni bir hafıza yaratma'dır bu (remémoration). Hafıza: anı değil, ama geçmiş'in şimdi içindeki genel tasarrufu ve idaresi. Yani bir Fransa tarihi, ama ikinci dereceden.

Tarihyazım boyutunu bu şekilde öne çıkarmak ya da daha ziyade onun gereklerine boyun eğmek, zorlukları yanından geçip göz ardı etmek ya da belirsiz bir Fransa'nın belirsiz bir tarihinin hoşla gidecek bir bireşiminden bilimsel, ahlaki ya da yurttaşlıkla ilgili olasılık sonuçlarını çıkarmayı amaçlayan bir yan yola sapma stratejisinden ileri gelmiyor kesinlikle. Tam aksine, deyiş yerindeyse, bu bir yüzyıldan fazladır kazandığı hızıyla, bizzat bilimsel bir tarih disiplininin yükselişiyle başladığı haliyle bizzat tarihsel hareketin derin süreci içine inatla ve usluca kaydolmak demektir. Tarih bilim ve bilinç olarak sürekli ilerleyip yenilenirken, çağdaşların yaşadığını, yaşamış olduğunu sandığı şey ile bu inanç stoğunun olabildiğince kesin bilimsel değerlendirmesi arasında net bir ayrım, denetimli bir kopma oluşturmaktan ibaret olmuştur; çünkü bu ilerlemelerin her biri büyük bir altüst oluşun darbesine bağlıdır; bu altüst oluş kaynakların, yöntemlerin ve ilgi alanlarının genel olarak değişmesine yol açar. Böylece, 1870 bozgununun sarsıntısı ve Almanya ile olan hasımlık, burada ayrıntılarıyla belirttiğimiz koşullar altında, aktarılan ulusal geleneğin tamamının yazılı ve bizzat doğrulanmış kaynaklara başvurularak kurulması ya da doğrulanmasını kesin ve ayırmacı bir zorunluluk haline getirir; bu ise anlatsal kaynaklar ile arşiv kaynakları arasındaki kesin ve tam ayrımı gerektirmekteydi. Bu *eleştirel* kopmadan, 1914 savaşı ve simgesel olarak *Annales*'in oluşturulmasıyla aynı zamana gelen 1929 ekonomik krizinden sonra, ekonominin ve istatistik demografinin ilerlemesiyle, *yapısal* bir kopma çıktı; bu kopma bireysel ve kolektif yaşamışlığın karşısına uzun ya da orta vadeli zorlayıcı öğeleri çıkardı; bu öğeler de toplumların ve bireylerin hayatını cendere altına alıyor, onların kendilerini yenileme ritmini, yaşam

sürelerini, evlilik tarihlerini, salgınlardan kaçma ya da zengin olma şanslarını, sevmeye, okuma ve konuşma tarzlarını belirliyordu. İşte Braudel'in ünlü süre'leri de bu kopma türlerine aitti; bunlar tarihsel zamanın türdeş olduğuna ilişkin yanlış görüşü değiştirmeye büyük katkıda bulundu. Aynı derinleştirme ve tarihsel genişleme hareketiyle, sömürgelerin kaybedilmesinin yarattığı darbe ve büyümenin şahlanması –bunlar, bir İngiliz nüfus-bilimcinin dediği gibi, “kaybettiğimiz bu dünya” ile dikey bağları koparmış ve aynı zamanda Montaigne tarzı bu “yamyamlar” dünyasıyla, benzemediğimiz benzerlerimizle aniden yatay dayanışmalar oluşturmuştur– bilinci ve bilimi kendimiz ile kendimiz arasındaki bir mesafeye, zaman içinde kimliğimizin kopukluğuna götürmüştür; psikanalizin halka yayılması bu kopmayı bizim için hem anlaşılabilir hem de alışılmış hale getirmiştir. Bunu *etnolojik* kopma olarak adlandıralım. Özellikle bir “zihniyetler” tarihinin ortaya çıkmasına, marjinal gruplara ilgi duyulmasına – bizim kendi içimizdeki sömürgelerimiz – iklim, beden, efsane, bayram gibi açıkça zamandışı, ya da mutfak, temizlik, kokular gibi görünüşte sıradan izleklerin kalabalık ve güçlü olarak tarihselleştirilmesine ve bu yolla da fikir, imge, olayla ilgili yeni bir eleştirel ilgiye neden olmuştur. Yine burada da 1962'de Cezayir savaşının sonu ile Michel Foucault'nun bu aşamadaki-öncü kitabı *Histoire de la folie*'sinin (Deliliğin tarihi) yayımlanışı arasında bir bağ kurabiliriz –yine tarihlerin simgesel olarak çakıştığı bir durum. Kırılmanın ilk ânı hakkında birçok kitaba başlık olan “...nin kaynakları” kelimesi, onu izleyen “...yapıları” sözcüğü yerine, bir kesitin yerleşmesini, bir başkasının gibi kendi tarihini iyice işaret eden “...doğuşu” türünden başlık öne geçmekteydi. Bu, tarihçilerin –bizim⁹– özne yerine “nesne”den bahsetmeye ve aşağı yukarı aynı şeyi söylemeye başladığımız dönemdir. Bugün yaşadığımız kopukluk, tarihin bizzat kendi üstüne ve sürekli dönüşüne, daha genişlemiş aynı ayırımın devamı ve takibi içine kaydolur; şu farkla ki, geride bütün tarihsel geleneğin genel bir canlanması ve değer kaybetmesinden başka hiçbir şey söz konusu değildir.

Ancak *tarihyazımsal* diyebileceğimiz bu kopukluk diğerlerinden hem daha yaygın, hem daha köklüdür. Daha dağınıktır, çünkü her biri kendi içinde karmaşık ve geniş kapsamlı birçok olayın kesiştiği noktada bulunur: De Gaulle sonrasının siyasi ve ulusal iniş-çıkışları, devrimci düşünce-

9) Bkz. Lacques Le Goff vdy., *Faire de l'histoire*, Paris, Gallimard, 1947, üç cildin alt başlıkları: “Nouveaux problèmes”, “Nouvelles approches”, “Nouveaux objets”.

nin sona ermesinin yansımaları, ekonomik kriz darbesinin sonuçları. Daha radikaldir, çünkü bu üç olay bir araya gelmiş ve, "ikinci bir Fransız ihtilalinin¹⁰" başlangıç dönemleri ile üçüncü bin yılın sonunda yüzyıl-sonu'na ilişkin yaklaşımlar arasında, yeni bir takımyıldızın öğelerini oluşturmuştur; bu yeni takımyıldız geçmişle olan ilişkiyi ve ulusal duygunun geleneksel biçimlerini derinlemesine değiştirmiştir.

Tarih, daha açıkcası ulusal tarih, geleceğin bakış açısıyla yazılmıştır her zaman. Kolektifliğin onu bekleyen şeyle yüzleşebilmesi için hazırlanması ve kurtarması gerektiği şeyler, bu geleceğin bütün geçip gitmiş geçmişlerin belirsiz yığını arasında olması gerektiği ya da olacağı şeye ilişkin örtük, kimi kez de açık fikre göre toparlanabilecekti. Şimdiki zamanı basit ve sürekli bir geçiş, tarihçiyi yarı noter, yarı peygamber bir aktarıcıya dönüştüren şey budur. Geleceği sezme ve bu geçmişin yeniden derlenmesi, kabaca ifade etmek gerekirse, üç büyük anlaşılabilirlik şemasına göre olmuştur: Olası bir restorasyon şeması (Eski Rejim, toprak istikrarı, çok Hıristiyan bir Fransa şeması); olası bir ilerleme şeması (insanın doğa ve kendi üzerindeki, olayların düzeni üzerindeki egemenliği) ve arzulanan bir devrim ve tarihin yeniden başlayışına ilişkin şema. Yüzyılın zorlukları bu üç şemadaki umutları ve düşleri birer birer yok etmiştir. Şimdiki zaman, son derece açık ve bununla birlikte geleceksiz bir geleceğin baskıcı öngörülmezliği ile kendi donukluğuna geri dönmüş bir geçmişin tıkayıcı bolluğu arasında, kendi kendimizi anlamamız için bir kategoriye dönüşmüştür. Ancak bu genişlemiş bir şimdiki zamandır; değişim süreklilik kazandır, kendini ancak yeni bir çekicilik ve gizeme bürünmüş bir geçmiş sayesinde, sığınak olmuş bir geçmiş, yani hem bizim "tarihimiz" hem de "kimliğimiz" olan şeyin sırlarını barındırdığı düşünülen bir geçmiş sayesinde kavrayabilir.

İlginç bir zaman, kopuşun, yeni kaynakların zamanı; bu zamanda Fransızlar artık "vatan için ölmeye" hazır değil, ama Fransa'ya ilgi ve bağlılık gösterme konusunda ağızbirliği içindeler. Aşkın onurlarına, sohbetin şanına, bilginin çekiciliğine layık görülmüş şey sadece Fransa tarihi, siyaseti, ekonomisi, toplumu değil, aynı zamanda onun manzaraları, arkeolojik ve maddi ortaktmalı, gelenekleri, sanatları ve varlığına ilişkin en küçük tanıklıklardı; bunlar artık tam olarak kimden kaldığı ya da neye yaradığı bilinmeyen, ama son derece değerli bir miras olarak törensileştirilmiştir.

10) Bkz. Henri Mendras, *La Seconde Révolution française*, Paris, Gallimard, 1988.

Bu zamanda, anketler bir uzlaşma eğilimini gösteriyor; buna göre Devrim'den beri ilk kez çoğunluk kurumların esası hakkında, bunları uyumlu hale getirme koşuluyla mutabakat sağlıyor; aşırı sağcı partiler bile Cumhuriyet'e sahip çıkıyor. Klasik muhalefetler –Eski Fransa'ya karşı Yeni Fransa, Dini Fransa'ya karşı laik Fransa ve daha iyisi sağ Fransa'sına karşı sol Fransa'sı– tekerci keskinliklerini kaybetmişlerdir, çünkü kuyruk çıkıntısı komünist parti ve tam bir gelişme halindeki Ulusal Cephe bile, sözle bile olsa, en azından demokrasi ilkesine bağlılıklarını dile getirmektedirler.

Ancak bu zaman, eğitsel iletinin içeriğinde yepyeni bir belirsizliğin hâkim olduğu bir zamandır da; din okuluna özgürlük talebinin savaş sonrası en büyük sokak gösterilerine neden olduğu, siyasal söylemin söylenmeyenler etrafında dolanıp durarak kredisini tükettiği, yüce devlet sistemindeki en küçük reformun kutsal ilkeleri tehlikeye attığı bir zamandır bu. Yazım reformu büyük bir korkuya yol açmıştır. Bu zaman, nüfusun ihtiyaçlarına göre bitmez tükenmez değişikliklere konu olan vatandaşlık yasasının zamanıdır; Mağripli göçmen kitlesinin büyüklüğü göz önüne alındığında, ulusal kimlik kavgasının başladığı bir zamandır. Uzak bile olsa geçmişe yapılan her başvuru, uykuya daldığını sandığımız eski şeytanları uyandırılmaktadır.

Evet, tuhaf zaman; derinlemesine bölünmüş olsa bile, “egemen ve kendinden emin” bir Fransa silinip gidiyor, diğer yandan tükenmiş bir Jakobenizme benzer bir ulusalcılığın ötesinde, yepyeni bir duygu ortaya çıkıyor: Fransa'ya özgü bir ayrıcalığa bağlılık, ulusal olgunun derinliğinin ve köklülüğünün keşfedilmesi, bunların ifade edilışinde zenginliğe ve çeşitliliğe yönelik çoğulcu ve neredeyse birörnek bir merak. Sanki Fransa bizi bölen bir tarih olmayı bırakmış, bizi birleştiren bir kültür haline gelmiştir; bir aile mülkü gibi bölünmez bütünlüğünü fark ettiğimiz bir mülkiyet haline gelmiştir.

Önceki cildin sonunda bu geçişi tanımlamaya çalıştım¹¹. Özetleyelim. Klasik, tanrısal, evrenselci ve Mesihçi model, 1914 savaşının hemen sonrasında, Fransa'nın nükleer güçler seviyesine yükselmesine karşın düşüşe geçtiğine ilişkin bilinci berraklaştıran Cezayir savaşının sonuna kadar gittikçe dağılmıştır. O zamana kadar, ulusal düşünce devlet gücüyle özdeşleşme sayesinde sağlamlaşmıştı; yaşadığı deneyler bile sürekli yenilenen bir büyüklüğü doğrulamaktan başka bir şey yapmıyordu. Belli bir toprak

11) Bkz. I. Quarto, *La Nation*, “La nation-mémoire”.

üzerinde, belli sınırlar içinde kurulmuş olan devlet, yabancı komşulara karşı sınırların askeri güvencesi olan devlet. Ama ulusal dinamiği taşıyan, koruyan, yönlendiren, işleten devlet. Diğer ülkeler bağılıklarının damarını ve birlikteliklerinin sırrını ekonomiye, dine, dile, toplumsal ve etnik topluluğa ya da doğrudan kültüre bağlayabilir. Fransa bunları devletin gönüllü ve sürekli etkinliğine borçludur; o, komşularının aksine, bununla ilgili iki uç deneyim yaşamıştır: Mutlakiyet ve Devrim. Birinciye, ulusal ağırlık merkezini merkez iktidarın ellerine teslim eden ya da aksine onu sivil toplumun ocağına bırakan her zaman canlı alternatif eklenir. Geriye dönük olarak çelişkili olmaktan çok birbirini tamamlar görünen, Fransa'ya özgü iki ulusal düşünce, cumhuriyetçi dövizin Fransa'sı, "toprağı ve ölüleri" olan Fransa, ikincisinden doğmuştur.

Günümüzde tanık olduğumuz derin ulusal bilinç hareketi bambaşka bir ulus modelini varsaymaktadır. Bu, Fransa'nın orta güçteki devletler sırasında istikrarına ve onun çatışmalı, çoğul ama barışçı bir Avrupa бүтүнüne eklenmesine denk düşer. İçeride ise modern hayat tarzlarının genelleştirilmesine, merkeziyetçilikten uzaklaşma eğilimine, devlet müdahalesinin çağdaş biçimlerine, geleneksel özümleme biçimleriyle topluma katıştırılması zorlaşan etkili bir göçmen toplumunun varlığına denk düşer. Özellikle, siyasal açıdan, bir yüzyıldan bu yana alışılageldiğimiz ulusalcılığın yok olmasına denk düşer; alıştığımız biçim, gerek sol versiyonunda gerekse sağ, tutucu, tepkici, Barrès-Maurras'cı versiyonunda ulusun kesin biçiminin belirlediği cumhuriyet biçimidir. Bu temel dönüşüme, XX. yüzyılın en önemli siyasal iki koşul olgusu büyük ölçüde katkıda bulunmuştur; bu olgular De Gaulle'cülük ve komünizmdir ve bunların her ikisi birlikte ve ayrı ayrı etkilemiştir; burada uzun uzun anlatılan koşullar içinde¹² ulusalcı-devrimci Fransa'nın doruk noktasını ve onun son yapıtını temsil eder.

Geleneksel ulusalcılığın bu büyük çıkışı, ulusal duygunun azalmasına yol açmak bir yana, tam aksine bunun dinamiğini açığa çıkarmıştır, ki vurgulanması gereken konu da budur. Bu çıkış, Fransa'nın yüceliğe erişmesini sağlayan şeyin geri dönüşü, saplantı halini alıncaya kadar derinleşmesiyle ifadesini bulur: Fransa tarihinin bütün biçimleriyle yüceliğe erişir. Geleneksel ölçütlere vurulduğunda ulusalcılık azalmış görünebilir. Ancak yoğunluktan çok çapında ve ifade tarzında bir değişiklik olmuştur. İmparatorluğun birlikçe çerçevesi yok olmuştur, içine yerleşip sabit-

12) Bkz. II. Quarto, *Les France*, "Gaullistes et communistes".

lendiği Altügen'in çerçevesi, Avrupa'nın, Batı'nın, demokrasilerin üst seviyesinde, din, aile, ülke gibi yerel gerçekliklerin alt seviyesinde, yukarı ve aşağı doğru aniden genişlemiştir. Ulusal duygu olumlayıcıyken sorgulayıcı hale gelmiştir. Saldırgan ve militer olan bu duygu rekabetçi hale gelmiş, endüstriyel performans ve spor alanındaki rekorlara yönelmiştir. Kurban sunan, cenaze töreni yapan ve savunmaya geçen bu duygu, zevke düşkün, meraklı ve turistik diyeceğimiz bir hale dönüşmüştür. Pedagojikken, medyatik, kolektifken bireysel ve bireyseli olmuştur. Mönülü bir Fransa, yemek kartı ve Michelin kartı. Ulusal duygu çok yurttaşça bir duyguydu; ama şimdi dokunaklı, neredeyse duygusal olmuştur. Evrenselciydi, ama şimdi tekilleştirici. Kendisini tensel görüyordu, artık simgesel. Yoksa Fransa olası bütün Fransa'ların ortak paydasına mı dönüştü?

Fransa'nın tarihçilerinin bugün bu büyük değişikliğe uymaları isteniyor. İşte ulusallık konusuna zoraki dönüşün nedeni bu. Bunun nedeni bilimsel örtü altında, kokuşmuş bir ulusalcılığa tapınma değildir; bunun nedeni ulusal çerçevenin en direşken ve en sürekli biçimde ortaya çıkmasıdır. Bizi hafıza göreviyle görevlendiren şey işte bu yeniden ele alma olgusudur. Bunun nedeni geçmişe özgü nostalji ya da müzecilik çılgınlığı değil, kıyaslanamaz sürekliliğiyle uzun zamanın ağırlığını koyan bir ülkede, geçmişe sadakatin bizzat bu geçmişin yeniden inşası, onun sürekli yeniden üretilmesine bağlı olduğunun hatırlatılarak her tür kopmanın yasallaştırılmasıdır. İngilizlerin geleneği, bizim de hafızamız var. Yine nesnelerin atomik dağılımını bize zorunlu olarak kabul ettiren bu ele alma olmuştur. Çiçekten çiçeğe, nesneden nesneye uçup konmakla değil, ama ana motorun parçalanmasıyla ve parçacıklarının uzaklarda ışıldamasıyla. Bizi tarih-yazımla ilgili kaygıya sürükleyen şey budur. Yaptakçı merakı nedeniyle, şeylerin ters yüzüne yönelik garip merak nedeniyle değil, ama hepsi inşa edilmiş bu blokların bize kadar taşınma, görünüp kaybolma, hurdaya çıkarılma ve yeniden kullanılma tarzının bizzat bizi biz yapan şey olması nedeniyle. Nihayet yine bu ele alma, Fransız evrenselcilik geleneğinin en üst ifadelerini ve bunun üretiminin en mütevazı gereçlerini aynı terazinin aynı kefesinde tartmayı telkin eder, çünkü anlaşılması ve iyice duyarlı hale getirilmesi gereken şey, Fransa'nın belki fazladan özel olarak elde ettiği evrensellik eğiliminin nedeni ve nasılıdır. Bu kitapta ve kitabın tekniğinde ne yazık ki kişisel hayallere ve başıboş gezintilere çok az yer verildi! Bugünün zorunluluklarının gerektirdiği yanıt bu; günümüzde bilimin ve bilincin durumuna uyan tek yanıt. Tanrı ayrıntılardadır, Fransa da öyle.

Ancak simgesel ve ata malıyla ilgili bu birliğin genel olarak algılanışı, bunlara ilişkin ifadelerin şiddetle bireysel benimsenişini içerir; bunlarla mahrem ve tamamen kişisel bir alışverişi içerir; site içinde, tarihçinin rolünün de yenilendiği özel bir birliği içerir. Bu çalışmaya katılan herkes bunu büyük oranda hissetmiş olmalı. Ne noter, ne peygamber. Tercüman ve aracı. Her zaman aktarıcı, ama geçmiş ile gelecek arasında değil, kör talep ile aydınlık arz arasında, kamusal baskı ile laboratuvarın sessiz sabrı arasında, hissettiği şey ile bildiği şey arasında. Değiş tokuş, paylaşma ve gidiş geliş, nihayet anlam buradan çıkar ve burada yine bir görev ortaya çıkar.

Cumhuriyet'ten merkezci jakobenizmi, "ya özgürlük ya ölüm"ü, "özgürlük düşmanlarına özgürlüğe hayır"ı çıkardığımızda geriye ne kalır? Ulustan ulusçuluğu, emperyalizmi ve Devletin üstünlüğünü aldığımızda geriye ne kalır? Fransa'dan evrenselciliği aldığımızda geriye ne kalır? Kendini öğrenme süreci.

Bu *Hafıza mekânları*'nı aynı coşku ve aynı adımla benim Fransa'm ve Fransa, her bir kişinin Fransa'sı ve herkesin Fransa'sı haline getiren uzun bir öğrenme dönemi.

Kuşak

Bu denli bayağılaşmış ve her şeye rağmen daha donuk başka bir kavram yoktur. Biyolojik referansları İncil'e, Herodotos'a ve Plutarkhos'a kadar giden daha eski bir kavram da yoktur; ancak kavram anlamını ancak bizim yakın tarihli demokratik bireyselleşme dünyasından alır. Gençlerin ve zamanın havasında, modada yüzeysel olarak görülür; ama bizim şimdiki zaman üzerine tarihsel anlayışımızın duyarlı merkezine bu kadar nüfuz eden başka kavram da yoktur. Onda özü itibarıyla Fransa'ya ait olan nedir? Bu tam anlamıyla hangi hafıza mekânıdır? Burada ne tür bir paylaşıma imkân tanır?

1968 Mayısı olmasaydı kuşaklar çevresinde yirmi yıldan¹ beri sorulan bu sosyolojik, ekonomik, demografik ve tarihsel sorular olmazdı; kamuoyu

1) Burada belli başlı kaynakları vereceğim; bunlarda da kaynakça bilgileri yer alıyor; Philippe Parrot'un *Encyclopædia Universalis*'teki "Génération" adlı makalesi; S.N. Eisenstadt'ın klasik yapıtı *From Generation to Generation*, Glencoe, Ill., 1956; Hans Jaeger, "Generations in history, reflections on a controversial concept", *History and Theory*, no: 2, 1978, s. 273-292; bu yapıt ulusla ilgili tarihyazımını çıkarır. Alain B. Spitzer, "The historical problem of generations", *American Historical Review*, no: 78, Aralık 1973, s. 1353-1385; bu yapıt da kavramın kapsamını belirler ve Amerikalıların çok zengin sosyoloji kaynakçası hakkında durum saptaması yapar.

Ayrıca bkz. Claudine Attias-Donfut, *Sociologie des générations*, Paris, P.U.F., 1988 ve Pierre Favre, "De la question sociologique des générations et de la difficulté à la résoudre dans le cas

yoklamalarında pek sevilen bu temanın aşırı kullanımı da olmazdı. Bunu gençlerin uluslararası boyutta başkaldırması olgusuna yerleştirmek gerekir; bu olguda Margaret Mead dünya uygarlığı ölçeğinde bir *Fossé de générations*² (kuşaklar uçurumu) belirliyordu ilk kez. 68 hayaletine yakalanmış her türden araştırmamanın bir anda çoğalması işte en azından tarihçiler nezdinde bu belirsiz kavramın sahip olduğu o uzun ve dikkatli kayıtsızlıktan sonra gerçekleşti. Zıvanadan çıkış ilginçti, çünkü sağlam düşünceli kişiler³ hafıza ifadelerinin önlenemeyen furysı ve gerek kendiliğinden gerekse etmenlerce kıskırılan kendi kendini kutlama önceliği karşısında 1968 patlaması hakkında ciddi tarih yapıtlarının azlığına işaret ediyorlardı. Sanki kimsenin tahmin edemediği, hiçbir aklın tamamıyla açıklamaya yetmeyeceği grizu patlaması tam da "bir kuşağın" yükselişiyle ifadesini buluyordu.

O kutsal 68 kuşağının oluşumu "olaylarla" başlamadı. On yıllık kutlamaların ritmiyle -1978, 1988- son derece farklı tarihsel bağlamlarda gerçekleşti⁴: İlki, solcu grubun çıkardığı nostaljik bilançoda ve melankolik havada, sonunda bir gazetecinin "kaybolmuş bir kuşağın"⁵ anılarını talep ettiği "öksüz yıllar"ın üzüntüsü içinde⁶ yer alır; ikincisi koalisyonun gergin son döneminde; destanın başkışısı Serge July'nin Aralık 1986⁷ öğrenci

de la France", *Génération et politique*'in VIII. bölümü, Jean Crête ve Pierre Favre yönetiminde, Paris, *Economica*, 1989; bu yazı Haziran 1984'te Québec Laval Üniversitesi'ndeki "Génération et changements politiques" başlıklı kolokyum bildirisinin genişletilmiş haliyle "Génération: un concept pour les sciences sociales?" başlıklı yuvarlak masa tartışmasının giriş bölümüdür; bu toplantı Association française de science politique'in Paris'teki kongresinde Annick Percheron'un düzenlediği yuvarlak masa toplantısıdır; *Génération et politique*, 22-24 Ekim 1981. Burada 277 kitap ve makaleden oluşan bir kaynakça sunulmuştur.

Çağdaş Fransa tarihi kavramının güncelliği *Vingtième Siècle, revue d'histoire*'in "Les générations" başlıklı özel sayısı da doğrulanır; no: 22, Nisan-Haziran 1989. Kavramın psikoloji, ernoloji, ekonomi, ve demografi tarafından ele alınışı aşağıdaki notlarda görülecektir.

2) Margaret Mead, *Culture and Commitment: A Study of the Generation Gap*, Londra, 1970, Fransızca çevirisi, *Le Fossé des générations*, Paris, Denoel, 1971.

3) Sorunun üzerinde özellikle Antoine Prost durur: "Quoi de neuf sur le Mai français?", *Le Mouvement social*, no: 143, Nisan-Haziran 1988, s. 81-79; bu sayının başlığı "Mémoires et histoire de 1968"dir.

4) Bkz. Jean-Pierre Rioux, "A propos des célébrations décennales du Mai français", *Vingtième Siècle, revue d'histoire*, no: 23, Temmuz-Eylül 1989, s. 49-58; ben burada bu zengin çözümlemeyi izliyorum.

5) Jean-Claude Guillebaud, *Les Années orphelins (1968-1978)*, Paris, Seuil, 1978.

6) Jacques Paugam, *Génération perdue*, Paris, Robert Laffont, 1977. Fr. Lévy, J.-P. Dollé, Chr. Lambert, J.-M. Benoist, M. Lebris, J.-E. Hallier, M. Butel, J.-P. Faye, B. Kouchner, B.-H. Lévy, M. Halter, Ph. Sollers, A. de Gaudemar ile söyleşiler.

7) Serge July, "La Révolution en creux", *Libération*, 27 mai 1988.

hareketinin “erken boşalması” olarak adlandırmakta tereddüt etmediği olgu ile İkiyüzüncü yıl fonu üzerinde başlatılan başkanlık, sonra da genel seçim kampanyaları arasında sıkışıp kalmış bir koalisyon. Ancak ilki tarafından Kuşak⁸ olarak taçlandırılmış olan bu iki on yıl kutlamalarından az sayıda etmenin ve vakayinüvisin kapasitesi ortaya çıktı: Bunlar eski Troçkist, eski Maocular, eski G.P.’lilerdi, idareyi ele almışlar, kendilerini bir kuşağın kahramanları olarak görmek ya da göstermek ve bu kuşağın anma sırasındaki temsil gücünü üstlenmek istemişlerdi.

Bu kutlama saplantısı özü itibarıyla anlamlıdır. Önemli boyutlu hiçbir tarihsel olay için –1914 savaşı, Halk Cephesi, Direniş, Kurtuluş– var olmamıştı. Olayın bizzat doğasının derinliğini haber verir: Bunun yansıma eğilimi, simgesel esnekliği, tarihsel oynaklığı, olguların nesnel madliliği üzerinde öznel yaşantısının sürekliliği. Hafızaya özgü filizlenme, aynı hareket içinde yapılan eyleme bağlıdır. Zira bu hareket alıntı barikatlarıyla ve gönderge oyunuyla, devrimci sonuca yol açmayan devrimci hafıza hareketinden başka ne idi?

Kuşak, hafıza, simge. Mayıs 1968 kendi başına bir anma törenidir. Bir hafızanın inşa edilmesi ve bir kuşağın kendini kabullenmesi aynı olgunun iki yüzü gibi başabaş gider. Tarih yazımsal durağın silinmesinin vurguladığı bir tek şey vardır: 1968’in kuşaksal dinamizmi ve o zamanlar ifadenin büründüğü simgesel anlam içinde, tam da Devrim’le başlamış ve o zaman tamamlanmış geniş bir tarihsel döngünün son noktası. “Kuşak” kavramı saf, geçişli olmayan anlamıyla ortaya çıkmış ve kavramın işlemci ve geçmişe dönük egemenliğini sergilemiş, böylelikle de daha ilk başta ve ilk anlamıyla tamamıyla zamansal anlamıyla bir hafıza yeri haline getirmiştir.

1. Kavramın güzergâhı

Kavramın 68’ci anlamı uluslararası bağlamında olduğu kadar Fransa’ya özgülüğü bakımından iyi anlaşılabilir; Fransa bağlamında olgunun kökenine, yani Fransız Devrimi’ne –68-89– bağlanır: Yalın durumdaki Olay, modern olayın yükselişi ile bunlardan birini nasıl oluşturabildiklerini sordüğümüz “olaylar” arasındaki benzetmenin patavatsızlığını ve ayrıksılığını gizlemiyoruz⁹. Ancak kısa devre açıklayıcıdır. Bir doruk hattını ortaya

8) Hervé Hamon ve Patrick Rotman, *Génération*, Paris, Seuil, 1987-1988, 2 cilt.

çıkartır ve kuşağı sırf tarihsel içerikli bir tanımlamadan tamamen simgesel boyutlu bir anlama geçiren gökkuşağını resmeder.

1968 kuşaksal boyutu büyütür, ama 1789 bunu önemsiz gösterir. Bununla birlikte her yerde mevcuttur. Restif de La Bretonne bunu o zamanlar şöyle kaydediyordu: "Bize şakacı, inatçı, kaba, saygısız, karar veren, yeniden kavuşturan, yüksek sesle konuşan, yaşlıları susturan ve değişmez bir cesaretle, kah eğitimle güçlendirilmiş doğuştan çılgınlığını, kah ağustos ortasındaki koruk suyu gibi olgunlaşmış batıcı ham bilgeliğini gösteren *Emile*'in ta kendisidir.¹⁰" Kuşak boyutu devrimin patlamasından önceki yirmi yıl içinde, taşrada olduğu gibi Paris'te yakın zamanda ortaya çıkan gençlik hareketleri ve gösterileriyle de görünür¹¹. Araların karan karşısında ilk kardeşçe dayanışma ilkesini gösteren oyunun yemininde ortaya çıkar¹²; eğer komplo fikriyle çok çabuk gizlenmeseydi, belki daha açık olacaktı. Bu boyut devrimcilerin düşüncesi ve anlayışında net biçimde kendini ifade eder; o zaman mirasçı hükümetin ortadan kalkmasıyla temsili yasallık arasındaki ilişkiyi derinleştirir; buna tanıklık eden yapıtlar arasında örneğin Thomas Paine'in III. yıl, 5 Messidor tarihli ilginç bir kitapçığı: *Les Premiers Principes de gouvernement* (Hükümetin ilk ilkeleri). İngiliz-Amerikan reklamcı burada Jefferson'un¹³ fikir çizgisini izler ve çağların yenileriyle yer değiştirmesine ilişkin hesaplar yapar, her bireyin haklarını belirlemek amacıyla kavramın kesin tanımını yapar:

9) Yakınlık *Espace-Temps*'da tasarlanmıştır, no: 38-39, 1988: "Concevoir la Révolution, 89, 68, confrontations."

10) Nicolas Restif de La Bretonne, *Les Nuits de Paris* (1788-1794), Patrice Boussel, der., Paris, U.G.E., 1965, s. 193.

11) Tam da kuşakla ilgili artan bir merak hakkında bkz. Jean Nicolas, "Génération 1789", *L'Histoire*, no: 123, Haziran 1989, s. 28-34.

12) Bkz. Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*'de "Fraternité" madde-si: François Furet ve Mona Ozouf, der., Paris, Flammarion, 1988, s. 731-740; ayrıca bu makalenin ardından yayımlanan bir diğeri: Antoine de Baecque, "La Révolution française et les âges de la vie", *Age et politique*, Annick Percheron ve René Rémond, der., Paris, Economica, 1991, II. bölüm, s. 39-59.

13) Jefferson, kuşakların kendileri hakkında en açık ifadeyi belirtme hakkını yine kuşaklara vermiştir. "Ölümlerin hiç hakkı yoktur. Hiçbir şeydirler. Ve bir şey olmayan, herhangi bir şeye sahip olamaz." Samuel Kercheval'a mektup, Temmuz 1816, *Writings*, 1924, s. 1402. Ayrıca: "Her kuşağı, üyelerini birbirine bağlama, ama onlardan sonrakileri ya da başka bir ülkenin insanlarıyla bağlarını kesinlikle koparma iradesinden ileri gelen bir hukuku olan ayrı bir ulus olarak düşünebiliriz." Th. Earle'e mektup, 24 Haziran 1823. A.g.y., s. 962; bkz. Patrick Thierry, "De la Révolution américaine à la Révolution française", *Critique*, Haziran-Temmuz 1987. Jefferson, her kanunun her on dokuz yılda bir yeniden oylanması düşüncesindeydi.

Her kuşak hukuken diğerine eşit olduğundan, kaçınılmaz olarak hiçbirinin dededen babadan sürüp gelen bir hakkı olmadığı sonucu ortaya çıkar (...). Her çağ, her kuşak (haklar konusunda) ondan önce gelen çağlar ve kuşaklar kadar bizzat kendisi için hareket etmekte özgürdür ve özgür olmalıdır, eğer bu noktada bir başka temel kaynak edinirsek, köleler ya da zorbalar gibi oluruz; ilk kuşağın bizi birleştirmek için hiçbir hakkı olmadığını bilirsek, köleler gibi oluruz; bizi takip eden kuşakları yakınlştırma yetkisini kendimizde görürsek, zorbalar gibi oluruz¹⁴.

Kurucu metinlerde kuşak büyük bir yer işgal eder; 1793 İnsan Hakları Bildirgesi –Condorcet'ninki– otuzuncu ve sonuncu maddesinde şunu belirtir: "Bir kuşağın gelecek kuşağı kendi yasalarına bağlamaya hakkı yoktur."¹⁵ 1791 anayasasından beri bu örtük olarak zaten öyleydi, çünkü soydan gelen hakları ve örgütsel zorunlulukları yok etmekte, yerine eşit ve özgür bireyler toplumunun temellerini koymaktaydı. Aynı zamanda aile ve babalık otoritesiyle ilgili önlemlerde de durum öyleydi; özellikle gençlerin taleplerine, kıdem hakkının ortadan kaldırılması, yetişkin yaşı olarak yirmi bir yaşın kabulü, aile onayı zorunlu olmaksızın evlenebilme, çocuklardan herhangi birinin mirastan mahrum bırakılamaması gibi taleplere ilişkin önlemlerdi bunlar. Yükselen kuşağın temsilcisi Saint-Just bir çırpıda şunu söyleyebiliyordu: "Bu durumda bir kuşağın bir diğerine eklenemeyeceğine karar verdiniz"¹⁶. Ancak aslında içten içe kuşaksal olan Devrim retoriğinde ve isteklerinde de öyledir; bu retorik despotizmin karanlığından özgürlüğün aydınlığına çıkış, tarihsel bir erginlenme seviyesine yükseltilmiştir. Kuşak-Yeni kuşak üretme¹⁷: Bu iki konu biyolojik,

14) Marcel Gaucher'nin bana işaret ettiği bu nadir metnin amacı, "şu konuştuğumuz anda yirmi bir yaşın üstünde olan bütün bireyleri anlayan", ve on dört ile yirmi bir yaş döneminde, "yani, birinci sınıfta kalanların sayısından daha büyük olanların yaşına gelmiş küçüklerin sayısına varıncaya kadar", otoriteyi koruyacak kuşağın doğal tanımından sosyal ve politik tanıma geçişin ortaya koyduğu pratik sonuçların kavranmasıdır.

15) Metin için bkz. Marcel Gaucher, *La Révolution des droits de l'homme*, Paris, Gallimard, 1989, s. 328. Aynı zamanda bu düşünceye sahip olduğundan kont Mathieu de Montmorency'i kutlayan Condorcet'nin 30 Ağustos 1789 tarihli bir mektubunu, "savaş için yetişmiş bir gencin yirmi yıl önce filozofları şaşırtan, sıkıntısız insan haklarına bir kapsam" verdiğini görmekten memnun olduğu bu politikanın yenilerinden birini alıntılar. (Condorcet, *Œuvres*, IX. cilt)

16) *Le Moniteur*, XVI. cilt, s. 215.

17) Bkz. Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, 'de makale "Régénération", a.g.y., s. 821-831 ve *L'Homme régénéré*, Paris, Gallimard, 1989. Bkz. Aynı zamanda Antoine de Baecque, "Le peuple briseur de chaînes, fracture historique et mutations de l'homme dans l'imaginaire politique au début de la Révolution française", *Révolution et société*, Actes du IVe

psikolojik, ahlaki, dinsel ve Mesihçi yananamlarının tamamı bakımından birbirine bağlıdır. Ancak daha derinlerde eğitim saplantısında, zamanın geri dönüşünde, kopuş eskatalogyasında, Eski'den Yeni'ye çok hızlı geçişte de öyledir. Meşruluğun alacakaranlığı, kuşağın şafağı. Geçmiş artık yasa değildir: Bizzat olgunun özüdür.

Bu durumda Fransız Devrimi kavramın mutlak ama görünmez çıkışını işaret eder. Kuşkusuz devrim macerası ve ayrıcalıkların kaldırılmasının Bonaparte gibi yetenekli kişilerin hızla yükselmesini sağladığı vurgulanmıştır. Ancak Saint-Just'ünki gibi bireysel gençlik tarihsel etmenin genel olarak gençleşmesinden daha önce imgelemleri sarmıştır. Örneğin Chateaubriand'ın doğum tarihini -1768 yerine 1769'a- bir yıl ileri atmak istemesi, onun "89'da yirmi yaşında" olma arzusundan çok, yıldızını Napoleon'un yıldızıyla çakıştırma isteğiyle ilgiliydi. Meclistekilerin ortalama yaşıyla ilgili uzmanlık çalışmalarına ancak bugün ve bu konuya olan ilginin artması sonucu, üstelik Anglosakson araştırmacılar¹⁸ vasıtasıyla başlanabilmektedir. İşte gençliğin siyaset sahnesine ani çıkışı böyle olmuştur: Kurucu meclis üyelerinin yaş ortalaması kırk civarındaydı, yasama meclisindekilerinse yirmi altı. Tarih aktörlerinin fantastik gençlik darbesi. İhtilalin bilinmeyen bu boyutu kendi ışığı altında olayın yeniden genel bir incelenmesini gerektirecektir. Bu boyut, örneğin düşman devrimci fraksiyonların içinde bile, Girondin'lerle ilişkili olarak Montagnard'lar gençliğini düşündüğümüzde, ayrıntı içinde daha fazla ortaya çıkmaktadır. Fakat bu boyut, bizzat Devrim'le kaynaşmış olduğundan, etraflıca ele alınamamıştır. Bir grubun özel dinamiği, yani gençlik, ilkelerin en evrenseliyle karışmış, bu ilkenin uç ya da radikal biçimi değil, temel gerçekliği haline gelmiştir. Ünlü Burke-Paine polemığının tarih açısından aldığı anlam budur; bu polemikte kuşağın tarihsel vaftizini görmek abartılı olmayacaktır. Bu "gaspçılara", "politika yeniyetmelerine", "sınırsız alışverişlerine başlamak" ve "model hükümeti reddetmek için meydanı boş bulan" bu "yaz sineklerine" yönelik alay dolu gelenek değerleri hakkında Burke'nin düşüncelerine karşı Thomas Paine, "ölülerin suistimal edilen otoritesi" teması üzerine

colloque d'histoire au présent, I. cilt, Paris, Mayıs 1988, Sorbonne yayınları, Şubat 1989, s. 211-217; ve "l'homme nouveau est arrivé. L'image de la régénération des Français dans la presse patriotique des débuts de la Révolution", *Dix-huitième Siècle*, 1988.

18) Marie-Hélène Parinaud, *Membres des assemblées et volontaires nationaux (1789-1792): contribution à l'étude de l'effet de génération dans la Révolution française*, tez E.H.E.S.S., 1985, 2 cilt, grafikli.

kurulu başlangıç ifadeleriyle kuşakların kendi başlarına kalma hakkını çıkarır: "İnsanın bir başka insan üzerinde hiçbir mülkiyet hakkı olmadığı gibi şimdiki kuşakların da gelecek kuşaklar üzerinde mülkiyet hakkı yoktur.¹⁹".

Böylece Devrim kuşağı oluşturmuştur; sergilenmesi zaten geriye dönük bir soyzinciri etkisi bırakacak olan bir kuşak doğurmuş olduğu için değil, "bir kuşak bilincinin" doğmasını sağlayan değişim evrenini ve eşitlikçi dünyayı açtığı, hızlandırdığı, başlattığı, buna fırsat tanımış olduğu için. Bu olgu sadece Fransa'ya özgü değildir –uzun monarşik veraset ve kralın katledilmesindeki Oidipusçu şiddet Fransa'da bu olguya özel bir yoğunluk kazandırmış olsa bile; bu olgu Atlantik ötesindeki Devrime ve demokrasinin temsil ilkesine aittir. Amerika Birleşik Devletleri'nde sorun hemen çözülmüş, siyasal çerçevede kuşak değişimine ilişkin soru bu haliyle hiç sorulmamış olduğu halde, Devrim Fransa'da uzun süreli bir çatışma başlatmış ve kuşaksal veçhesi hep mevcut olan siyasi bir ritm doğurmuştur. Kuşak terimleri ve temalarıyla yazılabilecek bir siyasal tarih vardır elbette; bu tarih XVIII. Louis'den De Gaulle'e, Thiers ve Pétain'e kadar büyük önderlere karşı gençliğin isyanı olarak okunabilir. Bu siyasi tarih kolektif hayatın sürekli bas'ını ve örgüsünü, Fransız hafızasının siyasal çerçevelerini şekillendirmiş, ama her halükarda Fransa'ya özgü kuşak kavramının özüne iktidarın ele geçirilmesi anlamını katmıştır. Ve yalnızca bu bile Fransa'da, bizzat "kuşak" ifadesinin, nefes nefese kalmış, soluğu kesilmiş bir siyasal tarihin ritmiyle, "egemen" kuşakla eşanlamli hale gelmesine yeter.

İç içe girmiş bu iki tarih, zamandizin zincirinin iki ucunda ve Fransa sahnesinde, toplumsal tasavvurun iki çağı olarak, tersyüz edilmiş betileleriyle geniş bir yelpaze ortaya koyar. 1789 ile birlikte Olay kuşakla ilgili simgeselliği emmiştir, öyle ki bunu tamamiyle sergilediğinde maskeler hale gelmiştir; 1968 ile birlikte kuşaksal boyut, tam aksine, bizzat olayın kurucusu olmuştur, öyle ki etmenlerin yaşamöyküsel maceraları ve yaşanmışlıkları bir yana Ranke'nin ima ettiği anlamda "gerçekten neler olup bittiğini" sorma hakkı doğmuştur. Hegel'ci ifadeyle ve kanla yazılan bir tarihin nazarında: Hiçbir şey.

19) Edmund Burke, *Réflexions sur la Révolution française*, Philippe Raynaud'nun girişi, Paris, Hachette, "Pluriel" dizisi, 1989. Thomas Paine, *Les Droits de l'homme*, Paris, Belin, "Littérature et politique" dizisi, 1988. İhtilaf üzerine bkz. Robert B. Dishman, *Burke and Paine, on Revolution and the Rights of Man*, New York, 1971 ve daha açıkça, Marilyn Butler: *Burke, Paine, Godwin and the Revolution Controversy*, Cambridge University Press, 1984, 2. Baskı 1988. Bkz. Judith Schlanger, "Les Débats sur la signification du passé à la fin du XVIIIe siècle", *Le Prérromantisme, hypothèse ou hypothèse?*, Clermont-Ferrand kolokyum, 29-30 Haziran 1972, Paris, Klincksieck, 1975.

Ancak, diğer bütün dikey dayanışmalara birden değer katan ve bunları aşan yatay kimliğin şiddetli olumlanması, temsili birleşme kategorisi, kuşağın özündeki bu simgesel kopmanın bir gaz gibi ortaya çıkabilmesi için tam da bu boş tarihsel ortam gerekliydi. 1968 yılı, kuşağın temelini oluşturan bu aidiyetin basit ve karmaşık dinamiğini gün ışığına çıkardı. "Genç hareket" her yerde ortaya çıktı, ama ortak bir belirleyici deneyimden yoksundu; bu deneyim bizzat tarihin travmatik bir suistimali içinde olmasa da, Direniş ya da Cezayir savaşı gibi bir kaide ya da bir yaşanmış deneyim sunabilirdi. Bu devrimi taklit eden başkaldırı, tam bir ters akıntı halinde büyümenin zirvesinde, sıfır işsizlik aşamasında, Devrim'e ilişkin gelenekçi ideolojilerinden tamamen ayrışma ânında ortaya çıkmıştır. Bizzat etmenler de şaşkınlık içindeydi, aynı şekilde nüfusun stratejik çekirdekleri de hızla alev almıştı. Kuşakla ilgili bu patlama o kadar şaşırtıcı görünmüştür ki, yorumcular ona eşlik eden "söz alma"dan ve hemen arkasından gelen genel çözümlemelerden bağımsız olarak, kuşağın etkisini bir başka olay ya da bir başka kuşağa bağlamanın yollarını aramışlardır²⁰. Örneğin nüfus-bilimcilere göre, şu üç kuşak tabakasının kümülatif ve ateşleyici etkisi söz konusuydu: Cezayir Savaşından terhis olup dönen (1935 ile 1941 arası doğan gençler) kuşak, bunu izleyen boş ve ideolojiden uzak kuşak (savaş esnasında doğanlar) ve bu kuşağa dinamizm kazandıran savaş sonrası ilk aşırı doğum dalgasına ait kuşak²¹. Hareketin romantik nostaljisine ve 1848 devrimiyle benzerliklerine karşı duyarlı olan kültür psikologlarına göre²² her şeyi başlatan travma bizzat tarihsel olay yokluğudur; bu yeni ve isyankâr itirazın ütöpik ve narsistik niteliği de bunu doğruluyor. Sosyolog bakışlı bir gazeteci için²³ 1968 kuşağı, De Gaulle'ün on yıl önce iktidara dönmesiyle beliren Cezayir savaşı kuşağının getirdiği gölge olacaktır sadece. 1968

20) Bkz. bilhassa "Le mystère 68", *Le Débat* tarafından düzenlenen yuvarlak masa toplantısı, no: 50 ve 51, Mayıs-Ağustos ve Eylül-Kasım 1988.

21) Örneğin Hervé Le Bras'nın savunduğu şey, a.g.y.

22) Örneğin Dider Anzieu, *Les Idées de mai*, Paris, Fayard, 1969; André Stéphan, *L'Univers contestationnaire*, Paris, Payot, 1969; Gérard Mendel, *La Crise de générations*, Paris, Payot, 1969.

23) Pierre Viansson-Ponté, "La nouvelle génération perdue", *Le Monde*, 6 Eylül 1976. *Couleur du temps* qui passe'da yer alır, II, Paris, Stock, s. 247. Bu yazı Jacques Paugam'ın, a.g.y. Kasım-Aralık 1976 tarihindeki programlarına esin kaynağı olmuş ve *Génération perdue*'ye önsöz olmuş, şu alt başlığıyla yayımlanmıştır: "Ceux qui avaient vingt ans en 1968? Ceux qui avaient vingt ans à la fin de la guerre d'Algérie? Ou ni les uns ni les autres?": Bir kuşağı meydana getirip getirmediğinizi tartışmayalım, bu yapaydır. Evet siz kayboldunuz! Cepte anahtarla kayboldunuz: kimliğiniz, etkiniz, güvenliğiniz."

kuşağı, solcu angajmanlara²⁴ sahip bir gözlemciye göreyse, Cezayir referansının silinmesiyle, komünist partinin önceki kuşak üzerinde gerçekleştirdiği hayranlığın aşılmasıyla belirlenen 70'li yıllar kuşağının doğurucusu olacaktır sadece. Sarkaç sürekli hareket etmiştir.

En sonuncu, en görünür, ancak yine bize ait olan kuşağı basitçe tanımlama ve hatta ne olduğunu belirleme konusundaki bu yetersizlik, Auguste Comte'dan²⁵ bu yana birbiri ardına gelen bütün çözümçülerin, aynı mace-rayla birbirine yapışmış bir yaş gurubuna hassas, görgül bir tanımlamadan kuramsal bir tanımlamaya geçmeye çalıştıkları anda çektikleri sıkıntıyı artırmaktan başka bir şeye yaramamıştır. Gerçekten de kavram, sorduğu dört soruya, yani zamansal, demografik, tarihsel, sosyolojik sorulara açık ve net bir cevap verilebildiğinde işlevsel ve bilimsel değere sahip olabilirdi. Bir kuşak ne kadar zaman sürer; babaların oğullarla yenilenmesi sürekli ve kesintisiz bir hareket olduğuna göre, eskisinin yerine hangi ritimle geçer? Kuşağın yerini belirlemek için ne tür bir tarihsel nirengi noktası seçmek gerekir: Doğum tarihi mi, yoksa bir gencin en üst düzeyde alımlamaya açık olduğu ortalama yaşının sonu anlamına gelen yirmi yaş mı? Olay geniş anlamda, hem çok genel deneyim şartlarını hem sıkıntılı bir durumu ifade ettiğine göre, bir kuşağın tespitinde olayın payı ve rolü nedir? Kuşak bilinçli ya da bilinçsiz, zorla benimsetilen ya da seçilmiş, istatistik ya da psikolojik bir olgu mudur? Başka bir deyişle kim bir kuşağa aittir, kim değildir? Bütün bir yaş sınıfının, hatta farklı yaş gruplarının kendilerini, maceralarına katılmadıkları bir kuşağa ait hissedebileceklerini bildiğimize göre, bu kuşak nasıl ortaya çıkmaktadır?

Bu soruların hepsini hatırlattığımızda bir anda çözülmez çelişkileri, kaçamayacağımız açmazları fark ederiz. Bu sorular o kadar açık ki, açıklamaya kalkamayacağız; bunlara ilişkin tartışmalar kütüphaneleri doldurmuştur. Kavramın önemini bilen en yenilikçi çözümlemecilerin hepsi bunlarla karşılaşmışlardır; sosyolog Karl Mannheim 1928 tarihli klasik denemesinde²⁶

24) Eric Vigne, "Des générations 68?", *Le Débat*, no:51, Eylül-Ekim, 1988, s. 157-161.

25) Sosyal gelişmenin ve beşeri düşüncenin ilerlemesi için kuşakların yenilenme ritminin önemi konusunun önceliği Auguste Comte'a kadar uzanır: Auguste Comte, *Cours de philosophie positive*, Paris, 1839, IV. cilt, 51. ders.

26) Bkz. Karl Mannheim, "The Problem of Generations", *Essays in the Sociology of Knowledge*, Londra, Routledge and Keagan Paul, 1959, s. 278-322, "Das Problem der Generationen", *Kölner Viertel Jahrshefte für Soziologie*, 1928. Bu başvuru denemesi Gérard Mauger ve Nia Perivolaropoulou tarafından Fransızcaya çevrilmiştir: *Le Problème des générations*, Gérard Mauger'nin giriş ve sonsözü, Paris, Nathan, 1990.

hu kavramı “tarih dinamiğinin gerçekleşmesinin temel faktörlerinden biri” olarak görüyor, ama kavramı anlamsız, çözümlenemez bir karmaşa olarak sunuyordu. Böylece kavramı kullananların çoğu ya esnek, duygulu ve hemen hemen yansız bir tanımdan, katı bir rakamsal uygulamaya geçiyor ya da bunun tersini yapıyordu. Örneğin François Mentré, I. Dünya Savaşı'nın sonrasında kavramı “önceki yaşam biçimine zıt, ya da en azından ona muhalif olan, hayatı hissetme ve anlamının yeni bir biçimi” olarak görüyordu²⁷. II. Dünya Savaşı sonrasında edebiyat tarihçisi Henri Peyre kuşağı “daha erken yaşta olmasa da on altı ile yirmi beş yaşları arasında aynı etkilere maruz kalmış, bu yüzden de içlerinde aynı hususîyetleri taşıyanlar” olarak tanımlıyordu²⁸. Ancak her ikisi de, incelenen dizilere göre az çok keyfi bir kaynak tarihten başlayıp düzenli bir şekilde kesitlenen, uzun, sonu gelmez özetleyici tablolar oluşturmakta duraksamamışlardır: Birine göre 1490 (Clouet, Du Bellay, Marguerite de Navarre, Rabelais, Marot), diğerine göre 1600 (Descartes, Poussin, Mansart, Corneille, Claude, Lorrain, Fermat) – bu alandaki en çarpıcı sonuçlardan biri İspanyol Julian Marias'ındır; üstadı Ortega y Gasset'nin fikirlerinin sistemlice uygulamak istemiş ve XIX. ve XX. yüzyıl kuşaklarını ilk bakışta beklenmedik tarihlere yerleştirmiştir: 1812, 1827, 1842, 1857, 1872, 1887, 1902, 1917, 1932 ve 1947²⁹. Tam aksine 1953'ü, “tek başına bir toplumun dinamik tablosunu çıkarmaya yeten” o “gözcü ışık”ı selamlayan ilk tarihçi olan Yves Renouard daha kesin bir tanımdan yana çıkıyordu: “Fikirlerin, duyguların ve yaşama biçimlerinin aynı olduğu ve üyesi oldukları toplumu etkileyen başlıca olay ve olgulara aynı fiziksel, zihinsel ve ahlaki koşullarla katılan erkekler ve kadınlar topluluğu, yaş sınıfları demeti”. Buna karşın çok dar bir uygulama konusunda ihtiyat ve dikkat önermekteydi³⁰.

Bunun nedeni bu maceraya cesaretle girmiş ve vasatı bir saptamadan hareketle tehlikeye atılmış bütün yazarlar, “sert ve yumuşak diyalektiği” olarak adlandırabileceğimiz şeyin tutsağı olmuşlardır ister istemez. Kuşak gereci onlar için ancak belirli olduğunda bilimsel olarak görünmektedir,

27) François Mentré, *Les Générations sociales*, Paris, Ed. Bossard, 1920.

28) Henri Peyre, *Les Générations littéraires*, Paris, Boivin et Cie, 1948.

29) Julian Marias, *El método histórico de las generaciones*, Madrid, Revista de Occidente, 1949.

30) Yves Renouard, “La notion de génération en histoire”, *Revue historique*, 1953, p. 1-23, daha sonra *Etudes d'histoire médiévale*'e alınmıştır, Paris, Sevpén, 1968, 2 cilt.

ama belirli bir kullanımda yaşamın tutarsızlıkları karşısında gerilemektedirler. Bundan çıkmak için çabalarız, ama elimizden konuşmaktan başka bir şey gelmez, yeniden oraya hapsolürüz. Bu cesaret verici girişimler şu ünlü kauçuk meraklısını akla getiriyor; ona göre kauçuk, esnekliği yüzünden birçok alanda kullanılamaz oluşuna karşın her tür özelliğe sahipti. Kuşak da eğer mahkûm ettiği kesinlik onu gerçeğin sınıflandırılmayan düzensizliğine uygulanamaz hale getirmemiş olsaydı, eşi bulunmaz bir sınıflandırma gereci olurdu. Gerçekte yenileniş ritmi mi söz konusudur? Albert Thibaudet'nin sadık kaldığı otuzar yıllık kesitlerden –*Histoire de la littérature française depuis 1789* (1789'dan bu yana Fransız edebiyatı tarihi) tamamıyla kuşak düşüncesi üzerine yapılandırılmıştır³¹– Ortega y Gasset'nin ve Yves Renouard'ın on beşer yıllık kesitlerine, Henri Peyre ve François Mentré'nin onar yıllık kesitlerine geçilir ve işte böylece kimileri 1789'dan bu yana on iki edebiyat kuşağı, kimileri de beş edebiyat kuşağı belirler. Peki doğum tarihi mi söz konusu? Hiçbiri elçabukluğu ve hokkabazlıklardan çekinmez; işte örnek, durumdan memnun olmayıp 1766-1769 yıllarına doğru dünyaya gelenleri (Chateaubriand, Napolyon, Senancour, B. Constant, Maire de Biran) ve ayrıca Rivarol ya da Joubert gibi Napolyon ya da Chateaubriand'dan on beş yaş daha büyük olan yazarları 1789'un aynı sıçrama dalgasına katmaya çalışan Thibaudet. Thibaudet 1914 savaş kuşağına aralarında aşağı yukarı otuz yıllık fark olan Proust ile Montherlant'ı almakta duraksamamıştır. Palamarı Olay'ın sağlam kayasına mı atmalı? O zaman hemen maruz kalınan olay ile seçilen olay, yapıcı olay ile belirleyici olay arasında ayırım yapmak gerekir. Ayrıca her olay birçok kuşağa bağlıdır ve bunlar yapışıktır –1914 savaşı gibi– olayların işaret ettiği gruplarsa daha az bilinir. Yves Renouard'ın dediğine göre, olay karşısında dört tür kuşaksal tepki olabilir: Duygusuz ihtiyarların ve bilinçsiz çocukların tepkisi ve bu ikisinin arasında olay üzerinde iktidarı elinde bulunduranların tepkisi ve bunu onların elinden almaya çalışanların tepkisi. Sonunda istatistik maddeselliğe mi kalıyoruz? Bu durumda ânında bir kuşağı takvimin aynı yılı doğan nüfusla, yaş grubu, akrân gibi kavramlarla tanımlayan nüfusbilimcilerin basit ve net ayrımıyla, ekonomistlerin ve istatistikçilerin tartışılmaz gereciyle sıkışıp kalırız; olmazsa, kuşağı temsil etme konusuyla,

31) Albert Thibaudet, *Histoire de la littérature française de 1789 à nos jours*, Paris, Stock, 1936. Thibaudet yazılarından birini François Mentré'nin eleştirisine ayırmıştır, a.g.y., *La Nouvelle Revue française*, 1 Mayıs 1921, *Réflexions sur la littérature*, Paris, Gallimard, 1938.

yani tiyaro oyunuyla hiç ilgisi olmayan ya da hiç savaşmamış kişilere *Hemani* kuşağı ya da Direniş kuşağı demeyi sağlayan ölçüte sıkışır kalırsınız. Gerçekten de bir kuşağı tarihsel olarak, sanatsal, düşünsel ve edebi ifade çevrelerine uygulanışını son derece zengin ve verimli kılan doğal bir kayma yoluyla, o kuşağın sözcüleriyle belirlemeye hakkımız var mı?

Her biri belli sonuçlara götüren, ama ince çözümleme ve keskin ayırım gereği sunamayan bütün bu çözümler çıkmazı önünde, en sorumlu tarihçilerin, bir zaman kesitinin anlaşılmasında kuşak kavramının sağlayabileceği aydınlığı hesaba katsalar bile, kavramı şematik, etkisiz, kaba ve kısaca zenginleştirici değil yoksullaştırıcı olarak görüp reddettiklerini anlıyoruz. Özellikle toplumsal somutluğu göz önünde tutma niyetlerinde bu kavramla buluşmaktan geri kalmayan *Annales* kurucuları kavram karşısında acımasızdılar; kavramda bir *artefact*, bizzat etmenlerin bir gözyanılgısını buluyorlardı. Marc Bloch kavrama şöyle bir değiniyor ve sadece "ilk hat"³² değeri veriyordu. Lucien Febvre ise kendi açısından şu kararı dile getirmekten çekinmemiştir: "En iyisi bundan vazgeçmektir"³³. Olguya tarihsel bir hayat vermek ve politik³⁴ ya da düşünsel³⁵ alanda kuşaksal grupları ince ince belirlemek için yapılan yakın tarihli ve çoğunlukla başarılı deneylere karşın, temel kanaat değişmemiştir³⁶.

Kuşağa açık bir tanım ya da her tür tanımın içeriğini kazandırmak istendiğinde bizzat kavramın gizlediği ikili bir tuzağa düşeriz. Bir yandan kuşak doğası gereği aynı zamanda sırf kolektif anlamı olan bireysel bir olgudur; öte yandan devamlılık içeren kökeni itibarıyla ancak süreksizlik

32) Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, Paris, Armand Colin, 1961, s. 94.

33) Lucien Febvre, "Génération", *Revue de synthèse historique*, Haziran 1920.

34) Bkz. Özellikle, komünist kuşaklar üzerine Annie Kriegel'in çözümlmeleri, *Les Communistes français, essai d'ethnographie politique*, Paris, Seuil, 1968. *La Guerre d'Algérie et les intellectuels français*, Jean-Pierre Rioux ve Jean-François Sirinelli yönetiminde, *Cahiers de l'I.H.T.P.*, no: 10, Kasım 1988.

35) Özellikle Jean-François Sirinelli, *Génération intellectuelle, Khâgneux et normaliens dans l'entre-deux-guerres*, Paris, Fayard, 1988, Sirinelli yönetiminde, *Cahiers de l'I.H.T.P.*, no: 6, Kasım 1987.

36) Bkz. Örneğin, Raoul Girardet, "Remarques perplexes sur le concept de génération et les virtualités de son bon usage", *L'Association française de science politique*'in 1. kongresinde sunulan bildirisi, 22-24 Ekim 1981, "Du concept de génération à la notion de contemporanéité", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*'de genişletilerek yeniden basılmıştır, XXX. cilt, Nisan-Haziran 1983, s. 257-270. Jacques Le Goff: "Tarihte kuşak kavramının kullanımı konusunda şüpheliyim, zira kuşak nedir, ne zaman kuşaktan bahsedebiliriz?", *Essai d'ego-histoire*, Pierre Nora yönetiminde, Paris, Gallimard, 1987, s. 238.

ve kopma anlamını taşıır³⁷. Kavram temel biyolojizmden doğar, sonra da herhangi bir gerçek çağ ile hiçbir ilişki içermeyen zamanın simgesel kesitlenmesinde açıklığa kavuşur. Her birimiz birçok kuşağa ait olduğumuzu ve kendimizi o kuşaklardan birine şu ya da bu şekilde bağlı hissettiğimizi, doğumun atfettiği kuşağa ait olamayabileceğimizi biliriz; bu çok özel periyodlaştırma kategorisinin, matematiğe bağlı olmayan tek kategorinin en ilginç yönünün mahkûm ettiği maddi ve zamansal belirlenimde değil, sağladığı aidiyet dinamiğinde bulunduğunu da biliriz. Burada kuşakla ilgili taban tabana zıt iki felsefe olmasa da iki ayrı ilke vardır. Biri kavramın özünde bir kapanma, topluma bağımlılık ve varoluşsal sınırlama, yani romantik Alman felsefesinin izindeki Heidegger'e "kendi kuşağı içinde ve kuşağıyla birlikte yaşamak, insanın varoluş dramına son verir"³⁸ dedirten çift kat bitimlilik görür. Diğer kavramın demokratik eşitlikçilik temelinde ve çerçevesinde yüklendiği inanılmaz birleştirici gücü ancak öngördüğü özgürlük alanı ve ortaya çıkardığı benlik çoğalması yoluyla anlar. Olgunun özünü oluşturan saf kuşaksal dayanışma, öngördüğü yataylık eşitlikçi demokrasinin ideal ve idealleştirilmiş imgesine benzediği ölçüde özgürlüktür. Kuşak, doğduğu eşitlik ilkesini temsil eder ve özetler. Bu ona kesin olarak sadeleştirici köktenliğini veren şeydir. Bir hamlede diğer bütün farklılıkları siler. Daha iyisi: Kuşak demokrasi çerçevesini kırar, maruz kalınan şeyi istenen şeye çevirir, doğuşun basit verisini varlık beklentisine dönüştürür. Belki, herhangi bir şeye ait olarak özgür olmanın tek yolu budur.

Kuşak demokrasinin ve tarihin hızlı akışının emrindedir. Olay yoluyla kimlik saptama, aktörlerin tanınması için gerekli olan yavaş değişiklikler ve açık kesitlemelere denk düşmekteydi. Tam anlamıyla kolektif bir hafıza nirengisinin olmayışı ve değişimlerin çabukluğu durumu tersine çevirdi: Zamansal akış bizzat kuşak kavramıyla belirlenmeye başlandı. Büyük olaylar kaybolduğu için değil, aksine rejimlerini değiştirdikleri için: Büyük olaylar bizzat çokluklarıyla bayağılaşmış, alındıkları ve yaşandıkları tarzda gerçek dışına atılmış, etkilerini hissettirdiği halkın içinde yoğunluğu azalmıştır. Ortaya çıktıkları tarihsel ortam bütün dünyaya sıçramıştır. Fransa uzun zaman kendi merkezine odaklı bir tarihle yaşamıştır, şimdiyse dış-

37) Bkz. İmbilimsel açıdan, Eric Landowski: "Continuité et discontinuité: vivre la génération", L'Association française de science politique'in 1. kongresinde sunulan bildiri, 22-24 Ekim 1981, *La Société réfléchie*'de basılmıştır, Paris, Seuil, 1989, s. 57-73.

38) Martin Heidegger, *Être et temps*, Jean-François Vezin'in çevirisi, Paris, Gallimard, 1986, s. 449. Pasajın hedeflerinden biri, tarihi açıdan kavramı ilk açan W. Dilthey'e bağurmaktır.

merkezli bir tarihle yaşamaya yönelmektedir. Toplumdaki kargaşalar yirmi beş yıldan bu yana orta sınıfın genişlemesi ve hayat tarzlarının, tüketim alışkanlıklarının birörmekleşmesiyle aynı yönde işlemiştir³⁹: Yenilik vurgusu aynı hamleyle teknik ya da toplumsal yeniliklerle ilgili mikro olaylar üzerine kaymıştır. Nüfusun evrimi de bir yandan yaşam süresinin uzunluğuna ve doğumların azalmasına bağlı nüfusun yaşlanmasına, diğer taraftan hayata atılmanın gecikmesi ve “ergenlik sonrası”nın ortaya çıkmasına bağlı olarak genç nüfus sayısının nisbi artışı yoluyla olgunun değişimini vurgular⁴⁰. Fransız toplumunda, yaşlıların ağırlığı ile gençlerin ağırlığının eş zamanlı artması “genç” olmayan her şeyin derhal “yaşlı” olarak kabul edildiği bir çatışma durumunu önemli derecede hantallaştırır. Tarih, toplum, demografi demokratik kaynaklı bir olguyu demokratikleştirmek için böyle geniş ölçüde gizlice elbirliği etmiştir. Nihayet kuşakla birlikte, modern ve medyatize olmuş olay konusunda tanımlayabileceğimize benzer bir içsel altüst oluş meydana gelmiştir⁴¹. Egemen kuşak ve bütünsel tarih olgusu olarak kuşak parçacıklara bölünmüştür ve kuşak yoluyla bütün bu toplumsal gündelik yaşamın kalp atışları dinlenir. Eskiden yüzyıl başına üç kuşak sayıyorduk. Bugün neredeyse gün başına bir kuşak sayacağız. Bu satırları yazdığım 1989 yılının bir tek Mayıs ayında, haftalık *Le Nouvel Observateur* “otuz yıl, bir kuşağın portresi” başlıklı bir dosya yayınlıyordu; büyük bir günlük gazete olan *Libération* ise edebiyat ekine emekli olmuş “Vernant Kuşağı” başlığını koyuyordu; *L’Infini* dergisi bir grup genç yazara “89 kuşağı” adını veriyordu; *Vingtième siècle* dergisinin özel sayısının tamamı “kuşaklar” konusuna ayrılmış ve “1992 Kuşağı” adını taşıyan derneğin iki yetkilisi *Génération Europe*’u (Avrupa kuşağı) çıkarmıştı! Gazeteci ve reklamcı imgelem kuşağı, tıpkı parasal dalgalanma içindeki frank gibi teknik düzenden –Moulinex ya da Pampers kuşağı– psikolojik düzene yapıya: bof kuşağı, flip kuşağı, “bekarlar” kuşağı. Blöfün ya da dahiliğin son noktası “Mitterand Kuşağı” afişiydi; ünlü reklamcı bunu komplocu bir refleksle mi yoksa ironik bir sadakatle mi düşündü bilmiyoruz. Bu yıkıcı, saplantılı enflasyonda, statükocuların dediği gibi, bu “çarptılmış” kullanımda

39) Bkz. Henri Mendra, *La Seconde Révolution française*, Paris, Gallimard, 1988.

40) Bkz. “Entrer dans la vie aujourd’hui”, *Débat*, no: 25, Mayıs 1983: Hervé Le Bras, “L’Interminable adolescence ou les ruses de la famille” ve André Béjin, “De l’adolescence à la post-adolescence, les années indicées”.

41) “Le retour de l’événement” başlıklı makaleme göndermede bulunuyorum, *Faire de l’histoire*, Jacques Le Goff ve Pierre Nora, der., Paris, Gallimard, 1947, I. cilt.

haklı olarak uzun ve ağır bir XIX. yüzyıl anlayışına çok iyi uyum sağlamış, ama zamanların geçici hafifliğiyle geçerliliğini yitirmiş bir kavramın erken yıpranmasını görebildik⁴². Bu yıpranma açık değildir. Kavramın parçalanması ve bayağılaşması kutsallaştırılmasına, aşkını istidatına asla engel olmaz.

Günümüzde kavramın kullanımında ve yayılmasındaki bu değişimin yarattığı gerçek soru, kısacası şudur: Değişim hızlandıkça bireyin yalnızca yaşların eşitliği yoluyla yatay tanımlanması niçin ve nasıl dikey tanımlamanın diğer bütün biçimlerinin önüne geçmiştir? Kuşak eskiden aile, toplumsal sınıf, okul, kariyer ve ulus gibi dar çerçevelerde görülürdü. Kuşak kendini daha fazla göstermek için bunları darmadağın etti. Kavramın uçup gitmesi ve aynı zamanda bütün ağırlığını kazanması, bütün gücüyle kendini kabul ettirmesi ve sınıflandırıcı, sınıftan çıkarıcı gücünü ortaya koyması için tam da diğer parametrelerin birbiri içine geçmesi ve geleneksel toplum tanımlama biçimlerinin tükenmesi gerekmiştir. Bunun anlamı bu soy zinciri ve soya bağlanma tarzlarının yok olduğu değildir; ancak, yapılandırıcı enerjilerinden bir şeyleri kaybettiler. Kuşak bu boşlukta büyüdü. Kuşak Paul Yonnet⁴³ gibi çağın sorunlarına en duyarlı sosyologların çalışmalarının belirttiği gibi, toplumsal aidiyetler dokusunu basitleştirdi ve aynı zamanda karmaşıktırdı, daha sonra da başka dayanışma biçimlerini örtü olarak alıp bunlara, başka ihlâl biçimleri ve başka kısıtlama biçimleri varsayan esnek ve katı bir çerçeve dayattı. Başarısını oluşturan şey bizzat esnekliktir, doldurduğu boşluk, sonuçta onun dolu halidir. İşte yumuşak, belirsiz, artırılmış bir kavram sert, esaslı ve kesin etkilere sahip bir araç haline gelmiştir. İlginç dönüşüm: Kuşak ilk baştaki tarihsel işlevi zayıfladıkça sınıflandırıcı hegemonyasını doğrular.

Benzer değişim, ancak bizzat çağların prestijinin tersyüz edilmesiyle anlaşılabilir. Çeyrek yüzyıldan bu yana aniden ve gösterişle hız kazanan gençlik kıtasının ilerici özzerkleşmesiyle ilgili içinden çıkılmaz sorun işte burada kendini gösterir⁴⁴. Hayatın geçici bir aşamasını atlatmış, toplum-bilimsel bir gerçekliği ve toplumsal azınlığı aşmış, hatta bir yaş simgesel-

42) Annie Kriegel'in önemli makalesinin tezi, "Le concept politique de génération: apogée et déclin", *Commentaire*, no:7, Sonbahar 1979.

43) Paul Yonnet, "Faits de génération, effet de génération".

44) Michel Philibert, *L'Échelle des âges*, Paris, Seuil, 1968. Philippe Ariès, "Les âges de la vie", *Contrepoint*, no:1, Mayıs 1970, s. 23-30, ve makalesi, *Encyclopedia Einaudi*, "Generazioni". John Gillis, *Youth and History*, New York, 1974 ve Kenneth Keniston "Youth: a 'news' stage of life", *American Scholar*, no: 39, Sonbahar 1970. *Rapport au temps et fossé des générations*, Actes du colloque C.N.R.S./Associations des âges, Gif-sur-Yvette, 29-30 Kasım 1979. Uluslararası

liğinden kurtulup bütün bir toplumun düzenleyici ilkesi haline gelmiş bir gençliktir bu; rolleri ve yerleri pay eden zihinsel bir imgedir bu, kendi içinde bir amaçtır. Çocukluk ve gençlik üzerine bunca araştırmadan sonra, sematik ve kuşbakışı olarak, şimdi artık sadece "bir sözcük"⁴⁵ olan bu gençlik statüsünün çok büyük aşamalar gördüğü iyice anlaşılmıştır. İlk anda, devrimci döngünün bitişini ve tam bunalım halinde bir dünyanın başlamasını temsil eden şey gerçekten yetişkin rolünü üstlenmiş olan gençlerdir. Siyasal ve toplumsal dönüşümün dinamiğini büyük ölçüde üstlenenler onlardır. Aydınlatıcı bir ayrıntı: "yaşlılar yönetimi" sözcüğü (Gérontocratie) tam da 1825'te ortaya çıkmıştır –bu yeni sözcüğün mucidi Beranger mi yoksa reklamcı J.J. Fazy⁴⁶ mıydı? – yani eski Restauration dünyasının içe kapanıklılığına karşı liberal saldırının başladığı zamanda. XIX. yüzyılın bütün devrimleri gençliğin ayaklanmaları olarak ortaya çıkacaktır. Devrim'den çıkan toplumun gittikçe yerleşmesi, devrimin ortaya koyduğu yeni aile düzeni, desteklediği mirasların dağılması ve artırdığı baba-oğul çatışması, yeteneklilere sunduğu kariyerlerin açılması, en yeteneklilerin büyük okullara alınması ikinci bir aşamayı oluşturur; bu aşamada gençlerin yetişkinlere ait toplumsal sorumluluğa adım atmaları yenilenen kuşakların şiddetli ya da düzenli, kolay ya da zoraki ritmiyle gerçekleşir. Balzac'tan Jules Romains'e Flaubert'in *L'Éducation Sentimentale*'inden (Duygusal eğitim) Marcel Arland'ın *L'Ordre*'una (Düzen) ve Jean-Paul Sartre'in *Sursis*'sine (Erteleme) kadar XIX. yüzyılın ve ilk dönem XX. yüzyılın edebiyatının büyük bir bölümünün beslendiği temadır bu⁴⁷. Bugün sosyolojik ve ekonomik edebiyatın bilimsel olarak incelediği tema işte bu "kuşak

kolokyum, *Historicité de l'enfance et de la jeunesse* sayesinde önemli hiçbir şey gözden kaçmayacaktır, Atina, 1-5 Ekim 1984, *Archives historiques de la jeunesse grecque*, sayı 6, Atina, 1986, önemli bir kaynakçası vardır. Buna Olivier Galland'ı ekleyeceğiz, *Les Jeunes*, Paris, La Découverte, 1984 ve Uluslararası gençlik yılı dolayısıyla 1985'te yapılan iki kolokyumun sonuçları: "Classes d'âge et société de jeunesse", *Le Créusot*, 30 Mayıs-1 Haziran 1985, *Bulletin de la Société française d'ethnologie*'de özetlenmiştir, sayı 12, 1986, ve Araştırma ve Teknoloji Bakanlığı kolokyumunu, 9-10 Aralık 1985, *Les Jeunes et les autres, contribution des sciences de l'homme à la question des jeunes*, sunu: Michelle Perrot ve Annick Percheron, Vaucresson, C.R.I.V., 1986, 2 cilt. Bkz. Gérard Mauger, *Tableau des recherches sur les jeunes en France*, P.I.R.T.T.E.M.-C.N.R.S. raporu, 1988.

45) Bkz. Pierre Bourdieu, "La "jeunesse" n'est qu'un mot", *Questions de sociologie*, Paris, Minuit, 1980, s. 143-154.

46) Robert sözlüğü bu kelimeyi 1825'te Béranger'ye atfeder. Öte yandan reklamcı J.J. Fazy *De la gérontocratie ou abus de la sagesse des vieillards dans le gouvernement de la France*'ta (Paris, 1928): "Bu yeni sözcüğü Yunanların diliyle kuruyorum."

47) Bkz. Jean-Yves Tadié'nin "Le roman de génération", *Le roman au XXe siècle*, Paris, Belfond, 1990, s. 99-102.

döngüleri”dir⁴⁸. Kuşak kavramının açıkça billurlaştığı bu uzun istikrara kavuşma döneminde XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl gençliğine özgü bütün hareketler ya da örgütler, izci hareketlerinden Katolik ya da komünist gençliğe kadar, şöyle ya da böyle sadece gençliğin yetişkin topluma, onun yapılarına, ideolojilerine, partilerine bağlanmalarına neden olan bağlardı⁴⁹. Sonra olgu birden geri çekildi ve demokratikleşti. Buna belli bir tarih verebilir miyiz? Hata riski olmadan onu şöyle yerine oturturuz: “meşin ceketliler”in ortaya çıkışıyla kamuoyu yoklamalarında ve sosyal temsillerde gençlik mitinin olumsuz yönde değiştiği 1959 ile 1965 arası; bu son tarihte on yıl içinde kuşak yenilenmesi sınırının altına düşecek olan doğum oranında artış eğilimi belirlerler; yine o yıl Roger Daltrey mavi *prolo londonien* bakişısıyla My G-Generation şarkısını söylemektedir. Birden kamu nazarında gençlik⁵⁰ kendi yasaları, kendi giyimi, kendi sözlüğü, kendi kimlik işaretleri, kendi ilahları –Kerouac, Johnny Halliday– *Planète*’den *Salut les copains*’e kadar kendi mitolojisi olan apayrı bir evren olarak belirir; bu gençliğin büyük ayinleri vardır ve bunlardan ilki de 21 Haziran 1963’te yapılan o unutulmaz Arkadaş gecesi’dir; o gün Nation meydanında yüz elli binden fazla gencin toplanması yıllıkarda en önemli olaylar arasında yer alır⁵¹.

Ancak en önemli konu bu değildir. Önemli olan şudur: Kuşak, kavramın yaşla bağlantılandırıldığı için bu haliyle donması, ayrıcalıkçı ve ayrımcı bir keskinliğe sahip olması nedeniyle bütün çağların üstüne çıkmış ve anlamı her yöne doğru dağılmıştır. Zira, hiçbir güvence, hiçbir açılım nok-

48) Bkz. Dominique Strausse-Kahn, *Économie de la famille et accumulation patrimoniale*, Paris, Cujas, 1977; *Accumulation et répartition des patrimoine*, Actes du colloque international du C.N.R.S., 5-7 Temmuz 1978, Paris, *Economica*, 1982; Claude Thelot, *Tel pere, tel fils: Position sociale et origine familiale*, Paris, Dunod, 1982, ve Denis Kessler ve André Masson yönetiminde *Cycles de vie et générations*, Paris, *Economica*, 1985. Bkz. Xavier Gaullier, “La mutation des âges”, *Le Débat*, sayı: 61, Eylül-Ekim 1990.

49) Bkz. özellikle Antoine Prost, “Jeunesse et société dans l’entre-deux-guerres”, *Vingtième siècle, revue d’histoire*, sayı 13, Ocak-Mart 1987, s. 35-43.

50) Bu olgu ekonomistlerde ve demograflarda (Alfred Sauvy, *La Montée des jeunes*, Paris, Calman-Lévy, 1959), tarihçilerde (Philippe Ariès, *L’enfant et la vie familiale sous L’Ancien Régime*, Paris, Plon, 1960), sosyologlarda (Edgar Morin, *L’Esprit du temps*, Paris, Plon, 1962) derhal ifadesini bulur; “Salut les copains”, *Le Monde*, 6-8 Temmuz 1963; Georges Lapassade, *L’Entrée dans la vie*, Paris, Minuit, 1963). *Le Débat*’da (no: 50, Mayıs-Ağustos 1988) Anne Simonin’in kurduğu “fikirler macerası” kronolojisi daha sonra kitap olarak *Les Idées en France, 1945-1988, une chronologie*, başlığı altında yayımlanmıştır, Paris, Folio-Histoire, 1989, eser bu yıllar hakkında önemli ortak işaretler serisi sunmaktadır.

51) Bkz. Paul Yonnet, “Rock, pop, punk, masques et vertiges du peuple adolescent” ve “L’Esthétique rock” (*Le Débat*, no: 25 et 40) *Jeux, modes et masses*’ta yeniden basılmıştır, Paris, Gallimard, 1986.

tası sağlamayan yataylık ilkesi, gençlerin özerkleşmesine izin verse de, gerçekte gençlerin önceliğini ve onun kuşağı tekeline almasına yaramamıştır; bu, aksine, kavramın bütün yaş sınıflarınca benimsenmesini, olgunun bütün toplumca içselleştirilmesini hazırlamıştır; yaşam süresinin uzamasının da yardımıyla, kuşağı çağlar içinde sayısızca çoğaltmıştır; örneğin genç-yaşlı ve yaşlı-yaşlılar arasında sayısız kuşak basamakları belirlemek çok zor değildir. Bu durum kuşağın nereye vardığını, ne hale geldiğini gösterir: Sırf psikolojik, bireysel ve özel bir dil, dahili kullanımdaki bir kimlik. Demokratik bir parçalanmaya adanmış bir dünyada, kuşak sadece özgür olmanın bir yolu değil, aynı zamanda yalnız olmamanın da bir yoludur.

2. Modelin tarihsel oluşumu

Muhtemelen, her ülkede, sonrakilere model ve örnek olan bir tek kuşak vardır. Rusya'da 1860'lı yılların başında Çernişevski'nin ideolojik-politik kuşağı vardır. İspanya'da, Unamuno etrafında edebi bir tepkiyi belirleyen efsanevi 1898 kuşağı. A.B.D'de *american way of life*'in "kaybolan kuşağı" yetiştirmesi için I. Dünya Savaşı'nın sonralarını beklemek gerekir. Peki ya Almanya'da? Burada Fransa ile koşutluk kurmak en doğrusudur, işte iki ülkenin tarihleri o denli iç içe girmiş ve Devrim ve İmparatorluk savaşlarından bu yana birbirlerini etkilemiştir⁵². Bu nedenle, Fransa'daki "romantik kuşağın"⁵³ temsil ettiği gerçekten önemli ve örnek zamanı burada

52) Tanık: *Le Gouvernement de Juillet, les partis et les hommes politiques, 1830-1835*'te çağın tarihçisinin, Capefigue'in notu, Paris, 1835, I. cilt, s. 22: "Fransa'da Almanya'nın ilk etkinliği 1818 yılında hissedilmiştir; atılan Alman birliği fikri yankılanır ve kolejlerimizdeki gençler, Schiller'in dramalarıyla desteklediği ve 1812 ile 1813'te kitle ayaklanmaları askeri bir idare gibi düzenlediği o ateşli kuşakla birlik olur".

53) Romantik kuşak üzerine, başlıca ve en yeni eser: Alan B. Spitzer, *The French Generation of 1820*, Princeton, N. J., Princeton University Press, 1987. Yazar sonuç bölümünde çağın Alman öğrenci hareketleriyle ve Burschenschaften dernekleriyle bir karşılaştırma taslağı çizmektedir; özellikle bkz. kaynakça, s. 267. Değerlendirmesi dolaylı olarak ölçülü biçimde Henri Brunschwig'inkine ulaşmaktadır, *La Crise de l'Etat prussien à la fin du XVIIIe siècle et la genèse de la mentalité romantique*, Paris, P.U.F., 1947, s. 104 ve 270. Sistemati olarak izlenmeye değer bu iki ülkenin kuşaklarının karşılaştırmasına ilişkin bazı bölümler şu yapıttadır: Claude Digeon, *La Crise allemande de la pensée française, 1870-1914*, Paris, P.U.F., 1959. Yazar planı açıkça kuşakların bölünmesi üzerine kurulmuştur; Robert Wohl, *The Generation of 1914*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1980; bu yapıt Fransa'dan sonra ikinci bölümü Almanya'ya ayırır. Bkz. aynı zamanda bu makalenin yayımlanmasından sonra çıkan, Jean-Claude Caron'un *Généralions romantiques. Les étudiants de Paris et le quartier Latin (1814-1851)*, Paris, Armand Colin, 1991.

"Aufklärung" ve "Sturm und Drang"dan ziyade, entelektüel özgürleşme ve ulusal birlik amaçlı 1815-1820 yılları arasındaki Prusya gençlik hareketlerinde görebiliyoruz. Romantik kuşakta "XIX. yüzyıla esas ifadesini kazandırma"⁵⁴ erdemi görülür, bu kuşakta "doğal bir ruha"⁵⁵ selam durulur; bu kuşak tarihte ve efsanede iz bırakmıştır.

Musset, çok sonradan, 1836'da bu kuşağa "yüzyılın çocukları" şiirsel ifadesini kazandırmıştır. Ancak bu kuşağı "ne olduğu belirsiz bir boşlukla, bir kaypaklıkla"⁵⁶ damgalayan bu lirik çıkışın arkasında belli bir tarihsel durumu görmek gerekir; bu durum 1819-1820'li yıllarda üniversitelilerin ve Carbonaro hareketlerini bastırırken hazırlanmış, 1823 yılında (yeni şiirin beşiği olacak kısa ömürlü *Muse française*'in yılı) berraklaşır, 1825 yılında tam olarak sabitlenir (kuşağın bayraktarı *Globe*'un tarihi) ve nihayet 1830 yılında patlar; bu durum yirmi yıl boyunca egemen olacak ve aydınlığıyla Baudelaire'e ve Flaubert'e varana kadar ezip geçecektir. Öyle ki 1830 kuşağı ya da 1820 kuşağı hakkında aynı şeyler söylenebilir. Allan B. Spitzeren bunların yüz seksen üç üyesini belirlemiştir: Büyük bölümü 1795 ile 1802 tarihleri arasında doğmuştur: Thierry (1795), Vigny (1797), Thiers (1797), Michelet (1798), Comte (1798), Pierre Leroux (1797), Cournot (1801), Delacroix (1798), Balzac (1799), Hugo (1802).

Amerikalı tarihçi burada gençlik bağlarını, yakınlıklarını, karşılıklı ilişkilerini ve karmaşık şebekeleri göstermiştir, çünkü grup tam bir edebi isyan halindeki kral yanlısı genç yazarlar ile komplocu topluluğun cumhuriyetçi genç öğrenci militanlarını aynı taktik birlik içinde birbirine bağla-

54) Augustin Challamel, *Souvenir d'un hugolâtre, portrait d'une génération*, Paris, 1885: "Yaklaşık yirmi yıldan beri, ünlü bir ölünün mezarı üstünde, çoğunlukla bir hatibin şu cümleyi telaffuz ettiği duyulur: "kuvvetli ve kahraman 1830 kuşağına aittir"(...) Kimse onu inkâr etmez: Politika, edebiyat, bilim, sanat alanında, aşağı yukarı bu dönemde yaşayan bütün Fransızları kapsayan 1830 kuşağı görkemli biçimde, bu yüzyılın başından son yarısına kadar eserini yaratmıştır."

55) Sébastien Charley, *La Monarchie de Juillet*; Ernest Lavis, *L'Histoire de France contemporaine*, V. cilt, 1921, s. 47.

56) Bu ifadeyi bağlamı içine yerleştirmek gerekir: "Böylece üç öge gençlere sunulan hayata katılıyordu: Arkalarında, artık yitip gitmiş bir geçmiş, mutlakiyetçiliğin bütün o fosilleriyle birlikte hâlâ yüntuları üstünde kimildayan bir geçmiş; önlerinde uçsuz bucaksız bir ufkun şafağı, geleceğin ilk ışıkları; ve bu iki dünya arasında... eski kıtayı genç Amerika'dan ayıran okyanusa benzer bir şey, belirsiz, dalgalı, bulanık bir deniz, fırtınalarla dolu bir deniz, zaman zaman uzaklarda göğe yükselen dumanlar çıkararak ilerleyen beyaz bir gemi; tek sözcükle, şimdiki yüzyıl, geçmiş gelecekten ayıran yüzyıl; bu yüzyıl ne geçmiş ne de gelecektir ve aynı zamanda her ikisine de benzer; atılan her adımda bir tohum mu yoksa bir tortu üstünde mi yüründüğü pek bilinmez", Alfred de Musset, *La Confession d'un enfant du siècle*. Musset 1810'da doğdu, romantik kuşağın en önemli kişisiyle arasında on yıllık bir fark vardır.

maktadır. Bu kuşak kısa süre içinde Théodore Jouffroy'un (1796 doğumlu) özellikle ünlü metniyle kendini ortaya atmıştır; École normale'deki öğretim elemanlığı görevinden azledilen bir Carbonaro olan Jouffroy 1823'ten sonra yazdığı bir metni 1825'te *Le Globe*'da yayımlatır; metin vasattır, ama çok dikkat çeker ve sonradan Sainte-Beuve bu metni "baskıya maruz kalmış elit genç tabakanın en açıklayıcı bildirgesi"⁵⁷ olarak kabul edecektir.

İki partinin söz hakkına sahip olduğu bir zamandaki kuşku ortasında doğmuş olan yeni bir kuşak yükseliyor. Bu yeni kuşak onları dinledi ve anladı. Ve bu çocuklar babalarını çoktan geçti, onların öğretilerindeki boşluğu hissetti (...) Çevrelerindekiilerden üstün olan bu çocuklar ne doğmakta olan fanatizmin ne de toplumu kaplayan inançsız bencilliğin egemenliğine girebilirdi (...) Görevlerinin bilincindeler, çağlarını anlıyorlar; babalarının anlamadıklarını, kokuşmuş zorbaların hiç anlayamayacaklarını anlıyorlar; devrimin ne demek olduğunu biliyorlar ve bunun için geldiklerini biliyorlar⁵⁸.

Bu hareketli yıllar herkeste ilahi bir hatıra, bir dünya ufku ile bezenmiş bir hatıra bırakmıştır. *Histoire du romantisme*'de (Romantizmin tarihi) Théophile Gautier ilk Cénacle'ın toplantılarını hatırlatarak⁵⁹ "Ne müthiş zamanlardı!" der. "Bütün bunlar yepyenydi, capcanlıydı, rengarenkti, baş döndürücü ve çok ilginçti! Başımızı döndürdü; bilinmeyen dünyalara girdiğimizi sanıyorduk." Alfred de Vigny, bir çeyrek yüzyıl sonra, yine bu ilk Cennet'in cazibesi altında, *La Muse française*'in etrafında nasıl toplandıklarını hatırlatır: "o zamanlar çok genç, yeni şiir üzerinde düşünen, birbirlerini tanımayan birkaç kişi. Her biri içinde bir misyon duygusunu

57) 1804 doğumlu Sainte-Beuve birçok defa portreler galerisini kuşaklara göre sınıflandırır. Çağdaşları için oldukça acımasız olan Sainte-Beuve, yirminci yılda onu çağdaşlarına bağlayan her şeyi sergilemiştir: "Her edebi kuşak ancak kendi zamanına bağlıdır (...) O zaman yirmi yaşında olan kişi için, Olympio'nun ızdırabı Lamartine'in "Göl"ünün etkisini gösterecektir. Kanaatin bu izlenimleri alt etmesi için ruhta sağlamlık ve enginlik gerekir." *Notes et pensées*, no: 187. Bu referansların bütününi Henri Peyre'nin ona adadığı kısa bölümde buluruz, a.g.y. s. 53-58.

58) Théodore Jouffroy, *Comment les dogmes finissent*, alıntı: S. Charlery, *La Restauration*, Ernest Lavisse'in *L'Histoire de France contemporaine*'nin IV. cildi, III. bölüm, "La génération nouvelle", s. 197.

59) Théophile Gautier, *Histoire du romantisme*, Paris, 1872, s. 11. 1811'de doğan Gautier'nin, A. de Musset gibi post romantizmin düş kırıklığına uğratan düşüşünü temsil ettiğini hatırlayalım. Bkz. Paul Bénichon, *Le Sacre de l'écrivain*, Paris, Gallimard, 1996, ve *Les Mages romantiques*, Paris, Gallimard, 1988.

taşıyordu sessizce⁶⁰". Bu gruba ya da Thibauder'nin ifadeleriyle bu "kuluçka yatağı"na şiirsel, toplumsal ya da siyasi görevini veren şey onun tarihsel durumudur: O kuşak, *gecikmiş* devrimci kuşaktır. İşte onun yerine geçmeye çalışanlarca da kabul görüp selamlanmaları bu nedenleydi: Gerçekten de bir kuşağın yasallığı için babaların vaftizi en temel ve ilk koşuldur. 1820'den itibaren bizzat yaşlı La Fayette "aydın, açık fikirli, Jakobenliğin ve Bonapartçılığın etkilerini aşmış ve eminim ki saf özgürlük hakkını destekleyecek yeni bir kuşak"tan söz eder⁶¹. 1822'de, Benjamin Constant milletvekilleri kabinesinin locasından, "şimdiki gençliği, Eski rejiminkinden daha az havai, Devrim'inkinden daha az hırslı, bilgiye susamışlığıyla, çalışma aşkıyla, gerçeğe yürekten bağlılığıyla kendini gösteren bu gençliği" selamlamaktadır⁶². Restauration, yüzyılın bitiminde doğmuş, imparatorluğun kışla-liselerinde büyümüş ve Napolyon hakkında sadece zafer öyküsü ve ulusal aşağılanma duymuş bu genç insanlara, Devrim'in eylem halinde derlediği sermayeyi kuşak bilinci halinde ifade etme görevini vermiştir. Onun devasa coşkusu, bir ordu kurma yolundaki gençlik isteği –"İtalya ordusunda olduğu gibi romantik orduda da, der Gautier, herkes gençti"⁶³–, sorumluluk, tutarlılık duygusu, dağıtılacak düşman cephesi hakkındaki düşüncesi buradan geliyordu. Zira kronolojinin hazırladığı şeyi, siyasi ve politik durum sağlamlaştırmıştır⁶⁴. Konuyu sürekli işleyen Balzac'ın dediği gibi "ışktan korkan ve yeni gelenleri hor gören gece kuşları" misali, pudralanmış bir yaşlılar rejiminin Restauration'una yamayan şöhrati yalanlamaya yönelik olarak Restauration'un idari ve politik personeline ilk ve gençlere özgü büyük başarılarla sahip olmanın yararı olmayacaktır; bu tam da siyasal bir imgedir, tarihsel bir zayıflamadır; 1830 başarısızlığıyla, toplumsal çöküş, taşralı gelenekçilik, zıvanadan çıkmış rekabetçilikle perçinlenmiştir; işte bu iş alanları ve kariyerlerdeki bunalım görüntüsü Balzac'ın, mit değil de, ünlü ifadesini, yani "o uçsuz bucaksız 89 kuşağı" deyişini

60) Alfred de Vigny, *Discours de réception à l'Académie française*, 26 Ocak 1864, *Œuvres*, Paris, Gallimard, Pléiade, 1948, I. Cilt, s. 968. Bkz. P. Bénichou, *Le Sacre...*, a.g.y.

61) La Fayette'in James Monroe'ya 20 Temmuz 1820 tarihli mektubu, Gilbert de La Fayette, *Mémoires, correspondance et manuscrits du générale La Fayette*, Paris, 1837-1838, I. cilt, s. 93, A. Spitzer tarafından alıntı yapılmıştır, a.g.y., s. 4.

62) Parlamento Arşivleri, 2. dizi, XXXV. cilt, s. 466.

63) Th. Gautier, a.g.y., s. 9.

64) Bkz. Louis Mazoyer'nin aydınlatıcı makalesi, "Catégories d'âge et groupes sociaux, les jeunes générations françaises de 1830", *Annales d'histoire économiques et sociales*, no: 55, Eylül 1938, s. 385-419.

beslemiştir; bu, üstü çizilmiş, alaylı bir ifadedir, çünkü bir kuşak bilincinin oluşması için baskı duygusu bir başka önemli koşuldur.

Bunun sadece tarihsel cephesi yoktur. Romantik kuşağı egemen bir model haline getiren şey aslında toplumsal, siyasal, entelektüel parametreleri işe katan ya da Fransız çağdaş tarihinin en ağır tarihsel zamanıyla sürüklenmiş bir yaş sınıfının hayati ifadesine bağlı, çerçevelerini Temmuz 1830 çarpışmasıyla keskinleştiren ve belirleyen bilimsel parametreler değildir. Bu kuşak grubunu yaratıcı ve besleyici bir kalıp haline getiren şey, bütün bu öğeleri Fransa'da kavramın her zaman sert çekirdeğini oluşturmuş iki eksene bağlamış olmasıdır: Siyaset ve edebiyat, iktidar ve sözcükler –burada etken büyüleyicilikleriyle, yani tam da romantiklerin kerametimsi bir güç atfettikleri şiir⁶⁵. Burada Fransız tarzı kuşağın yapıcı düğümü atılır. Diğer ülkeler modellerini başka düzenler üzerinde kuracaklardır; örneğin Rusya, Devlet gücü, sivil toplum ve milli eğitim üçgeni, A.B.D. ise refah sürecinin kınlanması üstüne kuracaktır. Fransa'da kuşak iktidarla ve ifadeyle –edebi, düşünsel ya da müzikal ifade– ilişki temelinde dile getirilir; kuşağı yükselten şey bunların karışımıdır. Kuşkusuz sembolistler ve gerçeküstücüler gibi, Dreyfus olayında Mallarmé'nin ve devrimci harekette Breton'un siyasi güdümü burada tersini söylese bile, sadece edebiyatın kapalı ortamlarını etkisi altına-âlacak kuşaklar vardır. Elbette Direniş ya da soğuk savaş komünizm kuşakları gibi sadece siyasi tepkilere sahip kuşaklar vardır; Eluard ve Aragon bunun aksini gösterse de. Fakat, Fransa'da kuşağa seçkinlik imajını veren bu önemli karışımın uzantılı olarak tarihçilerin bu ayrıntıları sadece ikinci plandadır. Péguy'nin derin lirizmi olmasaydı bir Dreyfus kuşağı, Sartre'ın "varoluş" kavramı olmasaydı bir savaş sonrası kuşağı olabilir miydi? Çatışma olmadan, kendi hakkındaki bilincin ilanı olmadan kuşak olmaz; bu iki olgu siyaseti ve edebiyatı kuşağın ortaya çıktığı özel alanlar haline getirir. Bizzat kavrama açıklayıcı derinliğini ve süresini, bu parametrelerin birbirine bağlandığı iki yüzyıl üzerinde kazandıran şey işte bu iki içeriğin, siyasal-tarihsel ile edebi-simgesel içeriklerin birleşmesidir. Bir yanda siyasal kuşaklar ile diğer yanda edebi kuşaklar diye bir şey yoktur. Buna karşılık siyasal tarihte Devrim'den beri kuşak kavramının başarıyla gelişebilmesini ve araştırmanın eski edebi kuşaklarda ve ideolojik kuşaklarda, şimdiyse entelektüel kuşak-

65) Bkz. Yves Vadé, *L'Enchantement littéraire. Écriture et magie de Chateaubriand à Rimbaud*, Paris, Gallimard, 1990.

larda en verimli olduğunu açıklayan olgu, kavramın bu bitişik iki alanla yüklenmiş olmasıdır. Kavram bu niteliğini iki Fransa'nın, esterik ve siyasal Fransa'nın karşı karşıya geldiği parlamenter monarşinin en önemli anı olan 1820 yılına borçludur. Restauration ve Temmuz Monarşisinin başlangıç dönemleri Devrimden doğmuş, ama onunla tamamlanmamış ve baba-oğul, genç-yaşlı, eski-yeni karşıtlığına uygun bu büyük ikili grupların ortak hafızasını kaydeden çatışma şemasını, kuşakla ilgili en üst yoğunluk ve görünürlük seviyesine ulaştırmıştır. Kuşağı temsil etme gücüne ilişkin mesele ise yapaydır.

1820 kuşağının oluşumunun bir başka ama kesinlikle önemsiz olmayan boyutu vardır: Tarihe geçirilmesi ve yazılmasının önemi. Aynı "kuşağın" tarihi ve kuşağı keşfetmesi çarpıcı bir olgudur. Marcel Gauchet 1820'de Augustin Thierry'nin *Lettres sur l'histoire de France* (Fransa tarihi üzerine yazılar) adlı eserinin hangi ortamda oluşturulduğuna ilişkin ayrıntılı araştırmasında (1. Quarto, s. 787-850) bu özelliği belirtmiştir. Gauchet "tarih reformunun kuşağın sıçrayıp ortaya çıkması olgusuyla ilgisi vardır", diye belirtir. Thierry tarihsel hafızayı ve geçmişe bakışı tamamıyla yeniden ele alma tasarısını dile getirdiğinde yirmi beş yaşındaydı. Thierry, tarihi kolektif kimliğin yapıcı parçası olarak gören tarihçiler grubunun en genç katmanına aittir. 1795 yılında doğmuştur, öte yandan Mignet 1796'da, Thiers 1797'de, Michelet 1798'de Quinet de 1803'te doğmuşlardır. 1787'de doğan Guizot'nun ya da *Histoire des Français*'ye girişinde tarihsel reformun temel çerçevelerini gösteren, öncü ve hep marjinal kalmış Genevois Sismondi'nin aksine, çocukluğunda Devrim'i görmemiştir: "Devrim, hakları ve ayrıcalıkları kesip atarken hemen hemen bütün geçmiş yüzyılları bizimle aynı mesafeye getirmiştir. (...) Artık hiçbir kurumlarıyla bizi idare etmemektedir". Etkisi vurgulanmaya değecek kadar önemlidir: Aynı yaş grubu aynı anda Gauchet'nin doğru biçimde "geçmiş olarak geçmiş", dolayısıyla "şimdiki zaman olarak şimdiki zaman" denilmesi gereken şeyi keşfeder; eğer iyi bir tanımlama bulmak gerekiyorsa kuşağın en iyi tarihsel tanımı bu adlandırma olabilir. Bu iki hareket birbirinden ayrılmaz. Kuşağa özgü bir bilincin ortaya çıkması tarih düşüncesini doğal olarak içerir. En başta kuşağı ulusal ve Fransa'ya özgü bir olgu haline getiren şey Devrimin tarihsel köklülüğüdür; ancak, devrimciler eylemlerini ne tarih içinde ele almışlar ne de tarihe katmışlardır. Aksine, onlar tarihten kopmayı, tarihin tersyüz edilmesini, yeniden başlamasını, soyzinciri yasalarından, devamlılığın gereklerinden kurtulmasını istemişlerdir. Ey-

lemin boşluğunda ve tepkinin doluluğunda yaşla birleşen ve devrimci hareketin etkisine kapılan bu grup aynı anda hem insanın insanlar tarafından üretimi olarak tarihi, hem kolektif eylemin ağırlığını, hem toplumsal çıkışı, hem de şimdiki zamanın gelecekteki rolünü keşfederler. Derin tarihe yapılan bu dalışı, kuşakla ilgili bir bilincin ortaya çıkışından kesinlikle ayrı tutamayız. Bir devamlılık öngörüsü olmadan kopma olmaz. Bir başka hafıza diriltmeden bir hafıza değişikliği yapılamaz. Onların kuşağı keşfetmelerini sağlayan şey tarih reformunun ve romantiklerin geçmiş karşısındaki, Ortaçağ ve onun yıkıntıları karşısındaki yeni tutumunun önem kazanmasıdır. Geçmiş bir tarihin aynı kuşak tarafından keşfedilmeden kuşakların gelecek tarihi olamaz. Yenilenmenin bütün dinamiği buna bağlıdır.

Yenilenme dinamiği, öncelikle bize kadar uzanan dip sürgünüyle Devrim'den 1968'e kadar olan uzun dönemin sabit ve ağır çerçevesini ve 1960-1965 civarında bu çerçevede belirlenebilecek ani eğilimi varsayar. Belirlediğimiz ritmi ya da büründüğü biçim ne olursa olsun bir kuşağın yerine bir başka kuşağın geçmesi, birçok taslağını üzerinde barındıran bir fon perdesi olan bir dizi sabit ve sürekli öğeye duyarlı olmasaydık, anlaşılabilir olurdu. Burada o ünlü Fransız "sağlamlığını" anmak yerinde olur, biz burada bunun sadece iskeletini açıklayabiliriz. Bu sağlamlık iç yırtılmalara karşın ulusal birlikten oluşur; bu birliğin vazgeçilmez simgesi "Kutsal birlik" simgesidir; inanılmaz derecede istikrarlı bir nüfus rejiminden II. İmparatorluk'tan Vichy'ye kadar kırk milyonluk bir nüfusla Avrupa'da sıfır nüfus artışına geçme mucizesini gerçekleştirmiştir; diğer sanayileşmiş ülkelerdekinden daha az hareketli bir nüfustur bu ve kırsal kesimdekilerin oranı daha yoğundur, çünkü 1914'te aktif nüfusun %50'sinden fazlası toprağa bağlıydı ve bu oran ancak 1970'te % 10'un altına indi. Nihayet bu dayanıklılık siyasal gelenekler ile seçim alışkanlıklarına ilişkin derin bir istikrara bağlıdır. Kuşak yenilenmesiyle ilgili Fransa ayrıcalığı sanıldığı gibi siyasal yaşamın sıçrayışlarından çok ulusal, toplumsal, demografik, ailesel ve siyasal sürekliliklere bağlıdır. Bunlar, Fransa'da basit "kuşakların devamı" ifadesinin sahip olduğu gücül iticiliği, aynı zamanda hem köpüğü, hem dip akıntısı olan kimlik tanımındaki kuşak temasının sürekli varlığı anlamak için kaçınılmazdır; ayrıca sonuç olarak babaların oğullar tarafından alt edilmesi ile aralarında onunla hiçbir ilgisi yok gibi görünen, ona yabancı ulus, entelektüel, gelecek, siyaset gibi kavramlar arasındaki uyuşmayı anlamak için de kaçınılmazdır.

İşte kuşakların yenilenmesine ilişkin büyük doğal düzenekler bu çerçevede işleyebilir. Öncelikle pıhtılaşmasıyla birden bire kuşağı doğuran o tuhaf ve heteroklit toplanma olmuştur –Restoration sonu ile Temmuz Monarşisi'nde durum budur; Delecluze'e göre bu "1830 devriminden önce uslu, çok çalışkan olduğu söylenen, ama birdenbire önceki kuşakların insanlarına karşı alaycı ve nankör hale gelen gençlik vardı"⁶⁶. Bu, bir buhar makinası gibi patlayacak olan Balzac'ın ünlü "kazanı"dır⁶⁷; bu durum 1830 ve yarattığı düş kırıklığı sonrasında siyasal yaşamda isyankâr şiddeti yeterince açıklar. Başkent'in çektiği hırslı taşrahlar, aile disiplininin kurtulur, Guizot'nun deyişiyle kente "nakledilir"; büyük okulların ilk ürünleri olan genç okullular, Musset'nin deyişiyle "Faubourg Saint-Germain'de korku salan haylaz çocuklar"⁶⁸, yer kapma telaşındaki ayak takımından doktor ve avukatlar, zanaatkârlığın alışkanlıklarından kopmuş genç işçiler, köyün ıvırvırından kopmuş genç köylüler... İşte Balzac'ın 1833'te "yeni yasanın mahkûm ettiği" kişiler olarak ilan ettiği bütün bu güruhu, seçme ve seçilmeden mahrum bu topluluğu edebiyat sayesinde çok iyi biliyoruz: Marcas'lar, Julien Sorel'ler ya da Deslauriers'ler. Daha sonra kilisenin, ordunun, ailelerin ve bilhassa okulun geçirdiği güçlü sarsıntılara varıncaya kadar kuşak çerçeveleri vardır; bunlar sırasıyla XIX. yüzyıl demokrasisi, büyük yurttaş seçim şebekeleri ve liyakat şebekelerince çizilmiştir; bunlar da bütün toplumu denetim altına almış, "engelleri ve seviyeleri"⁶⁹ dayatmış, büyük okulların yıllıklarını ve "eski öğrenci" derneklerini doldurup neredeyse her yıl bir "sınıf" yaratarak kuşakları belirlemiştir. İsteyerek seçilip üstlenilmiş katılım birlikleri işte bu işlevsel tesirlerinden hiçbir şey kaybetmeksizin bugün aynı ölçüde ayrıksılık taşıyan bu dayatılmış kanallar içinde yeşerebilmiştir; bu katılım birlikleri her türden dernekler ve gençlik hareketleridir; buralarda sadece yaş bile kuşaksal şebekeler oluşturmaya yerlidir; bu şebekeler de çoğunlukla yaşam boyu güçlü ve gizli dayanışma gereçleridir ve kişisel ve doğrudan ilişkiden bir gösteride, bir konserde, gençlik grubunda, kulüplerde, çevre, muhit, kısaca Karl Mannheim'ın kuşak ifadesini gördüğü ve "somut gruplar" dediği

66) Delecluz, "De la politesse en 1832", *Le Livre des Cents-un*, Paris, tarihsiz, XIII. cilt, s. 107.

67) Honoré de Balzac, "La jeunesse éclatera comme la chaudière d'une machine à vapeur", Z. Marcas, *La Comédie humaine*, Paris, Gallimard, Pléiade, 1978, VIII. cilt, s. 847.

68) Alfred de Musset, *Mélanges de littérature et de critique*, 23 Mayıs 1831.

69) Bkz. Edmond Goblot, *La Barrière et le Niveau, étude sociale sur la bourgeoisie française moderne*, Paris, Alcan, 1925.

her şeyde ortaya çıkan dayanışmaya kadar gider. Nihayet üçüncü bir katman yakın tarihte kuşak katlarının birikmesini, buradaki iyi düzeni yıkarak değiştirmiştir: Bu katman imaj uygarlığına, tüketimin ve teknolojinin büyümesine, gençliğin uluslararası hale getirilmesine –“biz hepimiz Alman Yahudileriyiz!”–, geleneksel okulun buhranına, genç burjuvalarla işçileri birbirinden ayıran bölmelerin kalkması olmasa da indirilmesine denk gelir.

Ancak kuşaksal dinamizmin merkezi bu yenilenme mekânğinde değildir. Önemli olan zamansal vektördeki hangi değişiklik nedeniyle toplumun bu iktidara giriş yaşının –o gençlik mitolojisinin o mitik yirmi yaş alanının, bu yaşın kendi kendini değerlendirmesini sağlayacak değerlerle, varlıkla, bir var olma zorunluluğuyla donattığını anlamaktır. Bunun esas düzeneğinin Restauration döneminde, Devrim çocuklarına en iyi Devrim'i yapma işini teslim eden kuşağın ikiye çıkmasına ilişkin ilkede işlediğini gördük. Her aşamada bunun sürekli yenilendiğini görürüz. Büyüklerin kendi adlarına çocuklarından gözleri kamaşarak ve çocuklarının sırtından edindikleri memnunluk sertifikaları saymakla bitmez. Buna ilişkin derlemeye örneğin 1914 savaşından önce yapılan gençlikle ilgili çok sayıda ankette eski ulusalcı ve Dreyfusçu tarafın coşkuyla karşılanışını alabiliriz; bu anketlerin en ünlüsü Henri Massis ve Alfred de Tarde'in 1912'de *L'Opinion*'da Agathon takma adıyla başlatıkları ve sonraki yıl *Les Jeunes Gens d'aujourd'hui* (Bugünün gençleri) başlığıyla yayımladıklarıdır⁷⁰. Sosyalist eğitimcilerin eğitimiyle yozlaşmış bir gençlik saplantısı yaşadık: Onlar sportif, şakacı, vatansever, akıllı ve geleneğe saygılıdılar. “Gelen yeni kuşak ülkemizin tanıdığı en iyilerden biri olarak görünür, diye haykırır Maurice Barrès *Cahiers*'de – yaşasın Fransız gençliği!” Paul Bourget Emile Boutroux'nun Fransız Akademisine kabul söylevine cevaben şöyle demiştir:

“Ve işte kuşaklar doğuyor; onlar için gökyüzü yeniden yıldızlarla doldudur; bu kuşakların en iyi tanıklarından öğreniyoruz ki bu kuşaklar da düşüncelerini yaşamda doğrulamak istiyorlar, hem bilmeye hem de inanmaya başlıyorlar; eski Fransa'nın dinsel ve felsefi geleneğine kararlı biçimde, bilinçli olarak yaklaşıyorlar.”

70) Bkz. Agathon Philippe Bénétou'nun anketinin yaptığı zengin analiz, “La génération de 1912-1914: image, mythe et réalité?”, *Revue française de science politique*, XXI, 1971, s. 981-1009.

Yarım yüzyıl sonra ve siyasi yelpazenin diğer ucunda, örneğin Edgar Morin'in mayıs 68 öğrenciler hakkında *La Brèche*'te, ya da Laurent Joffrin'in 86'lı liseliler üzerine⁷¹ *Un coup de jeune*'de yaptığı heyecanlı yorumu açarsak, hayranlık aynı olacaktır. Kuşağın tarihçinin karşısına çıkardığı sorunların en ciddi ve belki de en gerçek olanı şudur: Yetişkinler toplumu gençliği niçin ve nasıl kendisinin en iyi parçası olarak göstermektedir; bunun kökeninde hangi rahatsızlık ve hangi aktarmalar vardır; bunu yapan yetişkinler toplumu kendi başarısızlığını, eksikliğini, kişisel yıkımını, vekaletle gerçekleştirdiği benliğini nasıl gizlice kabul etmektedir? Babaların çocuklar üzerindeki bu ilk girişimi olmadan, yani onları öldürerek kusursuzlaştırma girişimi olmadan, bir kopma ve ret ilkesinin aynı zamanda bir devamlılık ve geleneğin yenilenmesi ilkesi haline geldiğini anlayamazdık.

Burada şematik olarak saptadığımız ve tarihi kuşakların şarkısını her telden çalabilecek modeli oluşturan temel öğeler bunlardır. Biz bu tarihi siyasal-tarihsel terimlerle sanatsal-edebi terimleri kimi kez ayırıp kimi kez birleştirerek yazarız⁷². Ancak güçlü kuşaklara (1800-, 1820-, 1840 vb.) ve zayıf kuşaklara (1810-, 1830-, 1850 vb.); tamamlanmış kuşaklara, her yöne doğru dağılan kuşaklara, içinde mütevazı biçimde, kuşaklarını tanımlamak için sadece soğuk savaşa sahip Direniş ile Cezayir Savaşı arasındaki Paul Thibaudet'nin ya da Claude Nicolet'nin yer aldıkları o "soluk benizli ara dönem güruhu"na daha duyarlı, daha esnek kuşaklar türetilir⁷³. Bunu biliyorum, bu benim kuşağım, kendimi o kuşağa ait hissetmiyorum. Nihayet "somut grupların" yaşantısına daha fazla bağlanarak daha ince kesitler bulabiliriz. Örneğin Fransız Yahudilerine bakarsak Soykırım kuşağı, Altı Gün savaşlarının ertesi kuşağını, Sefaradların geliş dönemi kuşağını ve nihayet Lübnan'ın işgaliyle İsrail büyüsunün bozulduğu dönemin kuşağını belirleyebiliriz. Ya da kadınların özgürleşme hareketine bakarsak keşif kuşağını (oy hakkı, 1945; *Le Deuxième Sexe* –İkinci

71) Edgar Morin, Claude Lefort, Jean-Marc Coudray, *Mai 1968: la brèche*, Paris, Fayard, 1968. Laurent Joffrin, *Un coup de jeune, portrait d'une génération morale*, Paris, Grasset, 1987.

72) Daha yakın zamanda Michel Winock birbirini izleyen sekiz entelektüel kuşağı ince bir kurgu içinde sunuyor; ona göre bu kuşaklar Dreyfus olayından 1968'e kadardır. Bkz. *Vingtième siècle*, sayı: 22, Nisan-Haziran 1989, s. 17-39.

73) Paul Thibaud: "Bu kuşak öykünmeci idi: Büyüklerinin takipçisi ve de –çok nadiren– küçüklerinin takipçisi", "Les décrocheurs", *Esprit*, Temmuz 1985. Claude Nicolet: "Sonuç olarak, biz tarihin terk ettiği bir kuşağız", *Pierre Mendès France ou le métier de Cassandre*, Paris, Julliard, 1959, s. 37. Jean-Pierre Azéma tarafından alıntılanmıştır: "La clef générationnelle", *Vingtième siècle*, a.g.y.

cins-, 1947; *Et Dieu créa la femme* –Ve Tanrı kadını yarattı- 1956, bu tarih aynı zamanda aile planlamasının oluşturulduğu yıldır) ve 1975'te Simone Veil yasasıyla doruk noktasına ulaşan özgürlüğü onaylanan kuşağı, kısaca Simone de Beauvoir kuşağını ve M.L.F kuşağını görebiliriz. İki arasındaki nirengi noktaları fazladır: *Bonjour tristesse* ya da doğum kontrol hapi, çamaşır makinası⁷⁴, ağrısız doğum ya da Polytechnique'te ilk Chopinet. Nirengi noktaları birbirine benzer ve temsil güçleri de bizim yüklediğimiz anlamlar bağlıdır. Olasılıklar gerçekte sonsuzdur ve bunun ilginçliği seçenek çeşitliliği ya da oluşturmayı sağladığı tarih değildir. İlginç olan, bir modelin yasasına, gizli hiyerarşiye, sabit öğeli kurallara uyan kuruluş ilkesidir. Günümüzde artık Devrim'den ayrı, kuşakların dikte ettiği bir Fransa tarihi vardır.

Geriye, gerçekte Fransa'yı kuşaklar cenneti –eğer hafıza mekânı haki katen kuşak ise- yapan olgunun ne olduğunu bilmek kalıyor. Kaçamak yolu olmayan bu soruya memnuniyetle ve yapmacıksız üç cevap vereceğiz. İlki Fransa'yı bizzat kendisiyle ikili bir ilişki içinde inşa eden tarihsel elverişlilikle ilgilidir. Bu kitap tamamıyla basit zıtlıklar sistemi üzerine kurulmuştur; ancak bu basit zıtlıklar başka yerde ve başka ölçekte bulamayacağımız bir doluluğa sahiptir. Fransa'yı kuşaklar ilişkisinin derinlemesine üzerine kurulu olduğu babalar ve oğullar biçimindeki basit ve temel yamacıyla birleşen, iki yamaçlı bir benlik bilinci içine yerleştirmiştir. Bu mekân bakımındandır, merkez ile çevre, Paris ile taşra ilişkisi bakımındandır. Devlet açısından, merkez iktidarın yerel iktidarlara ilişkisi. Tarihsel açıdan, birliğin çeşitlilikle ilişkisi. Toplumsal açıdan, çoğunluğun azınlıkla ilişkisi. Ulusal açıdan, olağan durumun garip durumla ilişkisi. Fransa'da iktidar sorunu kuşak sorununa göbekten bağlıdır. Son incelemede ya bunun kontrolünü elde tutmak ya da elden kaçırmak söz konusu olmuştur hep. Monarşik iktidarın ve tanrısal hukukun çok uzun sürmesi, devlet iktidarının ağır ve derin merkeziliği Fransa'nın bizzat kendisiyle ilişki ilkesinde yer alan çatışmanın her zaman ve her yerde oluşunu açıklar; Devrim bu çatışma için bütün cepheleri açmış, iktidarın simgesel yoğunlaşmasını –Tocqueville'in işlediği tema- değiştirmemiştir. Bütün ulusal dramaturji, onun bir şekilde hep temel yönünü oluşturmuş olan kuşakların deği-

74) *Débat*'daki özgün makalesinde (sayı: 17, Aralık 1981, s. 15-35, "Autopsie d'une machine à laver, la société française face à l'innovation grand public") Yves Stroudé, kadınları bıkırtıcı ama gelenekselleşmiş bir ev işinden kurtaran bu alet hakkında yine kadınların 1965 ile 1970 yılları arasında gösterdikleri tereddütleri hatırlatıyor.

şimiyle kendiliğinden ortaya çıkan dramaturjiden kaynaklanmış, buna göre oluşmuş ve eklenmiştir. Freud'un neden Fransa'yı psikanalize en alerjik ülke olarak gördüğü böylelikle anlaşılıyor. Onun antropolojik, psikolojik ve bireysel terimlerle belirlediği çatışma, genetik bakımdan daha önceden ulusal, politik ve kolektif terimlerle kaydedilmiştir. Coğrafiya, tarih, politika, toplum, gizli ve sürekli bir kuşak boyutuyla sarmaş dolaştır. A *contrario* kanıt: Uzlaşmayla belirlenen ilerlemeler, kuşakların özerkliklerinin onaylanmasında babalar ile çocuklar zıtlığının gözden silinmesiyle aynı zamana denk gelir.

İkinci neden, Raymond Aron'a göre Fransa'yı ancak devrim yoluyla reform yapabilen bir ülke haline getiren tutuculuk, arkaiklik, gelenekçilikle ilgilidir. Her alanda açık olan bu atıllık ilkelerin evrenselliği ile gerçeklerin hareketsizliği arasında özellikle çarpıcı bir zıtlık yaratır. Burada da kuşakların zıtlık içeren şemasının yeni içindeki eski rejim özelliklerinin sürekliliği içine kaydolmasını sağlar. Bu zıtlık ve bu süreklilik çan kulesinin gölgesinde bütün yabancı gözlemcilerin dikkatini çekti; özellikle de Michel Crozier ile Stanley Hoffmann'ın "tıkanmış toplum" ve "cumhuriyetçi sentez" biçimindeki fikirlerine karşılık olarak, altmışlı yılların başında, tam da modernite iyi bildikleri ama artık tanıyamadıkları bir ülkeyi kucığına aldığı sırada "Fransa'nın arayışına çıkmış"⁷⁵ Harvard'lı incelemeci grubun dikkatini çekti. Belki de demokratik, laik ve kapitalist toplumda uzun monarşik, Hristiyan ve feodal geleneklerin içe işlemişliğini ölçebilmek için onlardaki Amerikan bakışının tamamen etnolojik mesafesi gerekiyordu. Onlar bu geleneklere yabancı olduklarından, ilk olarak burjuva değerlerinin içinde aristokratik değerlerin devamlılığını ortaya çıkarmışlardır. Kurtuluş kavramının başarı kavramının içine girmesi, kilisenin kutsallığının devletin kutsallığıyla yer değiştirmesi; görevlere ve kıdeme bağlı ayrıcalıkların korunması, oysa toplum ancak bu ayrıcalıkların kaldırılmasıyla kurulmuştu⁷⁶; demokrasinin eşitlikçi işlemleri karşısında pasif direniş; özgürlükten ziyade güvenliğe önem verilmesi. Turgor'dan Mendès France'a reformlara alışamama ve geçmişe bağımlılık kuşaksal tepkiyi Fransa'nın kolektif kimliğinin merkezine yerleştirir.

75) St. Hoffman, Ch. P. Kindleberger, L. Wylie, J. R. Pitts, J.-B. Duroselle, Fr. Goguet, *À la recherche de la France*, Paris, Seuil, 1963. Özellikle Jesse R. Pitts, "Continuité et changement au sein de la France bourgeoise", s. 265-339.

76) Bkz. François de Closets, *Toujours plus!*, Paris, Grasset, 1982 ve Alain Minc, *La Machine égalitaire*, Paris, Grasset, 1987.

Kuşağın ulusal özgüllüğünü oluşturan nedenlerden üçüncüsü de yine aynı kaynaklardan beslenir. Buna “Fransız başkaldırmacılığı” denilebilir. Gerçekten de her ülke kendisine özel bir kurulu düzene muhalefeti yaşar. Rusya eskiden bunu terörizmle kınadı, şimdiyse isyankârlıkla kınıyor. Kayıp kuşaktan sonra Amerika Kaliforniya kaynaklı karşı-kültürünü üretti. İngilizler aristokratik gelenekleri yoluyla ayrıksılığı doğal bir hak olarak özümledi. Tarihi ve uygarlığıyla Fransa, tanrısız hukuktan miras alınmış, devletçi ve bürokratik merkezileşme tarafından korunmuş, yukarıdan aşağı bütün kurumları, orduyu, okulu, şirketi istila etmiş, çiftlere ve ailelere varıncaya kadar bütün toplumsal ilişkilerin içine işlemiş biçimci ve sıradüzenli otorite tarzına bağlı olan bir başkaldırı refleksin geliştirmiştir. Fransa komuta ülkesidir⁷⁷. Buradan gizli bir anarşizm çıkar, entelektüel olduğu kadar siyasal da olan tarihin özünü oluşturan bir düzen ve karşı çıkma diyalektiği çıkar. Bunu konformizm timsali ve *Principes d’anarchie pure et appliquée*’nin (Saf ve uygulamalı anarşinin ilkeleri) yazarı Paul Valéry gibi tipik Fransız dahilerinde, ayrıca Dreyfus olayı gibi tipik Fransız tarihsel olaylarında görebiliriz; bu olay sırasında bir Paul Léautaud “Düzen uğruna, adalet ve gerçeğe karşı” diye yazıp Henry anıtı için Action française’e birkaç kuruş gönderebiliyordu. Buna benzer bir hareket hangi ülkede tasavvur edilebilir? Bu refleks aslında Fransa tarihine en özgü kesitlerde, örneğin 1968 öğrenci hareketlerin özündeki Pétain-De Gaulle kesitinde hep işlemiştir. Ancak, bütün entelektüel hayatın ritmine de yerleşmiştir, yine görünmez bir sıradüzenle sarmalanmıştır (bkz. özellikle Marc Fumaroli’nin bu dizideki yapıtı: *La Coupole*, 2. Quarto, *La Nation*) ve romantiklerden gerçeküstücülere, onlardan Michel Foucault’ya kadar kuşakların ikamesini idare eder. Tarihsel tesiri kuşağın tesirine koşut olan ve onu bir gölge gibi izleyen bu “avangard” kavramı, siyasetin ve entelektüel dünyanın ortak alanlarındaki kuşaksal isyankârlığı uzun süre teminat altına almıştır.

Otoriteye derin bağlılık isyan kültürünü doğurur ve onu peşin olarak meşru kılar. İşte belki de Fransız Devrimiyle açılan tarihi dönem içinde kuşağın oynadığı ana rolün son gizemi burada yer alır: Bundan dolayı, inşa edilen Fransız toplumu sonsuz umut ve yüce düşüncelerle dolu gençliğine içinde tamamıyla kendini tanıyabileceği, kendi kendini oluşturma

77) “La France, terre de commandement”, Michel Crozier’nin *Esprit* dergisinin özel sayısındaki makalesinin başlığı buydu (Aralık 1957, s. 779-797, Fransızların Fransa’sı dosyası)

misyonunu vermiştir. Yüce ve aziz biçimi altında, bu misyon kendini şiddete kurban etmeyi gerektirmektedir, gençliğin bedelini ödediği savaş misyonu, gençliğin vurucu gücü olduğu Devrim misyonu. Sözün özü, bu gençliğe gizlice başkaldırma hakkının tanındığı ve onun da sorumluluğu fedakârca taşıdığıdır. Bu nedenle, Barrès'in ve Péguy'nin yüzyılını bitiminde kesin olarak ileri sürdükleri “kurban edilen kuşak” teması kuşak temasına göbekten bağlıdır. “İsyan etmekte hep haklıyız”⁷⁸: Sartre bu kaçınılmaz köktenci formülü haykırmaktaydı, tam da bu ifade gerçekliğini yitirdiği sırada. Yani, iki yüzyılın bitiminde, uluslardan oluşan Avrupa’da ve devrimler Fransa’sında kanın ağırlığı ulusal kuşaklar modeline gerçek hafıza yoğunluğunu verdiği bir zamanda.

3. Hafıza banyosu

Bir hafıza ve tarih karışımı olarak kuşak hep öyledir, hep öyle olmuştur, ama zaman boyunca altüst olmuş gibi görünen oranlar ve ilişkilerle. En az soyut, en çok tensel, zamansal ve biyolojik tarih kavramı –“İmdi, İbrahim’den Davud’a kadar olan kuşaklar on dört kuşaktır; Davud’dan Babil’e sürgünlüğe kadar on dört kuşaktır; ve Babil’e sürgünlükten Mesih’e kadar on dört kuşaktır” (Matta, I. 1-17)– günümüzde tarihsel zincirlenişe, saf hafızaya en alerjik olan kavramdır.

Bununla birlikte kavramın her yanı tarihle doludur, öncelikle geniş ölçüde inşa edilmiş, geriye dönük ve sonradan yapılmış bir olgu olduğu için bile olsa öyledir. Kuşak olayın sıcaklığı içinde bir fıskırma değildir: Tarihe geçmek için bir belirlemedir bu, bir bilançodur, kendi üzerine bir dönüştür. Ne kadar “kuşağa özgü” olsa da, 68 kuşağı kendini ancak solun düşüşe geçtiği yıllarda kuşak olarak tanımlayabilmiştir. Dreyfus olayından on yıl sonra Péguy *Notre jeunesse*’i (Gençliğimiz, 1910) yeniden ele alır. Musset “yüzyılın çocukları” adını kullandığında, bu çocuklar çoktan yetişkin olmuşlardı. Genç damgası esasen yaşlıların vurduğu bir damgadır. Ortaya çıktığı tarihini dikkate aldığımızda ise ânında belli bir zamanı gösterir – “bu yüzyıl iki yaşındaydı”. Kuşak anı’nın ürünüdür, yeniden anımsamanın bir sonucudur. Kendini ancak farklılık ve karşıtlıkla kavrayabilir.

78) Jean Paul-Sartre, *On a toujours raison de se révolter*, Paris, Mercure de France, “La France sauvage”, 1974.

Bu çok genel olgu, örneğin, remanın derinleştiği ve yeniden bir kalıba girdiği geçen yüzyıl sonu krizi içinde, Péguy ve Barres'i karşı karşıya getiren ifade içinde, Dreyfus'çu ve ulusalcı kutuplarda olduğundan daha açık hiçbir yerde ortaya çıkmamıştır. Bunların her ikisi de aynı ama yine de farklı bir kuşağa ait olma konusundaki o güçlü inancın neden ibaret olduğunu herkesten daha iyi söylemişlerdir. Péguy'e göre okul sıralarında, École Normale'in "thurne"üyle, acıyla ve "dostlukla" beslenmiş bir kuşak; burada dostluk sözcüğünü en üst anlamında alır. Barrès'e göre "gençlik prenslerinin" kuşağı, hepsi de estetikçi soyundan gelme. Kuşağa özgü kutsallaştırma her ikisinde de aynı oranda yoğundur ve her ikisinde kendi kutsallıklarına hizmet etmeye yöneliktir; ancak aynı anlama sahip değildir. Péguy'de son kuşak olduğu duygusu –"biz cumhuriyetçi mistiğin son kuşağıyız"–, son bozgunun tanığı –"biz yenilmiş bir kuşağız"–, somutlaşmış ahlaki bir deneyimin tek sahibi olduğu duygusu vardır. İşte Péguy'nin "Dostlara, abonelerimize"⁷⁹ başlığını taşıyan 1901 tarihli yazısının anlamı budur; bu, Péguy'nin kendisine gelip Dreyfus olayını soran sağduyulu bir gencin ziyaretini anlattığı, kendi kuşağı için tam bir mezar yazıdır:

Çok uysaldı. Şapkası elindeydi: Beni dinliyör, dinliyordu, sözlerimi adeta içiyordu. Kafamda bir şimşek çaktı ve ben işte o anda tarihin ne olduğunu anladım ve hissettim; gerçek olay ile tarihsel olay arasındaki aşılma uçurumu, bunların kesinlikle, asla birbirine uymadığını, birbirleriyle bağlarının olmadığını, ölçülerinin tutmadığını, yani tam olarak söylemek gerekirse, olası herhangi bir ölçünün bulunmadığını anladım (...) Dreyfus olayı diye bir olayı anlatıyor, telaffuz ediyor, dile getiriyordum, o olayı, bizim, kuşağımızdan diğerlerinin, hep dahil olduğumuz o gerçek Dreyfus olayını.

Barrès'in kuşakla ilgili mesajı ve genelde ulusalcı mesaj bambaşkadır. Alman entelektüel hegemonyasını sarsmakta ve Boulangizm'in diriltici kaynağını anlamakta etkisiz kalan "atalarımızın başarısızlığına" karşı çıkar. Kuşak içindeki bireyciliğinin tamamıyla bilincindedir. Ancak yeniden

79) Charles Péguy, *Œuvres en prose*, Paris, Pléiade, II. cilt, s. 1309. Bu çarpıcı bölümün 1968 kuşağından bir Yahudi'nin, Alain Finkielkraut'un kaleminden çıkmış olması kuşaksal yeniden hatırlama sürecine ait bir özelliktir; bu bölüm yazarın Barbie davasıyla ilgili düşüncelerinin ilk kısmını oluşturur: *Lu Mémoire vaine*, Paris, Gallimard, 1989.

kavuştuğu ve ele geçirdiği gelenekselcilik onu bir çizgiye yerleştirir: *La Marche montante d'une génération*'la (Bir kuşağın yükselişi) bir zincirin halkası olur, bu zincir tam olarak *Évocations* (Çağrışımlar) yazarı Henri Massis'den Montherlant'a, Drieu La Rochelle'e ve hatta *D'une jeunesse européenne*'i (Avrupalı bir gençlik, 1927) yazan Malraux'ya, sonra Thierry Maulnier'ye ve *Notre avant-guerre*'i (Bizim savaş öncemiz) yazan Robert Brasillach'a, Kurtuluş sonrasında Roger Nimier'ye, uzanan bir çizgide, Régis Debray ile Jean-Edern Hallier arasında bir yerdedir. Burada ilkörneksel iki kuşak kuruluş biçimi, bunların kaydoluşlarına ilişkin iki örnek biçim vardır. Her kuşak tektir, ama biri, Peguy'nin dediği gibi, "yükselen ve aynı anda düşen bir cephe"; diğeryse, Barrès'e göre, "ulusun zincirinde geçici bir halkadır."

Kuşak hafızası sadece karşılaştırmacı bir geriye dönüklük ve zaman içinde kendi kendini inşa etmesi yüzünden tarihsel değildir. Tarihseldir, çünkü dışarıdan dayatılmış, sonra da içselleştirilmiştir. Aslında bu kendi kendini ilan başka yerden, bir çağrıya verilen bir karşılıktan, başkalarının, ebeveynlerin, "ustaların", gazetecilerin ya da kamuoyunu bakışının yuvarlanan kartopu gibi büyüyen bir etkisidir. Agathon'un anketi bir 1912 kuşağı imgesini kutsallaştırır; bu kuşak demografik ve toplumsal düzlemde, bu anketçilerin hiç de gönderme yapmadıkları öğrenci sayısının hızla artışı dışında başka hiçbir şeye tekabül edemez⁸⁰. Ancak anketin yarattığı yankı, onu izleyen diğer on anket, yayımlandığı savaş öncesi yıllarında bu anketi doğrular görünen bir yığın kitap, bütün bunlar kamuoyunda, sonra tarihte ve okul kitaplarında mitik bir imajın parçalarını oluşturan öğelerdir; çünkü aslında 1914 savaşı bu kavramın en üst yoğunluklu tarihsel dönemini oluşturur. Benzer olgular küçük çapta ortaya çıkmıştır; örneğin 1957'de *L'Express* tarafından başlatılan "Yeni Dalgâ" hakkındaki anket ya da 1978 Nisanında "Yeni filozoflar" kampanyası; bunlar kuşaksal olguları berraklaştırabilmiştir. Hepsi aynı başarıya ulaşmamıştır. 1949'da François Mauriac 30 Mayıs tarihli *Le Figaro*'daki başyazısını bir "Anket Davasına"

80) Philippe Bénéton (a.g.y.) anket sonucunun gerek ankete katılanların seçimi gerekse hoşâ gitmeyen yanıtların çıkarılması nedeniyle nasıl çarpıtıldığını gösteriyor; örnek olarak Emmanuel Berl'in anketini (*A contretemps*, Paris, Gallimard, 1969, s. 155) ve diğer anketlerin listesini verir; bunlardan Agathon'un anketinden sonra en önemlisi Emile Henriot'nun anketidir, Nisan-Haziran 1912 *Le Temps*'da, 1913'te de *A quoi rêvent les jeunes gens* başlığı altında yayımlanmıştır. Aynı dönemdeki diğer yayınlar: Etienne Rey, *La Renaissance de l'orgueil français*, Gaston Riou, *Aux écoutés de la France*, Ernest Psichari, *L'Appel des armes*. Robert Wohl'un *The Generation of 1914* başlıklı bölümü (a.g.y.) geçer akçe olarak tamamen bu düşünceye dayanmaktadır.

ayırmaktaydı: "Genç yayıncı-yazar Gilbert Sigaux yakınlarda, 1910'a doğru Agathon anketinin bildirdiğine benzer bir bilinçlenmeyi kendi kuşağı için de gerçekleştirmenin zamanının geldiğini söylüyordu." Gilbert Sigaux ile birlikte çalışan Robert Kanters iki yıl sonra *Vingt ans en 1951* başlığı altında bu anketin sonuçlarını yayımlayacaktır. Bu anket *La Table Ronde* ve *Aspects de La France* arasında derhal bir rekabete yol açmıştır; bu son yapıtta Michel Braspart (takma adı Roland Laudenbach) ilk kez "liberal idollere"⁸¹ "küstahça bakan" Antoine Blondin, Jacques Laurent ve Roger Nimier'yi bir araya getirir. Ancak bu maya hamuru kabartmaya yetmemiştir. Kuşkusuz o zamanlar sağ fazlasıyla göz ardı edilmiş, bizzat sahneye çıkamayacak kadar izole edilmiştir. Bernard Frank'ın "süvariler ve muhafız birliği askerleri" nin⁸² bu katmanı kuşak açısından görünür kılması üç yıl ve solun *Les Temps Modernes*'e ilişmesini beklemek gerekti. O zamandan bu yana kamuoyu yoklamaları, olguyu dar yazar çevresinden çıkardı ve ona daha sosyolojik ve bilimsel bir temel kazandırdı. Ancak kuşağın dışarıdan tanımlanmasına ilişkin ilke hep aynı kaldı. Ürün iyi satınca, ifrada kaçıldı. Çağdaş toplum ölü doğmuş olayların aktüalitesi haline gelemeyen kuşaklarla doludur.

Son olarak kuşak hafızası tarihseldir, bu kez son derece ağır bir anlamda, zira en ücra köşesine kadar tarihle yüklüdür. Daha iyi bir ifadeyle: Altında ezilmiştir. Bir kuşak olduğuna dair bilincin edinilme ânları, erişilmez yüksekliğiyle üstünüze üstünüze gelen ve büyüklüğü ve trajikliğiyle elinizi kolunuzu bağlayan kesif bir tarih önündeki umutsuzlukla, bitkinlikle doludur. Romantikler için Devrim; "yüzyıl sonu" kuşakları için bütün XIX. yüzyıl; otuzlu yılların kriz ve savaş kuşakları için Büyük Savaş; Kurtuluş⁸³ sonrası kuşaklar II. Dünya Savaşı; 68 ve sonrası kuşaklar için yine Devrim ve hiç yapmadıkları onca savaş. Bitmiş, geçip gitmiş ve geriye

81) Bakınız, Marc Dambre, *Roger Nimier, hussard du demi-siècle*, Paris, Flammarion, 1989, s. 253.

82) Bernard Frand, "Hussards et grognards", *Les Temps modernes*, küçük kitap olarak basılmıştır, Paris, 1988.

83) Buna ilginç bir örnek: Armand Petitjean'ın 1939'da "silah altına alınabilecekler" konusundaki başyazısı *Courrier* dergisinde yayımlanır, daha sonra *Combats*'da da basılmıştır, Paris, Gallimard, 1941.

Soğuk savaştaki komünist güdüm hakkında iki örnek: Emmanuel Le Roy Ladurie, *Paris-Montpellier P.C.-P.S.U. 1945-1963*, Paris, Gallimard, ve Maurice Agulhon, "Vu des coulisses", *Essais d'ego-histoire*, a.g.y., s. 20 vd. Üçüncüsü biraz daha sonra: Philippe Robrieux, *Norve générale communiste, 1953-1968*, Paris, Robert Laffont, 1977.

sadece boşluk bırakmış bir tarih takıntısı bütün güçlü kuşakların imgelemine ve ister istemez aracı olarak adlandırılan kuşakların imgelemine yapışmış ve onların hafıza düzeneklerini yönetmiştir. Bir kuşağın başlangıcında bir eksiklik vardır ve bu bir yas gibidir. Hafızalarının temelini yaşamış olduklarından çok hep birlikte yaşamadıkları şey oluşturur. Bu arkalarında bıraktıkları ortak noktadır ve bu hayeletimsi ve sancılı ortak nokta onları birbirlerine önlerinde olan ve onları bölen şeyden çok daha emin biçimde kaynaştırır. Bütün kuşak hafızası ekonomisini düzenleyen bu sürekli evveliyat, bunu bitmek bilmez bir köken açıklaması, bitmek bilmez bir destan haline getirir. Montherlant'dan Céline'e, Aragon ve Drieu'den Malraux'ya yirmili ve otuzlu yılların bütün edebiyatı iki savaş arasını eski savaşçılara ilişkin anlatılara boğmuştur. Mayıs 1968 derhal kendi anma töreni haline geldi: Aynı yılın Ekim ayından itibaren yüz yirmi dört kitap yayımlandı. Romantizm tarihi bizzat romantizmle başladı. En büyük tarihcisini, Michelet'yi, bizzat kuşağı icat etmiş kuşak içinde gördüğü için törensizlik ve dokunaklılık kazanır; kuşak kuşağı icat etmiş, onu "deha" simgesi altında yaşamış ve böyle bir icadı aktarma ve soyağacını yüceltme yoluyla Devrim'e bağlamıştır. Bölüm alıntı yapmaya değer:

Eğer dehanın bu şaşırtıcı taşkınlığının sebebi aranırsa, insanların Devrim'de en güçlü coşkuyu, yepyeni bir düşünce özgürlüğünü vb. bulduklarını söyleyebiliriz kuşkusuz. Ancak, bana göre, başlangıçta başka bir sebep var: Bu hayran olunacak çocuklar, Rousseau'nun dehasıyla manevi bakımdan yükseltilmiş bu yüzyıl umuda ve inanca yeniden kavuştuğunda tasarlanıp üretilmişlerdir. Yeni bir dinin ufkunda, kadınlar uyanıyorlardı. Sonuçta insani olmaktan da öte bir kuşak ortaya çıktı. (*Histoire de la Révolution*, IV. kitap, I. Bölüm)

İşte kuşağı tarihten çıkarıp hafızaya yerleştiren şey de içten içe mitolojik ve anmaya dayalı olan tarihsel kutlamadır.

Zira aslında kuşakla birlikte saf hafıza içindeyiz demektir – burada bizi zaten bu nedenle ilgilendiriyor. Tarihle alay eden, mesafelerini ve zincirle nişlerini, akışını ve engellerini bilmeyen bir kuşak. "Flaşlarla", güçlü imgelerle ve etkili demirlemelerle işleyen kuşak. Zamanın süresini yok eden ve onu tarihi olmayan bir şimdiki zamana dönüştüren kuşak. Ulusal boyutta zamanın yok edilmesine en çarpıcı örnek yine Devrim'dir; 1789 yazı sonunda Eski Rejim'in süratle tasfiyesini icat ederek bir hamlede on yüzyıllık

bir tarihi zamansallaştırmıştı. Ancak, her aşamasında işlem toptan ve perakende olarak yeniden başlar. Hatta kuşaksal kopmanın —onun yaratıcı zenginliğinin ve tekrarlanıp duran fakirliğinin sebebi— esas olarak şimdiki zamanı daha iyi “hafızaya aktarmak” için geçmiş “hafızadan çıkarmak”tan ibaret olduğunu da söyleyebiliriz. Bu anlamda kuşak özellikle ve esas itibarıyla “hafıza mekânları” üreticisidir; bu mekânlar da geçici kimliğinin ve kendi hafızasının nirengi noktalarının dokusunu oluşturur. Erişilmez bir simgesel çağrışım gücüyle yüklü kaynak yerler; parolalar, anlatıyla, belgeyle, tanıklıkla ya da fotoğrafın büyüyle sürekli olarak canlanan karşılıklı anlaşma sinyalleri. Kuşak hafızasının açılanması bu yerlerin sayımıyla başlar. Bütün kitabın konusu da sonuç olarak Fransa için ve bizim kuşağımız ölçüsündeki konusu budur. Birçokları Janet gibi Bergson’cu psikologların eskiden duygusal hafıza ile entelektüel hafıza arasında yaptıkları ayırma ulaştığımızı söyleyecektir; ya da kolektif hafızanın sosyolojik temelleri hakkında Halbwachs gibi Durkheim’ci sosyologların çözümlemelerine ulaştığımızı söyleyeceklerdir. Bununla birlikte başka bir şey söz konusudur; zira kuşağa özgü hafıza bireysel psikolojiye bağlı değildir. İçinde özümsemediği ve ifade edildiği yerlerin hepsi ortak yerler, ortak katılım merkezleridir, ama doğrudan kişisel uyuma tabi yerlerdir. Mitingler, gazeteler, gösteriler, kongreler, dernekler, siyasi kuşaklar için kitleleşmiş simgeler. Yayınevleri ve entelektüel kuşaklar için dergiler, kahveler ve salonlar, kolokyumlar, “Cagne”lar ya da kitapçılar. Bunlar hafızalarını halk simgelerine bağlayan özel şahıslar değildir; bunlar paylaşılan bireysel coşkular da değildir. Kuşağa özgü hafıza, hayati seçenekleri ve refleks doğruları idare eden bilinçdışı ve içgüdüsel derinliklere varana kadar bünyeye dahil edilebilecek kolektif ve tarihsel toplumsallığa aittir. “Ben” aynı zamanda “biz”e işaret eder.

Bu somutlaşma ve durulaştırma seviyesinde, hafızanın zamanla pek fazla işi yoktur. İşte burada kuşağın en gerçeğine ulaşıyoruz kuşkusuz. Kendi üzerine kapanmış ve kimliği içinde donup kalmış, tanımı gereği tarihe ve onun “derslerine” karşı duyarsız kuşak *monad*’ı, daha ziyade bir bilim tarihçisi olan Thomas S. Kuhn’un bilimsel devrimlerin yapısını idare eden “paradigmalar” olarak tanımladığı olguya yakındır⁸⁴. Bu kendi üstüne kapalı araştırmacılar ve bilgin toplulukları gibi olgular açıklamaya yönelik aynı model üzerinde birleşip orada hapsolmuşlardır; bunları entelektüel bir uzlaşımın, korporatif bir öğrenimin, bir çalışma tarzının ve özel bir

84) Thomas S. Kuhn, *La Structure des révolutions scientifiques*, Paris, Flammarion, 1972.

dilin oluşturduğu bu anahtar refleksler birbirine kaynaştırır; bunlar tuhaf biçimde kuşak düzleminde ifadelerini bulabilirler. Nasıl ki bilimsel topluluklar kendilerini ancak birbirlerine karşı çıkarak ama bu arada bilimsel geleneğin kazanılmış haklarının özünü örtük biçimde paylaşarak tanımlıyorlarsa, kuşaklar da diğerleriyle hemen hiçbir şeyi paylaşmazlar, ama hemen hemen her şeyi paylaşırlar. İki kavramın birbirine yakınlığı, Daniel Milo'nun açıkladığı gibi⁸⁵, üzerlerinde kesin ve geçici kuşakların gruplandıkları hafızanın tarihsel nirengi noktalarını, belirleyici, ama marjinal yerlerine yerleştirebilmiştir. Kendi üstüne dönük, ama bütün zamansal dalgaların kat ettiği kuşak paradigması da, silinip gidinceye, yerini bir bu arada olası dirilişlerini bekleyerek başkasına bırakıncaya kadar, yeni kuşaklarca kullanılıncaya kadar değişmez olarak süregider. Böylece çağdaş Fransa'nın kimliğinde ve bilincinde ortak olan "savaş ve işgal paradigması" olarak adlandırabileceğimiz şey, uzun bir sessizlik entrikasından sonra, art arda yeni yatırımlara konu olmuştur. Bunun ilk dalgası 1960'lı yılların başında geldi; tarihçiler çevresinin ötesine geçmeyen ve yukarı doğru, otuzlu yıllara doğru ilerleyen bir dalgaydı. Ancak bu dalga geçliklerinde bunları yaşamış olan, örneğin Jean Touchard ve René Rémond gibi kişilerden kaynaklanıyordu; ayrıca Fransa'ya özgü bir faşizmin olup olamayacağı konusunda çekinerek ve bilimsel yaklaşımla bir soru soruyordu⁸⁶. Ancak bununla ilgili kitlesel yatırım yine 1968 kuşağı tarafından yapılacaktır. Bu dalga *La Place de l'Étoile*'in (Étoile meydanı) yayımlanmasıyla o yıl başladı; yirmi yaşındaki yazar Patrick Modiano İşgal yıllarında takıntı haline gelmiş hafıza mekânlarını işliyordu; romancı 1971 yılında *Le Chagrin et la Pitié* (Acı ve acıma) ile yoluna devam edecektir. Bu geçmişe özenen tarz, başsavcı Mornet'nin 1949'da dediği gibi, "tarihimizden çıkarılıp atılması gereken bu dört yılın" karanlıklarına gömülüydü, üstelik, günümüze kadar, imgelem ile bilimin, romanın, sinema ve tarihin⁸⁷ her tür yöntemini kullanarak.

85) Bkz. Daniel Milo, "Neutraliser la chronologie: "génération" comme paradigme scientifique", IX. Bölüm, *Trahir le temps (Histoire)*, Paris, Les Belles Lettres, 1990.

86) Jean Touchard'ın denemesi olan "L'esprit des années 1930" (Guy Michaud, der., *Tendances politiques dans la vie française depuis 1789*, Paris, Hachette, 1960) doğrudan Jean-Louis Loubet del Bayle'in başyapıtını esinlemiştir: *Les Non-conformistes des années 30*, Paris, Seuil, 1969. 1954'ten itibaren René Rémond'un *La Droite en France*'ın yayımlanmasıyla soru ortaya konmuş oldu, Paris, Aubier-Montaigne. 1982'de 4. baskısında *Les Droites en France*'ın X. Bölümü olmuştur: "Y-a-t-il un fascisme français?" Bu sorunun geçmişi Zeev Sternhell'in eserine ve yol açtığı polemığe kadar gider.

87) Özellikle bkz. Pascal Ory, "Comme de l'an quarante, dix années de retro satanas", *Le Débat*, sayı: 16, Kasım 1981, s. 109-117. 1968'den 1981'e önemli bir kronoloji vermektedir.

Bu noktaya geldiğimizde kuşağın katettiği güzergâhı ve bütün metabolizmasını ölçebiliyoruz. Şimdi elimizde ayrıntılı bir takımın bulunduğu bu kuşakların ampirik incelemesinin yapıldığı tarihsel, demografik ve zihinsel tanımlamalar yelpazesi toplumsallık alanını iyice kavıyordu. Bugün tanım-lama hayaletinin kuşağı saf bir zamansal bölümleme, toplumsal etmenin yükselişini belirtip kutsayan değişim tsavvuruna özgü bir tarz haline getiren hafızaya odaklanmıştı. Zaten Tocqueville de demokrasi zamanlarında daha fazla rol oynamaya sevk edilen yaşın düzenleyici ve sınıflandırıcı ilkesini tanı tamına belirtmişti; bu demokrasi zamanlarında “benzer kavramı” aristokratik zamanlardakinden “daha az karanlık” tı, ama bu zamanlar “her insana atasını unutturup soyunu ondan saklayarak” “insanın duygu bağlarını hem dağıt”mış “hem de daralt”mıştı⁸⁸. Çağımızdaki bu kesitlemeye özgü kategorinin merkezdeki, ama nihayetinde mütevazı yerini daha iyi resmedemeyiz. Bu kategoride yaşın antropolojik genişliği, çağın dinsel-liği, yüzyılın tarihsel saygınlığı, çağın ya da dönemin renk ve boyut zengin-liği yoktur. Bireysel ile kolektifle yaptığı karışım, bunlardan ilkinin psiko-lojik derinliğini diğerinse ifade gücüllüğünü ortadan kaldırır. Kuşkusuz bilinçdışı gibi sonu gelmez bir olgu ve onun gibi büyüleyici, ama yine onun gibi güdük, zayıf ve tekrara dayalı. Herkesin bizzat kendisinin tarihçisi olmaya yöneldiği bu sürekli değişiklikler dünyasında, kuşak, hafızasını tarihe dönüştürme tarzlarının en içgüdüseli haline gelir. İşte budur kuşak: Bireyin tarihi nesneleştirmesine ait, kendiliğinden oluşan ufuk.

Ancak kavrama şimdi ve burada güçlü güncelliğini ve açıklayıcı fazile-tini kazandıran şey, savaştan beri *ikiye katlanmış* bir tarih bilincini yaşayan Fransa’nın çok özel durumudur. Yani bu durum bir yandan meselelere ağır tarihsel yükler bindirmiş, bu yüzden Fransa Avrupa’daki herhangi başka bir ülkeden daha ağır bir tarihe sahip olmuştur; ayrıca dünya tari-hine karşı derin bir kayıtsızlık yaşamış, bu ise Fransa’yı kendi tarihsel deneyimini geveleyip durmaya itmiştir. Olgu tektir, karmaşıktır ve öyle özeldir ki bunun birbiri içine geçmiş ölçülerini almak, bağlarını belirlemek gerekir.

Kesitlere hızla bakalım. Savaş: Fransa bütün ülkeler içinde savaştan yarı galip yarı mağlup çıkacak tek ülkedir. İngiltere ölümcül tehlikeden

88) Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, Paris, Gallimard, 1961, II. cilt, II. kısım, II. bölüm: “De l’individualisme dans les pays démocratiques”, s. 106.

büyük zafere birlik halinde gitmiştir. Almanya ters yolu izledi, oysa bütün o felaket ona yapılacak cerrahi işlemleri basitleştirdi ve ham gençliğinde ve tarihçilerin münakaşasında tarihini yeniden bizimkine benzetmeye başlayan bilinç dramlarını bulabilmesi için açıkça bir kuşak beklemesi gerekecektir. İspanya için içinden ustalıkla sıyrıldı. Kurtuluş'un ertesi günlerinin yoğun duygusallığı, Direniş'in ve De Gaulle'ün yardımıyla Fransa'yı yenen ülkeler arasına, ama yenilmiş ülkelerin mirası yoluyla katan gerilim sırasında tam aksidir. İç bölünmeyle kırılmış, aşağılanmış, harap olmuş bu ülke artık hiçbir dayanağı kalmadığından kendi "yerini" bulmak için daha da takıntılı hale gelmiştir. Yokuşu henüz aşmıştı ki soğuk savaş başladı. Herkes kendi kampına. Ama Fransa burada da, bir komünist partinin varlığı ve 1945'te kesip atamadığı, yakasını kurtaramadığı sömürgecilik sorunu nedeniyle, kendi eliyle çözemeyeceği blokların oluşumuna ilişkin meseleleri içselleştiren, ayrıca bu meseleleri bilinç yırtılması, siyasal iktidarsızlık ve en son yıkılışa kadar kurumsal felç biçiminde yaşayacak tek Batı Avrupa ülkesidir. Bizim gerçek iç savaşımız olan Cezayir savaşı, sadece eski hesaplaşmaları yeniden güncelleştirip tarihimizi taşracılığa bulaştırmakla kalmaz, aynı zamanda ulusal çatışmanın yanına bir de solun içindeki bir çatışmayı koyar; işte savaşın bitmek bilmemesinin ve durumun ahlaki bir yara haline gelmesinin nedeni budur. Bu savaş bize De Gaulle'cülüğü getirmiştir; bu akım da bizi burada ilgilendiren tarihsel içerik bakımından iki yamaçlı bir meseledir, zira ulusalcılığın bu şampiyonu bir yandan Altıgen'in içine kapanmasını az çok sözel, az çok gerçek bir hamleyle büyük dünya siyaseti içinde örtebilmiştir; diğer yandan o sanayileşmiş ve Louis-Philippe'çi bir Fransa hayalini kuran bir delegedir, kendi sanayi devrimine girişmiş ve büyümenin getirilerinden hoyratça yararlanmıştır.

Bunlar tarihe yapılan bu aşırı yatırıma ilişkin şematik bir özettir. Bu yatırım, Fransa'nın büyük tarihin dışına çıkarılışı temelinde ve bu görüntü altında gerçekleşmiştir; bu büyük tarih yüzyılın büyük darbelerinin sadece yansımalarına maruz kalmıştır. Büyük dünya gücünün orta düzeydeki güce aşamalar ve sıçramalar halinde geçişidir, ayrıca bununla ilgili sancılı oluşumlardır: 1918, 1945, 1962; bu tarihlerin her birinin kendi sakatlayıcı gerçekliği ve telafi edici hayalleri vardır. O zamana kadar, Avrupa kimlik oluşumunun bütün tarihsel deneyimlerini, Haçlı Seferlerinden sömürge imparatorluğuna, ulus-devlete, mutlak monarşiye, diktatörlüğe ve Devrim'e kadar her deneyimi yaşamış ilk ülke olmakla övünen bu ülke, bu olayların sonuçlarına ve yansımalarına maruz kalmıştır sadece: Onu tastamam

ne sosyalist devrim, ne Nazi totalitarizmi, ne ekonomik kriz, ne tüketim toplumu etkilemiştir; ülke sadece bunların işgaline uğradı, bunların sıçrayışlarına, dirilişlerine tanık oldu. Tarihsel bilincin bu iki farklı ve çelişkili kaydı, bu yapış yapış çöküş ve bu acılı uzaklaşma, geçmişin şimdi içinde sürekli ve sıçramalar halinde belirivermesini, artık sadece içi boşaltılmış bir dünya tarihinin yerel versiyonu olan ve kendini hafızada gören bir ulusal tarihin bu aşırı etkinleştirilmesini anlamak için esastır. Kendisi de aynı katlanmaya maruz tarihsel bir hafıza, kararsızlık içinde bir ulusal hafıza, çünkü ortak kararını bir yerde kutlarken –“büyük bir tarihimiz olmadığı için, büyük bir geçmişimiz var”– bir başka yerde bunun tarihsel kesitlerinin ve özellikle en yakın tarihli olanlarını sürekli ölçüp biçer, sonra da bunların gerçekten o kadar büyük olup olmadıklarını ya da göründükleri gibi utanç verici olup olmadıklarını soruşturur. İkiyüzüncü yıl kutlamaları, son bilançoda bu çift hafızayı yaşayacaktır ve bu yüzden hiç aşılmayacak bir anlam belirsizliğine bürünecektir. Devrim bitti ya da bitmedi, bu bir blok ya da değil, Vendée soykırımıdır ya da değildir, Robespierre büyük bir insandır ya da bir canidir, Terör dönemi zamanın koşullarına bağlı bir olgudur ya da bizim siyasal kültürümüzün gücül bir tasarımıdır, İnsan Hakları Bildirgesi evrensel ve evrenselleştirilebilir bir ilkedir ya da iç kullanıma yönelik bir metindir. Belki evet, belki hayır, ama bütün bunlar bizde olup bitiyordu ve herkes izliyordu. Mitterand'ın mesajının özü de bu olmuştur: “Bizi hâlâ izliyorlar ve ben de tam ortada duruyordum.”

Kuşaklar sorunu ve buna ilişkin sorular dizisi tam da burada çarpıcı boyutunu kazanıyor. Üstelik bu sorular sürekli sarsıntılarla ve yaşam süresinin uzamasıyla daha da artıyor ve yığılıyor. Geçmiş, geçip gitmiyor, etmenler ölmüyorlar ve yeni gelenler de değişiyor. Kuşağı şaşırtan ve yüzünün, etmenleri hâlâ hayatta olan ve birbiri ardına dalgaların yöneldiği trajedinin oluşturduğu yankı vadisinde tam etkisini yaratan bu üç verinin diyalektiğidir. Biraz önce kurduğumuz iki boyutlu çerçeve içinde, teoride ve pratikte *sadece* kuşağa özgü hafızaya ait olan ile yine *sadece* tarihsel hafızaya ait olan arasında, başka bir deyişle hafıza ile tarih arasındaki bölünme burada ortaya çıkar. Ama bu paylaşımin iki boyutta meydana geldiğini belirtmek gerekir. Hafıza onu taşıyan ve onu yaşamadan yerine oturtan kuşaklardan geçtiği anda *zamansal* geçiş söz konusudur. Yaşanmış tanıklıktan eleştiri uğraşına geçildiğindeyse *entelektüel* geçiş. Bu iki geçişin hiçbirisi kuşak terimi bakımından tekanlamlı değildir, zira tarihlerini yazdıkları kendi kuşaklarının hafızasını eleştiren mükemmel eleştirmenler ve aynı ölçüde

mükemmel olan ve işleri konularının kendi kuşaksal hafızaları açısından yeniden sorgulamak olan tarihçi kuşakları olabilir, vardır da. Bunu sürekli görürüz, özellikle ikiyüzüncü yıl kutlamaları Devrim'le ilgili olarak bunu doğrulamıştır. Büyük tarihin çıkışının ve tarihsel olarak tam hafızadan yoksun çağa girişin kuşak konusuna odakladığı ve en büyük dramatik yoğunluktaki iki zamanda, Fransız Devrimi ile savaşta, boyutlarını genişlettiği şey işte bu ikili paylaşımdır.

Demek ki başta sorduğumuz soruların cevabı açıktır. Çok sayıda "Fransız" kuşağı vardır. Kuşağın bir hafıza mekânı olmasının nedeni, paylaşılan bir deneyim gibi bayağı bir olgunun içerdiği bir hafıza ortaklığı değildir sadece. Kuşağın hafıza mekânı olmasının nedeni hafıza ile tarihin basit ama akıllıca oyunu nedeniyledir; hep şimdi olarak kalan bir geçmişin, kendi tanıkları haline gelmiş etmenlerin ve etmenler haline gelmiş yeni tanıkların sonsuza kadar uzayan diyalektiği nedeniyledir. Sorun bu üç öge çarpıştığında kıvılcım çıkarmaya başlar. Bugün Fransa'da kuşağı hafızanın ocağı yapan, kuşağı sahne önüne çıkaran şey işte bunların birleşmesidir. Bu zamanda ve bu yerde. Oyun devam ediyor ve her kuşak da kendi kuşak tarihini yazmalı. Peki ama böyle bir takımyıldızın çığ ışığının ulaşması için sonraki tarihler ne kadar zaman beklemeli?

Anma Törenleri Çağı

Hafıza Mekânları'nın tuhaf yazgısı: Bu mekânlar girişimleri, yöntemleri ve hatta adlarıyla anma karşıtı bir tarih olmak istemişler, ama yakalarına anma törenleri yapışmıştır. Kutlama tehlikesini bertaraf etme, köklerden beri süregelen söylemdeki övgüyü kırma, ulusal tarih sistemini nesnelleştirip öğelerine ayırma istekleri o kadar güçlü olmuştur ki bizzat anmaları çözümlenişlerinin ayrıcalıklı bir nesnesi haline getirmişlerdir. Bu yapıt da, Reims ayininden Federe duvara kadar, akademik övgü söylevinden cumhuriyet takvimine, anıtkabirlere, Panthéon'a, Versailles tarih müzesine, Victor Hugo'nun cenaze törenine, Devrimin ikiyüzüncü yıldönümü kutlamalarına ve daha birçok gösterilere kadar anma olgusuna ısrarlı bir dikkat göstermiş, bu olgunun her katmanını betimleyecek ve hatta olgunun tipolojisini çıkaracak kadar ayrıntılandırmış ulusal tarihyazımında bir ilktir. Ancak hafızanın nüfuzu bugün o kadar kuvvetlidir ki çağın anma açlığı bu olguyu bile emebilmiştir; ayrıca "hafıza mekânı" ifadesi ortaya çıkar çıkmaz eleştirel mesafeyi aydınlatmak için oluşturulmuş gereçler tam da anma gereçlerine dönüşmüştür. Peki ne yapmalı, bu durumun nedenlerini birer birer anlamaya çalışmaktan başka?

Anma olgusunu ilgi odağı yapmış bir araştırma ile anma saplantısına tutulmuş tarihsel ân arasında bir bağ vardır aslında. Bu *Mekânlar*'ın, art arda anma törenleri dönemine giren Fransa'da gün ışığına çıkacağını dikkate almamak olur mu?

Kuşkusuz olgu Fransa'ya özgü değildir. Olgı, kendini tarihsel olarak bilen, yani insanların kurucu özgürlüğü temeli üzerinde inşa edilmiş ve herhangi bir tanrısal iradeyle yönetilmeyen, ayrıca tarihlerindeki büyük ânları Hristiyanlıktaki anma törenlerinin yerine koymuş toplumları ilgilendirir. Ancak Fransa bu olguya bir yoğunluk kazandırmıştır; bu yoğunluk rasgele bir zamandizinin işi değil, daha ziyade ülkenin tarih repertuvarının zenginliğine, devrimci kopmadaki köktencilığe ve ülkenin kendini büyük tarihten çıkmış gibi hissetmesi nedeniyle mahkûm olduğu o hafızasal tekrarlarla bağlıdır. Yalnızca birinci cilt (1984) ile bu son ciltler (1992) arasında kalan süreyi alırsak, her yıl görkemli ya da sönük bir kutlamayla geçmiştir: Nantes Fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasının üçyüzüncü yıldönümü, Halkçı cephenin ellinci yıldönümü, Capet hanedanlığının bininci yılı, Mayıs 1968'in yirminci yılı, general De Gaulle'ün doğumunun yüzüncü yılı. Bunlar sadece ulusal boyutlu ya da nitelikli gösterilerdir; her yıl, her ay zorunlu ya da yapay yıldönümlerini peş sıra sürükleyip getirirler.

Elbette eşzamanlılık rastlantısal değildir. Artık "hafıza yerleri" haline gelmiş çağdaş anmalar olan *Hafıza Mekânları* anmalara doymuştur: Sonuçta ikisi arasında bir yakınlık oluşturmak gerekir. Her bir büyük ulusal anmayı layık olduğu biçimde incelemek, bir yığın girişime konu olmuş olsa da henüz emekleme çağındaki anmayla ilgili kuramsal düşünüşe katkıda bulunmak için değil; bu *Mekânlar*'ın doğum yerlerini, bunları aşan ve götüren, adların taşıyacakları çağ hareketini kavramak içindir. Tarihi kendi tarihlerini de içerecek kadar uzun olan tarih kitapları enderdir. Bu kitap böyle bir şansa sahip¹.

1) Bu metin, 1991-1992 yıllarında École des Hautes Études en Sciences Sociales'da çağdaş Fransa'da anma törenleri konusuna ayırdığım seminerdeki metinler ve sunumlardan beslenmektedir. Bunlar arasında özellikle Thierry Gasnier'nin (ulusal anma kurulu konusunda, kurulun idarecisi Elisabeth Pauly ile birlikte), Philippe Raynaud'nun (siyaset bilimi agregasyonu sırasında "kapsamlı dersi" anma törenini konu almaktadır) ve Laurent Theis'nin (Nantes Fermanı'nın iptalinin üçyüzüncü yılı ve Capet hanedanlığının bininci yılı) katkılarını belirtmem gerek. Onlara buradan minnettarlığımı ifade ediyorum.

Ele alınan konuların her birinin zenginliği ve farklılığını ve bu metinde olması gereken genel ve sonuca bağlayıcı özellik göz önüne alındığında, notlar ve bibliyografik referanslar en alt sınıra indirgenmiştir.

1. Anmanın biçim değiştirmesi

Mayıs 1968, Devrim'in ikiyüzüncü yılı: Çağ anma töreni düzenleyen hafızanın bu iki uç noktasıyla çerçevelenmiş, bunların hükmü altında kalmış ve sanki bunlar arasında parçalanmıştır. Bunlardan gönüllü ve ortaklaşa bir anma modelini ifade eden ikincisi atlatılacak bir olgu değildir, ama aynı zamanda yönetimi de zordur; bilerek anmanın ortaya çıkardığı yeni zorluğu gösterir; irade dışı ve hatta bilinçdışı olan, denetimi imkânsız birinci anma, tam aksine, anma olmaksızın harekete geçmenin imkân-sızlığını gösterir.

Devrim'in ikiyüzüncü yılı töreni, onu *anma töreni* haline getiren nite-liklerini sergilemeye gereksinim duymaz. Bizzat olguyu bugün bizim verdiğimiz anlamıyla icad eden bizzat Devrim değil midir? Burada Mona Ozouf Bastille'in alınışını anma isteğinin olayın hemen ertesinde ortaya çıktığını hatırlatıyor. Péguy'e gelince: "14 Temmuz bizzat kendi içinde bir anma töreni olmuştur". Ayrıca ulusal anma törenleri arasında tekrarlandıkça –anma törenini kutlamadan ayıran şey – değer kazanan bir tek anma o değil midir– erişilecek yüzüncü yıl kutlama modeli, kaçınılacak yüzellinci yıl kutlama modeli²? Yine mesafe bilinci ile bu mesafeyi orta-dan kaldırma isteği arasında, şölensi içtenlik ile onu düzenleyen kurum arasında, durağan bir koruma ile geleceğe açılım arasında, iletiye sadakat ile onun şimdiki zamana uyumlulaştırılması arasındaki gerilimlere, gelişkilere tam bir zemin hazırlayan da o değil midir? Nihayet, Capet hanedanlığının bininci yılı tam bir karşıcı ikiyüzüncü yıl kutlaması, De Gaulle yılı bir düşüş ve Nantes Fermanı'nın iptalinin üçyüzüncü yılı da bir tür önceleme olduğu için, hem geriye hem de ileriye doğru, bütün ulusal kutlama tekrarlarının işleyişi ona bağlı değil midir?

Bununla birlikte bunlar arasında ister istemez anmacı hafıza imparatorluğunu temsil eden elbette Mayıs 1968'dir. Bu olaydan sonra, herkes devrimci eylem bakımından, Hegel'in anladığı anlamda, kanla yazılan

2) Bkz. özellikle, bu eserde, Pascal Ory, "Le centenaire de la Révolution française", *Les lieux de mémoire*, 1. Quarto, *La République*; aynı şekilde, "Le cent cinquantième ou comment s'en débarrasser", Jean-Claude Bonnet ve Philippe Roger yönetiminde, *La Légende de la Révolution au XXe siècle*, Paris, Flammarion, 1988; bunun yanı sıra *Une nation pour mémoire*, 1889, 1939, 1989, *trois jubilé révolutionnaires*, Paris, Presses de F.N.S.P., 1992. Devrim'in ikiyüzüncü yılı ve anma törenleri üzerine kaynakça: *Bulletin trimestriel*, Institut d'histoire du temps présent (I.H.T.P.), sayı: 49, Eylül 1992.

tarih bakımından gerçekte neler olup bittiğini sormuştur. Devrim olmamıştır, hatta ele gelir, elle tutulur bir şey de yoktur, ama etmenlere karşın, bütün devrim efsanelerinin öngürülemez, şaşalı bir şöleni yapılmış ve etmenler bunu kelle koltukta gerçekleştirmiştir: Bu devrimler, 1848'i, Komün barikatlarını andıran öğrenciler, Halk cephesi kortejleriyle, Direniş'in hâlâ yaşayan anısıyla birlikte XIX. yüzyıl ve hatta XX. yüzyıl Fransız devrimleridir; Sovyet ve Petrograd devrimleridir, Lenin'in iktidara gelişi; üçüncü dünya ülkelerinkiler, Küba devrimi, Çin devrimidir. Mayıs 68'in sırf simgesel olarak temsil ettiği devrimlerin bilançosunun sonu gelmez. Altmışsekizliler eylem yapmak istiyorlardı, ama nihai bir şölenle ve öykümlü bir canlanma içinde Devrimin sonunu kutladılar aslında. Olayın sadece anımacı bir anlamı vardır. Hatta Mayıs 1968, istemeden 1989 yılının kutlamak istediği şeyin sonunu kutlayarak, İkiyüzüncü yılın altını oymuştur.

Zıtlık bununla kalmaz. Mayıs 1968 her tür gerçek anmanın sahip olduğu özgöndergesellik eğiliminin karikatürünü temsil etmeye kadar gider, İkiyüzüncü yıl ise tarihsel yığılma eğilimini temsil eder. 11 haziran 1968 günü "Jéricho" operasyonunun son göstericileri O.R.T.F. kalesinin etrafında dönerken kendilerine sıcağı sıcağına Seuil tarafından basılan *Le Petit livre noir des journées de mai* (Mayıs günlerinin küçük kara kitabı) satılmaktaydı. "Gösteri toplumunun" yükselişiydi bu, oysa "Mayıs olayları" açıkça bu toplumdaki kopmayı düşünüyordu. Burada kendini kutsama boyutu ile kendi kendini tarihselleştirme boyutu birbirinden ayırt edilememekteydi. Olay kendi içinde bir olaydı; onu ifade edecek tek sözcüktü bu. Tastamam tarihçi çözümlemesinin şaşkırtıcı eksikliği ve bu gizemi çözmenin zorluğu buradan ileri gelir; etmenlerin periyodik olarak, öz yaşamöykülerini yazdıkça, kendi kendilerini dinlemeleri de buradan ileri gelir. Mayıs 68 "kendi yetersizliği" içine ne kadar kapandıysa, sırf hafıza olarak çoğalmaya ne kadar mahkûm olduysa, kamusal ve ulusal sahneye açılması ne kadar engellendiyse on yılda bir yapılan kutlamaları siyasi açıdan o kadar kötü zamanlara rastlamıştır³: İlki, 1978 yılındaki, solun düşüşünün hemen sonrasına ve ortak programlı seçimlerin büyük coşkuna rastladı; ikincisi 1988 yılında, henüz iktidardaki sağ parti, 1968'den kötü anılarla çıkmış birinin başkanlık kampanyası ile tam da Mayıs günle-

3) Bkz. Jean-Pierre Rioux, "A propos des célébrations nationales du mai français", *Vingtième Siècle, revue d'histoire*, sayı: 23, Temmuz-Eylül 1989, s. 49-59.

rinin gerçek kutlamasına dönüştüğü Devrim'in ikiyüzüncü yıl kutlamaları hazırlıkları arasında parçalanmış bir zamana denk geldi.

İkiyüzüncü yıl kutlamalarıysa, aksine, taşımakta güçlük çektiği bir tarihin yüküyle soluk soluğa kalmıştır. 1985'ten itibaren "Fransız Devrimi'nin kutlanıp kutlanamayacağı" sorusu, cevabı açık hale getiren terimlerle sorulagelmıştır⁴. Anma töreninin büyük bir bölümü bizzat anma töreni üzerine tartışmayla geçti. Bunun doğuştan getirdiği zayıflık bizzat kendi anlamını aramaya girişmesi olmuştur; birbiri ardına gelen üç başkan, bu arada bizzat Cumhurbaşkanı bu anmalara farklı anlamlar vermişlerdir⁵, çünkü bunlardan hiçbirisi baskın değildi; zayıflığı, tarihten başka bir yolla ve hafif arkaik cumhuriyetçi şebekelerin seferber edilmesi haricinde, elli ve yüz yıl önce hâlâ canlı olan, devrimci hafızanın militan sıcaklığını ve sürükleyiciliğini bulamamış olmasıdır. İşte bibloculuğun kaynağı budur: Nazlı nazlı yükselen balon (Ocak ayında), sempatik özgürlük ağaçlarının dikimi (Mart ayında), animasyonlar –parodiler, Versailles'da Etats généraux'nun açılışı (Mayıs ayında), Tuileries'de turistik, Valmy'de sanatsal gösteriler (Eylül ayında)–, bunlar aslında önemli âna sahip olmayan bir yılın karnamaıyla kabul edilen önemli ânlarıdır. İkiyüzüncü yıl kutlamaları yapılırken her tür şanssızlığı yaşamıştır. Başbakan olan Paris belediye başkanının düşmanlığı; evrensel sergi düşüncesinden vazgeçmeye zorlayan ve kutlamaları daraltan bir başbakanla siyasi şanssızlık; kutlama komisyonun iki başkanın art arda ölümü ve üçüncü başkanın çok az zamanı kalması nedeniyle durumdan kaynaklanan şanssızlık; herkesçe kabul edilmesine karşın durağan ve sonuçsuz bir odaklamayla sadece insan hakları mesajının vurgulanması nedeniyle ideolojik bir şanssızlık; nihayet ve özellikle Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Tiananmen meydanındaki olayların Bastille'in alınışını tamamen dışlayıcı bir tersyüz oluşa maruz bırakmaları nedeniyle ortaya çıkan şanssızlık. 14 Temmuz'da, televizyon sayesinde ikiyüzüncü yıl kutlama törenlerinin⁶ en önemli görüntüsü olarak kalacak olan Goude resmi geçidi sayesinde açığın son anda kapatılması pek işe yaramamıştır; kutlamanın tarihi, solun iktidara gelişiyle oluşan en baştaki büyük hevesin

4) Bkz. Mona Ozouf, "Peut-on commémorer la Révolution française?", ve François Furet, "La Révolution dans l'imaginaire politique français", *Le Débat*, sayı: 26, Eylül 1983.

5) Bkz. Patrick Garcia, "Gestes d'une commémoration" başlıklı dosya içinde, "François Mitterrand, chef d'Etat, commémorateur et citoyen", *Mots*, sayı 31, Haziran 1992.

6) "Ce que j'ai voulu faire, entretien avec Jean-Paul Goude" ve *Le Débat*'nın "89: la Commémoration" konusuna ayrılmış özel sayısında Olivier Salvatori'nin yazısı: "Bricolo-les-belles-images", sayı: 57, Ekim-Kasım 1989.

ustaca makyajlanmış sürekli bir düş kırıklığı olacaktır⁷. Ancak ikiyüzüncü yıl kendi talihsizlikleri içinde yine de beklenmedik bir şansa sahip olacaktır; anmayı gerçekleştiren etmenler arasında bir tarihçinin bulunmasıdır bu şans; bu tarihçiye göre “ayna etkisini aşırıya vardırımadan ikiyüzüncü yılın hazırlanıp gerçekleştirilme biçiminin olayın ötesinde gelecekte toplumun, siyasetin ve XX. yüzyıl sonunda Fransız kültürünün durumu hakkında değerli bilgiler verebileceğine kuşku yoktur⁸”. Jean-Noel Jeanneney eksiksiz, iyi sınıflandırılmış ve derhal işlenebilecek arşivler kurma çabasını ikiye katladı. “Seksenli yılların Fransa’sını anma aynasında⁹” irdelenecek bir anketçi ekibi işe başladı bile; bu ekibin çok eksikliği çekilen geçmişle ilgili tarihsel derinlik ve yoğunluğu elde edeceğine hiç kuşku yok. Tarihi tarih için hiç olmadığı bir olay haline gelecek İkiyüzüncü yıl’ın tuhaf yazgısı.

Böylece çağdaş anlama alanını kutuplaştıran ve üstelik her birini onu destekleyip düzenleyen iki kavrama bağlayan iki model, iki arketip var: Yüzüncü yıl –İkiyüzüncü yıl buna gönderme yapar– ve kuşak –Mayıs 1968 de bütün pozitifliğini¹⁰ ona vermiştir. Bir insan yaşamının törensi ama kısa süresi içindeki mekanik ve yansız bir birlik; yaşanmış zamana biçim ve anlam veren varoluşsal kesitleme. Aslında yüzüncü yıl yüzyıllık ihtişamı içinde, çarpımları ya da alt çarpımları yoluyla takvimin bütün aritmetik buluşma noktalarını hükmü altına alır. Yalnız kuşak, aynı tarihin çevresinde zorunlu kıldığı çoğulluk yoluyla buluşmayı canlandırır. Bu iki zamansal gereç olmadan, bunların çakışması olmadan, güncel anma programlarının yoğunluğunu ve sürekli yükünü dikte ettirecek anma töreni yoktur. Gerçekten de yüzüncü yıl sözlüklerin tam olarak III. Cumhuriyetin¹¹ ilk yıllar-

7) Bkz. Jean-Pierre Rioux, “A propos du Bicentenaire de la Révolution dans la France de 1989”, *La storia della storiografia europea sulla rivoluzione francese*, Relazioni Congresso Associazione degli Storici Europei, Mayıs 1989, Roma, 1990.

8) Jean-Noel Jeanneney, *Rapport du président de la Mission du Bicentenaire au président de La République sur les activités de cet organisme et les dimensions de la célébration*, 5 Mart 1990, Paris, La Documentation française, s. 187. Bkz. ayrıca, “Après coup. Réflexe d’un commémorateur”, *Le Débat*, sayı: 57, a.g.y.

9) I.H.T.P.’nin periyodik “Lettres d’information”u, C.N.R.S’t’e ve F.N.S.P.’de yürütülmekte olan “La commémoration du bicentenaire de la Révolution française dans les communes rurales française” konulu anketle tamamlanır.

10) Bkz., *Les lieux de mémoire*, 2. Quarto, *La Nation*, “La génération”.

11) Deyim Pierre Larousse tarafından (1867) yalnızca dinsel bir tören anlamında kullanılmıştır: Littré’nin (1863) ilk baskısı, sadece sıfat olarak ve yüz yaşında bir insanı ifade ediyor. Buna karşın, 1877 tarihli *Supplément* eril ismin şöyle ağır basan bir anlamı olduğunu gösterir: “Yüz yılın sonunda yıl dönümü kutlaması. Böyle bir yaş günü için gösterişli kutlama”. Duclerc ve Pagnerre’in

ıyla tarihlendirdikleri ve üç kesin tarihin içselleştirdiği yakın tarihli bir kategoridir: Amerikan bağımsızlığının yüzüncü yılı (1876), Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılı ve bizzat yüzyılın yüzüncü yılı (1900). Yüzüncü yıl kutlamasının tam olarak kutsanması için XVIII. yüzyıl keşfi olan "yüz-yıl"ın¹² bizzat yüz yaşında olması gerekir. Renan, çok önceden, 1889'da, bu yeniliğin yarattığı zorluklardan şikâyet ediyor ve "yüzyılların yüz yaşına gelmelerine engel olunama"dığı¹³ için hayıflanıyordu. Peki ama o olsa bugün hakkında ne derdi? Devrim çağının ve III. Cumhuriyetin fetih dönemi gibi ulusal yaşamın bu iki önemli döneminde ortaya çıkan her tür yenilikler ve icatlar dikkate alındığında, bu kavramın doğuşuna tutulacak bu basit ışık, yüzüncü yıl, ikiyüzüncü yıl, ayrıca ellinci yıl ve yüzellinci yıl kutlamalarının sonsuz çeşitliliğini göstermeye yeter; yirmi yıldır ve yüzyıl sonuna kadar resmi ve kurumsal anma, kutlama törenleri bunlardan oluşur¹⁴. Ama ne yüzyıl! İşte sırf aritmetik hesap her ân diğer kutuptan, yaşanmışlık kurbundan gelen dalgalarla karşılaşır; bu kutbun demografik ve kuşaksal ritmi anma zorunluluğunu başka bir örtüyle örter, ona başka bir soluk, daha talepkâr, daha gergin bir soluk verir; bu soluk kanla dolu bir tarihin hafızasından mürekkeple yazılmış bir tarihe geçen etmenlerin, tanıkların ve kurbanların soluğudur. Örneğin eski muhariplere, çifte yıldönümlerine, Büyük Savaş'a ve Kurtuluş'a –Jean Moulin'in tanrılaştırılmasıyla zirveye varan 1964; I. Dünya Savaşı'na katılmış son Fransız askerlerinin doksanıncı yaş kutlamalarının yapıldığı 1984; en büyük kutlamanın hazırlandığı 1994– emeklilik yaşı ile "son tanık" yaşı arasında son yirmi ya da otuz yıllık kutlama furcasını anlamaya yeterlidir. Aynı biçimde yüzyıl ve kuşak kavramlarını çakıştırmak da altmışlı yıllardan üçüncü bin yılın eşliğine kadar iki modelin yalnızca nicel artış açısından anma çağı diyebileceğimiz dönemi simgesel olarak belirlemekle kalmadığını göstermeye yeter.

(1868) *Le Dictionnaire politique*'i "yıl dönümü" başlığı altında "yüz yıl kutlaması" açıklaması yapar ki bu son başlık bu sözlükte yoktur. Aynı şekilde Berthelot'un *Grande Encyclopédie*'si "büyük olayların yüz yıl dönümü kutlamasının âdet haline geldiğine" dikkati çekerek "Yüzüncü yıl dönümü" başlığını taşıyan iki sürünü demografik sorunlara ayırır.

12) Bkz. Daniel Milo, "A la recherche du siècle", *Trahir le temps (histoire)*'in I. bölümü, Paris, Les Belles Lettres, 1991.

13) Ernest Renan, "Réponse au discours de réception de Jules Claretie à l'Académie française", 21 Şubat 1889.

14) Kültürel anma törenleri için özellikle bkz. William M. Johnston, *Post-modernisme et Bimillénaire, le culte des anniversaire dans la culture contemporaine*, Paris, P.U.F., 1992.

Ancak burada önemli olan olgunun sayısındaki enflasyon değil, iç dönüşümüdür: Devrim'in icat ettiği ve fetihçi III. Cumhuriyet'in¹⁵ sabitlediği haliyle ulusal anmaya ilişkin modelin dağılıp altüst olması ve bu modelin yerine parçalı bir sistemin gelmesi; bu sistem dağınık anma dillerinden oluşur; bu model geçmiş ile farklı bir ilişki kurar, zorunluluğa dayanmayan, seçmeci bir ilişki, açık, plastik, canlı, sürekli evrilen bir ilişki. Örneğin –sadece bu yazıyı yazdığım haftalardaki gösterileri ele alırsak– François Mitterand'ın Kanadalı askeri birliğin çıkışının yetmiş beşinci yıl kutlaması için Artois'da Vimy'e resmi ziyareti, *Critique de la raison pure*'ün (Saf Aklın Eleştirisi) ikiyüzüncü yıldönümü için yapılan uluslararası kolokyum, Cezayir savaşının sonunun otuzuncu yılı, Beaubourg'un on beşinci yılı, Vél'd'hiv' baskınının ellinci yılı, Paul Signac'ın Saint-Tropez'ye gelişinin yüzüncü yılı gibi etkinlikler arasında ne bağ vardır? Saat başlarında saat çalar, ama artık aynı saat değildir bu. Hiç kuşkusuz başka bir mantık iş başındadır. Ulus-devletin birleştirici çerçevesinin silinmesi, onun simgesel ve yoğunlaşmış ifadesi olan geleneksel sistemi darmadağın etmiştir. Artık anmayla ilgili bir üst-ben yoktur, gerçek model yok olmuştur.

Gerçekten de klasik model gayrişahsi ve olumlayıcı bir egemenlik gerektiriyordu – Fransa, Cumhuriyet, Ulus–, bu da büyük düzenleyicisi ve uygulayıcısı devlet olan gösterilerin varlık nedeniydi. Devletin varlığı artık bugün her yerde gizli haldedir; devlet yönlendirici olmaktan ziyade teşvik edicidir. İkiyüzüncü yıl gibi tastamam ulusal bir kutlama için bile cumhurbaşkanının kutlama komisyonu ile ilgili yazısında sadece “teşvik etmek”, “uyumlu hale getirmek”, “eşgüdüm sağlamak”, “yardımcı olmak” fiilleri kullanılmıştır. Klasik model, destansı, savaşçı, amaçlı olduğu için özellikle siyasal ve askeri seçkinlere sahip, ayrıca sessizliğe, özel anmalara mahkûm edilmiş dışlanmışlara sahip bir tarihin birliğini gerekli kılıyordu; örneğin XVI. Louis'nin idam edilmiş yıldönümlerinde 21 Ocakta gizlice ama sadakatle yapılan ayin ve Picus mezarlığındaki tören. İkiyüzüncü yıl törenleri sırasında sesleri en çok çıkanlar Devrim dalkavukları değil, kurbanlardır, bunların başında Vendée “soykırımını” ele verenler ve baskı altındaki kilisenin sözcüleri geliyor. Bunlar kendi anma haklarını yine devrim ve insan hakları ilkeleri adına talep ediyorlar. Klasik model baştan ayağa bir düzene ve bir sıraya dayalıydı. İşte bu düzen ve bu sıra bozuldu,

15) Bkz. Mona Ozouf, *La Fête révolutionnaire, 1789-1799*, Paris, Gallimard, 1976; ayrıca bkz. Olivier Ihl, *La citoyenneté en fête: célébrations nationales et intégration politique dans la France républicaine de 1870 à 1914*, E.H.E.S.S tezi., 1991, çok sayıda grafik içermektedir.

bunun yerini çok sayıda merkezi olmayan girişim aldı; bu girişimlerde ise medyatik, turistik, eğlencelik ve ödüllendirici veçheler bir araya toplanmış durumda. Artık anıtsal yapılar yok, heykel saplantısının çağı geçti, artık ulusal alanın tamamında, grupların ve bireylerin özgül girişimlerine kayıtsız kalan, aynı anda, aynı ritüeller, aynı kortejler kalmadı; artık kuşaklara özgü tören alaylarına saygı duyuluyor. Artık ortak kimliğin onaylandığı ve kutlama zihniyetinin ifadesini bulduğu yerler okul, yani geleneksel aygıtın merkezi gereci, kamusal alanlar, canlılığı gittikçe düşen 11 Kasım, 14 Temmuz ve diğer 1 Mayıs¹⁶ ritüelleri değil, televizyondur, müzelerdir, Caen anıt müzesi ve Peronne tarih müzesidir, ayrıca bu amaçla oluşturulmuş dernekler, bir yığın tiyatro temsili, müzikal ve folklorik gösterilerdir; çağımızdaki anmaların iki temel direği hep vardır; mutlaka bir sergi düzenlenir ve mutlaka bir kolokyum yapılır. "Vatan minnettardır" sürekliliğini, aşkın soyutluğunu yitirdi. Bu ifade yeri geldiğinde tanrılaştırılan kişilerden çok (René Cassin 1987'de, Jean Monnet 1988'de, Rahip Grégoire, Monge ve Condorcet 1989'de) belli alanlardaki ve anlık kahramanlara, Coluche ya da Paris-Dakar kurbanı Daniel Balavoine'a yönelir. Bu minnettarlık kutlama töreni, resmi onur atfı, kamusal kutsama etkinliklerinden ziyade bunların sahnesel ve dramatik bileşkelerini kullanan büyük seyirlik yayınlarda ifade edilir. Dönemin anlayışını en güçlü biçimde gösteren anma töreni için Puy-du-Fou'ya bakmak gerekir¹⁷. Her şey vardır orada: bir Genel Konsey başkanının, Philippe de Villiers'nin resmi akım karşıtı girişimi, güçlü bir inançla bağlı olduğu kırsal-Hristiyan amentüsü; artık yitirdiğimiz bir dünyanın tanıdığı örnek bir Vendée'li dramatik kesitlemeli karşı-tarihini sergiler; bu, tarihöncesine "ses ve ışık" gönderen barutlu, desibelli ve lazerli başdöndürücü bir sahneleme; bunların hepsi geniş bir dernek ve dostluk şebekesine eklemlenmiş ayinsel bir katıluncılık içinde olup bitmiştir. Sonuç: 1978'de Giscard d'Estaing'in resmi ziyaretinden bu yana yılda iki yüz ilâ üçyüz bin arasında ziyaretçi. Genç Augustin Thierry'nin "Pharamond, Pharamond, kılıçla mücadele verdik!" diyerek coştugu kolejn tek-düzelikliğini hâlâ koruyor sayılmayız. Gerçekte, geleneksel model kırılmıştır.

16) Bu üç tarih için bkz. Antoine Prost, *Les Anciens Combattants et la Société française, 1914-1939*, Paris, Presses de la F.N.S.P., 1977; Christian Amalvi'nin bu yapıtta yer alan yazısı: "le 14 Juillet", *Les lieux de mémoire*, I. Quarto, *La République*; Miguel Rodriguez, *Le 1er Mai*, Paris, Gallimard-Julliard, "Archives" dizisi, 1990.

17) Bkz. Jean-Clément Martin, "A propos du Puy-du-Fou", *La France des années quatre-vingt au miroir du bicentenaire*, I.H.T.P., "Lettre d'information", sayı 4, Mart 1992.

Tastamam ulusal ve sivil anma törenleri de siyasete batmış durumdadır. Bunun temel bir nedeni var: Savaştan bu yana birlikçi ulusal hafızaya eklenilebilecek tekil herhangi bir olay olmamıştır¹⁸. Kurtuluş hafıza savaşlarını başlattı; bunların her biri ulusal temsiliyetten paylarını yasal olarak talep ettikleri için daha da çetinleşti. 1945'teki De Gaulle'cü ve komünist vaat buna çarpıcı bir örnektir. I. Dünya Savaşı hafızası büyük ölçüde birleştirici olmuştur: Vichy'den sonra Pétain hatırası bile Verdun'ün bütün bir ulusun simgesi olarak kalmasına engel olamamıştır. II. Dünya Savaşı yer yer bölünmelere neden olur, hatta tek ve tartışmasız bir zafer tarihi bile verilememiştir, çünkü Kurtuluş her yerde aynı anda olmamıştır ve 11 Kasım tarihli ateşkes ile de Gaulle'ün buna tercih ettiği Jeanne d'Arc bayramı arasında belirsiz bir yerde duran 8 Mayıs asla yerini bulamadı. Ancak 1975'te Valéry Giscard d'Estaing tarafından kaldırılması eski muhariplerin doğrudan ve erkili tepkilerine neden oldu. Bu artıştan kısmen sorumlu olan bu anma politikası bütün sistemi değiştirmiştir: Anmaları laikleştirmiştir, demokratikleştirmiştir, gösteriye yaklaştırmıştır¹⁹. Ters yönlere sahip iki sonuç: Bir yanda anmanın düzgüsü ve anlamı özel grupların, partilerin, sendikaların ve derneklerin eline geçmiştir ve bu, bizzat törenin düzenlenişinde yarattıkları bütün iç muhalefetler ve kaçınılmaz itirazlarla birlikte –çünkü her ayrıntı bütünü anlamını etkiler– olmuştur; diğer yandan, bunun aksine ulusal gösteri, bir grubun birliğinin militanca ifadesinden ziyade demokrasi içindeki bütün grupların çatışmalı birliğine dönüşmüştür. Devrim'in yüzüncü yılı cumhuriyet ailesinin bağlarını sıkılaştırmak için bir fırsat olmuştur; ikiyüzüncü yıl ise bütün siyasal ailelerin ifade yeri haline gelmiştir. V. Cumhuriyet'in düzenekleri olguyu iyice vurgulamıştır: En resmi olumlamalarında bizzat ulusal hafıza sahiplerinin ve üst memurlarının elinde sadece siyasal bir anlama bürünebilir. 1958 yılından sonra bile De Gaulle'cü anma ne denli ulusal ve vatanperver olmaya meyletse De Gaulle'cü sahiplenışten kurtulamamıştır: Örneğin Valérien tepesine ele koyma bunu gösterir. François Mitterand'ın yedi yıllık görevine Schoelcher, Jaurès ve Jean Moulin'in mezarlarına ziyaret ederek, bu arada Jouy-en Josas'daki Léon Blum'un mezarını özel bir ziyaret için ayırarak başlaması, görevi üstlendiği 1987'den bu yana Pétain'in me-

18) Bkz. *La Mémoire des Français. Quarante ans de commémoration de la Seconde Guerre mondiale*, I.H.T.P kolokyumu, Paris, C.N.R.S yayını, 1988; Gérard Namer, *Batailles pour la mémoire, la commémoration en France 1944-1982*, Paris, S.P.A.G., Papyrus, 1983.

19) Bkz. *La Manifestation*, Pierre Fabre yönetiminde, Paris, Presses de la F.N.S.P., 1990.

zarını çiçeklerle süsletmesi ya da Temmuz 1992'de Vél'd'hiv' anma törenine katılmayı kararlaştırması gitgite yükümlülüğü altına girdiği ulusal hafızanın açık politik yorumlarıdır. En üst düzeyde, artık ulusal değil sadece politik, hatta partizan anma töreni vardır.

Öte yandan ve özellikle bu model, "ulusal"ı derinden yıkan yerel'in ve kültürel'in yükselişiyle de rekabet içindedir; bu iki kavram kültür başkanının erkinliğiyle, merkeziyetçilikten uzaklaşmayla, turistik gelişmeyle, ortak malın değerinin vurgulanmasıyla, uzman toplulukların dirilişiyle, yerel yönetimlerin ya da kültürel kurumların gösterdikleri ilgiyle desteklenmiştir. İşte anma yaşamına bir darbe indiren ama dinamizmini tersine çeviren temel olgu budur: Anma artık yukarıdan gelmemektedir, ulusal ve vatansever değerler düzeyinde damıtılmış olduğundan, anma sanatının bir sanayiye dönüştürmüş olan özel, bölgesel, örgütsel ya da kurumsal çıkarların mantığına uymaktadır. İşte daha bu yıl Isère'de Aiguille tepesine ilk tırmanışın yıldönümü etkinlikleri: Zirvede dağcılar arasında yardımlaşma ve dağcı etiğine ilişkin bir bildirgenin imzalanması, farklı ülkelerden gelmiş engellilerin tırmanışı, üç kuşaktan rehberlerin "onur tırmanışı", yeni bir yoldan kadınların ilk tırmanışı ve diğer şölenler. Harcanan bu çabalarda altı yıl önce yapılan Mont Blanc'a tırmanışın ikiyüzüncü yıldönümü töreninin tekrarlanışını ve abartılışını görmemek elde değil. Daha bu yıl Hôtel-dieu de Tonnerre'in kuruluşunun yediyüzüncü yıl kutlamasına ilişkin büyük bir program yapıldı: Fransa'da ve dünyada insani yardım etkinlikleri konusunda, Danielle Mitterand ile Bernard Kouchner'in de katılacakları belirtilen üç günlük kolokyum; *Monsieur Vincent* ve *Hiver 54, l'abbé Pierre*'in de gösterileceği sinema festivali; bizzat Fransa Arşivleri genel müdürü tarafından açılan, Ortaçağ konulu konferanslar dizisi. Bu genel seferberlikte, o zaman Tonnerre belediye başkanı ve Adalet Bakanı olan Henri Nallet'nin şahsi çabasını görmemezlik edebilir miyiz? Ancak bunlar görevi yaklaşık on beş yıldır teşvik edilmeye değer girişimleri bir elde toplamak, teşvik etmek ve bunlara yardım etmek olan ulusal kutlamalar kurulunun yıllık broşüründen tırtıkladığımız iki örnek sadece: Altı yıldır buna benzer bin etkinlik bulunuyor. Hiçbir bilim adamı, hiçbir yazar, hiçbir sanatçı günümüzde anma radarından kaçma şansına sahip değil: Hatta bu yıl Châlons-sur-Marne, konservenin icadının yüzüncü yılını kutlamak için Nicolas Appert'i hortlatacak; Ipoustéguy'de bir heykelini dikecekler. Kültürel anma törenleri seyrek, bunlar okul törenleriyle sınırlıdır ve ne kadar edebi nitelik taşısalar da ulusal bir zamanla ya da bir

argümanla harekete geçirilirler²⁰. Bunlar artık bugün geçerli değil. Çarpıcı bir örnek: Bu yıl ölümünün dört yüzüncü yılı dolayısıyla şaşıla anma törenlerine konu olan Montaigne için bile 1892'de üç yüzüncü yıl, 1933'te de doğumunun dört yüzüncü yılı vesilesiyle herhangi bir şey yapılmamıştır. Peki ya Stendhal'a ne demeli, o çok etkin Stendhal Dostları Derneği bu yıl ölümünün yüzellinci yılı nedeniyle gösterişli törenler yaptı; öte yandan daha on yıl öncesinde bile değil, 1983 yılında da aynı şekilde doğumunun iki yüzüncü yılını kutlamıştı. Ancak bu olgunun en çarpıcı olduğu alan özellikle sanat alanıdır. Retrospektifler, özellikle sanatçının ölümünden hemen sonra, özel galerilerde anma sergileri hiç de azımsanacak kadar değildir. Altmışlı yıllardan bu yana yeni olgu, müze kurumunun gelişmesiyle ve yeni konservatör kuşağıyla birlikte bir ritüel haline gelen bu olgu yüzüncü ya da iki yüzüncü yıl vesilesiyle büyük ulusal müzelerdeki kutlamalardır. En son tarihli: Géricault, Vouet, Seurat. Kural hemen hemen geneldir: Hayali müzenin sürekli açık yelpazesinde, anma töreni bir tercihin belirticisi, neredeyse olası tek işareti, entelektüel ve bilimsel bir çalışma programının aracı haline gelmiştir²¹.

Anma töreninin bizzat dinamiği yön değiştirmiştir, hafızaya dayalı model tarihsel modele ve onunla birlikte, önceden kestirilemez ve değişken geçmişin her tür değişik kullanımına üstün gelir. Geçmiş, organik, tartışmaya yer vermeyen ve zorlayıcı niteliğini kaybetmiştir. Önemli olan onun bize zorla kabul ettirdiği şey değil, fakat oraya kattığımızdır. Ne olursa olsun mesajın karışıklığı buradan geliyor. Şimdiki zaman, anma gereçlerini meydana getirir, tarihlerin ve anılacak önemli kişilerin ardından gider, onları bilmez ya da sayılarını artırır, kabul ettirilen programın içinde (1789'a eklenen Valmy gibi) kendini onun keyfiliklerine verir ya da tarihe maruz kalır (örneğin 1994 Dreyfus olayı, yargılanması, iade-i itibarı değil) ama

20) Michelet'nin (1898), Victor Hugo'nun (1902), Edgar Quinet'nin (1903), Lamartine'in (1920), *Méditations*'ların yüzüncü yılı), Flaubert ve Louis Bouilher'nin (1921) yüzüncü yıllarının, La Fontaine'in üç yüzüncü yılının kutlaması, Hugo'nun ölümünün ellinci yılının anılması (1935) ve Racine'in üç yüzüncü yılının kutlanması (1939) ilgilendirir. Bakanlık sirkülerlerinin hepsinde bu kararların yurttaşlığa özgü ve pedagojik nedenleri üzerinde durulur. Bunları bana I.N.R.P.'de eğitim tarihi bölümü başkanı olan André Chervel iletti.

21) Orsay müzesi müdürü Anne Roquebert tarafından önerim üzerine bir araya getirilen sergi listelerinden ortaya açıkça bu çıkar. Bu listeler, ilk iki "yüzyıllık" sergilerden beri, düzenleyicisi Antoine Proust'un düşüncesine göre "yüz yılımız boyunca fransız sanatının parlaklığını ve gücünün kanıtı olacak" (1891 tarihli rapor, belge no: 3, s. 124) 1889 sergisi ve, Roger Marx'ın dediği gibi (*Maîtres d'hier et d'aujourd'hui*, Paris, 1914, s. 73) "her şeyin ötesinde Fransız ekolünü yüceltmeyi amaçlayan" 1900 sergisinden beri kat edilen yolu görmemizi sağlamaktadırlar.

onun anlamını değiştirir. Tarih önerir, fakat şimdiki zaman tanzim eder, ve olup biten şey genelde istenenden farklıdır. Son yıllarda birbirini izleyen bu büyük ulusal anma törenlerinin tuhaflığının nedeni şudur: En başarılı olan anmalar konusuz anma törenleridir, siyasal ve tarihsel açıdan en boş olanlar hafıza açısından en dolu olanlardır.

Capet hanedanlığının bininci yılı ve De Gaulle yılı bunun çarpıcı örneğini sergiler. Capet hanedanlığının bininci yılı, ya da daha doğrusu başlangıçta sadece Hugues Capet'nin tahta çıkışının kutlanması, hiçbir şey ifade etmiyor; sağcı önderin solcu öndere, üstelik koalisyon sırasında, verdiği şaklabanca cevap dışında hiçbir şey. Ama işte, De Gaulle hayaleti ile ilan edilen ikinci "binyıl" hülyası arasında, monarşi düşüncesinin bitişinde buna pek inanmayan bir avuç tarihçi tarafından masumca alevlenen fitil zincirleme bir anlam patlamasına yol açtı: Hugues Capet'nin tahta çıkışı kısa sürede Capet hanedanlığının "bininci" yılı haline geldi; bu ise kraliyetin ve genç bir Ortaçağ uzmanı olan Colette Beaune'ün *Naissance de la nation France* (Fransız ulusunun doğuşu) diye adlandırdığı olgunun kökenine göndermede bulunuyordu. Bu iş kendiliğinden oldu²².

De Gaulle yönetiminde henüz mevcut monarşik canlanma tehditin ortadan kalkmasının kanıtı: Bizzat cumhurbaşkanı, 3 Nisanda Amiens katedralinde evsahibi Paris Kontunun yanında yer alıp olay olmayan bu olayı ulusallaştırarak olay haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Tam anlamıyla tarihsel bir ters anlam, çünkü ağırlığı olmayan bir olay ulusal başlangıç olarak belirleniyor ve izi bulunamayan biri, ama bir yıl içinde dört yaşamöyküsü yazılan biri kurucu olarak tayin ediliyordu; çünkü "Capet" daha sonra, XVI. yüzyılda kullanılan bir adlandırmadır ve bir Capet hanedanlığı "devamlılığından" söz edenler de Saint-Maur Benediktenleridir. Tarihsel hassasiyetin ne önemi var! Tamamıyla özümsemiş ve hazmedilmiş bir dönem söz konusudur; bu öylesine içi boş bir olaydır ki içi her türlü aktarmalarla rahatlıkla doldurulabilir. Aynı yıl, Murray Kendall'ın aynı ölçüde şaşırtıcı *Louis XI* adlı yaşamöyküsünden on yıl sonra, François

22) Kültür bakanı olası bütün kutlamaları her açıdan değerlendirmek amacıyla 1983'te C.N.R.S'ten bir tarihçiler kuruluna Hugues Capet'nin tahta çıkışının üzerinde durulmaya değer değmeyeceğini sormuştu. Kurul eğer Clovis'in vaftizi (496) ya da Charlemagne imparatorluğunun paylaşılmasını onaylayan Verdun anlaşması (843) Fransa için bir başlangıç sayılsa da, kendi içinde herhangi bir sonuca yol açmamış olan 987 tarihinin pek o kadar anılmaya değer olmadığını, çünkü belirsiz ve pek iyi tanımlanamayan bir kişinin iktidara gelişini gösterdiğini bildirmişti. Bu işi yeniden başlatan da Chirac hükümeti olmuştur.

Bluch'ün büyük bir XIV. Louis yaşamöyküsünün beklenmedik başarısı, Jaurès'in "monarşinin yüzyıllardır süren çekiciliği" dediği olguyu farklı yollardan gerçekleştiriyordu. Fransızlar içeriksiz bir program konusunda, bölücü olaydan önce ulusun kendiyile yaptığı evliliği kutlamak için can attılar. Demek ki Fransa bin yaşındaydı ve bu bir doğum tarihiydi, baba belliydi, yani kimlik belirlenmişti, oysa önceki yıl Fernand Braudel bu kimliği durağan zaman (longue durée) hesabına yazmıştı.

Oklarla belirtilmiş güzergâhlar ve yeniden ziyaret edilecek şatolarla epey şey vaadeden, geçmişin bu yeniden üretimi, var olmayan bir objektifle bu devasa tarihsel "zum" De Gaulle'e ait yıldönümleriyle, doğumunun yüzüncü yılı, 18 Haziranın ellinci yılı, ölümün yirminci yılı biçimindeki o ağır teçhizatın hazırlanmasıyla çelişiyor. Başyazılarda ve medyada o kadar çok ele alınmasına karşın derinlemesine bir bakışın olmamasının nedeni nedir? Oysa zamandizinde her tür umudu bulabiliriz: Monarşiden sonra, Devrim'den sonra yapılacak bir sentezle De Gaulle Cumhuriyet'in kralı olmaydı, bu ise kurucu geçmişin son kesitiydi ve Fransızlar bunu üç yıl içinde yeniden yaşamaya davet ediliyordu. Ancak hesap tutmadı: Kahraman zaten çoktan kahramanlaştırılmıştı, taç giydirme töreni aslında uzun süreden beri kutsanmıştı ve bu törene belki de hiç istemeden Hugues Capet de ikinci kutsayıcı ve yansıma ikamesi olarak hizmet etmişti.

Nantes Fermanı'nın iptalinin 1985'e rastlayan üçyüzüncü yıldönümü bu hafıza ve tarih oyununa farklı bir gizli öncelik kazandırmıştır. Başlangıçta sadece Protestan ortamlarını ilgilendiren, belirli ve sınırlı bir tarihsel kapsama sahip bir olay üzerine bütün bir ulusal imgelem kapaklanır. Protestanlık tarihi topluluğunun niyeti gibi reforme edilmiş Fransa kilisesinin niyeti de, geleneklerine uygun olarak, uçucu topluluk kimliğinin tarihsel derinlikle, vurtdışına dağılmış kardeşlerle olan bağların sıkılaştırılmasıyla toparlanması, canlandırılması için fırsatı değerlendirmektir; kısaca sadece kendine ait olan neredeyse ailesel bir hafızadır bu. Ama işte, devlet otoriteleri Protestan topluluğunun projelerini alıyor ve bunların kapsamlarını genişletiyor: Elysée'de, Matignon'da, Hotel de Ville'de, sanki gizliden gizliye bizzat Fransa ve Cumhuriyet'in değerlerinin olası bir anmayla uyduğu hissediliyor gibi, fermanın iptalinden söz ediliyor. Aslında anılan olayın değerlerine zıt değerlerdir bunlar: 1685 yılında Fontainebleau fermanının gerçekleştirdiğini iddia ettiği şey tektiplik yoluyla ulusal birlikti –Elisabeth Labrousse'un dediği gibi *Bir kanun, bir inanç, bir kral*; 1985'te ise kutlandığı sanılan şey birlik içindeki çeşitlilik, hoşgörüyü; önceki yıl özgür okul,

sığınılacak yurt Fransa lehine yapılan dev gösterilerin talep ettiği vicdan özgürlüğüydü. Protestan dünya olayı sıradan, tarihsel ve canlılıktan uzak bir tarzda ele alırken, Protestan tarihin çıkardığı bu her telden sesle titreyenler Protestan olmayanlardı: Sürgün, zulüm, kırım, direniş geleneği, topluluk sadakati, hikmeti hükümet adına işlenen adaletsizlikle, zorla azaltılan azınlık hakları, insan ve yurttaş hakları. 1685'in dışlananları içinde, S.O.S. Irkçılık "ahbaplar" buluyordu ve o zaman ulusal anmalar Derneği başkanı olan Madeleine Rebérioux "bugünün göçmenlerinde dünün Protestanlarını"²³ görecek kadar ileri gidiyordu. Nantes Fermanı'nın iptalinin üçyüzüncü yılı İkiyüzüncü yıl'ın bir erken kutlaması ya da onun rakibi olmasa da, en azıdan François Mitterand'ın Unesco törenindeki mevcudiyeti yoluyla ulusal anma kılıfına bürünebilmiştir; ikiyüzüncü yılın orkestra eseri haline getirmeye çalıştığı için müziğe aktaramadığı temalar kendiliğinden ortaya çıkmıştır.

İkiyüzüncü yılın etkisiz kalmasının nedeni zorunlu olması değildi. Aksine. Siyasal başarısızlık ancak hafıza açısından başarı demektir. Bu nereden ileri gelir, içegiri nedir? Öncelikle, tarihin ağırlığı hesaba katıldığında, mesafe alma, devamlılığı bitirme ve uzaklaşarak yakınlaşma olgularından ileri gelir. Bunun nedeni Fransa'nın küresel olarak sessizce ve neredeyse hepbir ağızdan Devrim'in kazanımlarını kutsallaştırabildiği devrim denkleminden çıkmış olmasıdır. Fransızlar kendilerini devrim yokluğunda bulabildiler, ama devrimin meydana gelmiş olmasından da mutluydular. Kutlamakta, onaylamakta ya da yargılamakta, hatta öğrenmekte özgür oldukları şey geçmiş olarak Devrim'di. Doğuda Fransız Devrimi'ne ait olduğunu bildiren komünizme karşı ve kutlamaları teklif edilen idealler adına yeniden güncelleştirilerek doğrulanan tarihin tahliyesi. Fransızlara devrimci olma, öyle olmaktan dolayı haklı olma, artık öyle olmadığı halde hâlâ öyle olma fırsatı sunan çifte kâr. İkiyüzüncü yıl hafıza olgusu olarak yaşanmıştır ve bu anlamda büyük bir birleştirici şemadır, bir anmadır. Ayrıca Devrim Fransa'da her yerde olmuştur, her kentte, her köyde olmuştur, bu yüzden yakınlık pek akla gelmeyecek biçimde bir bireyin soyağacı araştırması gibidir. Vizille'de Cholet'de olduğu gibi olmamıştır, Lyon'da da Nantes'ta olduğu gibi olmamıştır. Kendisine gösterilen saygı bir yana, ikiyüzüncü yıl, şehirlerarası yarışma ya da sportif bir müsabakanın yerini tutmuştur; aynı özdeşleşme gücüne sahiptir. Bu bugün izlerini ve derin-

23) *L'Histoire*'un yazısına cevap, sayı: 77, Nisan 1985.

liğini ölçemeyeceğimiz bir uzaklaşma ve yakınlaşmadır; ama, başkentin çekinceleri ve yorumcuların kuşkuculuğunun ötesinde düzeneği açıklar. İkiyüzüncü yılın özgünlüğü, meydana getirmek istenen şey ile gerçekten olup biten şey arasındaki farklılıktır. Düzenleyicilerinin çabalarına karşı başarılı olduğunu söylemek biraz abartılı olacaktır. En azından burada değerini vurguladığı şeyi açıkça ortaya çıkarmıştır, yani Devrim'i anma işinin anılan Devrim'den daha önemli olduğunu.

2. Ulusaldan ortak malvarlığına

Anmanın bu şekilde dönüşüm göstermesi nihayetinde ancak kendi sonunu ifade edebilir, elbette bizzat kendisi çok daha geniş kapsamlı bir dönüşümün, yani birlikçi bir ulusal bilinçten ortak malvarlığı türünde bir bilince yirmi yıldan az bir süre içinde geçmesinin bir sonucu değilse. İşte aşamalarının belirtilmesi, anlamının belirlenmesi gereken şey de bu geçiştir.

Büyük dönemeç tam olarak yetmişli yılların ortalarıdır; bu yıllarda koşulların tuhaf bir uygunluğuyla görünüşte birbiriyle ilişkisi olmayan bir dizi sarsıntının yarattığı sonuç bizzat kolektif ve ulusal bilincin temellerini derinlemesine altüst edecek bir deprême yol açmıştır. Bunlardan en belirleyicisi hiç kuşkusuz büyümenin tersine dönmesiyle köylü dünyasının kesin olarak bittiğini açıkça, elle dokunur biçimde ortaya koymasıydı. İlerlemenin gözlemcilerin bu durumun götördüklerini ve yaptığı hasarı ölçüp biçmekten geri durmadılar. Ancak 1974 yılından itibaren krizin ilk dalgası altında, bir süre sonra Jean Fourastié'nin "büyümenin görkemli otuz yılı" diye adlandıracağı dönemin hemen sonrasında genel bir tespit yapılır. On yıldan bu yana, terk edilmiş köylerin anketçilerinin, *Paysans de Languedoc* (Languedoc köylüleri) tarihçilerinin kapalı çevresinden, Le Plozévet du Finistère ya da Châtillonais kırsalı üzerine eğilen küçük bir etnograflar grubundan kalmış ve yakın tarihli, az uğranılan Halk Gelenekleri ve Sanatları müzesinin duvarları arasına kapatılmış olan şeyler birdenbire kamusal sahne üstünde patladı; çevrecilerin ziraatçı René Dumont'u cumhurbaşkanı adayı göstermesi *Histoire de la France rural* (Kırsal Fransa tarihi), *Cheval d'orgueil* (Gurur atı) ve *Montaillou*'nun beklenmedik ve ani başarıları ve bunların 1980 Ortakmal yılıyla çıkışarak zirveyi oluşturması. Altmışlı yılların sonunda "yeni işçi sınıfının" ortaya çıkışı tarihe damgasını vurmuştu; Mart 1971'de, Komün'ün yüzüncü yılında G. Pompidou,

Federe duvarı önünde saygı duruşunda bulunduğunda, Rothschild bankası Kanlı Hafta ile açılan parantezi kapattığında, Fransa'da işçilerin yüz yılının tamamlanıyor olduğu ve Creusot ekomüzesinin zamanının gelmiş olduğu açıktı. Ancak köylü dünyasının sonu çok daha derinlere, bin yıllık bir istikrarın temellerine kadar uzanıyordu. Derin Fransa'yı hafızaya sığmaz kimliğinin ortasına yansıtan şey, Braudel'in öğrencilerinin tezlerinden çıkardığı "durağan zaman" kavramı olmuştur. Tarımda çalışan nüfuzun oranının % 10'un altına düşmesi ve Latince ayının sona ermesi kolektif bilinçte temel bir dönemeci, bir Ortaçağ ve Hristiyan hafızası içinde etken ve canlı olarak kalan en son noktayı belirtiyordu. Artık geriye sadece tarih ve hayali yansıtmaya yoluyla kaybolup gitmiş bir dünyanın yeniden bulunması kalıyordu. Kaybolmuş ama yine de mevcut bir dünya, kendi kendine bir yabancılaşma yaratan, bulanıklığı, gizemi ve çekiciliği içine düşmüş bir dünya; tarihin sürekliliğinden çıkmış, hafızanın kopukluğu içinde yaşamaya doğru yönelen bir dünya.

Eğer devletin başına derinlerdeki Fransa'yla özdeşleşmeyi sağlayacak herhangi bir yönü olmayan, aksine De Gaulle düzeninden kopuşu vurgulayan genç, aristokratik, teknokratik ve Parisli bir başkanının geçmesiyle çakışmamış olsaydı, bu temel ve sessiz darbe belki de daha az hissedilirdi. Tutuklularla dayanışma, 8 Mayısın yürürlükten kaldırılması, kişinin on sekiz yaşında ergen sayılması gibi gösterişe dayalı hareketlerden bizzat ekonomik ve Avrupa eksenli, "açılma" ve merkezden yönetim eğilimli siyasetin temellerine kadar Fransızlar özellikle yedi yıllık başkanlık görev süresinin etkili başlangıcında tarihsel bir yerçekimsizlik içinde yaşadılar. Birçok seviyede derin hafıza düzeltmelerini kışkırtmış olan bizzat De Gaulle sonrası köksüzleşmedir bu. 18 Haziran insanının ani kayboluşu Fransa'nın savaş yürüncesinden çıkışını belirlemiştir. İşte tam bu zamanlarda, milis Touvier'nin cezası Pompidou tarafından affedildikten sonra, Alman işgali sırasındaki Vichy Fransa'sının bütün tarih gereçleriyle, romanla, sinemayla kara hatrasını sergilediğini hatırlatmaya gerek var mı²⁴? Ancak post-Gaulle'cülük de özellikle derin geçmişin yeniden ele alınışıdır. De Gaulle'cü kurumların kurucularından sonra devam etmeleri bakımından ve ortak program seçimlerinin arefesindeki olası anayasanın olası "ikinci

24) Özellikle bkz. Pascal Ory, "comme de l'an quarante: dix années de 'retro satanas'", *Le Débat*, sayı: 16, Kasım 1981, s. 109-117 ve *L'Entre-deux-mai, histoire culturelle de la France, mai 1968-mai 1981*, Paris, Seuil, 1983, s. 118-127. Daha genel anlamda, Henry Rouso, *Le Syndrome de Vichy, 1944-198...*, Paris, Seuil, 1987.

okuması" bakımından, De Gaulle'ün tarih bahsini kazandığı ve 89 tarafından açılan siyasi savaşımın çözümünü bulduğu hissi onaylanmıştır. Aynı hamleyle Fransa tarihinin son iki yüzyılı uzun, Tocqueville'ci ulus-devlet tarihi içine, o uzun monarşi, XIV. Louis ve Capet binyılıyla birlikte eklenmişti. Bu ölçülmesi zor ama kesin bir hedefti, mitin ve atalar galerisine yeni ve uzun süre en sonuncu kalacak bir figürün kaydedilmesi idi: Tarihsel yaşamöyküsünün geri dönüşü bizzat bu galerinin yenilenmesine yabancı değildir; Fransızların genel anlamda belli bir Fransa düşüncesine karşı hassaslaştırılmaları –Fransa tarihi, özgüllüğü– ve yine daha genel olarak ulus temasının yeniden meşrulaştırılması; sol cenahta bu konu hakkında Marksizmin sürekli olarak başarısız olduğu ve solun bu konu nedeniyle düşüşe geçtiği kabul ediliyordu.

Öyle ki, bu berraklaşmanın, Fransa'nın Fansa üzerine bu dönüşünün ek ama belirleyici bir etmen olarak devrimci Marksizm duvarı, o zamana kadar her tür saldırıya karşı koyan bu duvar, tıpkı Maocu küçük solcu gruplar biçiminde olduğu gibi Sovyet Leninist komünizmi kılığı altında da yıkılır. "Solyenitsin etkisi" gerçekleşir ve "yeni filozofların" başarısı, orada hâlâ birkaç yıldır dolaşıp duran şeylere kamusal görünürlük kazandırır: Marksizmle kesin kopma ve devrimci mantık, bizzat solda-totalitarizm sözcüğünün onay görmesi ve kesin bu Sovyet karşıtlığına doğru resmi bir kayma. Marcel Gauchet haklı olarak şunları söyler: "1978 seçimlerinde Fransız Komünist Partisi'nin büyük direnişinin gizlediği şeyi 1981 yılında keşfediyoruz: *Intelligentsia*'da yerleşmiş bir olgu değil, ama halis bir toplumsal kırılma söz konusudur. Belki de Fransız siyasal-entelektüel sistemin özyeterliliğinin dağılması²⁵". Aynı yazarın açıkladığı gibi, devrimci projeye kırılan şey, geçmişle köklü bir kopma düşüncesi kadar tarihin sonu düşüncesidir. O halde burada geçmişin kesin bir kısmına dönüş yoktur, ama düzenlemeye dayalı bir eksenin, sabit bir temsil çerçevesinin yıkılışı, bütün geçmiş kendi özgürlüğüne, meşruluğuna diyemesek de, anlam arayışına teslim eden bilimsel bir öngörülülüğün sonu. Her durumda bu bir kopmadır, kopma kavramındaki bütün anlamlarla birlikte: "Gizliden gizliye yasallığını yitiren şey, kapanış çağına geldiği sanılan ve onu büyük ölçüde aşmaya yönelik bir çabayı gerektiren şeydir. En büyük sapma: Bir var olma, yargılama, yapma, onyıllardır sabitlenmiş bir yenilik

25) Marcel Gauchet, "Totalitarisme, libéralisme, individualisme", "Mots-moments", *Le Débat*, sayı: 50, Mayıs-Ağustos 1988, *Les Idées en France, 1945-1988, une chronologie*'ye alınmıştır, Paris, Gallimard, "Folio histoire" dizisi, 1989, s. 513-521.

içgüdüğü bir anda, herhangi bir görünür yalanlama olmaksızın kendi içsel varlık nedenini yitirir."

Büyümenin toprağa dayalı hareketsizliğin güvenliğinden çıkarılması, De Gaulle'cü büyüklük rüyasından uyanma, devrimler yurdunun onca senedir inanmak istediği serabın dağılması, bu üç ayrı şok dalgası, Chirac'ın atılım başarısızlığından sonra Matignon'a Brüksel Avrupa'sından "Fransa'nın en iyi ekonomistinin" gelişi ve onun büyük planı yeni bir gerçeği, dışa bağımlılık yasasına boyuneğışı somutlaştırdığında bir araya gelmiştir. 1977: Sıraya girme zamanı. Uluslararası boyuta sarsılmaz bağlılık, büyük güçten orta güce geçişin içselleştirilmesi, cumhuriyetin sıradan demokrasi-ler topluluğu arasında yer alması, Fransız ayrıcalığının sonunun başlangıcı. Otuzlu yılların krizi, geleneksel kimlik sistemi üzerinde, aşırılıklarla ifadesini bulmuştur; yetmişli yılların krizi bunun aksine neden olmuştur: Derinliklere doğru bir dalış, kendi içine geri dönüş, yakın nirengilerin yeniden kavranması.

Ortak malvarlığı yılının başarısı işte bu şaşırtıcı çabuklukta yeniden oluşturma çalışmasıyla sağlanmıştır; bunu hatırlatmaya değer, çünkü bu sözcük o yıl anlambilimsel evrimini tamamlamıştır²⁶. Basit bir idari tekliften doğmuş, hiç beklenmedik bir başarıdır bu²⁷. 1978'de kültür ve çevre olarak iki ayrı bakanlığın oluşturulmasından sonra, yeni kültür bakanı Jean-Philippe Lecat, kendi yetkisindeki bir alanı gözden kaçırmamak için bir ortak malvarlığı idaresi kurmayı düşündü; bu idare tarihsel anıtları, Malraux tarafından başlatılan genel envanteri ve arkeolojiyi yeniden düzenleyecekti²⁸. Cumhurbaşkanı bu tür şeylerin Fransızları duyarlı kılmak için bir fırsat olduğunu telkin edince 9 Ağustos'taki Bakanlar Kurulunda öneri kabul edilir. Kadın yılından, çocuk yılından sonra neden bir Ortak malvarlığı yılı olmasın? Olsun, der bakan fakat kendisine zaman ve katkı

26) 19 Ocak 1981 tarihli *Le Figaro*'da yayımlanan bir yoklama, Aralık 1979'da Fransızların sadece % 12'sinin, "ortak malvarlığı" termini Medeni Kanunun dayanağı değil ulusal ve sanatsal zenginliklerin bütünü olarak anladıklarını göstermektedir; Aralık 1980'da bu oran % 36'yı geçmiştir.

27) Basın dosyası muazzamdır. Özellikle Josette Alia'nın (Frédéric Ferrey'in anketi) röportajını izliyorum, "La course au bon vieux temps", *Le Nouvel Observateur*, 6 Eylül 1980, Jean-Philippe Lecat'ın 13 Mart 1992'de bana ayırmayı uygun gördüğü ayrıntılı bir mülakatla her noktasında doğrulanmıştır.

28) Ulusal kutlamalar dairesi de bu tarihte ve bu düşünceyle güçlendirilmiş, yapılandırılmıştır; bu idarenin desteklediği bir genel delegesi bulunmaktadır; bu delege de 1973 yılında kültür bakanı Maurice Druon tarafından "törenlerin çarpıcılığını artırmak" ve "Fransa'nın itibarını yükseltmek" için fonlar oluşturmaya amaçlayan bir "ulusal kutlamalar derneği" yoluyla desteklenmiştir.

sağlamak için 1980 daha iyi olacaktır. 1979'da sektöre beklenmedik bir kredi yardımı doğar, bu ise siyasi olarak ölü bir alan söz konusu olduğu için fazlasıyla sevindiricidir. Nasıl yapılacağı konusunda bölge komitelerinden projeler istenir. İşte sürprizler o zaman başlar. Bölgeler fazlasıyla talepkârdır. Ortak malvarlığı terimi beklenmedik çağrışımlar yaratır. Sözcük noteri ve kirli çıkını çağrıştırıyordu. Bu anlam yok oldu. Babadan kalma mal sizin bütün topluma kök salmanızı, onunla bağ kurmanızı sağlayan ağırlık haline geldi; kutsal bir emanet, aktarılması gereken, paha biçilmez bir değer halini aldı. Katedrallerin, şatoların kulelerinden indi ve unutulmuş alışkanlıklar ve eski yapma-etme tarzları içine sığındı²⁹; iyi şaraplara, şarkılara ve yerel ağızlara kayd; ulusal müzelerden çıktı ve yeşil alanları kapladı ya da eski sokakların taşları üzerine kondu. Buldozerlerin yıkımlarından, yeniden dirilmeye hazır sanatsal yaratıcılığın ani düşüş duygusuna kadar her şey buna uydu; Ortak programın kopması sonrası solun boş çıkan umutlarından yeni sağın popüler kültürünün dirilişine bağladığı umutlara kadar. Geçmiş, başkanlık seçimlerini takip eden yılda alınıp satılacak geçer akçe olmuştur. Ortak malvarlığı içinde, sözcüğün belirsiz ve karmaşık anlamlarıyla birlikte vatan vardır; vatan, büyük ortak hazinede saygın ve naçizane bir akçedir, ama aynı zamanda, varlığı hissedilmeye başlanan göçmene duyulan düşman odaklara olan inancın da olası bir türevidir, geleneklere olan saygıdan modernliğin bütün biçimlerini reddetmeye kadar.

Böylece temelden, taşradan gelmiş ve daha sonra kuşkucu ve alaycı Paris'e doğru akmıştır. İlk altı ay boyunca, ulusal medyada bir tek kelime yoktur, buna karşılık, bölgesel gazetelerde tam sayfa haberler yer alır. Mayenne'deki Evran sakinlerinin, bin yılını kutlamak için X. yüzyıl kostümleri giyinmelerini, Sarthe'da Saint-Symphorien'de, köy gençlerinin bir akşamlığına Chouan'ların saldırısını yeniden canlandırdıklarını, kısaca her yerde bir şeylerin olduğunu keşfetmemiz için yazı ve yaz tatilini beklemek gerekmiştir. Kalabalık içinde uçsuz bucaksız bir gönüllüler şebekesinin varlığını biraz şaşırp afallayarak öğreniyoruz; bu şebeke iki ya da üç yıldan beri kendiliğinden oluşmuş ve kimseden bir şey istememiş, her tür bürokratik ve merkezi müdahaleye sırt çevirerek çok geniş bir alan çalışması gerçekleştirmişti: Altı bin ortak malvarlığı koruma derneği ve ve en

29) Örneğin, o yıl Yvonne Verdier'nin kirabının başarısıyla yayılan hareket, *Façons de dire, façons de faire. Laveuse, la couturière, la cuisinière*, Paris, Gallimard, 1979.

az dört bin yerel kültür derneği! Bölgeselleşme tek başına olaylara katılır. Politikacılara ise bu sanki kamusal iktidara yönelmiş hareketi çerçeve içine almak, yönlendirmek, tam bir etnoloji silahıyla silahlandırmak kalıyordu³⁰. Ortak malvarlığı yılı, bir anlamda taşralıların ve köylülerin Mayıs 68'idir. Geleceğe yönelik çok az kaygı, çok az gerçek koruma ve aktarma politikası, ama buna karşılık geçmişe doğru bir akın. Fransızlar, o yıl, kredilerin kısıtlılığıyla sınırlı, batma yolunda bir kıta arayışına çıkar. Bu, andığımız geçmiştir, iktidardaki sağ partinin biraz raslantıyla keşfettiği ve sorun bir yıl sonra miras alacağı geçmiştir.

Tarihsel olan'dan hatırlama olgusuna ve hatırlama'dan anma olgusuna geçişten ibaret olan bu olgunun bütününi yeniden inceleyelim. Yeniden incelememiz gerekli, çünkü terimlerin sıradan anlamlarının tamamıyla tersyüz oluşuna neden olmaktadır; ayrıca anma'nın gerçek dönüşümü bu tersyüz oluşun sonunda gerçekleşir³¹. İlk akla gelen anlamıyla tarih; bu anlam temel olarak ulusu ifade eder, ve ulus da bu kavramla ifadesini bulur; işte bu tarih okulda ve zaman içinde bizim kolektif hafızamızın çerçevesi ve kalıbı haline gelmiştir. Bizzat bilimsel tarih, ulusu kuramlaştıran tarih haliyle bu hafıza geleneğinin düzeltilemesi ve zenginleştirilmesinden ibaretti; ancak ne kadar "eleştirel" olmaya çalışsa da, bunun ancak derinleşmesini temsil eder. Nihai amacı soyzinciri yoluyla kimlik tanımlanmaktan ibaretti. İşte bu anlamda tarih ve hafıza aynı şeydi: Tarih doğrulanmış bir hafızaydı.

Bugün hep bir ağızdan hafıza denilen şey, yani bir işçi hafızası, Occitan hafıza kadın hafızası anlamında, tam aksine ölmüş bir geleneğin tarihsel bilincine yükseliş demektir, ayrıldığı bir olgunun yeniden inşa etme amacıyla ele geçirilmesidir; bu olgu kendini onun mirasçıları ve torunları olarak hissedenleri daha doğrudan ilgilendirmektedir. Resmi tarihin hiçbir biçimde dikkate alma ihtiyacı hissetmediği bir gelenek, çünkü ulusal topluluk çoğunlukla bu geleneğin bastırılması üzerine, onun sessizliği üzerine kurulmuştur, ya da bunun gibi tarihe eş düzeye yükselmemiştir. Ancak artık ulusal tarihe eklemleme yolundaki bu grupların en vahşisinden en

30) Başka bir deyişle çeşitliliğin korunması; bu girişimin tarihi için bkz. Isac Chiva, "Le patrimoine ethnologique: l'exemple de la France", *Encyclopedia universalis. Symposium 1990*, s. 229-241.

31) Bkz. Bu önemli argüman "Entre Mémoire et Histoire. La Problématique des lieux"te açılmıştır.

bilimseline kadar iğreti araçlarla oluşturma yolunda acil bir gereksinim duydukları bir gelenek, çünkü bu gelenek onların kimliğinin parçasıdır. Gerçekte bu hafıza onların tarihidir.

İşte vurgulanması gereken bu çok basit ama pek açık olmayan tersyüz oluşturma, çünkü ortak malvarlığı kutlamalarının ilkesini o oluşturur; bu kutlamalar da aynı tersyüz oluşu yaşamıştır. Anma olgusu ulusal bir tarihin yoğunlaşmış bir ifadesiydi, ender ve törensi bir andı, kolektif kaynak bulmanın hep zor olmuş bir yolu, soyzincirinin simgesel onayı, bir aktarma biçimi olarak bir miras seçimi, geçmişten geleceğe bir geçiş noktasıydı. Bu tarih atomlarına ayrılmıştır. İlgili gruplardan her biri için toplumsal doku içinde, o grubun şimdi içinde artık ölmüş bir geçmişle kısa devre oluşturmaları sağlayacak bir ipucu sunar. Bu dağınık ipler her yeredir ve hiçbir yerde değildir. Anma töreni kendi mekânından geleneksel atfı yoluyla erişkinleşir, ama artık yüzyılın tamamını anmaya yönelmiştir.

Yetmişli yıllar boyunca "yeni tarihin" sağladığı başarı düzeneği açıkça ortaya koyup berirlenmemizi sağlamaktadır. Görünüşe göre, eğer işlemlerin karmaşıklaşmasını, konuların uzaklığını, olay anlatımıyla ve etmenlerin yaşamöyküsüyle uğraşmayı bir yana bırakma isteğinin ilan edilmesini düşündüğümüzde şaşırtıcı bir başarıdır bu. Kendilerini *Annales* ekolünden sayan, özellikle ikinci ve üçüncü kuşaktan³² tarihçilerin giriştikleri klasik siyasal ve ulusal tarihin tersyüz edilmesi işi daha o zamanlar hafızaya bir açılımı ve tarihin hafızasallığa doğru kayışını ifade ediyordu. Ortaçağ Compoix çözümlemelerinde ya da XVII. yüzyılın demografik eğrilerinin saptanmasında aniden halkın ilgisini çeken ne vardır? Başarılabilecek bir sürü şey: Tarihçi için klasik zamansal kimliklerin birbirinden ayrılmasına kadar tarihsel zamanın homojenliğine son verilmesini gerektiren tarihsel "konunun oluşturulması" işlemi³³. Geçmiş sırlarını kendiliğinden açığa vuramaz. Michelet'in dediği gibi "tarihin sessizlikleri" olayların açıklığı arkasında, etmenlerin söylemleri ve eylemleri arkasında, ifade buldukları belgelerin ötesinde konuşmaya başlarlar; büyük miktarların anonimliğinde, istatistiğin çürütülemezliğinde, durağan sürenin ağırlığında, yapıların ça-

32) Bakınız, Krzysztof Pomian "L'heure des Annales", *Les lieux de mémoire*, 1. Quarto, *La Nation*, özellikle s. 946-947.

33) Birçoğumuzun katkıda bulunduğumuz kronolojik bölünme: Endüstri devrimine kadar uzanan "Uzun Ortaçağ" ile Jacques Le Goff. Collège de France'da (1971) ilk dersinin konusu olan "hareketsiz tarihi" ile Emmanuel Le Roy Ladurie, ancak 1880'de "amacına ulaşan" Fransız Devrimiyle François Furet ve medyatik olmuş olayın rolünü inceleyen, günümüz tarihi alanında bendeniz.

tışmalarında. Ama sonunda, karşı çıkılamayacak bir mevcudiyetin ani parlayışı, şapkadan çıkan tavşan. Zamanın büyük belirsizliğinden, “nedenler” ve “sonuçlar” zincirinden yeni ve bizim için anlamlı şeyler ortaya çıkaran sihirli bir işlem. İşte Pierre Goubert on yılını Beauvaisis’in kilise kayıtlarında vaftiz ve ölülerini saymakla geçirdi, ama sonunda *Louis XIV et vingt millions de Français* (XIV. Louis ve yirmi milyon Fransız) adlı yeni tarihin ilk başarılı kitabının etkileyici ilk cümlesini yazdı: “1666’da ortalama yaşama süresi yetmiş yaşa yakın ya da onu aşılıyor. 1661’de yirmi beş yaş bulur muydu? Bu yuvarlak rakamlar, o zamanlar tıpkı mezarlıkların köyün merkezinde olması gibi, ölümün de hayatın merkezinde olduğu anlamına gelir”. Versailles dekoru bir anda zıvanadan çıkmıştır. Başka bir saldırı mı? Ortaçağ toplum, ekonomi ve düşünce yapılarının büyük ustası Georges Duby’nin saldırısı, 1973’ün çoksatanı olan *Boisvines*: “1214 yılının 27 Temmuzunu pazara denk geliyordu. Pazar Tanrı’nın günüdür. Bu günü tamamiyle ona vermeliyiz. Kötü hava nedeniyle hasadı pazar günü kaldırmak zorunda kaldığı için bugün bile biraz ürperen köylüler bilirim! Üzerlerinde gökyüzünün öfkesini hissediyorlardı!”. Uzun sözün kısası halkın geçmişe ilişkin yeni bir algılayış ve tarihin özgün bir anlatımını keşfetmesi için çok kapsamlı işlerdeki anma gücünün ortaya çıkması gerekmiştir. Öte yandan kamuoyu ilk ve orta öğretimde yöntemlerin ve zihniyetlerin kabaca uygulanması nedeniyle ortaya çıkan zararları fark ediyor, buna karşılık bizzat tarihçilerse hafıza sorunlarının tarihsel özgünlüğünün bilincine varıyordu³⁴.

Bunu anlamış sayılacağız. Aynı şekilde, “yeni” tarihçiyi “eski” tarihçiden ayıran şey, malzeme değil, ama geçmiş karşısındaki varoluşsal tavidir, kimileri için bir devamlılığın sakin teminatı, kimileri içinse kökten kopmanın ve aşılp yok edilecek engellerin kesinliğidir; ayrıca hafızasal olanı tarihsel olandan –bizzat güçlü biçimde tarih üreticisi olan hafızasal– ayıran sınır, bu ele gelmez ama buna karşın belirli sınır ancak benlik bilincinin kaçınılmaz bir parçası olan benliğin bir parçasının kesilip alındığı hissine dayanır. İşte Fransa kısa bir sürede, 1975 ile 1980 arasında bu sınıra doğru kaymıştır; ardından da gelenekselci kimliğinin gittikçe etkinleşen dallanıp budaklanması yoluyla, kim olduğuna, nerede olduğuna göre

34) Örneğin üç ciltlik ortak yapıt olan *Faire de l’histoire*’ı (Paris, Gallimard, 1973) yöneten Jacques Le Goff ya da ben, hafızayı “yeni sorunlar”, “yeni yaklaşımlar” ya da “yeni konular” arasına koyma gereksinimi hissetmedik. Buna karşın, beş yıl sonra Jacques Revel ve Roger Chartier ile birlikte yönettiği *Dictionnaire de la Nouvelle Histoire* için (Paris, Retz, 1978) Jacques Le Goff benden “Mémoire collective” ve “Présent” konusunda iki makale istedi.

geçmişle ilgili her ân yeni bir figür sergileyen sürekli bir değişimin ritmiyle gittikçe daha fazla hafıza ülkesi haline gelmiştir. Kırsal, ulusal, devrimci elbette bu kesin değişikliklerdendir. Ancak bizzat kendi güzergâhlarını tamamlamış değillerdir ve bunlar sadece ilk değişikliklerdir.

O zamandan beri, bazen nerede başladığı bilinen, fakat nerede bittiği pek bilinmeyen anma töreni sınırı çok ince, değişken ve yine de oldukça açık olmuştur. Örneğin en üst kesinlik gerektiren hava fotoğrafçılığı konusunda anılacak herhangi bir şey yoktur. Peki, ova ve ormanlarla kaplı bir alan diye bildiğimiz yerlerde, kuzey bölgelerinde, yirmi yıldır bizim "Galyalı atalarımıza" gerçeklik kazandıran Galya-Roma çiftliklerinin en yoğun olduğu ortaya çıkarıldığında? Bu dizide de ele alınmış olan Jean Maitron'un *Le Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier* (Biyografik işçi hareketi sözlüğü) tam bir anıtkabir haline gelmemiş miydi? Ayrıca Le Roy Ladurie Langudoc'un izi kayıp köylülerinin peşine düştüğünde basit bir ad bu köylüleri, yazar için olduğundan çok okuyucu için, herhangi bir çalışma olmaktan çıkarıp Fransa köylerini XVIII. yüzyılın sonunda kara vebayla boğmuş büyük Malthus döngüsünü sunan büyük bir tarihsel kişiliğin adsız etmenleri haline getirmez mi³⁵? Halk gelenekleri ve sanatları müzesi yöneticileri için özel biçimde anmaya yönelik bir şey yok; ancak bir yüzyıl önceki bir Aubrac çiftliğinin büyük salonunun taban kapısıyla, mutfak arkasıyla, tütün tabakalarıyla rökonstrüksiyonu karşısında yirmi beş yaşında genç bir yazar, Hervé Guibert, "geçmişin sınırında duruyormuş gibi" şaşırıp kaldığında, "hiçbir fotoğrafın, hiçbir stereoskopinin, hiçbir holografinin geçmişe³⁶ olan özlemi bu kadar güçlüce kamçulamayacağı", bu "zaman makinasının" önünde durduğunda, tastamam aynı anma halinde değil miyiz? Jean Lacouture'un De Gaulle üzerine yazdığı mükemmel yaşamöyküsü, bildiğim kadarıyla, anmaya yönelik hiçbir niyeti taşııyordu: Ancak, Richelieu üzerine bizzat eğilmiş genç bir tarihçi için bu yapıt "on granit Lorraine haçına" değer, işte kendi siyaset kültürünün ona hatırlattığı şey o denli "tam tesirli bir anma töreninin başarısına" sahiptir³⁷. Ayrıca bizzat yaşamöyküsü furyası çağın anma töreni ruhuna dahil değil midir? Zorun-

35) Daha da ileri gidebilir ve 1966 tarihli tezde ve aynı başlığı taşıyan 1979 tarihli kitapta Romans karnavalının farklı ele alınışını karşılaştırabiliriz: Toplumsal tarihe ait herhangi bir olay, başlangıçtan anma hafızasına konu olacak bir olay haline gelinceye kadar değişim geçirmiştir.

36) Hervé Guibert, "Un patrimoine fantôme", *Le Monde*, 20 Ağustos 1980.

37) Christiane Jouhaud, "La galerie des hommes illustres" ortak kitaptaki yazı. "Quand l'historien se fait biographe", *Esprit*, Ağustos-Eylül 1992.

lu ve kolektif anma kuşkulu hale geldi, ama bireysel ve kendiliğinden anma ise beklenmedik anda olur; böylece bu iki anma birbirinden ayrılır.

Sivil toplumun – çağımızın deyişi– derinliklerinden çıkan bu hafızaya dayalı anma hamlesi durmadan hız kazandı, sürekli genişledi ve sol bunu gelişkilili durumlarda evirip çevirmek zorunda kaldı.

Zira solun iktidara dönüşü son derece anmaya özgü bir anlama bürünür. Bunun nedeni sadece tıpkı 21 Mayıs 1981 günü başa geçmesinin coşkusu içinde yeni Cumhurbaşkanı'nın dediği gibi, bunun "Halkçı cephe-den, Kurtuluş'tan sonra uzun bir yolun üçüncü durağı" olması ve "kendilerini demokratik olarak ifade etmiş olan Fransızların siyasal çoğunluğunun toplumsal çoğunluğuyla özdeşleşmiş" olması değildir. Ama, bunun nedeni, Fransa'da anma işinin sola ait olmasıdır; öylesine sola aittir ki sağın anma törenleri karşı anma törenleri olarak gösterilir. Bu Aydınlanma, Devrim ve Cumhuriyet geleneğine bağlı laik bir ifadedir; bunun ilk hareketlerinden biri 1880'de iki anlamıyla birlikte, Bastille'in alınışı ve federasyon bayramıyla birlikte, ulusal bayramın kabul edilmesidir. Monarşinin yerinde kaldığı İngiltere'de sivil bayramlar az sayıdadır; 1988'de "Görkemli Devrim" in üçyüzüncü yılı ve *Bill of the rights* çok az kutlandı; ayrıca tastamam ulusal bayramın olmayışı da son derece anlamlıdır. A.B.D.'de, politik ve demokratik moderniteye giriş, monarşik ve dinsel bir düzene karşı yapılmamıştır; büyük kuruluş bayramları, çağdaş sosyolog ve tarihçilerin gerçek bir "sivil din"³⁸ olarak gördükleri bir çerçevede gelişmişlerdir. Fransa'da, monarşik ritüeller –krallar için kutsama ayini, taç giyme, kralların ziyaretleri, cenaze törenleri, Paris Parlamentosunda kralın oturduğu taht– tam aksine tanrısal hukuka bağlı monarşiyle kopmayı gösteren anma törenleri değildir³⁹. François Mitterand'ın, onyıllı her tür retrospektifin zorunlu geçidi haline getiren yine aynı 21 Mayısta Panthéon'a ilk ziyaretine simgesel anlamını veren şeydir bu⁴⁰. Törenin ötesinde, anlamla yüklü yer seçiminin ötesinde, ulusal tarihin bir versiyonuna kök salmanın onaylanmasının ötesinde, burada sanki anmanın bir anması vardır ve bu hiçbir İkiyüzüncü

38) Bkz. özellikle, Robert Bellah, "La religion civile aux Etats-Unis", *Le Débat*, sayı: 30, Mayıs 1984 ve Philippe E. Hammond, *Varieties of Civil Religion*, San Francisco, Harper and Row, 1980.

39) Bkz. Alain Boureau, "Les cérémonies royales françaises entre performance juridique et compétence liturgique", *Annales E.S.C.*, Kasım-Aralık 1991, s. 1253-1264.

40) Bkz. Gilles Bousquet, "François Mitterand au Panthéon: la mort, la nation et la gauche", *French Politics and Society*, X. cilt, no: 1, Kış 1992, s. 59-68 ve *Les lieux de mémoire*, I. Quarto, *La République*, Mona Ozouf'un kaleminden "Le Panthéon".

yıl töreninde görülmedik bir coşkuya sahne olmuştur. Ulusal anmanın yeniden canlandırılması iktidarın hem temennisi hem de kaygılarından biri olarak kalmıştır⁴¹. Bunun gözle görülür düşüşü karşısında devlet anmaların laikleşmesinin artışı yakalaması, teşvik etmesi ve çerçeve içine alması zor olmuştur; devlet ideolojisi, bu laikleşme devlet otoritesine ne kadar da yabancı olursa olsun, devletin ideolojisi de bu laikleşmeye uymayı gerektiriyordu.

Bu artış kavramın alt üst olmasına neden olan ortak malvarlığının patlamasıyla açıklanabilir⁴². Klasik anma töreni gibi ortak malvarlığı da bir buçuk yüzyıldan beridir "tarihsel anıt" bağlamında berraklaşmıştır; anıt geçip gitmiş, tehlike altındaki ve ulusal kolektivitenin kendi kimliğinin temsilcisi olarak tanıyıp belirlediği geçmişin reddedilemez tanıklığıdır. Çünkü, I. Dünya Savaşı hemen sonrası Güzel Sanatlar müdürü Paul Léon'un ifadesini kullanacak olursak, "Fransa'nın sonsuz çizgileri onların imgelerinde yansımaktadır"⁴³. 1887 kanununun üzerine dayandığı ulusal menfaat, 1913 yasasının başvurduğu halk menfaati, devlete özel mülkiyetlere olduğu gibi bölge yönetimlerine de kendi politikasını ve yasasını benimsetme hakkı veren otoriter usulleri de haklı çıkarıyordu. Ortak malvarlığı kolektif bir sahiplenme biçimiydi; bu biçim 1927 yılında, ikincil değerde bulunup tasnif dışında kalan yapıları korumaya yönelik ek bir envanterin çıkarılmasıyla tamamlanmıştır. İyi ya da kötü, bu sistem yetmişli yılların sonuna kadar, senatodan yılda seksen sınıflandırmanın geçirilmesiyle ve yüz kadar envanter kaydıyla işlemişti. Sonra birdenbire ve kitle halinde, sanayi değişimi ve mekânın düzenlenmesi nedeniyle yok olma tehdidi altındaki nesne kategorileri, alışılmadık estetik ya da kültürel alanlar ortak malvarlığı kapsamına alındı. Bizzat Malraux XX. yüzyıl ilk dönem mimarisini çekingen yönetime kabul ettirerek bunun yolunu açmıştır. Jean-Philippe Lecat tematik kampanyalar başlatmış, bunlardan ilk yararlananlar da kültürel yapılar için artan ilgi nedeniyle büyük orglar ve XVIII. ve XIX. yüzyıl sinagogları olmuştur. Daha sonra, etnolojik ve kırsal ortak mal-

41) Kanıt: Kültür ve İletişim Bakanlığı tarafından "ulusal kutlamalar anlayışı ve organizasyonu" üzerine Ithaque mühendislik ve kültürel iletişim ajansına 1988'de sipariş edilmiş inceleme.

42) Ortak malvarlığı konusundaki zengin kaynaklar arasında en yeni ve kanımca en etkili eser: Jean-Michel Leniaud, *L'Utopie française, essai sur le patrimoine*, Paris, Mengès, 1992, kaynakça ile birlikte; ayrıca, Dominique Poulot'un, "Le Patrimoine universel: un modèle français" adlı yazısı: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, Pascal Ory tarafından hazırlanan özel sayı "L'Histoire culturelle du contemporain", sayı: 39, Ocak-Mart 1992 s. 29-55.

43) Paul Léon, *La Vie des monuments français*, Paris, 1951, s. 29.

varlığından sonra, endüstriyel ve kentsel ortak malvarlığının tamamına sıra gelmiştir. Nihayet XIX. yüzyıl mimarisinin tamamı, 1970'te Baltard'ın Les Halles katliamından sonra parlak çıkışına başlıyordu⁴⁴; bu çıkış on yıl sonra Orsay müzesinin açılışıyla dile geliyordu. Endüstrileşmeyle hızlanan geleneksel hayat çerçevesinin yıkılması, doğal sitlerin korunmasıyla beraber aynı anda "manzara" kavramı üzerine yeni bir eğilimi gerekli kılıyordu. Bu arada, ortak yöresel etkinlikler, Ardèche'in sitleri ve eski Anıtları'ndan, demiryolu ortak malvarlığının savunulması için kurulmuş Ajecta'ya ya da Douarnenez deniz Kültürü Federasyonuna kadar, gittikçe aktif ve çok sayıda ulusal, bölgesel ya da mesleki karakterli derneklerde bir araya gelen özel şahıslar ortak malvarlığının etmenleri ve yardımcıları oluyorlardı. Merkeziyetçiliğin azaltılmasının da yardımıyla, çok sayıdaki tarihsel anıtın envantere kaydı bölge valilerine bırakıldı; valiliklerde 1984'te kendi bünyelerinde Tarihi ve arkeolojik ortak malvarlığı bölge kurulları (Corephae) oluşturdular. Bruno Foucart gibi, "bir ülkenin hafızasının, tarihsel anıtlarının ulusun sorumluluğu altında olduğuna inanmakta inat eden"⁴⁵ "yürekli Girondin"lerin zararına, sınıflandırma ânında ikiye, yazıtlar da ona katlanıyordu. Ancak gerçek altüst oluş merkeziyetçilikten uzaklaşma kararı değil, Malraux'dan Lang'a kadar devlet devamlılığının, devlet girişiminin terk edilmesinin maskemesidir; çok sayıda sınıflandırma kararı kamuoyu baskısı altında alınmıştı: Örneğin hiçbir "tarihsel ya da sanatsal" değer (1913 tarihli yasanın iki kriteri) içermeyen Hotel du Nord, Jemmapas rıhtımı, çünkü aynı adı taşıyan ünlü film bir stüdyoda çekilmişti, ama binanın dış cephesi mahalle dernekleri ve Marcel Carné fanatiklerinin baskısı sonucu ortak malvarlığı olarak sınıflandırılmıştır.

Duhamel programındaki "elli yılda bin anıt"a doğru genişletilen Malraux tarzı "bin yılda elli anıt"la Guizot anlayışındaki bir tarihsel anıt döneminde kaldık⁴⁶. Tarihsel değerden eskilik değerine geçildiği anda her şey değişir. Katedilen yolu ölçmek için örneğin yüz elli yıl önce Merimée'nin önerdiği ilk dört sıralama ile 6 Eylül 1988'de Jack Lang'ın Chambord'da gururla ilan ettiği dört sınıflandırmayı karşılaştırmak yeterlidir; Lang koa-

44) İçerik bakımından olduğu kadar verdiği okuma zevkiyle, André Fermigier, *La Bataille de Paris*, Paris, Gallimard, 1991.

45) *Le Quotidien de Paris*, 12 Temmuz 1984. Ayrıca bkz. *Les Actes du colloque de la Salpêtrière de Novembre 1984, Les Monuments historiques demain*, Ministère de la Culture et de la Communication, 1987.

46) Bkz. Alois Riegel, *La Culture moderne des monuments. Son essence et sa genèse* (1903), Fransızca çevirisi, Paris, Seuil, 1984.

lisyondan sonraki bu yeniden göreve gelişini, ilk görev döneminde önemsemediği için kınanmasına neden olan ortak malvarlığı simgesiyle süslemek istemişti; “kültürel ortak malvarlığı kavramının genişletilmesini dile getirmenin” gerektiğini söylemişti. Bir yanda Silvacane manastırı, Aigues-Mortes surları, Bourges'daki Jacques-Cœur sarayı, Gard köprüsü. Diğer yandan, Viollet-le-Duc'un restorasyonundan önce Notre-Dame'in ilk fotoğraflarından biri, XIX. yüzyıla ait taşra kreşi, Digne'de Alexandre David-Neel'in Uzakdoğu koleksiyonu, Jaurès'nin son kahvesini içtiği Croissant kafenin mermer taşı. Ne olursa olsun, ortak malvarlığı fikrinin temelinde olan seçme kriterleri bütün belirginliğini yitirmiştir. “Ortak malvarlığı sayılabilecek” şeylerin sayısı sonsuzdur ve – yasal ortak malvarlığına karşı gerçek ortak malvarlığı– bayağı fırın ya da köyün genel çamaşırhanesi bundan böyle ulusal bir sanat şaheseriyle aynı savunma coşkusu içinde değerlendirilebilir. Ortak malvarlığı nesnesi yapı ve statü değiştirmiştir. Bir müze eşyası haline gelmiştir, on yıldır sayıları sürekli artmış olan kırsaldaki o binlerce kestane, cam ya da pabuç müzelerinden birine dönüşmüştür; bu müzeler de kendileri hakkında “uygarlık”, “toplum”, “kimlik”, ya da “hafıza” terimleriyle konuşmaktadırlar⁴⁷. Bunlar ile “üçüncü tür” denilen ortak malvarlığı arasında artık hiçbir fark kalmamıştır, çünkü her ikisi de aynı değişimi göstermektedir: Artık ortak malvarlığı bütünü kolektif kimliğini, bütünü içinde sosyal yapıyı temsil etmemektedir, ama artık sadece belli bir kesimin kimliğini, yalnızca kültürel boyutuyla algılanan bir toplumsal kategoriye temsil etmektedir⁴⁸. Tarihsel çağın ortak malvarlığından, ki bunun için bir idare kurulmuştur, hafıza çağına geçiş sırasında bu idare buna elindeki imkânlarla⁴⁹ uyma sorumluluğuna sahiptir.

47) Bkz. “Musées et sociétés” kolokyumunun bildirileri, Mulhouse-Ungersheim, Haziran 1991 (yayınlanacak), Henry-Pierre yönetiminde: *Patrimoines en folie*, Paris, la Maison des sciences de l'homme, 1990, özellikle Krzysztof Pomian, “Musée et patrimoine”.

48) Bu değişim, tamamen Jack Lang'ın hükümete gelişinde bakanlığının organizasyonuna ilişkin karamameye getirmeyi arzu ettiği basit, fakat kesin değişiklikle görülür. Malraux dönemine ait bu karamame kültür işlerinden sorumlu devlet bakanlığının ilk görevini “insanlığın ve öncelikle Fransa'nın başlıca yapıtlarını Fransızların olabildiğince büyük bir kısmı için ulaşılır hale getirmek” ve daha sonra da “ortak malvarlığına olabilecek en geniş bir katılımı” sağlamak olarak tanımlıyordu (Resmî Gazete, 26 Temmuz 1959, s. 7413.) Kültür Bakanlığı bundan böyle tamamen “bütün kolektivitinin ortak çıkarı uğruna farklı sosyal grupların bölgesel ya da ulusal ortak malvarlığını korumakla” görevlidir. (Resmî Gazete 11 Mayıs 1982, s. 1346)

49) Bu yollardan bir tanesi 1990'da ulusal Ortak malvarlığı kurmak oldu. Bkz. “Une École nationale du patrimoine, pourquoi faire?”, Jean-Pierre Bady ile söyleşi, *Le Débat*, sayı 65, Mavis-Agutos 1991.

Bakan ve ortak malvarlığı idaresi de, bu yapının dile getirdiği ve Jack Lang tarafından Fouquet's olayı esnasında kullanıveren bu "hafıza mekânı" kavramının bu işe yaramasını ummuşlardı⁵⁰. Ancak iki şey söz konusu olabilir: Ya çoğunlukla hiçbir mimari değeri olmayan ama ünlü bir kişiyle, sanatsal ya da kültürel bir olayla, tarihsel bir olayla sıkı bağı olan belli sayıda ikincil binayı, ancak 1913 yasasının çarpıtılmasıyla kayda geçirilebilecek her tür binayı içerecek ek "tarihsel anıtlar" söz konusudur; bu yasanın uygulanması da bir değerini düşürme, bir yanlış anlama ve hatta kavramın tam aksi anlamı pahasına gerçekleşebilirdi; kavramın bulgulatici ilginçliği "yeri" maddilikten çıkarması ve simgesel bir araç haline getirmesindedir. Ya da maddi ya da maddi olmayan, ulusal bedenin yüzyıl sonunda Fransa kimliğinin cisimleştiği düşünülen "yüz yer" in bir uzman kurul tarafından belirlenmesi söz konusudur; böylece ulusal bedenin kendini tam olarak içinde tanıyamayacağı otoriter, keyfi ve ister istemez partizan bir seçimin imkânsızlığı içine düşülüyordu. Böylece çıkmaza girildi; ama bu aynı zamanda ulusal türden anma ile ortak malvarlığına dayalı anma arasındaki temel karşıtlığı aydınlatma gibi bir ilginçliği olan bir sınır deneyimdir; ama daha genel anlamda ulusal tarihi artık adına ulusal hafıza denecek olan olgudan ayıran mesafe söz konusudur.

3. Hafıza ânu

Zira bir ulusal hafıza fikri bile yeni bir olgudur.

Eskiden ulusal bir tarih ve özel grupların hatıraları vardı. İşlevinde olduğu gibi yapısında da büyük ölçüde mitolojik, kendi iç öğelerinin her biri üzerinde bölücü olsa da birleştirici, esas olarak okulun verdiği bir tarih; çerçeveleri, zamandizini, zorunlu geçiş noktaları, önemli kişileriyle uzun ve epeyce türdeş bir anlatı; ilkokuldan yüksekokula kadar, iyice yerleşmiş silsileler boyunca, uzman versiyon ile basit versiyonun gidiş

50) Bakan 4 Nisan 1990 tarihli bir yazıyla benden grup oluşturmamı istiyor, yapılacak işleri belirtiyordu; belirtilen konular ulusal tarih açısından anlamlıdır: "Bildiginiz gibi, politik, bilimsel, teknik, filozofik vb. açıdan XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıldaki ilerlemelere tanık olmuş çok sayıda hafıza mekânını koruma altına alma kampanyasını başlatmayı uygun gördüm. Bu kampanya, bana ulusal malvarlığımız içinde, somut ya da somut olmayan bu kanıtların tanınmasını sağlamak için gerekli görünmektedir. Bu amaçla mevcut yürürlükteki yasayı değiştirmek gerekecek midir ya da tarihi anıtlar üzerine 1913 yasasının düzenlemelerini kullanabilir miyiz? Bu konuda en başında ortaya çıkan sorulardan biri budur."

gelişini, hepsinin toplumsal dokuya katılmasını sağlayan bir anlatım; dinsel eğitime karşı oluşturulmuş ve bizzat sivil ve vatandaşlık amaçları için kutsal bir tarihe dönüşmüş bir tarih; Vercingétorix'den koloni imparatorluğuna ve Jules Ferry'nin zorunlu ve laik eğitimine kadar ilerleyişi bireysel gelişmenin mitolojik çağının yansıtılıp onunla özdeşleşilmesinin gereklerine uyar gibi görünen bir hareket⁵¹. Ve diğer yandan, özel hatıralar⁵², yani aileyle ve çevreyle gelen, bireysel işaretlerden ve topluluklara özgü alışkanlıklardan yapılmış yerel, bölgesel, dinsel, mesleki ve alışıl-gelmiş geleneklere bağlı tarihin sessiz deneyimleri; bireysel eğitim ve yakınlık hatıraları. Ulusun ortak kimliği bu çifte kayıt üzerine kurulmuştur. Bütünün dengesini sağlamak ve siyaseti ve yasalarının herkes tarafından kabul edilmesini devletin yükümlülüğündedir; bireylerin yükümlülüğüse katılım tarzlarını ve toplumsal bağı kuran bu kolektif amentü karşısındaki güdüm derecelerini müzakere etmektir. İşte düzenleniş istikrarı bozulan şey bu iki kayıttır.

Tarihin ulusal yazgı taşıyıcısı olarak ufalanması, bütün bir yüzyıl boyunca sonuçları temel bir öğeyi temelden sarsan savaşlar nedeniyle birbiri ardına geniş bölümler halindedir: 1918, felakete uğramış Avrupa; 1945, sahte zafer; 1962, dünya çapında yansımaların sonu. Ancak bu ufalanma ayrıca ve özellikle iki anahtar kavramın, ulus ile uygarlığın, ayrışmasından ileri gelir; Aydınlanma çağı bu iki kavramı birbirine sıkı sıkıya bağlamış, bunların tam kaynaşmalarını Devrimci, kökleşmelerini de cumhuriyetçi eğitim sağlamıştı. Bu iki temel düşüncenin birleşmesinden epeyce basit, ama müthiş bir dinamik güce sahip bir tasım ortaya çıkar; İnsanlığın ilerlemeye doğru yürüyüşü aklın fethiyle gerçekleşir; ancak aklın bu ilerleyişinin tarihsel etmeni devrimci Fransa'nın tastamam örneğini oluşturduğu ulusal devlettir; demek ki Fransa tarihi yürümekte olan aklın tarihidir. Fransa evrenselciliği işte ulusal bilince eklemlenmiş olan bu tasıma dayanır: Akılcılığa dayalı bir seçim, özel bir ulusal macerayla cisimleştirilebilecek genelleştirilebilir bir ilke, bir aile romanının kesitlerinden ortaya çıkan, ihraç edilebilir bir örnek. Geleneksel Fransız kimlik sisteminin o çok sık ilan

51) Bkz. özellikle Claude Billard ve Pierre Guibbert, *Histoire mythologique des Français*, Paris, Galilée, 1976 ve, "Peut-on encore enseigner l'histoire aux enfants?", *Le Débat*, sayı: 16, Kasım 1981, s. 84-95.

52) Yetmişli yıllarda o zaman bile hayli eskimiş olan *Les Cadres sociaux de la mémoire* (Paris, P.U.F, 1925 ya da yeni bakışı *La Mémoire collective*, Paris, P.U.F, 1950, tekrar baskı 1968) adlı yapıtı keşfedilen Maurice Halbwachs'ın sosyolog sıfatıyla tanımadığı gibi, bunlar tarihçilerin hafızaya ilgi göstermelerinin nedeni değil sonucudur.

edilen içe dönüşü karşılığında dünyaya açılma kapasitesi de içermektedir. Fransa tarihi sadece Fransa'ya ait değildir. Bu yüzden Fransız ulusal mitinin sarsılması sadece iç bölünmelerden, I. Dünya Savaşı'ndan doğmuş, II. Dünya Savaşı'yla ağırlaşmış ve soğuk savaş ve sömürge savaşları yoluyla sürdürülmüş bölünmelerden ileri gelmez. Aynı zamanda Avrupa'nın dünya üzerindeki egemenliğinin ve bizzat uygarlık fikrinde bile bulunan tekelciliğinin bitmesinden ileri gelmektedir. Fransa'nın gücünden vazgeçmesi, görevinden ve doğal eğiliminden vazgeçmesinden daha kolay olmuştur. De Gaulle ve komünistler, her biri kendi tarzlarında, savaştan sonra bunun en son yorumunu temsil etmişlerdir; 70'li yılların ortasında, onların ortadan kaybolması, ilk, etkili ve çifte hayal kırıklığına yol açmıştır. Sosyalist proje – üstelik önceki iki formülün temel öğelerini düzenleyerek ütopyayı, Marksizmi ve ulusal büyüklüğü yeniden canlandırmak istemiştir; fakat sol, ideolojik yenilgisi pratikte çoktan sona erdiğinde politik olarak iktidara gelmiştir. 1983'te türdeş bir tesis olarak sosyalizmin içine kapanması kuşkusuz önemli bir ânı, bedene katılmayan ulusal tasarının nihai bitişiğini belirler. O zamandan bu yana benimsenen üç ideolojik-politik çıkış yolu ancak onun tükenişini vurgular: Ulusal Cephenin çıkışı ve onun ulusalcı ve arkaik içine dönüklüğü, çevreci çıkış ve onun kültürün doğaya aktarması, “insan hakları” yandaşlığının yükselişi, S.O.S. Irkçılık'ın somutlaştırdığı bir ân ve ulusal pembe romandan polisiye romana taşıyıcısı olduğu suçlayıcı dönüş⁵³. Geleneksel tarihsel kimliğin bozuluşunu niteleyen üç özel biçim: Büzülme, çözülme, kendi kendini yıkma yoluyla bozulma. Şimdi bu aşamadayız. Gerçekleştirilme biçimi ne olursa olsun Avrupa fikrinin bu sarsılmış ulusal kimlikten bayrağı devralabilmesi pek olası görünmüyor.

Ulusal bir hafızanın ulusal bir tarih yerine geçmesi, tarihsel olarak bünyeye katılan bu projenin bitmesine bağlıdır. Renan'a göre ulusun erdemleri yeniden keşfedildiği anda, Renan'a özgü tanımın kurulduğu dayanak üzerindeki iki öğenin kesin ayrımını gerektirir: Miras olarak ulus ve proje olarak ulus, “beraber büyük şeyler yapmış olma”, “yine birlikte başka şeyler yapmak isteme”, mezarlıklara saygı ve her günkü kamuoyu uzlaşımı. Bu kahramanca ve fedakârane iradecilik derinlerdeki ulusal bozgundan ve alçalmadan gelmekteydi; bunun sonu Revanş, sömürgeci fetih ve güçlü devlete varıyordu. Ulusun kendi hakkındaki fikriyle birlikte devam etme-

53) Bkz. Paul Yonnet, *Voyage au centre du malaise français*, Paris, Gallimard, 1993.

sinin değil, onu ilgilendiren ve yükümlülük altına sokan kararlara katılmasının önemli olduğu uluslar ötesi ve ulus içi dayanışmalar çağında bunu küçük ilke talepleriyle diriltemeyiz. Renan'ın ulusu ölmüştür ve geri gelmeyecektir. Geri gelmeyecektir, çünkü geleceği geçmişe sıkıca bağlayan ulusal mitin çözünüşünün neredeyse mekanik etkisi iki makamın özerkleşmesi olmuştur: Tamamıyla önceden bilinemezliğine terk edilmiş ve bu arada saplantılı olmuş olan geleceğin özerkleşmesi; bir tarihin düzenleyici tutarlılığından kopmuş ve bu arada tamamen ortak malvarlığıyla bağlantılanmış olan geçmişin özerkleşmesi. Geri gelemeyecektir, çünkü mitin hafızasal olguları yoluyla yükselişi derin bir dönüşümü varsayar: Ulusa dair tarisel bilinçten toplumsal bir bilince, yani etken bir tarihten edinilmiş bir tarihe geçiştir bu. Geçmiş artık geleceğin garantisi değildir: Dinamik etmen ve tek devamlılık vaadi olarak hafızanın öne çıkarılmasının temel nedeni budur.

Şimdi ile hafızanın dayanışması geçmiş ile geleceğin dayanışmasının yerine geçti. Ancak bu, mahkûm olduğumuz önceleyici bakışın arı'ya çivilediği bir şimdiki zamandır. Tarih duygusu topluma ne kadar çok girdiyse, değişime ilişkin genel algı o denli gelişti, geleceğin belirsizliği, gelecekteki engelleri öngörme araçlarıyla birlikte o denli ortaya çıktı; eşgüdümlü olarak bir yanda tahmin kurumları ve planlama politikaları, diğer yanda koruma kurumları ve koruma politikaları o denli gelişti⁵⁴. Bu iki hareket başabaş sürdü ve hafızasal olguların çıkışı tarihsel bir bilinçten toplumsal bir bilinç biçimine geçişe eşzamanlı bir koşutluk içinde gerçekleşti: Otuzlu yılların krizinde bunlar en yenilikçi ekonomistleri, demograf-ları ve tarihçileri savaştan sonra I.N.S.E.E, I.N.E.D ve Hautes Études gibi yakın kurum ve ekiplerin bünyesinde birbirlerine yaklaştırmıştır; Fransız usulü planlama furyası altmışlı yılların dönemecinde yeni tarihin kamuya sıçramasına denk geldi; gelecekbilimin güzel yılları da ortak malvarlığına duyulan bağlılığın artmasıyla çakıştı. Ulusa dair sırf tarihsel bilincinin yanı saydam, aktarılabilir ve kelimenin güçlü anlamıyla, geçici kıldığı şimdiki zaman, geleceğin baskısı nedeniyle bütüncü bir geçmiş üstlenmek zorunda kalan ağır kategoriye dönüşmüştür. "Kimlik" bu tarihselleşmiş şimdiki zamanın ortaya çıkmasıyla bağlantılı olarak su yüzüne çıkar. Eski ulusal bilinç rejiminde bu sözcüğün idari ya da polisiye kullanımından başka

54) Bkz. Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation? et autres textes politiques*, Joel Roman'ın sunumuyla, Paris, Presse-Pocket, 1992.

kullanımı yoktur; bu sözcük ancak içine kaydolduğu ve ifade ettiği belirsizlik düzleminde merkezi bir soru yaratabilir. “Şahıs” olarak Fransa tarihine ad veriyordu. Kimlik olarak Fransa kendisine ancak kendi hafızasını deşifre ettiğinde bir gelecek hazırlayabilecektir.

Kimlik, hafıza, ortak malvarlığı: Çağdaş bilincin üç anahtar sözcüğü, yeni Kültür kıtasının üç yüzü. Birbirlerini çağıran, birbirlerini destekleyen çok sayıda anlamla yüklü, birbirine yakın, son derece düzanlamlı üç sözcük. Kimlik kendi kendini seçen bir tekillığe, kendi sorumluluğunu alan bir özgüllüğe, kendi kendini tanıyan bir sürekliliğe, kendini onaylayan bir benlik dayanışmasına gönderme yapar. Hafıza aynı zamanda anılar, gelenekler, alışkanlıklar, âdetler, görenekler demektir ve bilinçten yarı bilinçsizliğe kadar uzanan alanı kapsar. Ortak malvarlığı da miras yoluyla edinilen mal anlamından çıkıp sizi oluşturan mal anlamına kavuştu. Döngüsel hale gelen, neredeyse eşanlamlı üç sözcük; yakınlıkları tam da “kimlik” dışında başka bir sözcükle karşılaşmanın olanaksız olduğu şeye yeni bir içsel tasarım, başka bir işleyiş biçimi kazandırır.

Eskiden ulusal bir tarih ve özel hafızalar vardı; bugün ulusal bir hafıza var, ama bu hafızanın birliği sürekli bir katlanma ve tutarlılık arayışı içindeki bölünmüş ortak malvarlığı talebinde sağlıyor. Bir yanda duygusallık içinde otuz yıldır keşfedilemeyen ve tavanarasında bulunan her nesneyle sofuca zenginleştirilen bu aile albümü, bu uçsuz bucaksız tarihler, görüntüler, metinler, figürler, olaylar, sözcükler ve hatta değerler repertuarı, ideolojik ve siyasal uzlaşma geniş ölçüde girmiş, eski iktidarı aile mitolojisi haline getirilmiş, tarihçilerin de eğildikleri bu repertuar⁵⁵; diğer yanda “hafızayı” yani, tekrar etmek gerekirse, tarihlerinin yeniden ele geçirilmesini çok farklı ama hep “kimliklerini”, yani aslında varoluşlarını oluşturan işlevlere sahip olduğunu düşünen gruplar. Birileri için yırtılmış toplumsal dokuyu yeniden oluşturmak söz konusu olabilir. Diğerleri için, tehdit altındaki bir yurttaşlığın geleneksel ruhu içinde ulusal bir duyguyu güçlendirmek söz konusudur. Hafızanın toplumsal kullanımları kimliksel mantıklar kadar farklı ve çeşitlidir. Ancak yapılan başvurunun düzenekleri de tıpkı kutsallaştırılmasının nedenleri gibi hep aynıdır: Bitmek bilmez değişim içindeki grupların, sürekli dirilme temelinde karşılaşmaları. Bu karşılaşma çoğunlukla tartışmalı ve çatışmalıdır, tıpkı özellikle Yahudi

55) Marcel Graucher'nin *Science et conscience de l'histoire* (çıkacak) kitabında ortaya koyduğu fikir.

hafızasının gösterdiği gibi. Her zaman şöyle ya da böyle protestocu bir hafıza. Ulusal hafızayı temelli bir kazanım, kapalı bir repertuar değil –birilerinin hafızası herkesin hafızası olduğundan– sürekli oluşum ve yenilenme içindeki güçlerin alanı haline geitren şey de işte bu tanınma talebidir.

Ulusal hafıza ulusun sırf tarihsel çerçevesinin parçalanmasını gerektirir. Soy bağlarının ve geleneksel intikalinin özel koşullarının büyük oranda görünür hale gelişini, okul, aile, müze, anıt gibi özel erginleme yerlerinin kutsallıktan arındırılışını, idare etmeleri gereken bütünün kamusal alanını ve bunun medyatik ve turistik araçlarla ele geçirilmesini gerektirir. Tarihsel ulus hikâyesini oluşturma, bakımını yapma, seyredilecek gösteri, anma zamanı gibi işleri belli yerlere, belli çevrelere, sabit tarihlere, sınıflandırılmış anıtlara, ritüelleşmiş törenlere bırakır. Tarihsel ulus böylelikle tasavvurlardan oluşan yoğun bir sistem içinde geçmişi katıyor ve gerisine boş veriyordu. Hafızaya dayalı ulus tam aksini yapıyordu. Bütün mekânı kendi sanal kimliğine yönelik kuşkuyla doldurdu, mevcut her şeyi bir önce olma boyutuyla ikiye katladı. Eskiden mekân ekseni üzerinde masumca sergilenen şey şimdi zaman ekseni üstünde kavranmaktadır. Artık taşlar ve duvarlar uyanmıştır, sitler canlanmıştır, manzaralar yeniden canlılık kazanmıştır. Örtük olan artık açık olanı çağırır, özel kamusal olma eğilimindedir, kutsallık laikleşir, yerel ulusal kayda geçirilmeyi talep eder. Her şeyin bir tarihi vardır, her şeyin buna hakkı vardır. Fransa'nın tarihi⁵⁶ ve dahası Fransa'lar tarihi olan Fransa tarihi inanılmaz derecede dağılmıştır. “Şahıs” olmaktan çıkıp şahıslştırılmış hale gelmiştir; bunun, Michelet'nin dediği gibi, “ruhunu” kavramak için izini bıraktığı birey-nesne ilişkisine bakmak gerekir. Kuşkusuz “hafıza mekânı” deyişinin, biri uzaklaştıran diğeri yakınlaştıran iki sözcüğün görünürde çelişkili birliği içinde, karşılaştığı yankının nedeni budur. Çok farklı yapıdaki nesnelerin birleşmesine izin vererek patlama içinde patlamış ulusalın yeniden birleştirilmesini sağlar. İşte bu çok sesli üç cilt ile bunlardan önceki dört cildin amacını haklı çıkaran şey de bu belki de: Fransa tarihlerinin görünürdeki zinciri içinde Fransızların Fransa'ya baktıkları bir ânı oluşturmak.

Bu an, kısıtlı hafızanın egemenliğinin genelleştirilmiş hafızanın egemenliğine geçişine denk düşer. Bu egemenlik tedrici ilerlemelerle, daha sonra da ani çıkışlarla ortaya çıkar. Baskınlığını sağlamaktan ve bütün

56) Gaston Bonheur'den, *Qui a cassé le vase de Soissons?* (Paris, Robert Laffont, 1963) Christian Amalvi'ye kadar, *De l'art et de la manière d'accommoder les héros de l'histoire de France, de Vercingétorix à la Révolution*, Paris, Albin Michel, 1988.

alanlarına egemen olmaktan henüz uzaktır, yakalandığımız çığın içine henüz tamamen gömülmüş değiliz; bu nedenle bunun sonunu ve çıkış yolunu öngörebiliyoruz. Hafızanın yatağı uçsuz bucaksız bir genişliğe sahip değildir. Günümüz Fransa'sının ayak bastığı o büyük kaygan zemin üstünde hafızasal olgulara sarılma, devamlılığı yeniden oluşturma anlamına gelir. Yürütülen bu yeniden oluşum istikrara kavuştuğunda, kımıldanma bittiğinde önüne geçilemez çağrı artık yankı bulmayacaktır. Elli ya da yüzyıl önce bu hafıza mekânlarının ne olduğunu, binyıl eşiği aşıldığında, gelecek yüzyılda ne olacaklarını sormak bir aldatmaca, bir okul ödevi ya da bir zihin oyunu olabilir. Bunların öyle olmaları ancak bugün anlamlıdır. Yeni bir birlikte var olma tarzı yürürlüğe girdiğinde, artık kimlik bile diyemeyeceğimiz şeyin şeklini sabitleme işi bittiğinde, işaret noktalarını toprak altından çıkarıp yerleri açılmamaya gerek olmayacaktır. Anma törenleri çağrı kesinkes bitecektir. Hafızanın zorbalığı ancak bir süre devam edebilirdi, ama bu süre bizim zamanımızdı.

Isim Dixini

- Abélard, Pierre 126.
André, Louis 66.
Arland, Marcel 198.
- Bainville, Jacques 97.
Balavoine, Daniel 233.
Balzac, Honoré de 116, 150, 198, 201, 203, 207.
Bautier, Robert-Henri 70-71.
Bayet, Charles 79, 83, 97, 99.
Bernard, Claude 53.
Blache, Paul Vidal de la 56, 62, 82, 88, 104, 155, 172.
Bloch, Gustave 83, 97, 99.
Bloch, Marc 43, 71-72, 83, 89, 194.
Bourgeois, Émile 66-67, 72, 130.
Bourget, Paul 208.
Boutroux, Émile 53, 208.
Braibant, Charles 71.
Brasillach, Robert 97, 215.
Bréton, Guillaume le 77, 79, 84, 87.
Bréton, Henri Carré 80.
- Brière, Georges 66, 110.
Buisson, Ferdinand 12, 55, 166, 170.
- Caron, Pierre 66.
Carré, Henri 80, 84, 98-99.
Céline, Louis-Ferdinand 217.
Charléty, Sébastien 82, 98-100.
Charmes, Xavier 67.
Chateaubriand, François-René de 105, 118, 122-123, 125, 133, 137, 139, 150, 162, 169, 188, 193.
Clairvaux, Bernard de 126.
Clemenceau, Georges Benjamin 146.
Colbert, Jean-Baptiste 94-96, 98, 144-145, 148, 154.
Coluche 233.
Commyes 20, 105, 108, 125, 139, 142, 146, 154.
Comte, Auguste 42, 191, 201.
Corneille, Pierre 88, 192.
Cornot 113.
Coty, René 149.

Coville, Alfred 79, 82-83, 88, 98, 100.

de Gaulle, Charles 14, 35, 37, 45, 107, 114, 145, 157, 160-161, 164-165, 167, 170, 173-174, 176, 179, 189, 192, 214, 222, 229, 232-233, 239-240, 242-243, 247-248, 255.

d'Eichtal, Eugène 55.

Delacroix, Eugène 201.

Delisle, Léopold 66, 75.

Démoris, René 133.

Descartes, René 167, 172, 192.

Dreyfus, Albert 51, 55-56, 59, 73, 79, 102, 204, 212-214, 236.

Duby, Georges 87-88, 247.

Dumont, Albert 53.

Dumont, René 240.

Durkheim, Émile 42, 88, 218.

Duruy, Victor 53, 56.

Elias, Norbert 129.

Faure, Edgar 152.

Febvre, Lucien 194.

Fontaine, Jean la 150.

Fouchet, Claude 65.

Freud, Sigmund 28, 211.

Gasset, Ortega y 192-193.

Gauvain, Auguste 77, 98-99.

Gide, Charles 55.

Goblet, René 53.

Gréard, Octave 53.

Guizot, François 35, 65, 68, 70, 105, 110-111, 113-114, 119, 122-123, 146, 148-149, 161, 205, 207, 251.

Halpen, Louis 52.

Herriot, Edouard 43.

Hobsbawm, Eric 40.

Hugo, Victor 15, 150, 164, 201, 225.

Hugues Capet 35, 62, 83, 89, 96, 226-227, 237-238, 242.

Jeanne d'Arc 14, 85, 128, 166, 170, 234.

Julian, Camille 52, 61, 63, 83.

Kleinclausz, Arthur 97, 100.

Kouchner, Bernard 235.

Langlois, Charles V. 51, 60, 67, 76, 79, 81-83, 86, 88, 98, 100, 103.

Lavisse, Ernest 20, 35, 49, 51, 53-59, 61-64, 67, 72-74, 76-80, 82-86, 88-89, 91, 93-97, 158, 174.

Lemonnier, Henry 82, 98, 101.

Leroy-Beaulieu, Anatole 55.

Lévy, Michel 148.

Luchaire, Achille 76, 79, 81, 83, 87, 89, 97-98, 101.

Malraux, André 45, 140, 150, 215, 217, 243, 250-251.

Mannheim, Karl 191, 207.

Mariejol, Jean-Hippolyte 101.

Maurras, Charles 97, 179.

May, Georges 133.

Mentré, François 192, 193.

Meyer, Paul 55, 73.

Michelet, Jules 20, 34-35, 38, 55, 59, 60-63, 85-89, 116, 120, 155, 169, 174, 201, 205, 217, 246, 258.

Mitterand, Danielle 235.

Mitterand, François 45, 222, 232, 234, 239, 249.

Molière, Jean-Baptiste Poquelin 108, 150.

Monnet, Jean 233.

Monod, Gabriel 21, 51, 53-57, 65, 66, 73.

Moulin, Jean 231, 234.

Napolyon 68-69, 105, 114, 122, 133, 138-140, 144-145, 148, 150-151, 155, 188, 193, 203.

Navarre, Marguerite de 126, 192.

Ollivier, Emile 146.

Paris, Gaston 56, 73.

Pariset, Georges 77, 82, 98, 102.

Pasquier, Etienne 35, 154, 169.

- Pégu, Charles 42, 204, 213-214, 227.
 Petit-Dutaillis, Charles 82-83, 88, 98, 102.
 Pfister, Christian 82-83, 97, 102.
 Poincaré, Raymond 35, 55, 140, 146.
 Poussin, Nicolas 192.
 Proust, Marcel 28, 38, 169, 193.

 Rabelais, François 192.
 Rambaud, Alfred 54, 56, 72, 79.
 Ranke, Leopold von 15, 88, 189.
 Rebelliau, Alfred 63, 82-83, 103.
 Richelieu, Cardinal de 35, 69, 92, 95, 105,
 108, 115-116, 131, 133, 138, 143-144,
 148-149, 248.
 Rochelle, Drieu la 215.
 Rousset, Jean 133.

 Sagnac, Philippe 63, 66, 77, 82-84, 93, 98,
 103.
 Saint-Léger, A. de 63, 82, 99, 103.
 Sainte-Beuve 142, 151, 202.
 Sand, George 135.

 Sartre, Jean-Paul 37, 198, 204, 213.
 Seignobos, Charles 21, 51, 60, 72, 84-85,
 88, 93, 95, 104-105, 108, 113.
 Sezar 105, 144.
 Sorel, Albert 77, 79, 125.
 Stendhal, Henri Beyle 150, 236.

 Tacitus 105.
 Taschereau, Jules 75.
 Thibauder, Albert 193, 203, 209.
 Thierry, Augustin 21, 35, 52, 60, 63, 89,
 110, 116, 155, 201, 205, 215, 233.

 Valéry, Paul 37, 212.
 Veil, Simone 210.
 Vignier, Claude 65.
 Vigny, Alfred de 201-202.

 Weber, Eugen 40.

 Zeldin, Theodor 40.
 Zola, Émile 73.

HAFIZA MEKÂNLARI PIERRE NORA

Türkçesi: Mehmet Emin Özcan

"Hafıza mekânı iç içe geçmiş iki tür gerçeklik düzeninden oluşur: Mekâna, zamana, dile, geleneğe kaydolmuş, kimi kez maddi, kimi kez daha az maddi, ele gelir, kavranabilir bir gerçeklik; diğeryse sırf simgesel, tarihi barındıran bir gerçeklik".

Nora'ya göre hafıza mekânı kavramı fiziksel nesnelerin ve simgesel nesnelerin bazı ortak "yönleri" olduğu görüşüne dayanır. Tarihsel anlamı olan yerleri, anıtları, olayları, kentin tarihsel mimarisini, sözlükleri, dili, kutlamaları, törenleri hafıza içinde sürekliliğe kavuşturma çabalarının anlamı nedir? 20. yüzyıl başından itibaren ortak malvarlığı ve ulusal miras gibi kavramlar neden vurgulanır? "Ulus" kavramının bu hafızayla ve bu mekânlarla ne gibi bir ilgisi vardır? Nora'nın bu sorulara Fransa temelinde yanıt aradığı yazıları dünyada ilk kez Türkçede bir araya getirildi.